เฉลิมพระเกียรติ

พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนิน
เปิดพระรูปอนุสาวรีย์

ณ กระทรวงสาธารณสุข ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

923.2593
ช388ส

หอสมุดแห่งชาติ
14 มี.ค. 2532
กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

สาธารณสุข , กระทรวง.

เฉลิมพระเกียรติ

พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนิน
เปิดพระรูปอนสาวรีย์
ณ กระทรวงสาธารณสุข ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

ด้วยอภินันทนาการ
จาก คุณหญิง อารี กุลดิลก

เลขห้อง จบ

เลขหมู่ 923.2593
ช 388ส

เลขทะเบียน น ๓๖บ ๙๗๙๔ จบ.

พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

พระราชดำรัส

ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินเปิดอนุสาวรีย์พระรูป

พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

วันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

ข้าพเจ้ามีความยินดีมาก ที่ได้มาประกอบพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระย่าชัยนาทนเรนทร ณ โอกาสนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงรับราชการในตำแหน่งอันสำคัญหลายตำแหน่ง ยืนยาว มาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนตลอดพระชนมชีพ พระกรณียกิจต่าง ๆ ที่ทรงกระทำบังเกิดเป็นผลดีแก่ราชการแผ่นดินและประเทศสืบมาเป็นอเนกประการ ในด้านการแพทย์ ได้ทรงริเริ่มการสาธารณสุขของประเทศขึ้น ทรงส่งเสริมและปรับปรุงการศึกษาวิชาแพทย์ศาสตร์ พยาบาล และเภสัชศาสตร์ ให้มีระดับสูงขึ้นถึงขั้นมหาวิทยาลัย และมีมาตรฐานเท่าเทียมนานาประเทศ พระเกียรติคุณข้อนี้ปรากฏเป็นที่ประจักษ์ชัด ได้รับความยกย่องสรรเสริญอย่างกว้างขวางทั่วไป ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

การที่ท่านทั้งหลาย ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ท่าน ที่มีอยู่แก่ราชการแผ่นดิน และโดยเฉพาะแก่การแพทย์และสาธารณสุขของประเทศไทย มีความสมัครสมานพร้อมใจกัน สร้างพระรูปอนุสาวรีย์ขึ้นถวาย เป็นเครื่องหมายแห่งกตเวทิตาธรรมเช่นนี้ จึงเป็นการสมควร และควรได้รับการสรรเสริญอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าขออนุโมทนา

ได้เวลาอันเป็นมงคลแล้ว ข้าพเจ้าขอเปิดอนุสาวรีย์พระรูป พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ให้เป็นที่เชิดชูพระเกียรติ และเป็นอนุสรณ์เตือนใจอนุชน ให้มุ่งมั่นที่จะรักษาความดี และประกอบกรณียกิจตามหน้าที่เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศไทยของเรา สืบไปในอนาคตกาล.

สารบัญ

หน้า

กตญฺญุตา ความเป็นผู้กตญญู .... ก

สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี)

ภาคพระประวัติ

๑. ลำดับเหตุการณ์ในพระประวัติ ๑

๒. ประกาศสถาปนาเป็นกรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ๗

๓. ประกาศเลื่อนพระอิสริยยศเป็นกรมขนชัยนาทนเรนทร ๙

๔. ประกาศเลื่อนพระอิสริยยศเป็นกรมพระชัยนาทนเรนทร ๑๒

๕. ประกาศเลื่อนพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ๑๕

๖. ประกาศตั้งผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย ๑๗

๗. ประกาศตั้งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ๑๘

๘. ประกาศตั้งกรมสาธารณสุขและตั้งอธิบดีกรมสาธารณสุข ๑๙

ภาคพระนิพนธ์

๑. โครงการตั้งกรมสาธารณสุข ๒๑

๒. ปาฐกถาเรื่อง "การสาธารณสุขคืออะไร" ๔๕

๓. พระนิพนธ์ ความซาบซึ้งในพระหฤทัยของสมเด็จ ฯ ต่อวงการแพทย์ ๕๘

หน้า

ภาคบทความเฉลิมพระเกียรติ

๑. พระนิพนธ์ ๘๙

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

๒. คำเฉลิมพระเกียรติ ๙๑

กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์

๓. เจ้าพระคุณ ๙๓

หม่อมเจ้าปรีดีเทพย์พงษ์ เทวกุล

๔. ถวายสดุดีเฉลิมพระเกียรติ
แด่ สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ๙๙

พระยาศราภัยพิพัฒ

๕. ข้าพเจ้าได้พบจินตนาการในการแพทย์ ของสมเด็จ
กรมพระยาชัยนาท ฯ เป็นความจริงอย่างน่าพิศวง ๑๐๖

คุณหญิงอนุรักษ์ราชมณเฑียร

๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ กับ วิคเตอร์ ไฮเซอร์ ๑๒๑

นายแพทย์ อวย เกตุสิงห์

๗. เก็บเล็กผสมน้อย ๑๒๙

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

๘. พระเกียรติคุณ คำนึง ๑๓๓

หลวงสำเร็จวรรณกิจ

๙. สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร
ทรงปรับปรุงการศึกษาแพทย์อย่างไร ๑๓๕

หลวงอายุรกิจโกศล

๑๐. น้ำพระทัยของสมเด็จ ฯ ๑๔๙

มลิ ปรีชาดุลยกิจ

หน้า

๑๑. ประวัติกระทรวงสาธารณสุข ๑๕๔
พระบำราศนราดูร
๑๒. ผู้ทรงให้กำเนิดการศึกษาเภสัชศาสตร์ในประเทศไทย ๒๒๗
นายจำลอง สุวคนธ์
๑๓. อุปสรรคแห่งการพัฒนาในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง.... .... ๒๔๖
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช
๑๔. หลักหินในทางก้าวหน้าของศิริราช ๒๖๗
นายแพทย์อวย เกตุสิงห์
๑๕. รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ ๒๗๘
นายบำรุงสุข สีหอำไพ
๑๖. สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร กับ
โรงเรียนแพทย์และการสาธารณสุข ๒๘๙
นายสุพัฒน์ วาณิชยากรกุล
๑๗. เอกสารทางราชการเกี่ยวกับการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์ ๓๐๑
๑๘. รายพระนามและนามผู้ร่วมทรงบริจาคและบริจาคเงิน
สร้างพระรูปอนุสรณ์ ๓๒๙
๑๙. มูลนิธิสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ๓๔๐
๒๐. เรื่องท้ายเล่ม ๓๔๒
นายแพทย์สงัด เปล่งวานิช

กตัญญูตา
ความเป็นผู้กตัญญู

พระนิพนธ์

ของ

สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี)

โลกคือประชาชน ตั้งอยู่ได้โดยอาการราบรื่นเป็นปกติสุข พ้นจากทุกข์ยากล่มจม ด้วยอาศัยเหตุ ๒ ประการคือ อุปการะ ความอุดหนุนเกื้อกูลกัน ๑ ปฏิการะ ความตอบแทนสนองอุปการะของท่าน ๑ เช่น มารดาอุปการะบุตรด้วยการเลี้ยงบำรุงปกครองรักษาให้เจริญเติบโต จนสามารถช่วยตนเองได้แล้ว บุตรสำนึกรู้อุปการะคุณของท่านแล้ว แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น ตั้งใจปฏิบัติตามโอวาทของท่านผู้แนะนำพร่ำสอน ให้เว้นชั่ว ให้ประพฤติดี ไม่ผ่าผืน ตั้งใจเล่าเรียนศิลปวิทยาเพื่อเป็นคนฉลาดตามประสงค์ของท่าน ทำตนให้เป็นที่เบาใจของท่านในปฐมวัย เมื่อพ้นปฐมวัยไปแล้ว เสร็จการศึกษาศิลปวิทยาแล้ว ตั้งใจประกอบอาชีพที่ชอบ เพื่อตั้งตนให้เจริญด้วยทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรีและความสุข ด้วยความขยันหมั่นเพียรแสดงความเป็นคนดีให้ท่านเห็น ให้ท่านเชื่อถือไว้วางใจว่า จักเป็นผู้สามารถปกครองตน ปกครองทรัพย์และดำรงวงศ์สกุลให้เจริญได้ เมื่อท่านบ่วยเจ็บ เอาเป็นธุระ พยาบาลรักษาเต็มกำลังสามารถ ให้ท่านได้รับการเยียวยาแก้ไขเต็มที่ ไม่บกพร่อง เมื่อท่านแก่เฒ่า เอาเป็นธุระเลี้ยงดูให้เป็นสุข ช่วยทำกิจการแทนท่าน แบ่งเบาภาระให้ท่านเบาแรงเบาใจ จึงจะอยู่เป็นสุขสบายด้วยกันทั้งสองฝ่าย หากบิดามารดาไม่อุปการะเลี้ยงดูและทำนุบำรุงบุตรด้วยเมตตากรุณา ก็ยากที่บุตรจะมีชีวิตรอดมาได้ และยากที่จะเจริญมาได้ หรือหากว่าบุตรจะไม่สำนึกรู้อุปการะคุณของบิดามารดา และไม่สนองคุณบิดามารดาเมื่อท่านชราทุพพลภาพ บิดามารดาก็ต้องประสบความอนาถาแร้นแค้น

ทุกข์ยาก เพราะขาดผู้เอาเป็นธุระบำรุงเลี้ยง และถ้าบุตรมีอันเป็นเช่นนี้โดยมากแล้ว จักไม่มีใครปรารถนาจะมีบุตร โลกจักตั้งอยู่ไม่ได้เมื่อไม่มีบุตรเกิดสืบต่อรักษาพันธุ์มนุษย์ไว้ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า อุปการะกับปฏิการะเป็นของคู่กัน และเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับโลก ขาดไม่ได้ และมิใช่แต่เพียงบิดามารดากับบุตรเท่านั้น ที่จะต้องทำอุปการะและปฏิการะแก่กัน แม้เป็นคนอื่นแต่มีหน้าที่จะต้องอุดหนุนกันแล้ว เช่นครูอาจารย์กับศิษย์เป็นต้น ซึ่งมีหน้าที่ทำให้เกิดความเกี่ยวข้องกันขึ้น ย่อมมีภาระที่จะต้องอุปการะและปฏิการะแก่กันตามหน้าที่ อุปการะ ได้แก่การทำความดีต่อ ปฏิการะ ได้แก่การสนองดีตอบ เช่นครูอาจารย์บอกศิลปะวิทยาให้ แนะนำสั่งสอนศิษย์ให้รู้จักผิดชอบชั่วดี ควรทำไม่ควรทำเป็นต้น ด้วยเมตตากรุณา ฝ่ายศิษย์สำนึกรู้คุณท่าน แสดงความเคารพไหว้กราบ เชื่อฟังคำสั่งสอน เคารพในการศึกษา ปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์บริบูรณ์ ไม่บกพร่อง บำรุงท่านให้เป็นสุขตามกำลังสามารถ ครูอาจารย์ก็รักใคร่ เอาใจใส่แนะนำพร่ำสอน ไม่หวงวิชาความรู้ มีเท่าไรถ่ายให้หมดด้วยเมตตากรุณา ปรารถนาให้ศิษย์ของตนเจริญความรู้ฉลาดและความสามารถ ศิษย์ก็ยิ่งหยั่งเห็นพระคุณ ก็ยิ่งเคารพนับถือและตั้งใจสนองคุณ เมื่อมีการทำดีต่อสนองดีตอบกันตามสมควรแก่หน้าที่ทั่วกันแล้ว โลกก็มีความเจริญ

ก็แลอุปการะและปฏิการะจักเป็นไปสมบูรณ์ตามความต้องการของโลก ก็เพราะคุณธรรมคือความเป็นผู้กตัญญูรู้อุปการคุณของท่านเป็นมูลเหตุ ให้เกิดความเป็นผู้กตเวทีตอบแทนสนองคุณท่าน หากขาดความเป็นผู้กตัญญูเสียแล้ว กตเวทีคือผู้ตอบแทนสนองอุปการคุณก็ไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นกตญญูตาจึงเป็นคุณสำคัญยิ่งที่เกื้อกูลโลกให้เจริญ พระบรมศาสดาจึงทรงยกขึ้นเป็นอุดมมงคลประการหนึ่ง

ความเป็นผู้กตัญญูกตเวที เป็นภูมิธรรม เป็นประเพณีของสัตบุรุษ คือคนดี เช่นมารดาบิดาเป็นผู้กตัญญูกตเวทีก็เป็นเยี่ยงอย่างแก่บุตรของตน นำให้ประพฤติตามดำรงความดีของวงศ์ตระกูลไว้ มิให้เสื่อมทรามตกต่ำ ถ้ามารดาบิดาไม่แสดงภูมิธรรมของสัตบุรุษให้บุตรเห็นเป็นเยี่ยงอย่าง บุตรก็ไม่ทราบ จึงยากที่บุตรจะทำได้ เพราะ

บิดามารดาเป็นครูเป็นอาจารย์ เป็นผู้นำของบุตร ต้องแสดงให้บุตรเห็นตัวอย่างในทางที่ดีทุกประการ เพราะฉะนั้น ท่านจึงว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นประเพณีของคนดี บุตรมีความกตัญญูรู้คุณของบิดามารดาตลอดถึงบุรพชนต้นตระกูล ที่ได้ก่อสร้างทรัพย์สมบัติและคุณความดีและช่วยกันรักษาทรัพย์สมบัติของชาติ เช่นแดนดินถิ่นประเทศไว้ให้ตนได้อยู่อาศัยเป็นไทแก่ตน แล้วตอบแทนสนองคุณท่าน ด้วยการดำรงรักษาทรัพย์และชื่อเสียงอันดีของตระกูลไว้ และทำให้เจริญเพิ่มพูนขึ้น ตนเองย่อมเป็นผู้เจริญถาวร

อนึ่ง ความเป็นผู้กตัญญูนี้ ย่อมหมายถึงความไม่ลบหลู่ท่านด้วย จะเป็นใครก็ตาม ถ้ามีคุณแก่ตนแล้ว ต้องไม่ลบหลู่ ต้องยกย่องและพยายามสนองคุณตามสามารถ เมื่อว่าโดยส่วนรวมคือประเทศชาติอนุชนควรสำนึกรู้คุณบุรพชนในอดีตที่ท่านได้สละเลือดเนื้อและชีวิต สร้างประเทศชาติไว้ให้ตนได้อาศัยเป็นที่เกิดเป็นที่อยู่แล้วและทำตนให้เป็นอนุชนที่ดี คือช่วยกันดำรงรักษาประเทศชาติของตนไว้ ด้วยพยายามทำตนให้เป็นผู้ฉลาดสามารถ มีความประพฤติดีตามคลองธรรมของพระศาสนา มีความขะมักเขม้นบากบั่นในการงานอันเป็นทางเจริญแก่ตนแก่ชาติ เมื่อทุกคนพร้อมเพรียงกันปฏิบัติเช่นนี้ทั่วถึงกัน ก็จักบรรลุความเจริญที่ตนมุ่งหวังทั่วกัน และได้นามว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทีต่อบุรพชนของตน และต่อประเทศชาติของตนพร้อมเพรียงกัน

อีกประการหนึ่ง ความเป็นผู้กตัญญูนี้ ท่านหมายความตลอดถึงความเป็นผู้รู้คุณแห่งบุญกุศลที่ตนได้ทำไว้ อันส่งเสริมตนให้เป็นผู้เจริญอยู่ตลอดมาด้วย ข้อนี้เมื่อพิจารณาโดยรอบคอบแล้ว ก็เห็นว่าสมเหตุสมผล ควรรับรองปฏิบัติตาม คือถ้าบุคคลรู้คุณแห่งบุญกุศล คือความดีที่ตนได้ทำสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย อันเป็นเหตุดีที่ส่งเสริมตนให้เจริญรุ่งเรืองด้วยมนุญผลที่ตนต้องการปรารถนาแล้ว ก็จะตั้งใจและพยายามทำความดีที่จัดว่าเป็นบุญกุศลนั้นสม่ำเสมอ ไม่ทอดธุระละเลยเสีย เมื่อยิ่งทำความดี ความดีก็ยิ่งสำแดงผลให้เห็นชัด นำให้ทำดียิ่งขึ้น การรู้คุณแห่งบุญกุศลจึงสมควรจัดเป็นอุดมมงคลโดยแท้ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญแห่งมนุญผลที่ตนปรารถนาจึงควรศึกษาให้รู้จักบุญกุศลนั้น กรรมคือการกระทำทางกาย วาจา หรือใจ ด้วยเจตนา

อันบริสุทธิ์ ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง มีเมตตากรุณานำให้ทำบ้าง มีปัญญานำให้ทำบ้าง มีศรัทธานำให้ทำบ้างเป็นต้น จัดเป็นบุญหรือกุศล เรียกบุญกรรมหรือกุศลกรรม รวมเรียกว่ากรรมดีหรือความดี _ ในภาษาไทยของเรา กรรมดีนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ในจูฬกัมมวิภังคสูตร ที่ตรัสแก่ศุภมาณพบุตรโตเทยยพราหมณ์ มีใจความว่า ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เป็นผู้ทรามและประณีตต่าง ๆ กัน ความเป็นผู้มีโรคน้อยหรือไม่มีโรคเลย เป็นผลแห่งกรรมดี คือการไม่เบียดเบียนสัตว์ ความเป็นผู้มีผิวพรรณสวยงามน่าชม เป็นผลของกรรมดี คือความเป็นผู้ไม่โกรธ เพราะมีจิตเมตตา ความเป็นผู้มีศักดาเดชานุภาพเป็นที่เคารพยำเกรงของคนทั้งหลาย เป็นผลแห่งความดีคือความเป็นผู้ไม่ริษยาในลาภสักการยศศักดิ์ของผู้อื่น ความเป็นผู้มีทรัพย์สมบัติมาก เป็นผลแห่งกรรมดี คือความบริจาคเผื่อแผ่ปัจจัยแห่งความสุขแก่ผู้อื่น ความเป็นผู้มีตระกูลสูง เป็นผลของกรรมดี คือความเป็นผู้ไม่ดื้อกระด้างเย่อหยิ่ง เคารพไหว้กราบต้อนรับให้ที่นั่ง หลีกทางให้แก่บุคคลผู้ควรเคารพไหว้กราบเป็นต้น ความเป็นผู้ฉลาดเฉลียว เป็นผลของกรรมดี คือความเป็นผู้เข้าหาสมณพราหมณ์ผู้รู้ ผู้ฉลาด ศึกษาให้รู้ว่าสิ่งไรเป็นกุศล สิ่งไรเป็นอกุศล สิ่งไรมีโทษ สิ่งไรไม่มีโทษ สิ่งไรควรเสพ สิ่งไรไม่ควรเสพเป็นต้น ส่วนกรรมชั่วและผลของกรรมชั่ว พึงรู้โดยนัยตรงข้าม

บุคคลเกิดมามีอายุยืน ปราศจากโรคภัย มีผิวพรรณสวยงาม น่ารักน่าชม มียศศักดิ์ มีบริวาร มีทรัพย์สมบัติมาก ไม่ยากจน มีตระกูลสูง พอเกิดมาก็ได้รับความยกย่องนับถือของประชาชนและมีปัญญาฉลาดเฉลียว ไม่โง่เขลา ย่อมแสดงให้เห็นกรรมดีอันเป็นมูลเหตุในอดีต ตลอดถึงปัจจุบันในชีวิตนี้ด้วย เมื่อสำนึกรู้ว่าตนเกิดมาดีสมปรารถนาของตนและของสกุล เพราะกรรมดีเป็นมูลเหตุ ไม่ควรมัวเมาในมนุญผลนั้นแล้วประมาทลืมตน แล้วหยุดทำกรรมดีนั้นเสีย ควรพยายามทำกรรมดีนั้น ๆ สม่ำเสมออย่าให้ขาดสายได้ ผู้ปฏิบัติอย่างนี้แลชื่อว่าเป็นผู้สำนึกรู้คุณของบุญกุศล ได้นามว่าสัตบุรุษผู้กตัญญูอันเป็นคนดี และเป็นคนเจริญในพระพุทธศาสนา ความเป็นผู้รู้อุปการ

คุณของท่านผู้มีอุปการะก็ดี ความเป็นผู้สำนึกรู้คุณของบุญกุศลก็ดี จัดเป็นกตัญญูอันเป็นมงคล คือเหตุแห่งความเจริญอย่างสูงสุดประการหนึ่งด้วยประการฉะนี้.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงมีพระอุปการคุณแก่ประชาชนชาวไทยเป็นอเนกประการ ยากที่จะพรรณนาให้ครบถ้วน แต่เมื่อประมวลกล่าวเฉพาะที่เป็นสาระสำคัญแล้ว ก็คือทรงเป็นผู้ประทานสุขภาพและพลานามัยแก่ประชาชนชาวไทย โดยทรงจัดวางโครงการสาธารณสุขแผ่ขยายออกไปทั่วประเทศ เป็นเหตุให้เด็กที่เกิดใหม่มีชีวิตปลอดโรคภัย มีปริมาณตายน้อยลงโดยลำดับ มีปริมาณรอดตาย เติบโตเป็นกำลังของบ้านเมืองเพิ่มขึ้นโดยลำดับจนถึงปัจจุบัน จาก ๑๐ ล้านคน เป็น ๓๐ ล้านคนเศษ ทั้งนี้เพราะได้ทรงจัดการวางรากฐานแห่งการแพทย์ การพยาบาล การสาธารณสุข การศึกษาวิชาเภสัชศาสตร์ให้เจริญมาโดยลำดับ จนถึงปัจจุบันนี้ ถึงกรมสาธารณสุขได้ยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงสาธารณสุข ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงเป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงในวงการแพทย์ การพยาบาล การเภสัชศาสตร์ตลอดมา แม้พระองค์เสด็จละโลกนี้ไปแล้ว แต่พระอุปการคุณที่ได้ทรงบำเพ็ญไว้ยังคงอยู่เป็นเครื่องเตือนใจผู้ที่สำนึกในพระอุปการคุณของพระองค์ ที่ได้ทรงมีแก่ประชาชนชาวไทยทั้งมวล โดยเฉพาะในวงการแพทย์ มีท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขเป็นต้น ทุกท่านที่ได้สำนึกในพระอุปการคุณ ได้พร้อมเพรียงกันสละกำลังปัญญา กำลังทรัพย์และกำลังกายช่วยกันสร้างพระรูปหล่อของพระองค์ขึ้นประดิษฐานไว้บนแท่น เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระอุปการคุณของพระองค์ และช่วยกันส่งเสริมการสาธารณสุข การแพทย์และการพยาบาลเป็นต้น ให้เจริญก้าวหน้าทันกาลสมัย

การสำนึกรู้อุปการคุณของท่านที่ได้ทำไว้แล้วแก่ตน ไม่ลืมเสีย พยายามสนองพระคุณของท่านโดยควรแก่ฐานะ เช่นประกาศเชิดชูพระคุณของท่านให้ปรากฏ เป็นนิมิตเครื่องหมายของสาธุชน ดังพระนิพนธ์ภาษิตของสมเด็จพระสังฆราช (สา) ว่า “นิมิตฺตำ สาธุรูปานำ กตญฺญุกตเวทิตา ความเป็นผู้รู้อุปการคุณของท่านที่ทำไว้แก่ตน แล้วสนองคุณ เป็นเครื่องหมายของคนดี”

แม้สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนไว้ว่า "เกวลา เอสา ภิกฺขเว สปฺปุริสภูมิ ยทิทำ กตญฺญุกตเวทิตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้กตัญญู และกตเวทีนี้ เป็นภูมิธรรมของสัตบุรุษคือคนดีล้วน" ดังนี้

โลกตั้งอยู่โดยสันติเพราะเหตุ ๒ ประการคือ อุปการะ ความเกื้อกูลอุปถัมภ์สำเร็จมาแต่คุณธรรมคือเมตตากรุณาบันดาลให้เป็นไป ปฏิการะ การตอบแทนสนองพระคุณของท่าน สำเร็จมาแต่คุณธรรมคือความเป็นผู้กตัญญูรู้อุปการะคุณที่ท่านทำไว้แก่ตนแล้ว ต้องสนองพระคุณด้วยความเคารพนับถือเมตตากรุณาจึงเป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้มีสันติและพ้นจากทุกข์ยากเดือดร้อน ความกตัญญูกตเวทีจึงเป็นคุณธรรมของสาธุชน คนดี ที่โลกต้องการปรารถนา.

สว่างวัฒนา

ให้กรมขุนไชยนาทนเรนทร ลูกรักของแม่
ในสมัยวันเกิดแลขึ้นเรือนใหม่ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘

ลำดับเหตุการณ์ในพระประวัติ

๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๔ (พ.ศ. ๒๔๒๘) ประสูติในพระบรมมหาราชวัง พระนาม พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ ราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดา ม.ร.ว. เนื่อง (ในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์)

๒๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๔ (พ.ศ. ๒๔๒๘) เจ้าจอมมารดา ม.ร.ว. เนื่องถึงอนิจกรรม สมเด็จพระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) จึงได้ทรงรับพระองค์ไว้ในพระอุปถัมภ์แต่นั้นมา พร้อมด้วยพระเชษฐภคินีร่วมอุทร ซึ่งมีอยู่พระองค์เดียว คือ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงษ์สนิท

๒๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และให้มีการโสกันต์ เกศากันต์ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ พร้อมด้วยพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภาวสิทธินฤมล กับหม่อมเจ้าอีก ๑๕ องค์

๒๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระไชยวัฒนทองคำองค์เล็ก แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เสด็จออกเดินทางไปยุโรปเพื่อการศึกษา พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมขุนพิษณุโลกประชานารถ ซึ่งได้เสด็จเข้ามากรุงเทพ ฯ ชั่วคราว

ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) เสด็จไปประทับกับศาสตราจารย์เฮลเลอร์ที่เมืองฮัลเบอรสตัด ประเทศเยอรมันนี

เมษายน ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) เสด็จเข้าศึกษาในโรงเรียนมัธยม Real Gymnasium ณ เมืองฮัลเบอรสตัด

มีนาคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) ทรงสำเร็จโรงเรียนมัธยมที่เมืองฮัลเบอรสตัด

๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) ทรงเข้าศึกษา ณ มหาวิทยาลัยเมืองไฮเดลแบร์ก

๑๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) เสด็จถึงกรุงเทพ ฯ ในขบวนเสด็จพระราชดำเนินกลับจากยุโรปครั้งที่สอง

๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ทรงกราบถวายบังคมลากลับออกไปศึกษาวิชาต่อ เสด็จออกจากพระนครในวันนั้น

๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) เสด็จถึงกรุงเทพ ฯ โดยเรือมหาจักรี ซึ่งออกไปรับเสด็จเจ้านายที่เสด็จเข้ามาถวายพระเพลิงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ทรงรับพระราชทานแต่งตั้งเป็นนายร้อยโท ในกรมทหารบก

๑ เมษายน ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นองคมนตรี

มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) เสด็จกลับไปยุโรปเพื่อศึกษาต่อ

๒๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ทรงจดทะเบียนสมรสกับนางสาวเอลิซาเบท ชารนแบรเกอร ณ ที่ทำการอำเภอเวสตมินสเตอร กรุงลอนดอนตามที่ได้รับพระบรมราชานุญาต

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เสด็จกลับเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ และเข้ารับราชการประทับที่วังข้างวัดเทพศิรินทร์ ตำบลบ้อมปราบ ฯ

๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ โอรสองค์ใหญ่ประสูติ (หม่อมเจ้าบียะรังสิต)

๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระราชทานพระสุพรรณบัฏ ตั้งเป็นกรมหมื่นไชยนาทนเรนทร

๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายหมวดโท ในกองเสือป่า

๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราช-แพทยาลัย

๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายกองตรี ในกองเสือป่า และเป็นผู้บังคับการกรมนักเรียนแพทย์เสือป่าหลวง

๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายกองโท ในกองเสือป่า

๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ซึ่งประดิษฐานขึ้นใหม่

๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายกองเอก ในกองเสือป่า

๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายพันตรีพิเศษทหารบก

๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ โอรสองค์ที่สองประสูติ (หม่อมเจ้าสนิทประยูรศักดิ์)

๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ซึ่งสถาปนาในวันนั้น

๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๕ โปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นกรมขุนชัยนาทนเรนทร

๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ เสด็จออกเดินทางไปยุโรป เพื่อตามเสด็จสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรี ราชสิรินทร

ต้นปี พ.ศ. ๒๔๖๗ เสด็จกลับจากยุโรป

๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ธิดาประสูติ (หม่อมเจ้าหญิงจารุลักษณกัลยาณี)

๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงขึ้นวังใหม่ เลขที่ ๙๑ ถนนวิทยุ

๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงลาออกจากราชการ เนื่องด้วยพระอนามัยไม่สมบูรณ์

๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายพันโทพิเศษทหารบก

๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ เสด็จออกเดินทางไปยุโรปเพื่อรักษาพระองค์

๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ เสด็จกลับจากยุโรปถึงกรุงเทพ ฯ

ตั้งแต่มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ถึง ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ทรงเป็นที่ปรึกษาราชการของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ เสด็จออกเดินทางไปยุโรปตามเสด็จสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรี ราชสิรินทร

เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๐ เสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ

๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ เจ้าหน้าที่ตำรวจเชิญเสด็จมาถึงกรุงเทพ ฯ จากการประพาสเชียงใหม่และลำปาง แล้วส่งพระองค์ไปคุมขังที่สถานีตำรวจพระราชวัง

๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ศาลพิเศษตัดสินประหารชีวิต แล้วลดเป็นจำตลอดชีวิต ส่งเสด็จไปเรือนจำกลางบางขวาง

๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ทรงถูกเพิกถอนจากฐานันดรศักดิ์

๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๖ คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ สั่งให้ปล่อยพระองค์เสด็จกลับวัง

๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๗ ประกาศสถาปนาพระอิสริยยศฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ตามเดิม และพระราชทานยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่เคยได้รับพระราชทานอยู่แต่เดิมทุกประการ

๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๒ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นประธานองคมนตรี

๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ โปรดเกล้า ฯ พระราชทานยศพลเอกนายทหารพิเศษประจำกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์

๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาพระยศเป็นกรมพระ

๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๓ โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ สิ้นพระชนม์โดยบังจุบันที่วังถนนวิทยุ ประมาณ ๑ น. ด้วยโรคพระหทัย เป็นราชโอรสองค์สุดท้าย ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระชนม์ยืนที่สุด (๖๕ ปี ๔ เดือน)

๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ เชิญพระศพมายังพระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร ดุสิตวนาราม พระโกศทองน้อยทรงพระศพ

๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๕ โปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศสถาปนาพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา

๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๕ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจม-บพิตร ดสิตวนาราม

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้รับพระราชทาน

ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ	เมื่อ ๑๖ พฤศจิกายน	๒๔๔๐
ปฐมจุลจอมเกล้า	เมื่อ ๑๙ กันยายน	๒๔๔๙
เหรียญรัตนาภรณ์ ว.ป.ร. ๒	เมื่อ ๙ มีนาคม	๒๔๕๓
มหาจักรีบรมราชวงศ์	เมื่อ ๓๑ มีนาคม	๒๔๕๓
เหรียญรัตนาภรณ์ จ.ป.ร. ๒	เมื่อ ๔ เมษายน	๒๔๕๔
ประถมาภรณ์มงกุฎไทย	เมื่อ ๙ พฤศจิกายน	๒๔๕๙
ปฐมจุลจอมเกล้าวิเศษ	เมื่อ ๑๑ พฤศจิกายน	๒๔๖๒
ประถมาภรณ์ช้างเผือก	เมื่อ ๑ มกราคม	๒๔๖๒
รัตนวราภรณ์	เมื่อ ๓๐ ธันวาคม	๒๔๖๕
เหรียญรัตนาภรณ์ ป.ป.ร. ๒	เมื่อ ๑๐ พฤศจิกายน	๒๔๗๒
เหรียญรัตนาภรณ์ อ.ป.ร. ๑	เมื่อ ๑๕ พฤศจิกายน	๒๔๗๑
มหาวชิรมงกุฎ	เมื่อ ๑๕ เมษายน	๒๔๗๓
นพรัตนราชวราภรณ์	เมื่อ ๔ พฤษภาคม	๒๔๗๓
สายสร้อยเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จุลจอมเกล้า ทองลงยา	เมื่อ ๒๗ มกราคม	๒๔๗๕

ประกาศตั้งกรม

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เบื้นอดีตภาค ๒๔๕๗ พรรษา กาลบัตยุบัน จันทรโคจร พยัคฆสัมพัตสร กรรติกมาส กาฬบักษ์ นวมีดิถีพฆวาร สริคติกาล พฤศจิกายนมาส เอกาทสมสุรทิน โดยกาลนิยม

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ เอกอรรคมหาบุรุษบรมนราธิราช พินิตประชานารถมหาสมมตวงษ์ อดิศัยพงษ์วิมลรัตน์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันต-บรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาต สังสุทธเคราะหณี จักรีบรมนารถ จุฬาลงกรณราชวรางกูร บรมมกุฎนเรนทร์สูร สันตติวงษ์วิสิฐ สุสาธิตบุรพาธิการ อดุลย-กฤษฎาภินิหาร อติเรกบุญฤทธิ์ ธัญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตตะมางค-ประณตบาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผล อุดมบรมสุขุมาลย์ ทิพยเทพาวตารไพศาล เกียรติคุณ อดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ ปุริมศักดิ์สมญา เทพทวาราวดี ศรีมหาบุรุษสุตสมบัติ เสนางคนิกรรัตน์อัศวโกศล ประพนธปรีชามัทวสมาจาร บริบูรณ์คุณสาร สยามาทินคร วรุตเมกราชดิลก มหาปริวารนายกอนันต มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษ ศิรินธร บรมชนกาดิศรสมมต ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรา ดิฉัตร ศิริรัตนโนปลักษณมหาบรมราชาภิเสกาภิสิต สรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหศวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อดุลศักดิ์อรรคนเรศรามาธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤไทย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบนทร์ ปรเมนทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาการ ณ ประเทศเยอรมันนี จนได้เข้ามหาวิทยาลัยเมืองไฮเดลแบร์ก ทรงเอาพระไทยใส่ในวิธีการศึกษา ได้เสด็จกลับเข้ามารับราชการฉลองพระเดชพระคุณ ตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ แลมีน่าที่พิเศษเบื้นผู้ตรวจการโรงเรียน

ราชแพทยาลัยแลโรงเรียนผีกหัดครู พระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ ที่สมเด็จพระมาตุฉาเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี ได้ทรงทนุบำรุงมา ตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนกาลทุกวันนี้ นับว่าเป็นที่สนิทชิดชอบในพระองค์อีกส่วนหนึ่ง บัดนี้ก็ทรงเจริญพระชนมายุ แลกอปรด้วยวุฒิปรีชาสามารถ สมควรที่จะเลื่อนพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง ให้สถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ารังสิตประยุรศักดิ์ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจาฤกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร สิงหนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ ศุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ ศ์รีรพิริสวัสดิพิพัฒมงคล วิบูลศุภผลมโหฬารทุกประการ

ให้ทรงตั้ง
- เจ้ากรม เป็นหมื่นชัยนาทนเรนทร ถือศักดินา ๖๐๐
- ปลัดกรม เป็นหมื่นอุไทยนครคุณาคม ถือศักดินา ๕๐๐
- สมุห์บาญชี เป็นหมื่นมโนรมย์บำรุงราษฎร์ ถือศักดินา ๓๐๐

ให้ผู้ซึ่งได้รับบรรดาศักดิ์ทั้ง ๓ นี้ ทำราชการในหลวงแลในกรมตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี ในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไป ให้มีศุขสวัสดิ์เจริญ เทอญ

(คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ น่า ๑๘๓๕ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๗)

ประกาศเลื่อนกรม

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนากาลเป็นอดีตภาค ๒๔๖๕ พรรษา ปัตยบันกาล โสณสังวัจฉร พฤศจิกายนมาส เอกาทศมสุรทิน โสรวาร โดยกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ เอกอัครมหาบุรุษบรมนราธิราช พินิตประชานารถมหาสมมตวงษ์ อติศัยพงษ์วิมลรัตน์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตชาติสังสุทธเคราะหณี จักรีบรมนารถ จุฬาลงกรณ์ราชวรางกูร บรมมกุฎนเรนทรสูร สันตติวงษวิสิษฐ สุสาธิตบุรพาธิการ อดุลยกฤษฎาภินิหาร อติเรกบุญฤทธิ์ ธัญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตตะมางค-ประณต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผล อุดมบรมสุขุมาลย์ ทิพยเทพาวตารไพศาล เกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บุริมศักดิสมญาเทพทวาราวดี ศรีมหาบุรุษสุตสมบัติ เสนางคนิกรรัตนอัศวโกศลประพนธปรีชา มัทวสมาจาร บริบูรณ์คุณสารสยามาทินคร วรุตเมกราชดิลก มหาปริวารนายกอนันต มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษศิรินธร บรมชนกาดิศรสมมต ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปฎลเสวตฉัตรา-ดิฉัตร์ ศิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเศกาภิสิต สรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหศวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาวไศรยพุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิ์อัครนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤไทยอโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบนทร์ ปรเมนทรธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนารถบพิตร์ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร เดิมได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงศึกษาธิการ ทั้งได้ทรงรับราชการในน่าที่พิเศษต่าง ๆ มีน่าที่เปนผู้ตรวจการโรงเรียนราชแพทยาลัยแลโรงเรียนผึกหัดครูเบ็นต้น ได้ทรงปฏิบัติราชการเปน

ที่เรียบร้อยเจริญขึ้นด้วยพระคุณวุฒิปรีชาสามารถเป็นอันมาก ดังปรากฏในประกาศตั้งกรมครั้งก่อนนั้นแล้ว

ต่อมาเมื่อปีพระพุทธศักราช ๒๔๕๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร. เปนผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย ก็ได้ตั้งพระทัยรับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความสามารถ ได้จัดวางระเบียบแบบแผนการโรงเรียนให้เรียบร้อยเจริญยิ่งขึ้นเป็นอเนกประการ กล่าวคือ ได้ทรงแก้ไขแลขยายหลักสูตร์การศึกษาวิชาแพทย์ ทั้งจัดระเบียบการสอนวิชาและการผึกหัดนักเรียนแพทย์ นักเรียนปรุงยา นักเรียนพยาบาล และนักเรียนผดุงครรภ์ให้ดีขึ้น

ส่วนโรงพยาบาลศิริราชซึ่งรวมอยู่ในโรงเรียนราชแพทยาลัยนั้น ก็ได้ทรงจัดระเบียบการขึ้นใหม่ ให้กิจการดำเนิรไปตามแบบโรงพยาบาลตามสมัยนิยม เปนประโยชน์แก่การสอนวิชาแลผึกหัดแพทย์ และการพยาบาลยิ่งขึ้นด้วย.

เมื่อปีพระพุทธศักราช ๒๔๖๐ โปรดเกล้า ฯ ให้รวมโรงเรียนราชแพทยาลัยกับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเป็นโรงเรียนเดียวกัน ตั้งขึ้นเปนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร รับราชการในตำแหน่งอธิบดีได้ทรงวจงระเบียบการปกครองจัดหลักสูตร์แลการสอนในมหาวิทยาลัยให้เปนหลักฐานเจริญยิ่งขึ้น

ครั้นถึงปีพระพุทธศักราช ๒๔๖๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มาเป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ก็ได้ทรงจัดวางโครงการสาธารณสุขสำหรับประเทศซึ่งจักให้เจริญยิ่งขึ้น แลได้เริ่มดำเนินวิธีงานตามโครงการนั้นมาจนบัดนี้

ส่วนราชการในพแนกเสือป่า เมื่อปีพระพุทธศักราช ๒๔๕๙ โปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้งกรมนักเรียนแพทย์เสือป่าหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ขึ้นแลทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร เปนผู้บังคับการ ก็ได้ทรงพระอุตสาหะปฏิบัติการงานวางระเบียบและจัดการผึกหัดสั่งสอนให้แพทย์และนักเรียนแพทย์ในกรมนี้มีความรู้แลความสามารถทำการพยาบาลในสนาม แลทรงจัดกองพยาบาลเสือป่าไปทำการพยาบาลแลจัดการสุขาภิบาลในเวลาผึกซ้อมวิธียุทธเสือ

บ่าทุกคราวมา ทั้งได้ทรงพระอุตสาหะเสด็จออกไปในการผึกซ้อมยุทธวิธีด้วยพระองค์เองด้วย

เมื่อได้พิจารณาการงานที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ได้ทรงปฏิบัติราชการมา ย่อมสำแดงปรากฏชัดว่าเมื่อได้ทรงรับราชการในตำแหน่งใด ก็ตั้งพระทัยสนองพระเดชพระคุณด้วยพระปรีชาสามารถกอปร์ด้วยพระอุตสาหะพิริยภาพมิได้ย่อหย่อน ในส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงเปนผู้สนิทชิดชอบพระราชอัธยาศัยแต่เดิมมา จึงทรงตระหนักชัดพระราชหฤทัยในความจงรักภักดีต่อฝ่าลอองธุลีพระบาทโดยมั่นคง เปนที่ไว้วางพระราชหฤทัย สมควรจะเลื่อนพระอิศริยยศให้ใหญ่ยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เลื่อนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร เปนกรมขุน มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร สิงหนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพศิริสวัสดิพิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผล สกลเกียรติยศมโหฬารทุกประการ

เจ้ากรม เปนขุนชัยนาทนเรนทร ถือศักดินา ๖๐๐

ให้ทรงเลื่อนปลัดกรม คงเปนหมื่นอุทัยนครคุณาคม ถือศักดินา ๕๐๐

สมุห์บาญชี คงเปนหมื่นมโนรมย์บำรุงราษฎร์ ถือศักดินา ๓๐๐

ให้ผู้ซึ่งได้เลื่อนและคงบรรดาศักดิ์ทั้ง ๓ นี้ ทำราชการในหลวงแลในกรมตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บาญชี ในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไปให้มีสุขสวัสดิ์เจริญเทอญ.

(คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๙ น่า ๓๑๐ วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๖๕)

ประกาศสถาปนาพระราชวงศ์

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชอนุสรคำนึงถึงราชจริยานุวัตรที่ได้ทรงประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่พระบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรครั้งนี้ เป็นต้นว่าการบูชาพระศรีรัตนตรัยและเทพยพลี ทักษิณาณุประทานอุทิศสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบุรพการี และพระราชกรณียกิจทั้งปวงก็ได้ทรงบำเพ็ญแล้ว บัดนี้ทรงพระราชปรารภถึงพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงพระคุณเป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศของพระราชวงศ์ และที่ได้มีพระคุณูปการมาแก่พระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมควรจะเฉลิมพระเกียรติยศสนองพระคุณเนื่องในงานพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกตามพระราชประเพณี ซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน

ทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมบิตุลาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตำแหน่งหน้าที่อันเกี่ยวด้วยการจัดการศึกษาของชาติ และทรงริเริ่มการสาธารณสุขของประเทศ ทั้งเร่งขยายการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยให้ขึ้นสู่ระดับสูงทางวิทยาศาสตร์ตามปัจจุบันนิยม จนบรรดาแพทย์แผนปัจจุบันพากันนับถือพระองค์ท่านดุจเป็นบุรพาจารย์ทั่วไปแม้ในบัดนี้ ทรงบริหารกิจการให้เกิดเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและอาณาประชาราษฎร์โดยอเนกประการ ดังมีข้อความพิศดารปรากฏอยู่ในประกาศเมื่อครั้งทรงรับพระสุพรรณบัตร เป็นกรมหมื่นและกรมขุนโดยลำดับนั้นแล้ว

พระบรมฉายาลักษณ์ถ่ายในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓

ครั้นถึงรัชกาลบัจจุบันนี้ ตลอดเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังมิได้ทรงบริหารราชการแผ่นดินโดยพระองค์เอง ก็ได้ทรงสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประธานอภิรัฐมนตรีสภา และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยลำดับ ได้ทรงรับพระราชภาระและทรงบริหารพระราชกรณียกิจต่างพระเนตรพระกรรณให้สำเร็จลุล่วงไปได้โดยเรียบร้อย ด้วยพระอุตสาห วิริยะอย่างแรงกล้า ประกอบด้วยทรงมีพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพในรัฐประศาสโนบาย จึงทรงวินิจฉัยเหตุการณ์และทรงบริหารพระราชกรณียกิจผ่อนผันเบ็นไปในทางที่ชอบโดยเหมาะสมแก่กาละเทศะ ยังผลดีงามให้เกิดแก่ประเทศชาติเบ็นอย่างดีสมพระราชหฤทัยดั่งปรากฏเบ็นที่ทราบอยู่ทั่วกันแล้ว

อนึ่ง ได้ทรงพระราชอนุสรคำนึงถึงกาลก่อน อันกรมขุนชัยนาทนเรนทร ได้ทรงมีพระวิสาสะสนิทสนมมาในสมเด็จพระบรมราชบุรพการี จำเดิมที่ได้ประสูติและเสียพระราชมารดานั้น สมเด็จพระอัยยิกาเจ้าได้ทรงอปถัมภ์เลี้ยงดูมาดุจดั่งพระโอรสของพระองค์ ประทับร่วมพระตำหนักมากับสมเด็จพระราชบิดา เจ้าพ้ากรมหลวงสงขลานครินทร ทรงร่วมพระหฤทัยสนิทเสน่หากันมาแต่ทรงพระเยาว์ จึงเบ็นเหตุให้ทรงสนิทสนมตลอดถึงพระโอรสธิดาของสมเด็จเจ้าพ้า กรมหลวงสงขลานครินทร ทั้งสามพระองค์ รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลบัจจุบันนี้ด้วย วิสาสะอันนี้ยังคงมีมาตลอดจนถึงกาลบัจจุบัน ในขณะนี้ทรงเบ็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายหน้าเหลืออยู่เพียงพระองค์เดียว ทรงตั้งอยู่ในวัยวุฒิคุรุฐานิยภาพ เบ็นที่นับถือรักใคร่ของราชสกุลวงศ์ตั้งแต่พระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงมา และมีพระอัธยาศรัยซื่อตรงมั่นคงในสุจริตสัมมาจารี มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่โดยปรากฏ จึงสมควรที่จะทรงพระกรุณายกย่องพระเกียรติยศให้สูงศักดิ์ยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ดำรัสสั่งให้เลื่อนกรมพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ขึ้นเบ็นกรมพระ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร จุฬาลงกรณ์

ราชวโรรส สยามสุขบทบุรัสการี เมตตาสีตหฤทัย อาชชวมัททวัธอาศัยสุจารี วิวิธเมธีวงศาธิราชสนิท นวมนริศรสุมันตนบิดุล ติรตนคุณธรณาภิรักษ์ ประยุรศักดิธรรมมิกนาถบพิตร สิงหนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามอย่างธรรมเนียมพระองค์เจ้าต่างกรม ทั้งปวงจงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาน คุณสารสมบัติ สรรพศิริสวัสดิพิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผล สกลเกียรติยศ เดชานุภาพมโหฬารทุกประการ

ให้ทรงเลื่อนเจ้ากรมเป็น พระชัยนาทนเรนทร ถือศักดินา ๘๐๐

ให้ทรงเลื่อนปลัดกรมเป็น หลวงอุทัยนครคุณาคาม ถือศักดินา ๖๐๐

ให้ทรงเลื่อนสมุหบัญชีเป็น ขุนมโนรมย์บำรุงราษฎร์ ถือศักดินา ๔๐๐

ให้ผู้ซึ่งได้เลื่อนตำแหน่งยศทั้ง ๓ นี้ จงทำราชการในหลวง และในกรม ตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห์บัญชี ในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไป ให้มีสุขสวัสดิ์เจริญ เทอญ.

(คัดจากราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๒๗ เล่ม ๖๗ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๓)

พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

ประกาศเลื่อนกรม

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดีจักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร ได้ประชวรสิ้นพระชนม์ลงโดยฉับพลัน เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๙๔ เป็นเหตุให้เศร้าสลดพระราชหฤทัยอาลัยถึงเป็นยิ่งนัก ด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ พระองค์นี้ ได้ทรงรับพระราชภาระบริหารราชการแผ่นดินแทนพระองค์มาตั้งแต่ต้นรัชกาลแห่งพระองค์ และในครั้งหลังนี้ เมื่อเสร็จงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เฉลิมราชมณเฑียรแล้ว จำเป็นจะต้องเสด็จไปประทับอยู่ในต่างประเทศอีก ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งให้ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทรงบริหารพระราชภาระสนองพระเดชพระคุณมาจนตราบเท่าวันสิ้นพระชนม์ ในตอนนี้ถึงแม้จะปรากฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร ทรงมีพระสุขภาพอนามัยไม่สมบูรณ์ อันเนื่องจากได้ทรงตรากตรำมามากแม้ทรงพระชราแล้วก็ตาม ก็คงทรงพระอุตสาหะอย่างแรงกล้าในอันที่จะสนองพระเดชพระคุณโดยมิได้ท้อถอย ยังผลให้ราชการแผ่นดินได้สำเร็จลุล่วงไปโดยเรียบร้อยเป็นอันดี

อนึ่ง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร ทรงเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายหน้า เป็นที่นับถือรักใคร่ของราชสกุลวงศ์ยังคงเหลืออยู่เพียงพระองค์เดียว ประกอบด้วยทรงมีพระเกียรติคุณปรากฏอยู่ในหนหลังเป็นเอนกประการ ดังมีข้อความพิศดารอยู่ในประกาศสถาปนาขึ้นเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๓ นั้นแล้ว ถ้าหากยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ต่อไป ก็อาจได้รับพระมหากรุณายกย่อง

สถาปนาพระเกียรติยศให้สูงศักดิ์ยิ่งขึ้นไปอีก แต่บัดนี้ก็หมดโอกาสแล้วที่จะทรงยกย่องอีกได้ นอกจากในงานพระศพครั้งนี้ และการสถาปนาพระเกียรติยศแด่พระศพนั้น ก็ได้มีราชประเพณีเป็นแบบอย่างมาแล้วแต่กาลก่อน

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ดำรัสสั่งให้ประกาศเลื่อนกรม พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร ขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร จุฬาลงกรณราชวโรรส สยามสุขบทบุรัสการี เมตตาสีตลหฤทัย อาชชวมัททวัธยาศัยสุจารี วิวิธเมธีวงศาธิราชสนิท นวมนริศรสุมันตนบิดุล ติรตนคุณสรณาภิรักษ์ ประยุรศักดิ์ธรรมมิกนาถบพิตร ขอให้พระเกียรติคุณวิบุลยยศ ปรากฏอยู่ในสากลประเทศ ตลอดจิรัฏฐิติกาล

และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระชัยนาทนเรนทร เป็น พระยาชัยนาทนเรนทร เจ้ากรม ถือศักดินา ๓๐๐๐

ให้หลวงอภัยนครคณาคาม เป็น พระอภัยนครคณาคาม ปลัดกรม ถือศักดินา ๘๐๐

ให้ขุนมโนรมย์บำรุงราษฎร์ เป็น หลวงมโนรมย์บำรุงราษฎร์ สมุหบัญชี ถือศักดินา ๕๐๐

ขอให้ผู้ที่ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ทั้ง ๓ นี้ จงมีความผาสุกสวัสดี ทุกประการเทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๒๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๕

เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

(คัดจากราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๗ เล่ม ๖๙ ๒๙ มกราคม ๒๔๘๕)

ประกาศ

ตั้งผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย

มีพระบรมราชโองการเหนือเกล้า ฯ ดำรัสว่า โรงเรียนราชแพทยาลัยได้จัดการศึกษาวิชาแพทย์เจริญยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ทั้งกิจการของโรงเรียนก็ได้ขยายกว้างขวางขึ้นเป็นหลักฐานในการศึกษาวิชาแพทย์ได้ สมควรจะมีผู้ที่ทรงคุณวุฒิสามารถตั้งขึ้นเป็นผู้บัญชาการ ทรงพระราชดำริห์ว่า มหาอำมาตย์ตรี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ สมควรจะเป็นผู้ทรงบังคับบัญชาการโรงเรียนนี้ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มหาอำมาตย์ตรี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยตั้งแต่บัดนี้ไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๓ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๘ เป็นวันที่ ๑๖๑๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

(คัดจากประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๘ พ.ศ. ๒๔๕๘ หน้า ๓๖)

ประกาศ

ตั้งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย
และตั้งผู้บัญชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มีพระบรมราชโองการเหนือเกล้า ฯ ดำรัสสั่งว่า จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประดิษฐานขึ้นกับกรมมหาวิทยาลัย ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งขึ้นในกระทรวงธรรมการแล้วนั้น ทรงพระราชดำริห์ว่า มหาอำมาตย์ตรี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย ทรงคุณวุฒิสามารถ สมควรจะทรงรับราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย กับมหาอำมาตย์ตรี พระยาอนุกิจวิธูร เจ้ากรมกรมวิสามัญศึกษา สมควรจะเป็นผู้บัญชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มหาอำมาตย์ตรี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร เป็นอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย และให้มหาอำมาตย์ตรี พระยาอนุกิจวิธูร เป็นผู้บัญชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทั้งนี้ตั้งแต่บัดนี้ไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๖ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ เป็นวันที่ ๒๓๓๙ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

(คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๔ หน้า ๒๓ ลงวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐)

ประกาศ

ตั้งกรมสาธารณสุขและตั้งอธิบดีกรมสาธารณสุข

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า การสุขาภิบาลพแนกป้องกันความบ่วยไข้ให้ความสุขแก่ประชาชนคือ (Public Health) ซึ่งบัดนี้ยังแยกย้ายกันอยู่ทางกระทรวงนครบาลและกระทรวงมหาดไทยเป็น ๒ ทางนั้น ทรงพระราชดำริห์ว่าควรรวมการอันนี้ทำเสียเป็นพแนกเดียว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกการสุขาภิบาลพแนกนี้จากกระทรวงนครบาล มารวมกับกรมประชาภิบาลในกระทรวงมหาดไทย ตั้งขึ้นเป็นกรมใหญ่กรมหนึ่ง เรียกว่ากรมสาธารณสุข ให้ขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ส่วนการนคราภิบาล (Municipality) ของกรุงเทพ ฯ เช่นทำสะพานและถนนซึ่งเคยรวมอยู่ในกรมสุขาภิบาลนั้นให้คงไว้ในกระทรวงนครบาลตามเดิม อนึ่ง ทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยเป็นผู้ทรงคุณความสามารถในทางการพแนกนี้เป็นอันดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ตั้งแต่บัดนี้สืบไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

(คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๕ หน้า ๓๐๒–๓๐๓ วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๖๑)

กรมสาธารณสุข กอง .....

.....

..... ของ ..... มาแต่ .....

เรื่อง .....

ความเห็นเจ้าหน้าที่	คำสั่ง
ทราบแล้ว ขอให้หมอแอร์รับทราบไว้ด้วย ส่วนหนังสือคลังเรื่องใบเปลี่ยนแปลงนั้น สอบได้ความว่า ยังไม่มาถึงกระทรวงนี้ สักลวรรณาณ ๒๗ พฤศจิกา ๖๕ noted. 29 May '22	ทิพเดาจะไปปีนังและภูเก็ต วันที่ ๒๙ เดือนนี้ จะกลับกลางเดือนหน้า ในระหว่างนี้ขอมอบให้ ม.จ.สกล.เป็นผู้แทน สั่งการได้เต็มที่ เรื่องสำคัญที่จะต้องพิจารณา ก็คือเรื่องใบเปลี่ยนแปลง ซึ่งกรมสาธารณสุขได้ยื่นต่อคลัง บัดนี้คลังได้ตอบมาแล้ว ขอให้ ม.จ.สกล กับหมอแอร์พิจารณา เมื่อมีข้อที่จะต้องชี้แจงต่อคลังโดยเร็ว ก็ให้ ม.จ.สกลไปชี้แจงต่อพระยาอนุรักษ์โกศา ทิพเดาได้บอกพระยาอนุรักษ์ไว้แล้ว พระยาอนุรักษ์ได้บอกว่า คลังจะให้เงินเพิ่มขึ้นได้ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ บาท เพราะฉนั้นขอให้จัดการตัดตำแหน่งนี้ พอจะตัดได้ ให้คงเหลืออยู่ในวงเงินนี้ รัชสิต ๒๗ พค ๖๕

ลายพระหัตถ์ของสมเด็จฯ ทรงสั่งไว้ในราชการเรื่องหนึ่ง ขณะยังทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุข เป็นพยานแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นห่วงใยต่อการปฏิบัติราชการในหน้าที่เพียงใด

โครงการตั้งกรมสาธารณสุข

คำนำ

ตามประกาศตั้งกรมสาธารณสุขนั้น ปรากฏว่ามีพระราชประสงค์จะให้ กรมสาธารณสุขเป็นกรมสาธารณสุขแห่งชาติ มีหน้าที่ดำริห์จัดการควบคุมการสาธารณสุขในประเทศสยามทั่วไป จึงได้ดำริห์วางรูปโครงการสำหรับกรมนี้ให้สมกับลักษณของกรม ซึ่งจะเป็นศูนย์กลางสำหรับการสาธารณสุขแห่งชาติ ในการวางโครงการนี้ ได้พิจารณาการสาธารณสุขของประเทศอื่น ๆ และเลือกหาหลักสำคัญซึ่งนิยมกันทั่วไปแล้วว่าอาจบังเกิดผลสำเร็จได้ เพื่อนำมาใช้เป็นแบบอย่าง แต่จักต้องอนุโลมให้เหมาะแก่สภาพ และฐานะของประเทศสยาม จักต้องพิจารณาถึงลักษณการแพทย์การปกครองบ้านเมือง สภาพและประเพณีของพลเมืองในประเทศสยาม ทั้งต้องพิจารณาถึงความบกพร่อง และความลำบากซึ่งมีอยู่ในขณะนี้เช่น การที่พลเมืองยังขาดความรู้ในทางสาธารณสุขเป็นต้น ซึ่งอาจแก้ไขให้ดีขึ้นได้ในเวลาไม่สู้ช้านัก โดยใช้อุบาย ให้เหมาะแก่ฐานะ และการที่ไม่มีพนักงานผู้ได้รับความอบรมแล้วเพียงพอ ซึ่งจะแก้ไขไม่ได้โดยเร็ว ต้องค่อยบำรุงให้เจริญขึ้นเป็นลำดับไป

ในบันทึกนี้ได้กล่าวตลอดจนถึงเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ นอกกรมสาธารณสุขด้วย เพราะเป็นผู้ต้องรับผิดชอบในงานสาธารณสุขส่วนหนึ่งในพระราชอาณาจักร์ และเป็นผู้ที่ควรจะต้องช่วยกรมสาธารณสุขตามมากแลน้อย

ผู้ปกครองท้องที่และกรรมการสุขาภิบาล เป็นเจ้าหน้าที่ซึ่งนับว่าสำคัญที่สุดเพราะต้องรับผิดชอบในงานสาธารณสุขส่วนมาก ที่ต้องลงมือทำในท้องที่ต่าง ๆ และงานของกรมสาธารณสุขเป็นอันมากที่จะสำเร็จไปได้ ก็ต้องอาศรัยเจ้าหน้าที่เหล่านี้ทำการร่วมมือกับกรม การช่วยเหลือของเจ้าหน้าที่อื่น ๆ เช่น ตำรวจภูธรเป็นต้น ก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับกรมสาธารณสุขเหมือนกัน เพื่อกรมจะได้ปฏิบัติการตามพระราชบัญญัติสาธารณสุขให้ได้ผลเป็นที่พอใจได้ ยังมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายอื่นอีก เช่น สภากาชาดสยาม รอคเฟลเลอร์เฟาน์เดชัน สมาคมมิชชันนารีและสมาคมอื่น ๆ ที่ตั้งขึ้น โดยความมุ่งหมายเช่นเดียวกัน สมาคมเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่ใช่เจ้าหน้าที่แท้ ก็อาจหวังให้ช่วยหนุนการสาธารณสุขได้

การสาธารณสุขและการแพทย์ทั้งสิ้นในพระราชอาณาเขต จำต้องระบุมอบให้แก่กรมสาธารณสุขตามส่วนที่สมควรเป็นประเภท ๆ เพื่อจะได้ตั้งโครงการขึ้นให้เหมาะ

แก่ความประสงค์ได้ แต่งานนี้ย่อมจะแบ่งให้เฉียบขาดทีเดียวไม่ได้ ความรับผิดชอบจะต้องก่ายกันอยู่มาก และการร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วกับกรมสาธารณสุขก็จะต้องเป็นอย่างน้ำใสใจจริงจึงจะได้ผลดี

เพื่อเข้าใจโดยสังเขปว่า งานซึ่งจัดมอบให้แก่กรมสาธารณสุขตามบันทึกนี้มีเกณฑ์และลักษณะอย่างไร จักต้องแสดงเสียก่อนว่างานประเภทใดจะเหลือไว้ให้เจ้าหน้าที่อื่น ๆ

ในการกล่าวถึงกิจการต่าง ๆ ของเจ้าหน้าที่อื่น นอกกรมสาธารณสุขเช่นนี้นั้นหาได้หมายจะวางจำกัดหน้าที่หรือความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่เหล่านั้นไม่ เหตุว่าโครงการวางระเบียบของกรมอันนี้ กล่าวถึงแต่หน้าที่ปกครองและกรณียะอื่น ๆ ซึ่งดำริห์ไว้สำหรับกรมเองเท่านั้น กวรจำกัดวางและวางหน้าที่โดยฉะเพาะ กับความรับผิดชอบในทางสาธารณสุขของเจ้าหน้าที่อื่น ๆ นั้น จึงเป็นกิจของพระราชบัญญัติในทางสาธารณสุขซึ่งมีอยู่บ้างแล้ว หรือซึ่งจะได้ตราขึ้นต่อไป พระราชบัญญัตินี้ กรมสาธารณสุขควรเป็นผู้ร่าง เพราะเป็นเครื่องประกอบคู่กันกับโครงการ พระราชกำหนดกฎหมายต่าง ๆ ในทางสาธารณสุข เท่าที่มีอยู่บัดนี้ อาจกล่าวได้ว่าไม่ได้ตั้งขึ้นเป็นกิจลักษณะและยังบกพร่องอยู่เป็นอันมาก

วิธีแบ่งงานสาธารณสุขในพระราชอาณาเขต

ธุระการสาธารณสุข ซึ่งกรมสาธารณสุข ควรรับผิดชอบโดย ลำพัง

หน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวด้วยการปกครองกรมสาธารณสุข และบัจจัยสำหรับดำเนินการของกรมนั้น เห็นได้ว่าเป็นกิจเฉพาะกรมโดยแท้ ส่วนการอื่น ๆ บางประเภทนั้น ก็แยกออกจากหน้าที่ของกรมสาธารณสุขแห่งชาติไม่ได้ ด้วยกรมเช่นนี้ใช่แต่จะมีฐานะเพียงเป็นผู้แทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเรื่องสาธารณสุขทั้งปวงในประเทศสยามเท่านั้นก็หามิได้ ยังต้องเป็นที่ปรึกษา และเป็นเจ้าหน้าที่ในทางวิชาการของรัฐบาลในเรื่องนี้ด้วย หน้าที่ชนิดนี้อาจจำแนกได้ดังต่อไปนี้คือ แนะนำจำหน้าที่การสาธารณสุขประเทศสยามในเรื่องสาธารณสุขเรื่องหนึ่งเรื่องใด หรือทุกเรื่อง แนะนำเรื่องพระราชกำหนดกฎหมายการสาธารณสุขซึ่งใช้ได้ทั่วไป ใช่แต่เท่านั้น ยังควรแนะนำในเรื่องพระราชกำหนดกฎหมาย เช่นพระราชบัญญัติการก่อสร้างเป็นต้น

ซึ่งเกี่ยวด้วยสาธารณสุขอย่างไม่มีบั๋ญหา และแนะนำให้ทำแบบแผนต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวด้วยการเปลี่ยนแปลงลักษณสาธารณสุขแห่งชาติ แลซึ่งจะต้องจ่ายเงินจากท้องพระคลัง ฯ กับทั้งกำหนดว่าการสาธารณสุขของท้องที่จักต้องไม่ต่ำกว่าเกณฑ์ใดเบื๋นอย่างเลว (Minimum Standard)

การแนะนำนั้น หากจะให้ปฏิบัติตามได้จริง ก็ย่อมต้องอาศัยความรู้เห็นซึ่งเพียงพอและถูกต้อง ทั้งจักต้องทราบว่าการแนะนำนั้นได้ปฏิบัติตามกันเพียงใด เพราะฉนั้น การตรวจตราจึงต้องเบื๋นงานส่วนใหญ่ประเภทหนึ่งของกรมสาธารณสุขเบื๋นธรรมดา

อนึ่ง กรมนี้ต้องสะสมสถิติจากทุกแห่งที่จะได้ รวมทั้งจากกระทรวงทะบวงกรมอื่น ๆ จากผู้ปกครองท้องที่และจากต่างประเทศด้วย ทั้งต้องเบื๋นกองกลางสำหรับแยก แจก และใช้สถิตินั้นให้เบื๋นประโยชน์

สถิติที่กรมต้องใช้นั้น รวมทั้งทะเบียนคนเกิดคนตายและเจ็บไข้ซึ่งได้รับจากแหล่งต่าง ๆ และเรียบเรียงเบื๋นสถิติพยากรณ์ สถิติพยากรณ์เช่นนี้ก็คือ บาญชีของการสาธารณสุขทั้งปวง และเบื๋นส่วนสำคัญในการประมาณผลของการสาธารณสุขอันได้จัดทำไว้เบื๋นหลักสำคัญในการทำแบบแผน ซึ่งปฏิบัติตามได้โดยประหยัดทรัพย์ เบื๋นสิ่งที่ต้องใช้เพื่อให้รัฐบาลสามารถยื่นสถิติอันถูกต้องแก่สันนิบาตชาติ และสันนิบาตสภากาชาดซึ่งเบื๋นสัมพันธ์แห่งสมาคมนั้น สมาคมทั้งนี้ได้มีคำขอเรียกสถิติเหล่านี้มาโดยด่วนหลายครั้งแล้ว แต่ประเทศสยามไม่สามารถที่จะยื่นให้ได้

การตรวจค้นหาเหตุความเจ็บไข้ และการผึกหัดเจ้าพนักงานสาธารณสุขในทางวิชาการ แท้จริงเบื๋นกิจสำคัญสำหรับกรมสาธารณสุขเช่นเดียวกัน แต่งานนี้ถ้าเห็นว่าจะเบื๋นการสะดวกและประหยัดทรัพย์กว่าในขณะนี้ ก็อาจแบ่งมอบให้เจ้าหน้าที่อื่น ๆ ทำแทนได้บางส่วน เมื่อมีผู้คนและเครื่องใช้ตามสมควรอยู่แล้ว และเบื๋นที่ไว้ใจได้ การช่างสุขาภิบาลและการแนะนำทางกฎหมายก็เช่นเดียวกัน

ธุระการซึ่งเหลืออยู่นอกจากนี้ และซึ่งกรมสาธารณสุขจะทำได้เองตามลำพังนั้น ใช่แต่จักต้องอยู่ในประเภทซึ่งกรมสาธารณสุขสามารถ

ทำได้โดยมิได้รับความช่วยเหลือจากภายนอกเท่านั้น ยังต้องเป็นการซึ่งนับว่าสำคัญแก่ชาติอย่างเอกด้วย กล่าวคืออยู่ในประเภทที่มีผลทั่วไปทั้งพระราชอาณาจักร์ ข้อยกเว้นจากที่กล่าวนี้ต้องมีอยู่บ้าง ถึงแม้ประเภทการนั้นจะไม่มีผลแผ่ไปทั่วพระราชอาณาจักร์ก็ดี เช่นเมื่อปรากฏชัดเจนว่ากรมสาธารณสุขสามารถทำกิจการของท้องที่แห่งใดได้ดีกว่าเจ้าของท้องที่นั้นเองเป็นอันมาก เพราะมีทุนรอนมากกว่า เครื่องใช้ดีกว่า พ้นจากประเภทการต่างๆ ซึ่งเป็นของประจำท้องที่มากกว่า หรือเพราะเหตุอื่นๆ อันสมควรเป็นต้น

ตามเกณฑ์ข้างบนนี้ การงานต่อไปนี้จึงตกเป็นของกรมสาธารณสุข กล่าวคือ การศึกษาในทางสาธารณสุขสำหรับประชาชน การสงเคราะห์ทารกและมารดา การคุ้มครองดูแลคนเสียจริตและการพิเศษอื่นๆ รวมทั้งการปฏิบัติในเรื่องโรคติดต่อหลายชนิด ด้วยการป้องกันโรคติดต่อนี้แม้จะยังไม่สำเร็จได้ทุกชนิดก็จะต้องรวมไว้ในโครงการตั้งระเบียบกรมสาธารณสุขแห่งชาติด้วย ตัวอย่างอันดีสำหรับโรคติดต่อซึ่งยังป้องกันไม่สำเร็จได้นั้ คือ ไข้จับสั่น (มาเลเรีย) กามโรค และโรคเรื้อน เป็นต้น ในการที่จะป้องกันโรคเช่นนี้ให้แข็งแรงและสำเร็จได้นั้น ท้องที่ใดๆ ไม่มีกำลังพอที่จะทำได้ในขณะนี้ จักต้องอาศัยกำลังของรัฐบาล การที่จะป้องกันโรคเหล่านี้ให้สำเร็จต้องอาศัยการเชื่อมหน้าที่กันอย่างพินิจพิเคราะห์และอาศัยพระราชกำหนดกฎหมายพิเศษ เหตุฉะนั้นถึงแม้เจ้าหน้าที่การสาธารณสุขอื่นๆ ซึ่งเป็นรอง เช่นสภากาชาดสยาม และรอคเฟลเลอร์เฟานเดชั่น อาจเข้าช่วยจนถึงกับลงมือจัดการบางส่วนไปได้ก็ดี การที่จะเข้าเป็นตัวแทนรับผิดชอบเสียทั้งสิ้นนั้นหาได้ไม่ ด้วยเป็นการขัดขืนที่รัฐบาลใดจะมอบอำนาจในทางกฎหมายหรือตำรวจให้แก่สมาคมเชลยศักดิ์ เหตุฉะนั้นการงานเบ็ดเสร็จใดๆ ในประเภทนี้ ควรให้กรมสาธารณสุข ซึ่งเป็นดังผู้แทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องสาธารณสุขทั้งสิ้นในประเทศสยามนั้นเป็นผู้บงการ

กิจการต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมานี้ แม้กรมสาธารณสุขอาจทำไปได้เองโดยลำพังบางอย่างหรือทุกอย่างก็จริงอยู่ แต่ก็ย่อมจะไม่เป็นการประหยัดทรัพย์ในทุกๆ เรื่องไป กรมนี้ควรใช้อุบายชักชวน

ผู้ปกครองท้องที่ กรรมการบุราภิบาล และสมาคมเชลยศักดิ์ให้อาสาทำการดังกล่าวแล้ว ส่วนใดที่กรมเห็นสมควรให้ทำ ควรร่วมมือกับเจ้าหน้าที่เช่นนั้ และควรเชื่อมงานของเจ้าหน้าที่เหล่านั้นให้ติดต่อเป็นระเบียบเดียวกัน

การกักโรคทางทะเล

ฉะเพาะในขณะนี้ การกักโรคทางทะเลเป็นเรื่องสำคัญในประเทศสยาม ด้วยเหตุนี้กระทรวงการต่างประเทศ และสภาเผยแผ่พานิช จึงได้สนใจในเรื่องนี้มามาก การกักโรคทางทะเลเป็นเรื่องสำคัญสำหรับชาติ เพราะมีผลซึ่งไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะในท้องที่เหตุฉะนั้น จึงควรอยู่ในประเภทการ ซึ่งกรมสาธารณสุขควรรับผิดชอบ

บัดนี้เป็นที่รู้กันเห็นอยู่แล้วว่า การกักโรคทางทะเลนั้น ใช่แต่จะมีผลต่อประเทศที่ทำการกักโรคฝ่ายเดียวเท่านั้น ยังเกี่ยวกับนานาประเทศอีกด้วยโดยชัดเจน ดังปรากฏโดยการเรียกประชุมผู้แทนนานาประเทศ เพื่อหารือกันในเรื่องนี้มาหลายคราวแล้ว และโดยที่สันนิบาตชาติก็สนใจในเรื่องนี้อยู่เป็นอันมากด้วย อีกนัยหนึ่งการกักโรคทางทะเลในสมัยนี้ ย่อมเกี่ยวเนื่องกับความดำริห์เรื่องสหกรณ์ระหว่างนานาชาติเพื่อบ้องกันซึ่งกันและกัน โดยวิธีใดที่กีดขวางต่อทางพานิชน้อยที่สุด จึงตกเป็นหน้าที่ของประเทศสยามซึ่งเป็นสมาชิกของสันนิบาตชาติที่จะเข้าร่วมมือกับประเทศอื่นในการพยายามบ้องกันโรคภัย ไม่เพียงแต่มิให้เข้ามาสู่ประเทศของตนเท่านั้น แต่มิให้ออกจากประเทศของตนไปสู่ประเทศอื่นด้วย เหตุฉะนั้นแม้จะเป็นการสมควรที่จะมอบธุระการอันนี้ให้แก่ฝ่ายปกครอง ณ เมืองท่าเรือสำคัญบางแห่งก็ดี กรมสาธารณสุขก็ควรต้องเป็นเจ้าหน้าที่กองกลางผู้ควบคุมการกักโรคทางทะเลนั้น

การควบคุมประเภทอื่นๆ

กิจการอื่น ๆ ซึ่งกรมสาธารณสุขควรเป็นเจ้าหน้ากองกลางควบคุมเช่นเดียวกันนี้ คือการควบคุมอาหารกับยาต่าง ๆ และการควบคุมต่าง ๆ ในพวกเดียวกันนี้ ซึ่งจะจัดขึ้นในภายหน้า

ธุระการสาธารณสุขซึ่งกรมสาธารณสุขแบ่งทำกับเจ้าหน้าที่อื่น ๆ

ธุระการสาธารณสุข ซึ่งกรมสาธารณสุขควรแบ่งให้เจ้าพนักงานท้องที่มีส่วนรับผิดชอบด้วยนั้น รวมประเภทซึ่งเกิดเป็นการจำเป็นขึ้นในท้องที่ แต่ถ้าเจ้าพนักงานในท้องที่ไม่จัดให้สำเร็จไปได้แล้ว ก็จะเป็นเหตุให้โรคแพร่หลายข้ามแดนท้องที่นั้นทันที และเมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นอันตรายแก่พระราชอาณาจักรทั่วไป

เหตุฉะนั้นในเรื่องเช่นนี้ จะว่าไปทางหนึ่งแล้ว เป็นการไม่สมควรที่กรมสาธารณสุขจะเข้ารับผิดชอบจัดการอันจำเป็นนั้นโดยเต็มที่ แต่จะว่าไปอีกทางหนึ่งก็ไม่ควรมอบกิจอันนั้นให้เจ้าของท้องที่ทำแต่ฝ่ายเดียวเหมือนกัน จึงควรร่วมมือทำการด้วยกันทั้งสองฝ่าย และแบ่งกันออกค่าใช้จ่ายตามควร

การที่ทำร่วมมือกันเช่นนี้ คือ

ก) การป้องกันและระงับโรคระบาทว์

ข) การส่งเสริมการสุขาภิบาลในท้องที่ ฉะเพาะประเภทที่เกี่ยวเนื่องด้วยโรคระบาทว์

ค) การใช้พระราชบัญญัติสาธารณสุขและสุขาภิบาล

เพราะฉะนั้น จึงควรจัดให้กรมสาธารณสุขมีอำนาจและบัจจัยเพียงพอจะได้สามารถทำงานส่วนนี้ได้

ธุระการสาธารณสุขซึ่งควรให้ท้องที่รับผิดชอบ

เมื่อได้มอบงานสาธารณสุขให้แก่กรมสาธารณสุขเป็นส่วนที่กรมนี้ควรรับผิดชอบ และเป็นส่วนที่ควรตั้งงบประมาณไว้สำหรับแล้วจึงควรกล่าวโดยย่อถึงการประเภทต่อไปนี้ (เพื่อแสดงให้เห็นการ

สาธารณสุขทั้งสิ้นของประเทศโดยตลอด และเพื่อชี้ให้เห็นว่าการงานที่ได้แบ่งไว้นั้นโดยมีนัยอย่างไรแท้) กล่าวโดยสังเขปคือ การสาธารณสุขซึ่งยังมิได้กะไว้ในโครงการนี้ และซึ่งยังไม่เกี่ยวด้วยพระราชอาณาเขตสยามโดยทั่วไป ด้วยเป็นการสำคัญสำหรับท้องที่โดยฉะเพาะ จึงควรให้ผู้ปกครองท้องที่ และกรรมการบราภิบาลเป็นผู้ทำและเป็นผู้รับผิดชอบ

การเหล่านี้มีบางประเภทที่สำคัญและจำเป็น ซึ่งตามลัทธินับว่าเป็นคุณฉะเพาะแก่ท้องที่ แต่แม้การเช่นนี้จะเป็นคุณแก่ประเทศทางอ้อม และแม้เป็นการสมควรที่แผ่นดินจะช่วยเหลือท้องที่โดยให้เงินบำรุงเป็นก้อนหรือให้ประจำ หรือโดยทางอื่นก็ดี ก็ยังควรให้ถือว่าอยู่ในความรับผิดชอบของท้องที่ทั้งสิ้น

กิจการเหล่านั้นกล่าวอย่างกว้าง ๆ คือ

ก) การบำบัดโรค คือ การรักษาพยาบาลคนเจ็บไข้

ข) การสุขาภิบาลเบ็ดเสร็จในท้องที่

แผนอธิบายแบ่งงานสาธารณสุขในประเทศสยาม

การสาธารณสุขในประเทศสยาม

งานของกรมล้วน	งานของกรม แต่มีเจ้าหน้าที่นอกกรมช่วยเหลือ	งานนอกกรม แต่กรมมีหน้าที่แนะนำ
๑. การปกครองภายในกรม	๑. การป้องกันและการระงับโรคระบาดว์	๑. การบำบัดโรค
๒. การแนะนำในการสาธารณสุขทั้งสิ้นในประเทศสยาม	๒. การส่งเสริมสภาพสุขาภิบาลของท้องที่ซึ่งเกี่ยวด้วยโรคระบาดว์	๒. การสุขาภิบาลทั่วไปในท้องที่
๓. การร่างพระราชกำหนดกฎหมายสาธารณสุข	๓. การใช้พระราชบัญญัติสาธารณสุข และสุขาภิบาล	
๔. การตรวจตรารายงานและสถิติพยากรณ์ในการสาธารณสุข		
๕. การตรวจค้นหาเหตุความเจ็บไข้เกี่ยวกับศาลาชันสูตร		
๖. การศึกษาวิชาการสาธารณสุข		
๗. การศึกษาและโฆษณาการสาธารณสุขสำหรับประชาชน		
๘. การสงเคราะห์มารดา และทารก		
๙. การคุ้มครองคนเสียจริตและคนเป็นโรคอื่น ๆ บางชนิด		
๑๐. การกักโรคทางทะเล		
๑๑. การควบคุมอาหารและยาต่าง ๆ		

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

การตั้งระเบียบกรมสาธารณสุข

เมื่อได้พิจารณามาโดยย่อถึงส่วนและหลักการสาธารณสุขต่าง ๆ ซึ่งแบ่งมอบให้เป็นธุระของกรมสาธารณสุข และซึ่งกรมจักต้องมีเงินและผู้คนใช้พอความต้องการเพื่อปฏิบัติให้สำเร็จไปได้แล้ว จะได้บรรยายโครงการแสดงกองและพแนกใหญ่ต่าง ๆ สำหรับกรมสาธารณสุขแห่งชาติ และจะได้อธิบายความประสงค์สำหรับกองและพแนกเหล่านี้โดยย่อต่อไป

ตามโครงการนี้แบ่งกรมสาธารณสุขออกเป็น ๕ กอง มีพแนกและสาขาสำหรับกองนั้น ๆ ดังแสดงไว้ในแผ่นต่อไปนี้

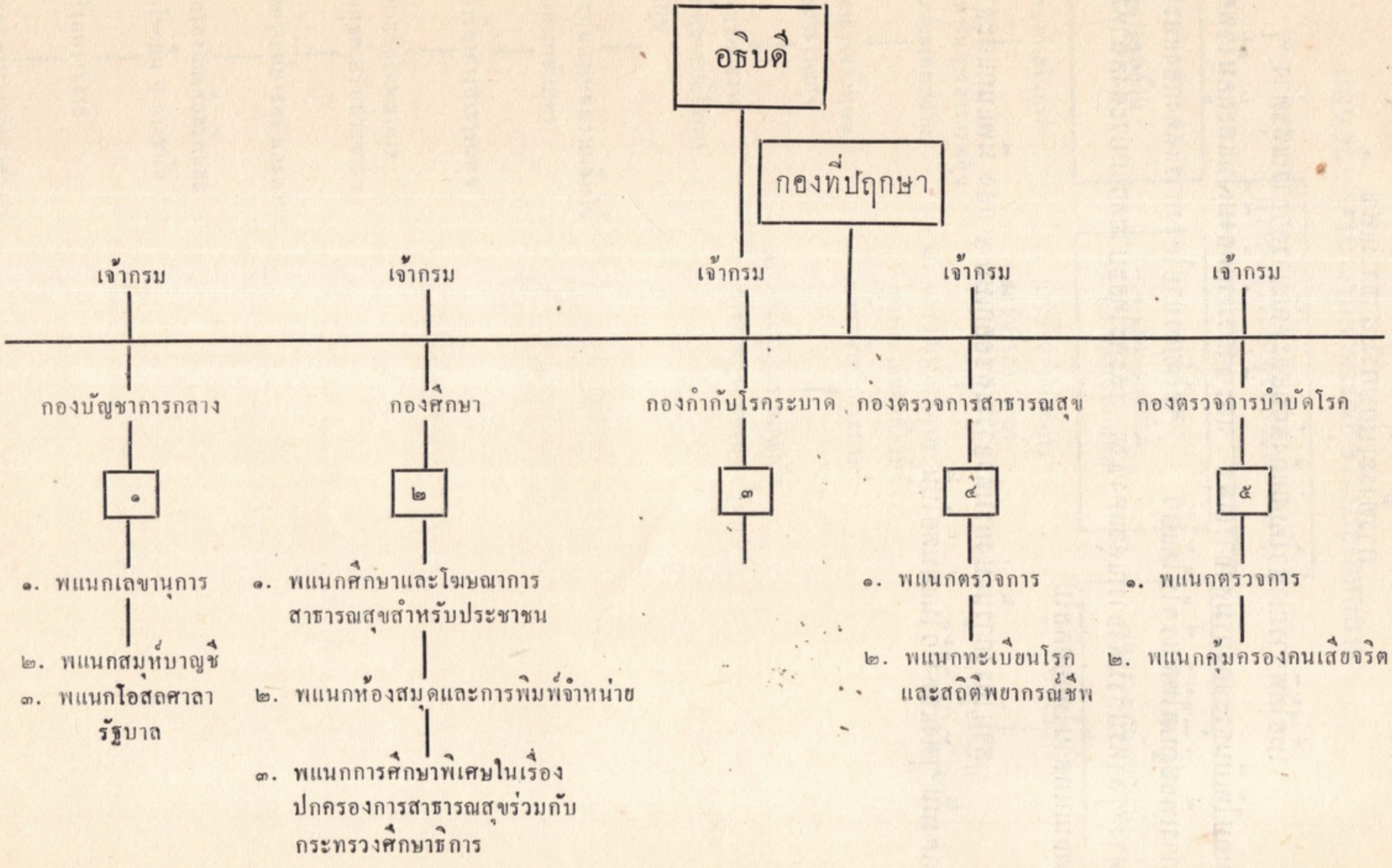
อธิบดี
กองที่ปฤกษา
เจ้ากรม
เจ้ากรม
เจ้ากรม
เจ้ากรม
เจ้ากรม
กองบัญชาการกลาง
กองศึกษา
กองกำกับโรคระบาด
กองตรวจการสาธารณสุข
กองตรวจการบำบัดโรค
๑
๒
๓
๔
๕
๑. พแนกเลขานุการ
๒. พแนกสมุห์บาญชี
๓. พแนกโอสถศาลา รัฐบาล
๑. พแนกศึกษาและโฆษณาการสาธารณสุขสำหรับประชาชน
๒. พแนกห้องสมุดและการพิมพ์จำหน่าย
๓. พแนกการศึกษาพิเศษในเรื่องปกครองการสาธารณสุขร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ
๑. พแนกตรวจการ
๒. พแนกทะเบียนโรคและสถิติพยากรณ์ชีพ
๑. พแนกตรวจการ
๒. พแนกคุ้มครองคนเสียจริต

กองต่าง ๆ

๑. กองบัญชาการกลาง

การปกครอง

กองบัญชาการแบ่งออกเป็น ๓ พแนก คือ พแนกเลขานุการ สมุห์บาญชี และโอสถศาลารัฐบาล

การที่จะให้กรมหนึ่งกรมใดดำเนินการได้สะดวก จักต้องมีการปกครองอย่างเข้มแข็ง เพื่อให้งานอันซับซ้อนและมากประเภทได้รับความวินิจฉัยโดยถี่ถ้วนตามลำดับ กรมสาธารณสุขมีงานหลายประเภท และมีงานกระจายไปทั่วทั้งพระราชอาณาจักร์ จะมีการโต้ตอบกันทางหนังสือเพื่อทำความติดต่อกันมาก และการจ่ายเงินก็อาจยุ่งยาก จึงต้องมีการเสมียนและทำบาญชีอย่างดี

อโสถศาลา

ส่วนโอสถศาลารัฐบาลนั้น ตามที่เป็นอยู่ในเวลานี้ ต้องนับว่าเป็นการกีดขัดแก่ทางการของกรมสาธารณสุขอยู่เป็นนิตย์ จึงควรจะจัดให้เป็นพแนกซึ่งกระทำการเพื่อประโยชน์ฉะเพาะกรมสาธารณสุขกรมเดียว และให้อยู่ในกองบัญชาการ แต่การจำกัดวงงานให้แคบเข้าเช่นนี้ จะต้องค่อย ๆ ทำ เพื่อมิให้เป็นการเสียพระราชทรัพย์ และมิให้ขัดแก่ความสะดวก ของกระทรวงทะบวงการต่าง ๆ เมื่อเป็นอันตกลงจะจัดการตามรูปนี้แล้ว จะได้แจ้งความไปยังกระทรวงทะบวงการต่างๆ ให้ทราบ และลดจำนวนเวชภัณฑ์ในพัศดุของโอสถศาลารัฐบาลนั้นต่อไป

๒. กองศึกษา

การศึกษา

กองศึกษาแบ่งออกเป็น ๓ พแนก คือ

ก) พแนกศึกษาและโฆษณาการสาธารณสุขสำหรับประชาชน

ข) พแนกห้องสมุดและการพิมพ์จำหน่าย

ค) พแนกการศึกษาพิเศษในเรื่องปกครองการสาธารณสุขร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ

เหตุที่การสาธารณสุขในประเทศสยามไม่ค่อยเจริญมาแต่ก่อนนั้น เห็นได้ชัดว่าเป็นด้วยประชาชนรวมทั้งจำพวกที่ได้เล่าเรียนและไม่ได้เล่าเรียนยังขาดความเข้าใจกันอยู่ทั่วไปว่า การเหล่านี้มีความมุ่งหมายและสำคัญอย่างไรบ้าง บัดนี้ในประเทศที่สมบูรณ์ทั่วทั้งโลกได้รู้สำนึกกันแล้ว ว่าการสาธารณสุขในประเทศใด จะจัดให้เกินภูมิรู้และความนิยมของประชาชนในประเทศนั้นไม่ได้ เพราะฉะนี้จึงเป็นกรณียะขั้นต้นของกรมสาธารณสุขที่จะเตรียมการศึกษาอันเป็นกิจสำคัญอย่างยิ่งนี้ให้ราษฎรไทยรู้จักคุณของการสาธารณสุขเสียก่อน แล้วจึงจะลงมือจัดการให้กว้างขวางและจ่ายเงินมากมายต่อไป กรมนี้ควรจัดการศึกษาและการแผ่ความรู้ขนานไปกับการสาธารณสุขประเภทอื่น เพื่อให้บังเกิดผลถาวร และให้กิจการที่จะขยายและโก่นสร้างขึ้นนั้นเป็นประโยชน์คุ้มกับเงินที่จ่ายไป

การสงเคราะห์มารดาและทารก

ในเวลานี้เชื่อได้ว่า ในประเทศสยามมีจำนวนเด็กตายในปฐมวัยมากเกินไป อาการอันนี้ต้องชี้ไปถึงความหายนะในภายหน้าเว้นไว้แต่จะลงมือจัดการเสียทันที เพราะเหตุนี้จึงได้กะการสำหรับเรื่องนี้เสนอมาในโครงการ

การที่จะแก้ไขลักษณะต่าง ๆ เนื่องในการสงเคราะห์มารดาและทารกให้ดีขึ้นนั้น เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งและควรรีบจัดการโดยเร็ว จึงได้กำหนดไว้ในโครงการบ้างแล้ว แต่การประเภทนี้เป็นการใหม่ในประเทศสยาม จึงเห็นว่าควรเริ่มจัดการเล็กน้อยไปก่อน หวังว่า

ต่อไปคงจะมีความสะดวกมากขึ้น และกรมสาธารณสุขจะสามารถเผยแผ่การสำคัญประเภทนี้ต่อไปอีกมาก

การศึกษาวิชาการสาธารณสุข

เหตุที่การสาธารณสุขในประเทศนี้ยังเจริญขึ้นไม่ได้โดยมากก็เพราะเป็นผู้ที่ได้รับผึกหัดทำการได้แล้วมีอยู่น้อยคน งานสาธารณสุขเป็นงานพิเศษและเกี่ยวด้วยวิชาการมากกว่าที่เข้าใจกัน ผู้คนสำหรับทำการสาธารณสุขต่าง ๆ ในประเทศนี้จะต้องการเป็นจำนวนมาก จึงควรเตรียมการการผึกหัดคนเหล่านั้นในทางวิชาการไว้ให้เพียงพอโดยเร็วตามแต่จะได้ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยคณะแพทยศาสตร์ควรเป็นสำนักที่เหมาะที่สุด สำหรับสอนหลักวิชาสาธารณสุขให้แก่ผู้ที่จะเป็นแพทย์สาธารณสุขต่อไปภายหน้า งานของกรมสาธารณสุขจะสำเร็จไปได้โดยมาก ด้วยอาศัยการผึกหัดที่นักเรียนเหล่านี้จะได้รับ เพราะฉนั้นกรมควรอยู่ในฐานะที่จะกำหนดวิชาและระเบียบการสอน การสอบไล่ในหลักสูตร์วิชาสาธารณสุขได้

ควรพยายามวางหลักการผึกหัดนักเรียนแพทย์ที่สอบไล่ได้แล้วสำหรับเป็นพนักงานสาธารณสุขต่อไป และการผึกหัดนี้ควรให้อยู่ในความดูแลของกรมสาธารณสุขโดยตรง

๓. กองกำกับการโรคระบาทว์

การกำกับโรคระบาทว์

กองนี้จะเป็นธุระจัดการต่อสู้โรคระบาทว์ตามท้องที่ทั่วไปในพระราชอาณาเขตและไต่สวนสภาพซึ่งเกี่ยวกับโรคเหล่านี้

ในประเทศนี้มหาชนได้มาเกิดสนใจกันขึ้นในเรื่องโรคระบาทว์เมื่อเกิดกาพโรคชุกชุมขึ้นในกรุงเทพฯ สักสิบห้าปีมาแล้ว แต่นั้นมา

บรรดากรมซึ่งมีหน้าที่ในทางสาธารณสุขก็ได้ตั้งใจแลออกกำลังในทางระงับโรคนี้มากกว่าอื่น

แต่ข้อบกพร่องในวิธีป้องกันโรคระบาทว์ในประเทศสยามตามที่ได้ทำมาเพียงนี้ก็คือได้ออกกำลังไป แต่ฉะเพาะในการระงับภายหลังโรคได้เกิดขึ้นเสียแล้วมิใช่เป็นการกันไว้ล่วงหน้า เพื่อมิให้โรคเกิดขึ้นได้ วิทยาศาสตร์ในบัจจุบันนี้ได้แสดงให้เห็นชัดเจนแล้วว่าโรคติดต่อโดยมากเกิดขึ้นเพราะเหตุใด ทั้งอาจป้องกันได้เกือบมิดชิดทีเดียว โดยวิธีซึ่งต้องจัดทำในเวลาอันสมควร ตามระเบียบแบบแผนซึ่งได้วางลงไว้ แทนที่ต่างคนต่างออกกำลังชั่วครั้งชั่วคราว แล้วทอดทิ้งเสียตามแบบเดิม

การที่จะให้กรมสาธารณสุขจัดพนักงานไว้พรักพร้อม สำหรับระดมทำงานจำเป็นทันที่ที่เกี่ยวด้วยโรคระบาทว์ในคราวเดียวทั่วประเทศสยามนั้น จะเป็นการขัดข้องแลไม่ประหยัดทรัพย์เลย เจ้าของท้องที่ทุกแห่งควรต้องรับเอางานส่วนของตนไปทำเหมือนกัน แต่เพราะเหตุที่โรคระบาทว์ไม่จำกัดอยู่เฉพาะเขตท้องที่ อาจลุกลามทั่วไปทั้งพระราชอาณาเขต และโรคก็เกิดขึ้นเพียงแต่ชั่วครั้งคราวแลต่างเวลากัน จึงเป็นการขัดข้องที่จะให้ท้องที่ทุกแห่งมีกองระงับเหตุบัจจุบันประจำไว้เสมอ

เพราะฉะนั้นจึงเห็นสมควรที่จะจัดให้การกำกับโรคระบาทว์เป็นธุระของรัฐบาล ซึ่งกรมสาธารณสุขควรลงมือทำเอง แลตั้งกองพิเศษพร้อมด้วยเจ้าพนักงานผู้มีความรู้ความชำนาญขึ้นเป็นศูนย์กลางสำหรับเมื่อมีเหตุเกิดขึ้น จะได้ส่งไปตามภาคต่าง ๆ ของพระราชอาณาจักร เพื่อช่วยกำกับการป้องกันและระงับโรคในท้องที่นั้น ๆ

๔. กองตรวจการสาธารณสุข

การตรวจการสาธารณสุข

การตรวจการสาธารณสุข แบ่งออกเป็น ๒ พแนกคือ

ก) พแนกตรวจการ ซึ่งมีหน้าที่ตรวจการรายงาน แลบันทึกสถิติแห่งสุขาภิบาลและสาธารณสุขทั้งในกรุงแลหัวเมือง

ข) พแนกสถิติพยากรณ์ชีพแลโรคภัย

กรมสาธารณสุขจะเป็นเจ้าธุระแลรับผิดชอบให้การสาธารณสุขในประเทศนี้รุ่งเรืองขึ้นไม่ได้ นอกจากจะรู้อย่างละเอียดว่ากิจการที่เป็นอยู่มีลักษณอย่างไรแท้ ทั้งการพยายามควบคุมโดยออกความเห็นแนะนำจะไม่เป็นประโยชน์แก่กรมนัก นอกจากจะมีเครื่องสอดส่องดูว่าคำแนะนำนั้นมีผู้ปฏิบัติตามหรือไม่

แต่ก่อนนี้ การสาธารณสุขในประเทศนี้ได้เคยเสียเปรียบมากมาก เพราะไม่ล่วงรู้ถึงกิจการซึ่งจำต้องรู้โดยละเอียดจนอาจลงความเห็นได้ว่า ความบกพร่องนี้เป็นโทษแก่การสาธารณสุขในประเทศสยามอย่างชัดเจน จึงได้จัดให้มีพแนกตรวจการสาธารณสุขขึ้นไว้ ฉะเพาะสำหรับแก้ไขความบกพร่องข้อนี้

กองนี้จะเป็นที่รวบรวมสถิติด้วย เจ้าพนักงานของกองนี้จะเป็นผู้แทนของกรมสาธารณสุขอยู่ตามท้องที่ทั่วพระราชอาณาเขต และจะได้มีหน้าที่จัดการสาธารณสุขประเภทต่างๆ ซึ่งอยู่ในหน้าที่ของกลาง เปรียบเหมือนคนตาเป็นหและมือของกรมสาธารณสุข

๕. กองตรวจการบำบัดโรค

การตรวจการบำบัดโรค

ในเวลานี้แทบทุกประเทศที่เอาใจใส่บำรุงพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข กำลังดำริห์หรือพยายามที่จะวางระเบียบการบำบัดโรค

เสียใหม่ ประเทศเหล่านี้ได้เห็นแจ้งแล้วว่า การบำบัดโรคแลการบรรเทาความทุกข์ของราษฎรนั้น เป็นหน้าที่ของแผ่นดิน หาใช่เป็นการค้าขาย ซึ่งแพทย์เชลยศักดิ์พึงทำเพื่อหากำไร หรือเป็นกิจซึ่งพึงละไว้ให้แก่กุศลทานของบุคคลอันปราศจากระเบียบแลกิจลักษณะไม่

ยังรู้สึกกันอีกว่าประโยชน์ซึ่งบังเกิดจากการบำบัดโรคในท้องที่ต่าง ๆ นั้นย่อมปรากฏในท้องที่นั้นเป็นสำคัญและไม่แผ่ไกลออกไปจากเขตท้องที่ เพราะฉนั้นการดูแลเรื่องนี้ควรตกอยู่กับผู้ปกครองท้องที่มากกว่าเจ้าหน้าที่ในกรมกลาง แต่เพื่อให้การบำบัดโรคขึ้นถึงเกณฑ์สูงแลคงอยู่ในเกณฑ์นั้นโดยสม่ำเสมอ แลเพื่อให้การลงรอยเป็นระเบียบ ทั้งเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่กรมสาธารณสุข โดยเป็นปัจจัยชั้นรองช่วยส่งเสริมสภาพสาธารณสุขของท้องที่ให้ดีขึ้น จึงเห็นว่ากรมสาธารณสุขควรแนะนำดูแล และตั้งข้อบังคับในการบำบัดโรคทั้งสิ้นในประเทศสยาม แลควรตั้งกองหนึ่งขึ้นเป็นสาขาของกรมสาธารณสุขสำหรับตรวจการต่าง ๆ ตามความจำเป็น แลสำหรับรวบรวมสถิติด้วย

ในบรรดาประเทศทางตะวันตกที่ได้เคยมีการรักษาพยาบาลทางเชลยศักดิ์ แลการบำบัดโรคเป็นทานเป็นขนบมาตั้งร้อยปีแล้วนั้น การที่จะเปลี่ยนการบำบัดโรคให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลก็ย่อมลำบากอยู่เอง โดยจำต้องระลึกถึงทางได้เสียของจำพวกแพทย์เชลยศักดิ์ด้วย แต่ในประเทศสยามยังหามีข้อพิศดารเช่นนี้ไม่ เพราะการรักษาพยาบาลทางเชลยศักดิ์และการบำบัดโรคเป็นทานยังมิได้ตั้งขึ้นเป็นบึกแผ่น ทั้งการบำบัดโรคตามทางวิทยาศาตร์เท่าที่มีอยู่ก็อยู่ในอารักขาของรัฐบาลทั้งสิ้นแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงเห็นว่าเป็นการสมควรที่จะใช้โอกาสนี้เริ่มวางระเบียบการบำบัดโรคในอารักขาของรัฐบาลสำหรับประเทศสยามเสียทีเดียว

โรงพยาบาลคนเสียจริต

การรักษาคนเสียจริตอยู่ในประเภทการบำบัดโรค และย่อมเป็นกรณียของท้องที่ ตามหลักที่ได้กล่าวแล้ว แต่เห็นว่าท้องที่ต่าง ๆ ยังไม่สามารถจะจัดการประเภทนี้ได้ต่อไปอีกหลายปี เพราะการรักษาคนเสียจริตมีวิธีพิเศษ การรักษาคนเสียจริตในเวลานี้จึงควรนับว่าเป็นการแผ่นดิน และควรให้อยู่ในประเภทธุระการของกรมสาธารณสุขทั้งควรรวมเข้าไว้ในกองตรวจการบำบัดโรค โรงพยาบาลคนเสียจริตในกรุงเทพ ฯ เวลานี้ควรย้ายมาขึ้นต่อกรมสาธารณสุข พร้อมด้วยผู้คนและเครื่องใช้ เพื่อไว้เป็นศูนย์กลางสำหรับขยายการพยาบาลคนเสียจริตของประเทศต่อไป

การชันสูตร์โรค

ได้กล่าวมาแล้วว่าศาลาชันสูตร์ (Laboratories) ทางบัคเตรีและเคมิควิทยาเป็นส่วนสำคัญอันหนึ่งของการสาธารณสุข แต่ถ้ามีความจำเป็นก็อาจมอบการเช่นนี้ให้เจ้าหน้าที่อื่น ๆ นอกกรมสาธารณสุขแห่งชาติทำไปก่อนได้

กรมสาธารณสุขในประเทศใดก็ดี ต้องมีสถานที่สำหรับทำการชันสูตร์เชื้อโรคและแยกธาตุ เป็นเครื่องประกอบกับการประเภทอื่น ในเวลานี้ที่ชันสูตร์เชื้อโรคและแยกธาตุสำหรับการสาธารณสุขในประเทศสยามอยู่ ๓ แห่งคือ

๑. สถานปาสเตอร์

๒. ที่ชันสูตร์เชื้อโรคของแพทย์สุขาภิบาลในกระทรวงนครบาล

๓. ศาลาแยกธาตุของรัฐบาล

ในทางราชการยังมิได้ใช้ศาลาเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองเต็มที่ ต่อไปควรให้กรมสาธารณสุขได้ใช้และทำการร่วมมือกับศาลาชันสูตร์เหล่านี้ให้มากขึ้น

เวลานี้สภากาชาดสยามกำลังสร้างสถานปาสเตอร์ใหม่ ซึ่งเมื่อเสร็จแล้วคงจะเป็นศาลาชันสูตร์เชื้อโรคใหญ่ที่สุด และมีเครื่องใช้พรักพร้อมที่สุดในตะวันออก

การที่จะตั้งสถานที่ชันสูตร์เชื้อโรคขึ้นใหม่ต่างหากสำหรับกรมสาธารณสุขในเวลานี้ ก็จะเกิดมีพนักงานแลเครื่องใช้ซับซ้อนกับที่จะมีขึ้นในไม่ช้าในสถานปาสเตอร์ใหม่นั้น ซึ่งไม่เป็นการประหยัดทรัพย์

เมื่อพิจารณาถึงข้อความดังกล่าวแล้ว และถึงข้อที่กรมสาธารณสุขและสภากาชาดสยาม ได้ตกลงกันไว้ในเรื่องที่จะร่วมมือกัน ซึ่งลงมือปฏิบัติอยู่แล้วนั้น ก็เห็นได้ว่าการมอบงานชันสูตร์โรคในทางสาธารณสุขทั้งสิ้นในประเทศสยามให้แก่สถานปาสเตอร์จะเป็นการสมควรแลประหยัดทรัพย์ด้วย แต่ทั้งสองฝ่ายจะต้องทำสัญญากันให้เป็นที่พอใจซึ่งกันและกัน

ถ้าจัดเช่นนี้แล้วก็จะงดงามดีด้วย แม้ว่าสภากาชาดสยามไม่ใช่ของรัฐบาล ก็เป็นสภาของชาติโดยแท้ แลการร่วมมือโดยมากที่สุดระหว่างสภาการกุศลอันมีกาลงเช่นนี้กับกรมสาธารณสุขต้องเป็นประโยชน์แก่ประเทศสยามมากอย่างแน่นอน

ข้อที่สภากาชาดเป็นสภาการกุศลซึ่งรับเงินบำรุงจากผู้สมัครบริจาคทั้งหลายนั้น ก็ต้องให้เข้าใจได้ว่า ในบันดาการงานทั้งสิ้นที่สภานั้นทำฉะเพาะให้แก่กรมสาธารณสุข สภาจะทำโดยยินยอม

ทั้งจะต้องมีทางใช้เงินกันอย่างวิธีว่าเหมา การชัณสูตร์โรคทางเคมิควิทยานั้น ก็ได้ตกลงให้ศาลาแยกธาตุของรัฐบาลทำอยู่แล้วในขณะนี้

การช่างสุขาภิบาล (Sanitary Engineering)

ตามลัทธินี้กรมสาธารณสุขแห่งชาติ ต้องมีพนักงานการช่างสุขาภิบาลผู้สามารถไว้กองหนึ่ง สำหรับแนะนำและสำหรับทำแลพิจารณาแผนผังซึ่งเกี่ยวด้วยการสาธารณสุข

แต่เพื่อให้เป็นการประหยัดทรัพย์ ควรใช้พแนกช่างสุขาภิบาลของกรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาล และของกรมที่จะควบคุมการบุราภิบาล (Municipalities) ในกระทรวงมหาดไทยซึ่งดำริห์จะตั้งขึ้นนั้น ทำการช่างสุขาภิบาลต่าง ๆ ในทางวิชาการร่วมมือกับกรมสาธารณสุข เหตุฉนั้นในขณะนี้จึงหาได้จัดให้มีกองช่างสุขาภิบาลขึ้นเป็นกองแยกของกรมสาธารณสุขอีกกองหนึ่งต่างหากไม่

กรมสำหรับควบคุมบุราภิบาล

ในขณะนี้ เจ้าหน้าที่ควบคุมบุราภิบาล ในประเทศสยามคือกองบุราภิบาลขึ้นต่อกรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย

การงานโดยมากของกรรมการสุขาภิบาลต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตนั้นเป็นการบำรุงสาธารณประโยชน์อย่างสำคัญ แต่จะว่าตามจริงแล้ว การประเภทนี้จะนับรวมเข้าอยู่ในกรมสาธารณสุขไม่ได้ กองบุราภิบาลนี้จึงไม่ควรรวมเข้าไว้ในกรมสาธารณสุข ควรตั้งขึ้นเป็นกรมหนึ่งต่างหากในกระทรวงมหาดไทย แต่จะต้องเป็นกรมสำคัญกรมหนึ่ง เพราะถ้าจะให้การสาธารณสุขในประเทศสยามดำเนินไปสู่ผลสำเร็จตามความมุ่งหมายแล้ว โดยมากก็จะต้องพึ่งกรมซึ่งจะตั้งขึ้นใหม่นี้

การสาธารณสุขและการบำบัดโรคในหัวเมือง

การสาธารณสุขและการบำบัดโรคในหัวเมือง

ข้อความข้างต้นนั้น แม้จะได้กล่าวถึงใจความการตั้งระเบียบกรมสาธารณสุขสำหรับประเทศก็ดี แต่ก็มิได้หมายว่าจะกล่าวคลุมไปถึงความประสงค์ทั้งสิ้นในเรื่องสาธารณสุขของประเทศ หน้าที่สำคัญอันหนึ่งของกรมนั้นได้กล่าวแล้วว่า คือ ที่จะเชื่อมการงานเข้าด้วยกัน และที่จะตั้งข้อบังคับและนำในเรื่องการสาธารณสุขซึ่งมอบให้แก่เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ในกรมอื่นและในท้องที่ และเห็นได้ว่ากรมจะใช้กำลังส่วนมากในทางแก้ไขลักษณสุขาภิบาลของท้องที่ให้ดียิ่งขึ้น ในที่นี้เชื่อว่าไม่จำเป็นกล่าวโดยละเอียดถึงการจัดระเบียบ และการเผยแผ่การสาธารณสุข ตามท้องที่ ทั่วพระราชอาณาจักร์ เหตุว่าการเผยแผ่และการจัดระเบียบนั้นอยู่ในหน้าที่ซึ่งกรมสาธารณสุขจะต้องทำในภายหน้าแล้ว แต่เพื่อให้เห็นโดยชัดเจนว่า ความมุ่งหมายของกรมสาธารณสุข และวิธีที่จะให้ได้ผลสำเร็จดังความประสงค์นั้นเป็นอย่างไร จักต้องหยิบยกเรื่องงานประจำท้องที่ซึ่งกรมสาธารณสุขจักต้องเอาใจใส่ขึ้นกล่าวบ้างบางประเภท

บันดาประเภทการที่อยู่ข้างจะสำคัญในเรื่องเผยแผ่การสาธารณสุข และการแพทย์ของท้องที่ซึ่งกรมจะต้องเอาเป็นธุระนั้นคือ การบำบัดโรคในทางราชการฝ่ายพลเรือนพแนกต่าง ๆ ตามที่เป็นอยู่ ในเวลานี้มีแพทย์ประจำจังหวัด รับเงินเดือน รัฐบาลประจำอยู่ในอำเภอเมืองทุกจังหวัด และในท้องที่นอกอำเภอเมืองบางแห่ง ซึ่งเป็นที่สำคัญก็มีแพทย์เช่นนี้ประจำอยู่บ้างแล้ว ส่วนในเขตท้องที่ซึ่งประกาศใช้พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล ฯลฯ แล้วนั้น มีแพทย์บุราภิบาลรับเงินเดือนทางบุราภิบาลประจำอยู่

แทบทุกแห่งสำหรับทำการบำบัดโรค ในท้องที่เหล่านั้นได้ตั้งโอสถสภาขึ้นทุกแห่ง และโรงพยาบาลก็มีอยู่หลายแห่งแล้ว

แต่ในขณะนี้แพทย์ประจำจังหวัดตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีหน้าที่ ๒ อย่าง คือ ต้องทำการบำบัดโรคข้าราชการ นักโทษในเรือนจำและพลเมืองในท้องที่อย่างหนึ่ง และต้องออกตรวจการและทำการบ้องกันระงับโรคระบาทว์ทั่วทั้งจังหวัดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแพทย์คนเดียวไม่สามารถจะทำได้ จึงควรแก้ไขความบกพร่องนี้โดยตั้งแพทย์สาธารณสุขขึ้นอีกชั้นหนึ่งต่างหาก ให้มีหน้าที่ตรวจการสาธารณสุขและทำการบ้องกันระงับโรคระบาทว์ในจังหวัดของตน โดยไม่มีกังวลในการบำบัดโรคในท้องที่แห่งใดแห่งหนึ่งโดยฉะเพาะ เมื่อมีแพทย์สาธารณสุขขึ้นต่างหากเช่นนี้แล้ว แพทย์ประจำจังหวัดจะได้เป็นแพทย์ประจำท้องที่สำหรับทำการบำบัดโรคโดยไม่ต้องออกจากท้องที่ของตนเพื่อทำการอย่างอื่น

การบำบัดโรคที่พร้อมมูลแท้นั้น คือว่าคนในหมู่คณะใด ๆ ทั้งสิ้นอาจเรียกแพทย์ใช้ได้ตามความจำเป็น การนี้ถ้าจะให้ได้สมจริงแล้ว จะต้องวางระเบียบอย่างดี และจัดการเผยแผ่ทีละเล็กละน้อยต่อไปในเวลาหลายปี แต่ควรเริ่มจัดเสียแต่บัดนี้ และควรเป็นหน้าที่กรมสาธารณสุขแห่งชาติ ที่จะชักจูงการดำเนินกิจการเหล่านี้ไปตามทางที่ประหยัดทรัพย์ และปฏิบัติให้ดีที่สุด

ในเรื่องนี้อาจกล่าวได้ว่า แม้ได้แยกการสาธารณสุขจากการบำบัดโรคให้เห็นกว้างตามจำเป็นก็ดี แต่ก็ย่อมรู้ตระหนักแล้วว่า เจ้าหน้าที่บำบัดโรคของประเทศต้องเป็นส่วนสำคัญในการสาธารณสุข สำหรับพระราชอาณาจักร์ในภายหน้า ซึ่งต้องอาศรัยเจ้าหน้าที่เหล่านั้นโดยประการต่าง ๆ

การบำบัดโรคสำหรับบุราภิบาล (Municipal Service)

การบำบัดโรคสำหรับบุราภิบาลผิดจากการบำบัดโรคสำหรับท้องที่ เพราะได้จัดขึ้นบางส่วน และมีเงินสำหรับการประเภทนี้ตั้งไว้ในงบประมาณของบุราภิบาลนั้น ๆ แล้ว การจัดดังนี้เชื่อว่าตรงกับหลักต่าง ๆ ที่กล่าวไว้ในรายงานนี้ตลอดแล้ว แต่การใช้แพทย์ในบราภิบาลซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งศาลาว่าการจังหวัดด้วยนั้น ตามลักษณะที่เป็นอยู่บัดนี้ไม่บังเกิดประโยชน์ดีที่สุดได้ และเป็นเหตุให้มีแพทย์ตั้งสองหรือสามคน ซึ่งรับเงินเดือนของหลวงหรือของประชาชนอยู่ในเมืองเหล่านี้ ดังนี้จึงมีตำแหน่งแพทย์ซ้อนกันอยู่ในที่เหล่านี้ ส่วนท้องที่นอกเมืองนั้น หามีแพทย์ผู้สามารถไม่ ในการที่จะแก้ไขเรื่องนั้น ควรให้การบำบัดโรครวมกันเป็นกองเดียว คือ โดยให้แพทย์บุราภิบาลเป็นผู้รักษาข้าราชการสังกัดกระทรวงต่าง ๆ ตำรวจภูธร แลนักโทษ (แทนแพทย์จังหวัดซึ่งจะได้ดูแลการบำบัดโรคตามท้องที่นอกเมือง) เพื่อตอบแทนแพทย์บุราภิบาลในการเหล่านี้ จะได้ขอให้กระทรวงคลัง ฯ จ่ายเงินอุดหนุนให้แพทย์บุราภิบาลเป็นส่วนหนึ่งของเงินเดือน ตามวิธีจัดการดังนี้ ใช่แต่จะเป็นการประหยัดทั้งทรัพย์ทั้งคน และให้สามารถย้ายแพทย์ประจำจังหวัดของกรมสาธารณสุขที่มีอยู่บัดนี้ ไปตรวจการสาธารณสุขบำบัดโรคตามท้องที่ หรือทำการในหน้าที่สำคัญอื่น ๆ เท่านั้น เงินที่พระคลัง ฯ อุดหนุนก็ยังอาจช่วยเกื้อกูลให้ตั้งบุราภิบาลและมีแพทย์ไว้ใช้ได้เพิ่มขึ้นอีกด้วย หาไม่บำจัยของบุราภิบาลเหล่านั้นก็จะน้อยไปไม่พอแก่การ และเงินอุดหนุนนั้นก็จะให้การบำบัดโรคตามหัวเมืองเจริญขึ้นโดยมีแพทย์ประจำอยู่เสมอทุกเมือง

การบำบัดโรคสำหรับนิคม (Rural Service)

ขณะนี้มีท้องที่สำคัญในนิคมเพียงสองสามแห่ง ซึ่งมีแพทย์หลวงประจำอยู่แล้ว และได้เสนอแบบแผนเบื้องต้นสำหรับขยายการนี้ไปยังกระทรวงพระคลัง ฯ แล้วแต่จะต้องได้รับพระบรมราชา

นุญาตเรื่องโครงการสาธารณสุขเสียก่อน กระทรวงพระคลัง ฯ จึงจะพิจารณาได้

ในที่สุดจะได้ขอเงินงบหนึ่งจากกระทรวงพระคลัง ฯ สำหรับช่วยผู้ปกครองท้องที่ เพื่อจะได้สามารถจัดการสุขาภิบาลในท้องที่ตามหน้าที่ ซึ่งพระราชบัญญัติมอบหมายให้ เงินงบนี้จะให้อยู่ในความควบคุมของกรมสาธารณสุข

การสาธารณสุขและการบำบัดโรคในมณฑลกรุงเทพ ฯ

การสาธารณสุขและการบำบัดโรคในมณฑลกรุงเทพ ฯ

กองแพทย์ของกรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาล ได้ทำการสาธารณสุขทั้งสิ้น และการบำบัดโรคบางอย่าง ในบังคับบัญชาของกระทรวงนั้นตลอดมาจนบัดนี้ แต่กองนั้นทำการไม่ได้เต็มมือ เพราะรวมอยู่กับกรมซึ่งมีหน้าที่และกิจการมากมายหลายประเภท เช่น กรมสุขาภิบาล ถ้ายังคงเป็นเช่นนี้ต่อไป เมื่อถึงคราวจะดำริห์เผยแผ่การสาธารณสุขให้กว้างขวางออกไปแล้ว ก็อาจทำนายได้ง่ายว่า การติดต่อทำนองสหกรณ์ระหว่างกรมสาธารณสุขกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายธุระการสาธารณสุขในมณฑลกรุงเทพ ฯ จะเป็นการยุ่งยากโดยใช่เหตุทั้งจะเป็นอุปสัคแก่ความเจริญ และการปฏิบัติในการงานสาธารณสุขต่อไป

กรมตำรวจพระนครบาลและตำรวจภูธรและกรมราชทัณฑ์ซึ่งขึ้นต่อกระทรวงนครบาลทั้งสองกรมนั้น ก็ทำการบำบัดโรคอยู่ด้วย

ถ้าหลักการตั้งระเบียบกรมสาธารณสุขแห่งชาติดังได้กล่าวมาข้างต้นนั้น จะนับว่าเป็นอันถูกต้องแล้ว จะได้แนะนำกระทรวงนครบาลให้เปลี่ยนแปลงการปกครองในทางสาธารณสุขที่ขึ้นกระ-

ทรวงนครบาลนั้นบางประเภท ซึ่งถ้าเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ก็หวังว่าจะทำให้กรมสาธารณสุขแห่งชาติสามารถปฏิบัติการแนะนำและดูแลการสาธารณสุขในมณฑลกรุงเทพ ฯ ได้โดยสดวกปราศจากความติดขัด และมิให้เสียเวลาโดยใช่เหตุ

เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าการสาธารณสุข และการบำบัดโรคทั้งสิ้น ซึ่งกระทรวงนครบาลทำอยู่บัดนี้และซึ่งจะทำต่อไปในภายหน้านั้น ควรรวมตั้งเป็นกรมหนึ่ง มีเจ้ากรมเป็นหัวหน้า ขึ้นอยู่ในกระทรวงนครบาล เช่นนี้จะทำให้การสหกรณ์กับกรมสาธารณสุขสำเร็จได้ง่ายขึ้นมาก.

กรมสาธารณสุข

๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๖๔

(คัดจากต้นฉบับที่นำทูลเกล้า ฯ ถวาย ตามหนังสือกระทรวงมหาดไทยที่ ๐๐๒/๔๔๘๐ ลงวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔)

ปาฐกถาเรื่อง "การสาธารณสุขคืออะไร"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

(กรั้งมีพระอิสริยยศ เป็นกรมขุน ฯ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุข) ทรงแสดงเมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ในที่ประชุมสาธารณสุขมณฑลที่ศาลาว่าการมหาดไทย ณ ศาลาลูกขุนใน

การที่ข้าพเจ้าจะแสดงเรื่อง "การสาธารณสุขคืออะไร" นี้ ต้องขอออกตัวเสียก่อนว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่แพทย์ ถ้ามีข้อความทางวิชาแพทย์ที่ข้าพเจ้าจะกล่าวผิดพลาดไปบ้างแล้ว, ต้องขออภัย, ทั้งความเห็นที่ข้าพเจ้าจะแสดงนี้ ก็เป็นความเห็นส่วนตัวของข้าพเจ้าเองโดยเฉพาะ, อาจไม่ตรงกับความเห็นของคนอื่น และอาจเป็นความเห็นผิดก็ได้. เพราะฉะนั้น ขอให้ตัดสินอย่างผ่อนผันสักหน่อย.

เวลานี้เราได้ยินคำว่า สาธารณสุข อยู่เนือง ๆ. บางคนก็ทราบ, บางคนก็ไม่ทราบว่า หมายความว่าอะไร. ที่จริงเมื่อได้ยินคำนี้แล้ว, ก็ไม่สามารถจะทราบได้โดยทันทีว่า แปลว่าอะไร, แต่เพียงคำว่า สุข เท่านั้น ก็เข้าใจและแปลกันไปได้ต่าง ๆ. คนโดยมากเห็น คำว่า สุข นั้นหมายความว่า ความสุขในใจเท่านั้น, เช่นในพุทธภาษิตที่ว่า นิพพานเป็นบรมสุข เป็นต้น. นิพพานเป็นอาการปราศจากทุกข์ซึ่งเกิดจากกิเลส, เมื่อตัดกิเลสได้แล้วก็ไม่มีทุกข์, มีสันติภาพในใจ. อาการนี้เป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม, อาการที่เรียกว่า นิพพานนี้ เป็นอาการที่เกี่ยวกับใจแท้. เพราะฉะนั้นสุขในที่นี้เป็นสุขใจ, และโดยมากเมื่อใช้คำว่า สุข ก็หมายความว่าสุขใจ. แต่ที่จริงคำว่า สุข มีความมุ่งหมายกว้างกว่านั้น, หมายถึงความสุขกายได้เหมือนกัน. ความสุขกายก็หมายความว่า อาการปรกติของร่างกายไม่มีโรคภัยเบียดเบียน, ไม่มีความเจ็บปวดทรมานร่างกาย, คำว่า สุข ที่ใช้ในคำว่าสาธารณสุข ตามที่เราได้ยินอยู่เนือง ๆ นี้ หมายความว่า สุขกายมากกว่าสุขใจ แต่ถ้าจะเรียกสุขกายหรือกายสุขเสมอไป เช่นเรียกว่า สาธารณกายสุข, การสาธารณกายสุข, กรม

สาธารณกายสุข, เช่นนี้ก็จะพังเยิ่นเย้อ. จึงเรียกว่าสาธารณสุข เฉย ๆ ซึ่งพอจะเข้าใจกันได้ว่า หมายความว่าอะไร. ส่วนคำว่าสาธารณนั้นแปลว่าทั่วไป, ในที่นี้หมายความว่าประชาชนทั่วไป. สาธารณสุขหมายความว่า ความสุขกายของประชาชนทั่วไป ที่จริงความสุขทั้งกายและใจย่อมเดินเคียงกันไป, โดยมากผู้ที่มีความสุขในใจไม่มีความทุกข์เศร้าโศรกกระวนกระวายอย่างใดเลย, ร่างกายก็มักจะสบายด้วย, ส่วนผู้ที่มีโรคภัยเบียดเบียพย่อมมีความทุกข์มาก, ไม่มีความสุขทางใจเลย. ใครมีร่างกายบริบูรณ์แข็งแรง ย่อมมีความสุขทางใจ. มีสุภาษิตโบราณของฝรั่งอย่างสั้น ๆ ว่า Mens sana in corpore sano แปลความอย่างกว้าง ๆ ว่า จิตต์ใจ, ความคิด, ความเห็น, สติปัญญาอย่างดี ย่อมมีอยู่ในร่างกายอันปรกติปราศจากโรค, คือผู้ที่ร่างกายปราศจากโรคย่อมมีสติปัญญาความคิดสุภาพถูกต้อง, ผู้ที่มีโรคเบียดเบียพ มีความเจ็บปวดอยู่เสมอ ๆ. ถึงจะมีสติปัญญาดีมาแต่กำเนิด, ก็มักจะคิดผิดเขวไปได้, มีกิเลสเช่นโมหะ โทษะ มาครอบงำ อาจจะทำให้ประพฤติผิดไปได้, สุภาษิตนี้ไม่ได้พูดถึงความสุขใจโดยตรงจริงอยู่, แต่จะแปลเทียบกันไปว่า ความสุขใจย่อมอยู่ในร่างกายอันปรกติปราศจากโรคก็ไม่ผิด, สุภาษิตอันนี้เป็นสุภาษิตที่พวกเราควรจำใส่ใจไว้. คนโบราณได้เห็นมานานแล้ว ว่าความสุขกายเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง, เป็นยอดปัจจัยที่จะทำให้คนคิดและปฏิบัติในทางที่ถูกที่ชอบ, จึงเป็นสิ่งที่ควรจะบำรุงยิ่งกว่าสิ่งอื่น และก่อนสิ่งอื่น, ความสุขทั้งทางกายและทางใจ จะแยกออกจากกันอย่างเคร่งทีเดียวไม่ได้ ย่อมติดต่อเกี่ยวข้องกัน, แม้จะมีคนเข้าใจว่า คำว่า สาธารณสุข ตามที่เราใช้กันอยู่นี้หมายความว่า ความสุขใจ ก็ไม่ผิดจากความจริงนัก. การที่เราบำรุงความสุขทางกายก็เท่ากับบำรุงความสุขทางใจด้วย, แต่เราไม่ได้ตั้งใจจะบำรุงแต่ความสุขใจเท่านั้น. ความเข้าใจอันนั้นจึงเป็นการผิดไป. ที่จริงเมื่อเราพูดถึง สาธารณสุข, เราหมายความว่า ความสุขกายอย่างเดียว การสาธารณสุข ก็แปลว่า กิจการทั้งสิ้นที่เกี่ยวกับการบำรุงความสุขกายของประชาชนทั่วไป

ส่วนกิจการที่เราเรียกว่า การสาธารณสุข นั้น ความเข้าใจของคนทั้งหลายแตกต่างกันมาก แต่ต้องเป็นเช่นนั้นอยู่เอง เพราะคำว่า การสาธารณสุข นี้ มีใจความ

กว้างมาก, เป็นกิจการที่ต้องมีผู้กระทำ. ความมุ่งหมายจะกว้างสักแค่ใดก็สุดแล้วแต่ผู้กระทำจะกำหนดกระทำแค่ไหน. การสาธารณสุขมีมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว, แต่รูปการผิดกัน. ในชั้นแรกวงงานย่อมแคบ แล้วจึงกว้างออกทุกที, เนื่องจากความรู้และความคิดของเราเจริญขึ้นเป็นลำดับ.

ความรู้สึกเดือดร้อนในเรื่องโรคภัยเบียดเบียฬ ย่อมมีอยู่ในสันดานมนุษย์เป็นธรรมดา. ในชั้นแรกเมื่อมีโรคเกิดขึ้น, คนเราก็ต้องหาทางแก้ คือหาสิ่งที่เชื่อว่าเป็นยาแก้โรคนั้นได้ มาให้คนไข้กิน, เมื่อได้ผลตามความมุ่งหมายแล้ว, ก็จดจำไว้ และรวบรวมขึ้นเป็นตำรา. มีผู้ศึกษาและทำการบำบัดตามตำราเหล่านั้นเป็นอาชีพ. นอกจากทางยา ก็มีการบำบัดโรคในทางใช้เครื่องมือ และในทางดัดแปลงอิริยาบถของคนไข้. ในชั้นนี้มีการต่อสู้โรคแต่ในทางแก้เท่านั้น. เมื่อมีใครป่วยเป็นโรคอะไร, ก็พยายามแก้ให้ผู้นั้นปลอดพ้นโรคนั้นเป็นราย ๆ ไป, แต่จะว่าในชั้นนั้นมีแต่การแก้เท่านั้นก็ไม่ถูก. ที่จริงมีการป้องกันเหมือนกัน เช่นว่าเมื่อมีโรคร้ายมาทำลายพลเมืองไปเสียมาก เช่น กาฬโรค เป็นต้น ซึ่งเรียกกันกว้าง ๆ ว่า ห่า, เมื่อห่าได้กินพลเมืองไปเสียมากแล้ว, พลเมืองก็พากันอพยพครอบครัวทิ้งที่นั้นไปอยู่ที่อื่น เมื่อห่าไม่มีอะไรจะกินแล้วก็สงบไปเอง. พลเมืองที่อาจตายก็ได้รอดพ้นไปได้ด้วยการหนีเช่นนี้. ถ้ายังขืนอยู่ในที่นั้นต่อไป นอกจากพลเมืองในที่นั้นจะตายไปเสียอีกมากแล้ว, พลเมืองเหล่านั้นเองยังทำการค้าขายติดต่อกับพลเมืองที่อื่น. โรคอาจแล่นไปถึงที่อื่นแพร่หลายออกไปไม่ใช่น้อย. การที่ทำเช่นนี้ ต้องนับว่าเป็นการป้องกันโรคอย่างดีเหมือนกัน โดยอาศัยความรู้ที่ได้รับจากการเคยสังเกตเห็นมา, ไม่ใช่ทำโดยความรู้จักเหตุผลอย่างละเอียดอย่างเช่นที่เรารู้กันเวลานี้ การป้องกันชนิดนี้, ในขณะที่บ้านเมืองยังมีที่ว่างอยู่มาก พลเมืองมีน้อย, ก็ทำได้สะดวกและได้ผลดี, แต่เมื่อพลเมืองมากขึ้นที่ว่างมีน้อยเข้า, และพลเมืองได้ผังรกราก ได้ลงทุนไว้ในที่ดินอย่างแน่นแฟ้นแล้ว, การป้องกันโรคด้วยวิธีนี้ก็เป็นอันใช้ไม่ได้.

เพราะฉะนั้น คนเราจึงได้รู้สึกกันว่า การบำบัดโรคนั้นเป็นการแก้เมื่อโรคมาเบียดเบียฬแล้ว, เป็นการเดินตามหลังโรค, และการป้องกันโรคระบาทว่าอย่างเช่นว่า

มาแล้วนั้น ก็เป็นการทำได้บางแห่ง, แต่ทำไม่ได้ทั่วไป และไม่เป็นทางที่ดีที่ถูก. จึงได้แสวงหาหนทางที่จะแก้ให้ดีขึ้น, และหาทางต้านทานโรคไม่ให้เดินต่อแพร่หลายออกไป, และหาทางที่จะทำลายต้นเหตุของโรคเสียทีเดียว. การที่จะทำให้สำเร็จได้ตามความประสงค์นี้ก็มีอยู่อย่างเดียวที่จะต้องตรวจค้นหาสาเหตุของโรค, และรู้จักอาการของโรคให้ดี. เมื่อเรารู้จักเหตุและทางเจริญของโรคแน่ชัดแล้ว, ก็หาวิธีทำลายเหตุและตัดทางเจริญของโรคได้ง่ายขึ้น, จำนวนโรคที่เรารู้จักเหตุและรู้จักทางเจริญของมันมีมากขึ้นทุกที, เราอาจป้องกันโรคเหล่านี้ได้ดีขึ้นเป็นลำดับ, แต่ก็ยังมีโรคอีกหลายชนิด ที่เรายังไม่รู้จักต้นเหตุ, ยังป้องกันไม่ได้อย่างแน่นอน. เป็นแต่รู้จักอาการของโรคก็พยายามแก้ไปตามอาการเท่านั้น, แต่อย่างไร ๆ การที่จะตัดต้นเหตุของโรคไม่ให้เกิดขึ้นทีเดียว, และเมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะต้านทานไม่ให้แพร่หลายและไม่ให้เจริญขึ้นนั้น เราทำให้ดีขึ้นเป็นลำดับมา, ก็เมื่อเราได้ดำเนินมาถึงดั่งนี้แล้ว, ใคร ๆ ก็ต้องเห็นได้ว่าเมื่อเรามีทางที่จะกันโรคไว้ได้เช่นนี้แล้ว จะมัวไปแก้ตามหลังอยู่ทำไม. กันเสียแต่แรกทีเดียวมิดีกว่าหรือ ? ต่อเมื่อกันไว้ไม่ไหวแล้วจึงต้องแก้. การป้องกันนั้นยิ่งดีขึ้นเท่าไร การแก้จะยิ่งมีน้อยลงทุกที. เพราะฉะนั้นการสาธารณสุขเดี๋ยวนี้ กับแต่ก่อน จึงผิดกันมาก. แต่ก่อนนี้มีความมุ่งหมายที่จะให้การบำบัดโรคดีแพร่หลายทั่วไป. เมื่อประชาชนถูกโรคเบียดเบียฬ, ก็ให้มีทางที่จะรอดพ้นไปได้ด้วยการบำบัดโรคมากกว่าอื่น แต่เดี๋ยวนี้การสาธารณสุขทั่วโลกเป็นการป้องกันโรคมากขึ้นทุกที, เพราะการป้องกันเป็นการสำคัญ และให้ผลดียั่งยืนยิ่งกว่าการแก้อย่างแน่นอน, แต่ใช่ว่าจะทอดทิ้งการบำบัดโรคเสียทีเดียวก็หาไม่, การบำบัดโรคยังคงเป็นการสำคัญในการสาธารณสุขประเภทหนึ่งอยู่นั่นเอง. การบำบัดโรคและการป้องกันโรคมีปัญหาสำหรับผู้ทำการในหน้าที่โดยตรงต่างกันดังนี้, คือการบำบัดโรคเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับบุคคลเฉพาะตัวเป็นคน ๆ ไป. ส่วนการป้องกันโรคเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนทั้งหมู่ ๆ. แพทย์บำบัดโรคมุ่งที่จะให้คนไข้ที่ตนรักษาอยู่นั้นหายเป็นปรกติเป็นราย ๆ ไป, ส่วนแพทย์ผู้ป้องกันโรคมิได้นึกถึงแต่ความสุขของบุคคลคนหนึ่งคนใดเท่านั้น, นึกถึงความสุขของชนทั้งหมู่เสมอไป, เป็นต้นว่าเมื่อมีผู้ใดเป็นโรคระบาทขึ้นคนหนึ่ง, ผู้ป้องกันโรคต้องนึกถึงคนทั้งหมู่ที่อยู่ในที่นั้น

จบ
923.2593
ช 388ส
น32บ4784

ซึ่งอาจติดโรคนั้นมาได้, ต้องคิดป้องกันคนทั้งหมู่นั้นมิให้เป็นอันตรายทีเดียว ไม่มัวกังวลแต่ในการบำบัดโรคคนที่ป่วยแล้วเท่านั้น ถึงแม้ผู้นั้นจะตายโดยไม่ได้รับการบำบัดเพียงพอ เพราะแพทย์มัวไปทำการป้องกันเสีย. ก็ต้องยอมให้ตาย อุทิศชีวิตคน ๆ เดียวดีกว่าที่จะยอมให้คนตายเป็นจำนวนมาก เพราะเป็นห่วงคน ๆ เดียว. เจ้าหน้าที่ ๒ ชนิดนี้ต้องเป็นคนมีนิสสัยและความสามารถต่างกัน, มีความสนใจและใช้ความคิดต่างกันในสมัยนี้จึงได้แยกหน้าที่ ๒ อย่างนี้ออกจากกันมากขึ้นทุกที. ผู้ที่จะทำการในหน้าที่อย่างไหนก็ต้องอุทิศตัวให้แก่อย่างนั้น, ต้องมีความรู้ความชำนาญในทางนั้นจริง ๆ จึงจะได้ผลดี, การสองประเภทนี้ต่างกันดังนี้ สำหรับเจ้าหน้าที่ผู้ทำการโดยตรง, แต่การทั้ง ๒ ประเภทนี้ คงอยู่ในการสาธารณสุข และไม่ใช่แต่การป้องกันโรคอย่างเดียวที่เป็นปัญหาสากลในทางสาธารณสุข. การบำบัดโรคก็เป็นปัญหาสากลเหมือนกัน, ควรมีแพร่หลายทั่วถึงกัน และเจริญเทียมทันกันทั้งประเทศ, ประชาชนจึงจะมีความสุขถึงแม้การป้องกันจะดีสักเท่าใด, โรคภัยก็คงจะยังมีเบียดเบียฬประชาชนอยู่เสมอ การบำบัดโรคยังคงเป็นการสำคัญอยู่เสมอไป. การทั้ง ๒ ประเภทนี้เป็นการสำคัญทั้ง ๒ อย่าง, ไม่ยิ่งหย่อน, ต้องเจริญเทียมทันกันเสมอไป, แต่ความสนใจในทางใดทางหนึ่งย่อมต้องมากน้อยต่างกันเป็นธรรมดาแล้วแต่เหตุการณ์, คือที่ไหนการบำบัดโรคเจริญดีแล้ว, แต่การป้องกันยังไม่ดี, ก็ต้องมุ่งบำรุงการป้องกันมากกว่าการบำบัดโรค, ที่ไหนการบำบัดโรคยังเลวทราม, แต่การป้องกันดีอยู่แล้ว, ก็ต้องบำรุงการบำบัดโรคให้เจริญทันกัน, ที่ไหนเลวทั้ง ๒ อย่างก็ต้องบำรุงทั้ง ๒ อย่างขนานกันไป. ที่จะทิ้งเสียอย่างหนึ่งบำรุงแต่อย่างเดียวนั้นย่อมไม่เป็นการที่ถูก แต่โดยมากการบำบัดโรคเทียบตามส่วนย่อมเจริญกว่าการป้องกัน, เพราะเป็นการที่ทำกันมานานแล้ว, เป็นสิ่งที่เกิดก่อน. การป้องกันนั้นเป็นสิ่งที่กวดขันกันขึ้นทีหลัง. ในประเทศสยาม, ถ้าจะเทียบกับประเทศอื่นที่รุ่งเรืองแล้ว, ยังไม่เจริญทั้ง ๒ อย่าง. แต่เมื่อเทียบตามส่วนแล้ว, ก็ต้องนับว่าการบำบัดโรคเจริญกว่าการป้องกันโรค. เพราะฉะนั้นเราจึงควรเอาใจใส่ในการป้องกันโรคให้มากขึ้น. แต่การบำบัดโรคนั้นจัดการบำรุงง่ายกว่าการป้องกันโรคเป็นอันมาก, ด้วยเหตุหลายประการคือ, การบำบัดโรคมีมานานแล้ว, ใคร ๆ

ย่อมเห็นความจำเป็นได้ง่าย ผู้ที่มีโรคเบียดเบียฬย่อมต้องแสวงหาแพทย์มารักษา เมื่อแพทย์รักษาหายก็เห็นผลได้ทันที. ผู้ที่จะเป็นแพทย์ก็หาได้ง่าย, เพราะการบำบัดโรคเป็นอาชีพของบุคคลอย่างดีและมีแต่พระคุณ ไม่ต้องใช้พระเดช, ไม่กวนใจใคร. การสร้างโรงพยาบาลก็มีคนเลื่อมใสศรัทธามากเพราะเห็นคุณได้ง่าย. การสั่งสอนราษฎรและการใช้กฎข้อบังคับก็ไม่ต้องมีมาก, เพราะผู้ที่มีโรคย่อมแสวงหาที่พึ่ง, วิ่งมาหาแพทย์เองและทำตามแพทย์ง่าย. ส่วนการบ้องกันโรคนั้นยากลำบากกว่าการบำบัดโรคเป็นอันมาก, เพราะการบ้องกันเป็นการทำล่วงหน้าทั้งสิ้น. คนเราโดยมากอะไรไม่มาจ่อหน้าอยู่ก็ไม่นึกถึง. แม้เมื่อมีโรคเกิดขึ้นแล้ว, ต่วงคนก็ต่างนึกถึงแต่ตัว, คิดเอาตัวรอดเท่านั้น, ไม่นึกถึงคนอื่น. แม้ภูมิประเทศบ้านเรือนมีลักษณะเลวทราม เป็นบ่อเกิดของโรค, คนที่อยู่ที่นั่นก็ไม่ทุกข์, เพราะไม่มีความรู้ หรือแม้รู้แล้ว, เมื่อโรคยังไม่เกิดขึ้น, ก็ไม่เดือดร้อน. การที่จะแก้ไขภูมิประเทศบ้านเรือนให้ดี จึงเป็นการยาก เพราะคนเหล่านั้นไม่เห็นความจำเป็น. ถึงแม้จะทราบเหตุแล้ว ก็ยังรู้สึกว่า เป็นการรบกวนให้ได้รับความเดือดร้อน. การแก้ไขเพื่อให้ความสุขภายหน้านั้น ย่อมเป็นการทำลายความสุขชั่วคราวแทบจะเสมอไป. ต้องอาศัยความรู้ของประชาชนให้เห็นเหตุเสียก่อน จึงจะยอมทนลำบาก เพื่อได้รับผลดี. การบ้องกันโรคทั้งสิ้นเป็นการกวนใจคน แม้แต่การปลูกผี ซึ่งไม่น่าจะเดือดร้อนเลยก็ทำให้คนรำคาญแล้ว. การบ้องกันโรคต้องอาศัยความรู้และอุบายของเจ้าหน้าที่, ต้องอาศัยอำนาจทางกฎหมายและอาศัยเงิน. นอกจากนี้การบ้องกันโรคยังเป็นการเกี่ยวกับต่างประเทศด้วย, เพราะการคมนาคมยิ่งเจริญชนเพียงใด, การชักนำโรคจากต่างประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่ง ก็ยิ่งง่ายขึ้นทุกที, จึงต้องมีการบ้องกันด้วยวิธีกักโรคมิให้ออกจากประเทศหนึ่ง ไปเข้าอีกประเทศหนึ่งที่ยังไม่มีโรคนั้น. เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเห็นได้ว่า การบ้องกันโรคนั้นเอกชนไม่สามารถจะทำได้โดยลำพังอย่างเช่นการบำบัดโรค, ต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาล หรือผู้ปกครองท้องที่ โดยอาศัยอำนาจที่รัฐบาลมอบหมายให้.

ด้วยเหตุที่การบำรุงความสุขของประชาชนมีการบ้องกันโรคเป็นการสำคัญและจำเป็นเพิ่มขึ้น, และการบ้องกันโรคต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลดังได้กล่าวมานี้, ประเทศ

ทั้งหลายจึงเห็นเป็นการจำเป็นที่จะต้องตั้งประเภทงานของรัฐบาลขึ้นอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่าการสาธารณสุข. มีกระทรวงหรือกรมเป็นเจ้าหน้าที่ในทางนี้โดยเฉพาะ. การสาธารณสุขซึ่งเป็นธุระของรัฐบาลประเภทหนึ่งนี้ เป็นการบำรุงความสุขของประชาชนทั่วไปในประเทศ พูดอย่างกว้าง ๆ ก็คือ จัดการให้พลเมืองได้รับการรักษาพยาบาลทั่วถึงกัน, เมื่อมีโรคเบียดเบียน จัดการบำรุงกำลังของพลเมืองเพื่อให้ต้านทานโรคได้ จัดการแก้ไขลักษณะภูมิประเทศบ้านเรือนให้อยู่ในฐานะที่ไม่อาจเป็นบ่อเกิดของโรคได้, ทำการระงับโรคระบาทว์โดยทำลายต้นเหตุ และตัดทางเจริญของโรค, ป้องกันประเทศของตนมิให้รับโรคมาจากประเทศอื่น, เหล่านี้เป็นความมุ่งหมายสำคัญของรัฐบาลทุกประเทศ, ส่วนการที่จะทำให้เป็นไปตามความประสงค์ได้อย่างไร, สมควรทำอะไรบ้าง, และทำอะไรก่อน อะไรหลัง, และทำได้เพียงใดนั้น ก็สุดแล้วแต่กาละเทศะ ฐานะของบ้านเมือง, ภูมิรู้ของประชาชน, และกำลังความสามารถของรัฐบาล เจ้าหน้าที่จะต้องใช้วิจารณญาณอย่างรอบคอบ, ประกอบกุสโลบายอันสุขุม, มิใช่เป็นเรื่องง่าย ๆ ใช่ว่าประเทศหนึ่งทำได้อย่างนี้, อีกประเทศหนึ่งจะทำได้อย่างเดียวกันก็หามิได้ การสาธารณสุขมิใช่เป็นการแพทย์อย่างเดียว เช่นคนโดยมากเข้าใจกัน, การสาธารณสุขกว้างขวางก้าวก่ายเข้าไปในงานประเภทอื่น ๆ แทบทุกอย่าง, กล่าวคือ การศึกษา, การปกครอง, การออกพระราชบัญญัติต่าง ๆ, การก่อสร้าง, การเงิน, การต่างประเทศ.

๑. การศึกษาในที่นี้ คือ การสั่งสอนอบรมประชาชนให้รู้จักระวังรักษาตัวและบำรุงกำลังตัวเองและครอบครัว เพื่อจะได้ต้านทานและทนโรคภัยได้ดี, สั่งสอนให้รู้จักอันตรายที่จะพึงมีแก่ตนเอง และหมู่คณะ, ให้เชื่อฟังคำแนะนำของแพทย์และผู้ปกครอง และทำตามคำสั่งในเวลาจำเป็น, ทั้งช่วยเหลือตามสมควรเพื่อให้การสาธารณสุขเป็นไปตามความมุ่งหมายของรัฐบาล.

การแนะนำผู้ที่เป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องกับการสาธารณสุข เช่นผู้ปกครองท้องที่เป็นต้น ให้รู้จักหลักการสาธารณสุขอย่างชัดเจนและเห็นชอบด้วย จะได้ช่วยจัดการในหน้าที่ของตนให้เป็นไปตามความมุ่งหมายของเจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุข

การสั่งสอนอบรมเจ้าหน้าที่โดยตรงในทางสาธารณสุข เช่นแพทย์และพนักงานต่าง ๆ

๒. การปกครองในที่นี้หมายความว่า การควบคุมบังคับบัญชาประชาชน ให้ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับในทางสาธารณสุข, โดยใช้อุบายแนะนำเกลี้ยกล่อม และใช้อำนาจบังคับในเวลาจำเป็น, และมีการลงโทษผู้ละเมิดบัญญัติ, ทั้งการควบคุมผู้มีอาชีพในการบำบัดโรคขายยา, ทำยา, และอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการแพทย์ทั้งสิ้น

๓. การออกบัญญัติ คือ การดำริห์ร่าง และออกกฎข้อบังคับทั้งหลายที่เกี่ยวกับการสาธารณสุข

๔. การก่อสร้าง หมายความว่า การกำหนดแผนผังเมือง การก่อสร้างบ้านเรือน, ถนน, รางน้ำ, ท่อถ่ายเทโสโครกให้ถูกต้องตามหลักสุขาภิบาล, ทั้งการทำประปา เพื่อให้พลเมืองมีน้ำดีบริโภค, มีกฎข้อบังคับควบคุมการก่อสร้างเหล่านี้, ใช้อำนาจบังคับรื้อถอนสิ่งที่ขัดลักษณะสุขาภิบาลตามสมควร, ทั้งการแก้ไขภูมิประเทศที่เป็นบ่อเกิดแห่งโรค.

๕. การเงิน คือการดำริห์ใช้เงินรายได้ของรัฐบาลประเภทใด ในทางใด, ใช้เงินรายได้ของท้องที่ ในทางใดให้เหมาะและให้คุ้ม

๖, การต่างประเทศ หมายความว่า การกักด่านตรวจโรค ซึ่งเกี่ยวกับประเทศอื่นๆ และการรับส่งรายงานข่าวคราวติดต่อกับต่างประเทศในเรื่องโรค และอื่น ๆ ที่เกี่ยวแก่การสาธารณสุข, ทำการติดต่อกับสันนิบาตชาติ และเข้าประชุมปฤกษาหารือกับนานาประเทศในเรื่องเหล่านี้

ตามที่ได้บรรยายมาพอเป็นสังเขปนี้เห็นได้ว่าการสาธารณสุขเป็นการกว้างขวาง ก้าวก่ายเข้าไปในหน้าที่ต่าง ๆ ของรัฐบาลหลายอย่าง, ต้องอาศัยความเห็นชอบพ้องกันและความพร้อมเพรียงช่วยเหลือกันทุกหน้าที่, การสาธารณสุขจึงจะเจริญได้ใช่ว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขจะทำให้การสาธารณสุขดำเนินไปสู่ผลสำเร็จได้ฝ่ายเดียวก็หามิได้. เจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขมีกิจการที่ทำได้เองโดยลำพังหลายประเภท. จะ

กล่าวโดยละเอียดก็จะยืดยาวนัก, แต่ความสำเร็จหาอยู่แต่ในการเหล่านี้ไม่, ความสำเร็จอยู่ในหน้าที่ของผู้อื่นโดยมาก เช่นผู้ปกครองท้องที่เป็นต้น เจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขเป็นแต่เจ้าของงาน, เป็นศูนย์กลางในทางวิชามากกว่าอื่น, เป็นผู้รวบรวมสถิติและรายงานต่าง ๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการดำริห์จัดการสาธารณสุข, เป็นผู้ตั้งโครงการวางระเบียบ และแนะนำเจ้าหน้าที่ทั้งหลายที่มีหุ้นส่วนในการสาธารณสุขดังได้กล่าวมาแล้ว, เป็นผู้เชื่อมการงานในหน้าที่ต่าง ๆ ของรัฐบาลให้ติดต่อกัน และเดินไปสู่ความมุ่งหมายของโครงการที่ได้ตั้งขึ้น การสาธารณสุขเป็นการสหกรณ์โดยแท้ ไม่ใช่เป็นการที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะทำได้โดยลำพัง, จึงไม่ใช่เป็นการง่าย, กว่าจะจัดให้เข้ารูปได้เป็นการลำบากและกินเวลานาน, เป็นเช่นนี้ทั่วไปทุกประเทศ, ยิ่งในประเทศที่เคยทำกันมาบ้างแล้ว, แต่ต่างฝ่ายต่วงทำตามใจ ยังไม่เป็นกิจลักษณะ, ตามความเข้าใจของเราในเวลานี้ และมีขนบธรรมเนียมเก่า ๆ ฝังอยู่ในสันดานแน่นแฟ้นแล้ว, ก็ยิ่งเป็นการยากที่จะเชื่อมงานให้ติดต่อกันเข้าให้ลงรอยเดียวกัน; แต่ก่อนที่จะทำการสหกรณ์นี้ให้ได้ดี, เจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขเองจักต้องแสวงหาความรู้ให้ดี, จึงจะดำริห์วางโครงการได้, แล้วต้องหาอุบายอย่างแยบคาย และวิธีที่เหมาะสำหรับดำเนินการ, ถ้าจะเทียบกับผู้ที่เป็นแพทย์ประจำตัวของใครคนหนึ่งแล้ว, ก็ต้องนับว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขเป็นแพทย์ประจำตัวของประเทศ หรือประชาชนทั่วไป, การที่แพทย์ประจำตัวบุคคลจะประกอบการบำบัดโรคให้ถูกทาง จักต้องรู้ประวัติและอาการของคนไข้เสียให้ดีก่อนฉันใด, เจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขก็จักต้องรู้จักลักษณะภูมิประเทศฐานะของบ้านเมือง, นิสสัยและอาชีพของพลเมือง, การเกิด, การตาย, ความเจ็บไข้, และอื่น ๆ คือ มีสถิติพยากรณ์ชีพให้ดีเสียก่อน, แล้วจึงจะดำริห์จัดการสาธารณสุขให้ถูกต้องฉันนั้น, แพทย์ประจำตัวบุคคลจะพอใจแต่ในการบำบัดโรคเท่านั้น คือ เมื่อคนไข้ของตนป่วยก็รักษาให้, เมื่อหายแล้วไม่ธุระต่อไปก็ได้ แต่แพทย์เช่นนี้ต้องนับว่าไม่ดี ผู้ที่รับหน้าที่ดูแลความสุขทุกข์ของใครคนหนึ่ง ย่อมต้องเอาใจใส่ให้ยิ่งขึ้น, ต้องดูแลต่อไป, คอยแนะนำตักเตือนให้ระวังรักษาตัว, บำรุงกำลัง เพื่อไม่ให้ล้มเจ็บง่าย ๆ, หมั่นเยี่ยมกรายเนือง ๆ ดังนี้ จึงจะเป็นแพทย์ดีฉันใด, เจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขก็ต้องไม่พอใจแต่ในการบำบัดโรคเท่านั้น, ต้องคิดถึงการป้องกันโรค, ดัดแปลงท้องที่,

บำรุงกำลังของประชาชนด้วยฉันนั้น, แพทย์ประจำตัวของบุคคลจะต้องรู้จักนิสสัยของผู้นั้นให้ดี และใช้อุบายอย่างแยบคายที่จะแนะนำให้ผู้นั้นเชื่อและทำตาม, และต้องแนะนำแต่สิ่งที่ผู้นั้นอาจทำได้ ตามกำลังกายและกำลังทรัพย์, มิฉะนั้นผู้นั้นจะเห็นว่าแนะนำสิ่งที่เขาไม่สามารถจะทำได้, จะเห็นเป็นแพทย์เหลวไหลเลยหมดความเชื่อถือจนกลายเป็นไร้ผลไปฉันใด, เจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขก็ต้องระวังให้ดีฉันนั้น คือ ต้องรู้จักนิสัย, ความคิด, ความเห็น, และความสามารถของเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ของรัฐบาลและของประชาชน, รู้จักกำลังทรัพย์ของรัฐบาล และของประชาชนให้ดีเสียก่อนแล้วจึงจะแนะนำได้, และต้องไม่แนะนำสิ่งที่ไม่สามวรถจะทำได้, ต้องอนุโลมตามกาละเทศะ, ใช้อุบายอันสุขุม, สำหรับแพทย์บำบัดโรคบุคคลมีโรคบางอย่างที่รักษาได้ง่าย, บางทีฉีดยาสักเข็มหนึ่ง หรือให้กินยาสักครั้งหนึ่ง หรือ ๒ ครั้งก็หาย, เห็นผลได้เร็วทันใจ, ทำให้คนไข้นิยมชมเชย เห็นว่าแพทย์คนนั้นเก่ง, แต่โรคบางชนิดรักษายากกินเวลานาน และโดยลำพังแพทย์เองไม่สามารถจะรักษาให้หายได้ ต้องอาศัยคนไข้เองดัดแปลงอิริยาบถของตน, ประพฤติตามคำแนะนำของแพทย์อย่างเคร่งครัด, ดังนี้จึงจะหายได้, การที่ต้องอาศัยคนไข้เพื่อให้ได้ผลสำเร็จเช่นนี้ เป็นการลำบากสำหรับแพทย์มาก, คนไข้ไม่ยอมเป็นอันขาดว่าตัวเขาเองเป็นผู้ที่จะรักษาตัวเขาเอง, ยังคงเห็นว่าแพทย์เป็นผู้มีวิชาและมียาควรจะรักษาเขาให้หาย, ส่วนตัวเขาก็จะทำตามใจ, ไม่ต้องทำตามคำแนะนำของแพทย์, ลงท้ายก็เลยเห็นว่าแพทย์ไม่มีความสามารถ, ไม่มียาศักดิสิทธิให้กิน, ตกลงคนไข้ต้องรักษาตัวเอง, แพทย์ไม่เป็นที่พึ่งเลยดังนี้ มีอยู่เนือง ๆ ทำให้แพทย์โดยมากไม่ชอบการรักษาชนิดนี้, มักจะท้อใจและไม่เอาใจใส่พอ ชอบรักษาอย่างศักดิสิทธิเห็นผลเร็วได้รับความนิยมชมเชยเร็ว, เรื่องเช่นนี้มีอยู่ในทางบำบัดโรคบุคคลฉันใด, ในทางสาธารณสุขก็มีเรื่องเช่นนี้ฉันนั้น, คือในทางสาธารณสุขก็มีการที่จะทำให้เห็นผลได้เร็ว, ตบตาคนได้ทันทีเหมือนกัน เช่นการปราบโรคเฉพาะที่เฉพาะคราว หรือจัดการสุขาภิบาลเพื่อให้เห็นผลดีชั่วคราว, โดยไม่นึกถึงว่า ต่อไปจะคงดีอยู่อย่างนั้นหรือไม่, หรือการแสดงเรื่องสาธารณสุขเป็นคราว ๆ เหล่านี้เป็นต้น อาจทำให้สำเร็จ ทำให้คนนิยมเชื่อถือได้ง่าย

และเร็ว, ส่วนการอื่น ๆ ที่จะให้มีผลดียั่งยืน, ต้องอาศัยประชาชนและเจ้าหน้าที่ทั้งหลายช่วย จึงจะสำเร็จได้, เช่นนี้เป็นการทำได้ยาก และเห็นผลได้ช้า, และคนมักจะเข้าใจผิดคิดเห็นว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขไม่มีความสามารถ, ทำเองก็ไม่ได้ทั้งสิ้น, ลงท้ายก็ต้องคนอื่นทำ, ได้แต่พูดและคอยชนวน, เลยถูกด่า และเมื่อเห็นผลได้ช้า ก็เลยชวนจะหมดความเชื่อถือไปเสียด้วย, เพราะฉะนั้นเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจึงอยู่ในที่ยาก, ถ้าจะทำแต่สิ่งที่เห็นผลได้ง่ายและเร็วเท่านั้น, ก็อาจได้ชื่อเสียงและความนิยมเชื่อถือของประชาชนโดยเร็ว, แต่จะไม่ได้ผลดียั่งยืน และไม่ทำให้การสาธารณสุขเจริญขึ้นได้จริงเลย, ต้องพยายามทำการที่ยากและอาจเห็นผลได้ช้า แต่เป็นการสำคัญและได้ผลยั่งยืนจริงด้วยเหมือนกัน, ต้องมีความอดทนทำไปอย่างแน่วแน่ไม่ย่อท้อ จึงจะทำให้การสาธารณสุขเจริญได้จริง, กิจการที่ทำได้โดยเร็วอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น ต้องทำด้วยความจำเป็นอย่างหนึ่ง, ทำเพื่อใช้เป็นเครื่องล่อคน, เป็นเครื่องนำไปสู่ความมุ่งหมายอย่างหนึ่ง แต่การเช่นนี้มักไม่มีผลสำเร็จอยู่ในตัวแทบทั้งนั้น, ผลสำเร็จจริงมักจะอยู่อีกห่างไกล และอยู่ในกิจการที่ทำได้ยากและกินเวลานาน, ดังนี้ผู้ที่เป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายสาธารณสุขที่ดี จึงจะต้องเป็นคนอดทนยอมถูกด่า, ต้องอุทิศตัวให้แก่เรื่องนี้จริง ๆ ต้องมีความมุ่งหมายอย่างแน่วแน่และเดินตรงไปไม่ย่อท้อเลย, มีอะไรที่จะใช้เป็นเครื่องช่วยให้เดินไปถึงที่หมายเร็วขึ้น ก็ต้องใช้ทั้งสิ้น, แต่ต้องรู้อยู่เสมอว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องประกอบเท่านั้น, ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เรามุ่งหมายเป็นครั้นสุดจริง, อย่างเดียวกับยาแทงฉีดเป็นแต่เครื่องแก้และระงับโรคชั่วคราว ซึ่งไม่มีผลสำเร็จยั่งยืนอยู่ในตัวเลย, แต่ความปรกติและกำลังบริบูรณ์ของร่างกายนั้นแหละ เป็นสิ่งที่เราปรารถนาและมุ่งหมายเป็นครั้นสุด ความมุ่งหมายนี้เราอาจไปถึงได้โดยไม่ต้องใช้ยาแทงฉีดเลยก็ได้, ยาแทงฉีดเป็นแต่เครื่องประกอบชนิดหนึ่งเท่านั้น.

ที่ข้าพเจ้าพูดถึงเรื่องนี้ยืดยาว ก็เพราะว่าธรรมดาคนเราโดยมากมักจะใจเร็ว, อยากจะทำแต่สิ่งที่เห็นผลได้ง่ายและเร็ว, และมักจะเห็นสิ่งที่ไม่สู้สำคัญเป็นสิ่งสำคัญ, เห็นเครื่องประกอบเป็นสิ่งที่มีผลสำเร็จจริง ซึ่งเรามุ่งหมายเป็นครั้นสุด,

ถ้าจะพิจารณาประวัติความเจริญของการสาธารณสุข เช่น ในประเทศยุโรป เป็นต้นแล้ว, อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ คั้น หรือ ๓ ยุค คือ:—

ในคั้นที่ ๑ เห็นว่าความโสโครกที่อยู่ในบริเวณบ้านช่องรอบตัวคน เป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าอื่นหมด, เป็นบ่อเกิดของโรค จัดการอย่างที่เราเรียกกันว่าการสุขาภิบาลนี้อย่างขนานใหญ่, ทำท่อโสโครก, ทำระบายน้ำ, ทำประปา, ทำความสอาดตามบ้านเรือนและบริเวณ, การที่ทำเช่นนี้ดีมาก, ทำให้บ้านเมืองสอาด จนการเช่นนี้เป็นการปรกติไม่เป็นของปลาด, แต่ภายหลังรู้สึกกันว่าบ่อเกิดของโรคนั้นไม่ใช่แต่ของโสโครกอย่างเดียว, ของโสโครกที่เป็นบ่อเกิดของโรคก็มี, ที่ไม่เป็นก็มี, การปราบของโสโครกอย่างขนานใหญ่เช่นนั้น, เมื่อคิดถึงผลที่ได้ในทางตัดต้นเหตุของโรคแล้ว, ไม่คุ้มกับเงินที่ต้องเสียไป.

ในคั้นที่ ๒ เห็นว่า การแยกโรคติดต่อเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง คือแยกคนที่เป็นโรคติดต่อไว้ให้ดี, ไม่ให้ไปติดคนอื่น ลงปลายโรคติดต่อก็จะหมดไปเอง, การแยกโรคนี้ยังนิยมกันตลอดมา, เห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญ, แต่ลงปลายก็เห็นว่าไม่ได้ผลดีจริงเช่นคิด, เป็นแต่เพียงตัดทางของโรคเท่านั้น.

ในคั้นที่ ๓ จึงได้นึกถึงการตัดต้นเหตุของโรคเสียที่รากเง่าทีเดียว คือ จับที่ตัวคนนั่นเอง, ทำให้คนทุกคนมีความปรกติสุข, มีกำลังแข็งแรง เพื่อต้านทานโรคได้ โดยใช้วิธีสั่งสอนแนะนำอบรมทุกประการ, ให้คนรู้จักระวังรักษาตัว, บ้องกันตัวเอง, การที่คนทุกคนมีเครื่องบ้องกันอยู่ในตัวเองเช่นนี้ ได้ผลดีกว่าที่จะจัดการบ้องกันภายนอกมาก, ในสมัยนี้กำลังใช้วิธีนี้กันโดยมาก, บัญหาที่โต้เถียงกันอย่างใหญ่ในเรื่องกำหนดเวลาเรียน, เวลาทำการของกรรมกร, และบำรุงการกิพา, และอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นบัญหาสาธารณสุขเช่นว่านั้นทั้งสิ้น.

ส่วนสำหรับประเทศสยามนี้ เมื่อเราทราบว่าเขาได้ทำกันมาอย่างไรเช่นนี้แล้ว เราก็พอจะเดินทางดั้นเอาได้ และเอาความคิดใหม่ ๆ ของเขามาใช้, แต่ที่จะเทียบกับเขาจริง ๆ นั้นไม่ได้อยู่เอง, ผิดกันไกลนัก, เราทำทุกอย่าง แต่ยังไม่ได้ผลจริงจัง,

เพราะเราพึ่งเริ่มและไม่มีเครื่องมือพอ, เรายังอยู่ในคั่นเตรียม, การเตรียมสำคัญก็คือการศึกษา, เราต้องหาความรู้เสียก่อนเพื่อดำริห์ทำการต่อไป, เราต้องสอนประชาชนของเรา, ต้องผึกหัดคนสำหรับใช้ในทางนี้, ต้องแนะนำเจ้าหน้าที่ตั้งแต่ชั้นสูงถึงชั้นต่ำ, เมื่อทำการเตรียมนี้สำเร็จแล้ว, นั่นแหละจึงจะทำการสาธารณสุขจริงที่จะได้ผล, ตามที่เรามุ่งหมายได้ คือความสุขของประชาชน.

บัดนี้จะขอพูดถึงความสำคัญของการสาธารณสุขสักหน่อย, ท่านทั้งหลายคงจะเห็นพ้องกับข้าพเจ้าว่า ความเจริญของบ้านเมืองต้องอาศัยสิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยสำคัญ สิ่งนี้คือคน, บ้านเมืองเจริญได้เพราะคนเท่านั้น, การป้องกันบ้านเมือง, การเพาะปลูก การค้าขายและอะไรทั้งสิ้น ต้องมีคนทำ, บ้านเมืองจึงจะยั่งยืนและมั่งคั่ง, ประเทศที่มีพลเมืองน้อยในอาณาเขตกว้างขวาง จะสู้ประเทศที่มีพลเมืองมากในอาณาเขตที่แคบไม่ได้เป็นอันขาด, กำลังของบ้านเมืองอยู่ที่พลเมือง, แต่จะถือเอาแต่จำนวนเป็นเกณฑ์เท่านั้นไม่ได้, ถึงแม้จะมีคนมาก แต่คนไม่แข็งแรง มีโรคมาก, ก็ใช้ไม่ได้ ต้องมีทั้งมากและแข็งแรงด้วย, จึงเป็นกำลังของบ้านเมืองจริง, ก็การประเภทใดเล่าที่จะทำให้พลเมืองมากขึ้น และแข็งแรง ก็คือการสาธารณสุขนั่นเอง เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าการสาธารณสุขเป็นการสำคัญยิ่งกว่าอื่น, ควรบำรุงก่อนอื่น

เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านทั้งหลายควรภาคภูมิใจที่ท่านเป็นผู้ทำหน้าที่ อันสำคัญเช่นนี้, ถ้าท่านทำดีแล้วจะนับว่าท่านเป็นผู้ที่ได้ช่วยให้บ้านเมืองเจริญจริง.

ขอให้ท่านระลึกถึงข้อนี้อยู่เสมอ และตั้งใจทำงานในหน้าที่จริง ๆ

พระนิพนธ์

ความซาบซึ้งในน้ำพระหฤทัยของสมเด็จ ฯ ต่อวงการแพทย์

บรรณาธิการสารศิริราช ได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนอะไรส่งไปลงในหนังสือที่เขาจะพิมพ์แจกนั้นบ้าง ข้าพเจ้ารับว่าจะปฏิบัติตามคำขอด้วยความเต็มใจ เพราะอยากจะฉวยโอกาสนี้แสดงประวัติของโรงเรียนแพทย์ตอนหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้ามีส่วนรับผิดชอบอยู่ด้วยในยุคนั้น กิจการที่ข้าพเจ้าได้กระทำไปในยุคนั้น คนชั้นหลัง ๆ นี้ไม่ค่อยจะทราบหรือลืมเสียแล้วก็มี ส่วนคนที่ได้เคยร่วมงานกันมา และยังเหลืออยู่บ้างนั้นก็ไม่สามารถจะเล่าได้ดีเท่าข้าพเจ้าเอง เพราะแนวความคิดหลักการและเหตุผลต่าง ๆ ในการกระทำของข้าพเจ้าย่อมอยู่ในใจของข้าพเจ้า คนอื่น ๆ ไม่ค่อยจะทราบ

แต่ก่อนที่จะบรรยายประวัติของโรงเรียนแพทย์ยุคนั้น ข้าพเจ้าต้องขอเล่าเรื่องของตัวข้าพเจ้าเอง เปนทำนองคำนำไว้บ้าง เพื่อคนทั้งหลายจะได้เข้าใจว่า ทำไมคนอย่างข้าพเจ้า ซึ่งไม่ได้เปนแพทย์ประกาศยบัตรหรือแพทย์ปริญญา จึงได้มาเปนผู้จัดการศึกษาวิชชาแพทย์ อบรมแพทย์ ผู้พยาบาลทั้งหญิงทั้งชาย เปนผู้จัดการโรงพยาบาลตลอดจนสุดท้ายได้เปนผู้วางโครงการสาธารณสุขและได้เริ่มดำเนินการต่อมาจนออกจากราชการ

ว่าโดยทั่ว ๆ ไป ผู้ที่จะวางโครงการในเรื่องที่มีขอบเขตกว้าง วางระเบียบการให้สอดคล้องกัน ดำเนินการที่แยกกันหลายแขนงให้เข้ารูปเปนไปตามโครงการนั้น

คัดจาก สารศิริราช ฉบับพิเศษ ฉลอง ๖๐ ปี ศิริราช พฤษภาคม ๒๔๙๓ สมเด็จ ฯ ประทานแก่สารศิริราช แต่ครั้งดำรงพระอิสริยยศเปนกรมขุน ฯ : ผู้รวบรวม

ไม่จำเปนจะต้องเปนผู้มีความรู้สูงในทางใดโดยฉะเพาะ และไม่ต้องเปนผู้เชี่ยวชาญในทางใดทางหนึ่งก็ได้ ผู้มีความรู้สูงและเชี่ยวชาญเสียอีกกลับจะไม่เหมาะแก่ตำแหน่งคนกลาง คือตำแหน่งทางปกครองก็ได้ เพราะอาจหมกหมุ่นอยู่ในเรื่องของตัวมากเกินไป ไม่สนใจในเรื่องอื่นที่จะอยู่ในวงการส่วนรวมด้วยพอ ฉะนั้นคนกลางซึ่งเปนคนตัวลอยอาจทำงานที่มีขอบเขตกว้าง ๆ ได้ดีกว่าผู้เชี่ยวชาญฉะเพาะเรื่องเดียวก็ได้ แต่ผู้ที่จะเหมาะแก่หน้าที่คนกลางเช่นนี้ จักต้องมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

๑. ต้องมีความเข้าใจ ความสนใจและใจรักงานเช่นนั้นจริง ๆ

๒. ต้องเปนผู้รู้จักเลือกคนที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องต่าง ๆ ที่อยู่ในวงงานนั้น และรู้จักชักจูงให้เข้าช่วยกันคิดช่วยกันทำด้วยความสามัคคี

๓. ต้องเปนผู้ที่ผู้ใหญ่ไว้ใจตลอดจนคนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานนั้น ก็ให้ความไว้วางใจและช่วยสนับสนุน

๔. ต้องเปนผู้มีอิทธิพลมีคนเกรงใจมีผู้ใหญ่หนุนหลังอยู่

๕. ต้องเปนคนลอยตัวไม่ต้องแข่งขันกับใคร ไม่มีการเปรียบเทียบกัน แย่งเก้าอี้กัน ฯ นี่ว่าถึงทั่ว ๆ ไป ไม่เฉพาะแต่ในเรื่องแพทย์

ส่วนตัวข้าพเจ้าเองนั้นได้เคยสนใจในการแพทย์มาแต่ไหนแต่ไร อยากจะเรียนวิชชาแพทย์ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงเห็นว่า คนชั้นข้าพเจ้าไม่สมที่จะเปนแพทย์ประกอบโรคศิลป ทรงอยากให้ข้าพเจ้าเรียนกฎหมาย ข้าพเจ้าจึงได้เลิกความคิดที่จะเรียนวิชชาแพทย์ และได้เรียนกฎหมายตามพระราชประสงค์ แต่ใจไม่ชอบในทางนี้ ความสนใจและรักแพทยศาสตร ยังฝังอยู่ในใจข้าพเจ้าเรื่อยตลอดมา ลงท้ายก็ชักเบื่อทางกฎหมาย ครั้นจะไปเริ่มเรียนวิชชาแพทย์จริง ๆ เวลาก็ล่วงเลยไปเสียมากแล้ว การเรียนแพทยศาสตรกินเวลานาน เลยต้องยอมแพ้ คือไม่เรียนวิชชาแพทย์เพื่อเปนแพทย์แต่ได้เลือกเรียนบางอย่าง โดยข้าพเจ้ารู้จักศาสตราจารย์แพทย์ศาสตรหลายคน ที่ได้ให้ความเอื้อเฟื้อเปนส่วนตัว เปิดโอกาสให้ได้เข้าเรียนเปนพิเศษ เท่าที่

ข้าพเจ้าอยากรู้อยากเห็นและได้รับการสอนและแนะนำจากศาสตราจารย์เหล่านั้นเป็นพิเศษ เมื่อข้าพเจ้าเลิกเรียนกฎหมายต่อไปนั้น ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ว่า ข้าพเจ้าสนใจในการศึกษา อยากจะรับราชการในทางจัดการโรงเรียน อบรม กุลบุตร กุลธิดา ตั้งแต่ชั้นปฐมขึ้นไปจนชั้นอุดมศึกษา ตลอดจนการศึกษาสำหรับคนพิการต่าง ๆ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบดังนั้นก็พอพระราชหฤทัย เป็นอันมาก และทรง สนับสนุน ความคิด และความตั้งใจ ของข้าพเจ้า และได้พระราชทานพระราชกระแสร์ไปว่า ผู้ที่จะจัดการศึกษานั้น ต้องเป็นคนรักงานจริง ๆ ต้องอุทิศตัวให้แก่งานนี้โดยไม่หวังที่จะได้รับความยกย่องสรรเสริญเป็นผลตอบแทนโดยเร็ว การอบรมคนทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ย่อมกินเวลานานกว่าจะได้เห็นผลสำเร็จ และรู้ว่าได้ทำมาในทางถูกหรือผิด บางทีกว่าจะรู้ผล ตัวเราเองอาจตายไปเสียก่อนแล้วก็ได้ ไม่เหมือนการก่อสร้างบ้านเรือนหรือถนนหนทาง เมื่อสร้างเสร็จก็เห็นผลทันตา ได้รับความยกย่องเร็วทันใจ ส่วนการสร้างนิสสัยคนนั้น เห็นผลได้ยาก บางทีคนต่อมาไม่ทราบเสียด้วยซ้ำไปว่าใครเป็นผู้สร้าง เพราะฉะนั้นจึงทรงยินดีมากที่ข้าพเจ้าสมัครทำหน้าที่ในทางการศึกษาซึ่งคล้ายกับบีดทองหลังพระ คนเช่นนี้หาได้ยาก เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบพระราชกระแสร์เช่นนั้นก็มีความยินดีมาก และได้ตั้งใจในการที่จะอุทิศตัวให้แก่การศึกษา และได้เริ่มเรียนไปในทางนั้น คือที่เรียกว่า Paedagogic ซึ่งรวมแขนงต่าง ๆ ทาง Philosophy อยู่ในนั้น และได้สอดส่องในทางจัดสถานศึกษาต่าง ๆ วิธีอบรมทั้งคนสมบูรณ์และคนพิการ แต่ความสนใจของข้าพเจ้าหันเข้าหาทางการอบรมแพทย์เป็นพิเศษ ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษาวิชชาแพทย์ในเมืองไทย ในที่นี้ขอกล่าวถึงความคิดที่แฝงอยู่ในใจของข้าพเจ้าตั้งแต่ไหนแต่ไรมาไว้ด้วยอย่างหนึ่ง คือข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ว่าประเทศใดจะสมบูรณ์รุ่งเรืองได้ก็ต้องอาศัยพลเมือง คือคนของประเทศนั้นเองเป็นสำคัญ คือ

๑. ต้องมีพลเมืองมาก หมายความว่า คนเกิดมาแล้วต้องมีชีวิตอยู่นาน ๆ ไม่ตายเสียเร็ว พลเมืองจึงจะเพิ่มพูลขึ้น

๒. จำนวนพลเมืองมากเท่านั้นยังไม่พอ ถ้าพลเมืองถูกโรคเบียดเบียนไม่มีกำลังประกอบการงานบ้านเมืองก็จะยังเจริญไม่ได้ พลเมืองจักต้องมีสุขภาพดี มีกำลังทำงานจึงจะเป็นประโยชน์

๓. แต่ถึงแม้จำนวนพลเมืองจะมาก และมีกำลังสมบูรณ์ ถ้าคนเหล่านั้นไม่มีสติปัญญาความรู้ ไร้ศีลธรรม บ้านเมืองก็จะเจริญไม่ได้ แม้จะเจริญได้ก็ด้วยกำลังของคนต่างด้าว ซึ่งไม่เป็นสิ่งพึงปรารถนา

ด้วยเหตุเหล่านี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่ารวกเง่าแห่งความเจริญ อยู่ที่สุขภาพและภูมิรู้ของพลเมือง ถ้าสองอย่างนี้ดีแล้วงานอื่น ๆ ก็จะเจริญได้ดี เราต้องมีคนมาก ต้องมีคนสมบูรณ์แข็งแรง และคนเหล่านี้ต้องมีภูมิรู้และศีลธรรมดี ฉะนั้นสิ่งที่ควรได้รับความเอาใจใส่และส่งเสริมบำรุงให้เจริญยิ่งกว่าอื่น ก็คือการสาธารณสุขกับการศึกษา ข้าพเจ้ามีความคิดเห็นดังนี้จึงได้อุทิศตัวให้แก่สองอย่างนี้ และทำงานในสองเรื่องนี้ด้วยความเต็มใจและพยายามเต็มกำลัง

เมื่อข้าพเจ้ากลับมาเมืองไทย เพื่อทำราชการในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ตำแหน่งแรกที่ข้าพเจ้าได้รับก็คือ ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ ในตำแหน่งนี้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสได้รู้จักการงานของกระทรวงทุกแผนกเป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันข้าพเจ้ายังได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ตรวจการโรงเรียนราชแพทยาลัย ด้วยเหตุที่ข้าพเจ้าสนใจในเรื่องแพทยศึกษาเป็นพิเศษดังได้กล่าวมาแล้ว เมื่อได้เห็นการเป็นไปในการอบรมแพทย์และการโรงพยาบาล และได้เสนอความคิดความเห็นตามสมควรต่อกระทรวงแล้ว ทางกระทรวงจึงเห็นว่าข้าพเจ้าควรได้รับมอบให้เป็นผู้ขยับขยายการงาน และส่งเสริมให้สูงขึ้น ข้าพเจ้าจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย และจัดการปรับปรุงโรงพยาบาลศิริราชไปด้วยในตัว เพราะโรงเรียนและโรงพยาบาลนี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ตามที่ทราบกันดีอยู่แล้วนั้น โรงพยาบาลศิริราชได้เกิดขึ้นด้วยเหตุที่พระเมรุสมเด็จเจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้สร้างขึ้นตามแบบเก่าอย่างใหญ่โต

มโหพาร เมื่อเสร็จงานแล้วจึงได้นำเครื่องไม้ที่ใช้ในการสร้างเมรุนั้นไปสร้างขึ้นเป็นโรงพยาบาลที่วังหลัง เรียกว่า โรงพยาบาลศิริราช เมื่อมีโรงพยาบาลแล้วจึงได้ตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้น โดยใช้คนไข้ในโรงพยาบาลนั้นเป็นบทเรียน แพทย์ประจำโรงพยาบาลเป็นครูสอนวิชชาแพทย์ และได้ให้แพทย์อื่น ๆ มาช่วยสอนด้วย ความมุ่งหมายในการสอนวิชชาและผึกหัดคนให้เป็นแพทย์ในสมัยนั้นมีอยู่เพียงให้พวกแพทย์ที่เรียนจบหลักสูตรแล้ว ออกไปรับราชการในที่ต่าง ๆ เช่นในกองทัพบก ทัพเรือ และตามหัวเมืองเป็นแพทย์หลวงมีอัตราจำกัด เพราะฉนั้นการรับคนเข้าเป็นนักเรียนแพทย์จึงได้มีการจำกัดจำนวนให้พอดี ถ้ามีมากเกินไป เมื่อออกไปไม่ได้รับตำแหน่งทางราชการแล้วผู้ที่เหลือนั้นก็จะเสียใจและท้อใจ นอกจากนี้ยังมีเหตุอื่นอีก. คือผู้ที่มาเรียนวิชชาแพทย์ได้เรียนได้อยู่ได้กิน โดยไม่ต้องเสียเงินของตัวเองเลย นับเป็นนักเรียนหลวงทั้งสิ้น เงินในงบประมาณมีจำนวนจำกัด จึงรับนักเรียนได้เท่าที่มีเงินพอในงบประมาณ รับมากกว่านั้นไม่ได้ ส่วนการสอนวิชชาแพทย์นั้น สอนแบบฝรั่งอย่างที่เรียกต่อมาว่าแผนบัจจุบัน แต่มีกำหนดเวลาให้เพียง ๓ ปี รวมทั้งการผึกหัดบำบัดโรคด้วย ในเวลาน้อยเช่นนี้ การสอนย่อมต้องเป็นอย่างย่ออย่างสังเขป พอเอาไปใช้การได้ ดีกว่าไม่มีเลย นอกจากนี้แพทย์ผู้สอนก็เป็นแต่แพทย์สามัญ มิใช่เป็นผู้เชี่ยวชาญในทางใด ไม่สามารถที่จะสอนให้ละเอียดและสูงขึ้นไปกว่านั้นได้ นอกจากวิชชาแพทย์แผนบัจจุบันแล้ว ยังมีวิชาแพทย์แผนโบราณ คือสอนอย่างแบบไทยและให้รู้จักใช้ยาไทยด้วย เหตุที่ทำดังนี้ได้ทราบว่าตามหัวเมืองหายาฝรั่งได้ยาก ถ้าแพทย์ใหม่ ๆ ที่ออกไปรับราชการเป็นแพทย์รู้จักใช้แต่ยาฝรั่ง เมื่อเบิกยาไม่ได้ ทั้งหาซื้อตามท้องที่ไม่ได้ ก็จะรู้สึกอับจนไม่รู้จะรักษาโรคอย่างไร จึงได้ให้เรียนรู้จักใช้ยาไทยด้วย ยาสมุนไพรของไทยพอจะหาได้ง่ายแม้หาซื้อไม่ได้ ก็พอจะเข้าไปค้นหาเอาเองในป่าในดงได้บ้าง แพทย์ที่ได้รับการสอนและอบรมตามหลักสูตรสมัยนั้น มีวิชชาต่ำและแคบ แต่อาศัยสติบัญญา และความสามารถฉะเพาะตัว จึงได้มีแพทย์หลายคนที่ออกไปทำการบำบัดโรคได้ผลดี และ

แสวงหาวิชชาความรู้เพิ่มเติมเอาเอง จนนับว่าเปนแพทย์ดีได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์เปนอันมาก แต่ผู้ที่ไม่แสวงหาความรู้ความชำนาญเอาเอง อาศัยแต่วิชชาที่ได้ไปจากโรงเรียนเท่านั้นก็ไปไม่ได้แค่ไหน เมื่อข้าพเจ้าพิจารณาดูหลักสูตรและการสอนการอบรมตามที่ทำกันอยู่เวลานั้นแล้ว ก็เห็นว่าจะปล่อยให้เปนอยู่อย่างนั้นต่อไปไม่ได้ ถึงเวลาแล้วที่จะขยายการสอนวิชาให้กว้างออกไปและให้เลอียดและสูงขึ้นเปนลำดับ แต่ความยากลำบากมีอยู่เปนเอนกประการ

ข้อแรกคือนักเรียนที่มาศึกษาวิชชาแพทย์นั้นมีภูมิรู้ติดตัวมาจากโรงเรียนมัธยมน้อยเต็มที สมัยนั้นนักเรียนที่จบมัธยมปีที่ ๘ มีไม่มากเท่าใด และในจำนวนน้อยนั้นไปเรียนทางอื่นต่อไปหรือหางานทำได้ทีเดียว ไม่มีใครสมัครมาเรียนวิชชาแพทย์ นักเรียนที่ได้มาเปนผู้จบมัธยมปีที่ ๖ เท่านั้น โรงเรียนมัธยมสมัยนั้นการสอนวิทยาศาสตร คือพฤกษศาสตร สัตวศาสตร ฟิสิกซ์ เคมี มีน้อยแห่ง จะนับว่าไม่มีเลยก็ได้ อย่างไร ๆ ผู้ที่มาเรียนวิชชาแพทย์ไม่มีใครได้เรียนสภาววิทยาเหล่านี้เปนพื้นมาเลย เพราะฉนั้นถ้าจะสอนวิชชาแพทย์ให้สูงและเลอียดขึ้นก็ต้องมาเริ่มสอนสภาววิทยาตั้งแต่ชั้นต้นทีเดียว ในโรงเรียนแพทย์นี้เอง ความรู้ทางภาษาอังกฤษก็อ่อนเต็มที จะให้ใช้ตำราภาษาอังกฤษประกอบการเรียนนักเรียนก็ไม่เข้าใจ ตำราที่แปลเปนภาษาไทยมีน้อย แปลไม่ทัน

ข้อสอง คือครูผู้สอนที่มีอยู่เปนแต่แพทย์ที่ได้เรียนมาเพื่อประกอบโรคศิลป หาใช่เปนผู้ที่ตั้งใจจะเปนอาจารย์ในทางใดทางหนึ่งไม่ วิชชาที่เปนรากฐานแพทย์เหล่านี้ได้เรียนมาแล้วก็จริงอยู่ แต่ก็ลืมเรื่อรังไปเสียมาก จะให้เปนผู้สอนฉะเพาะวิชชาให้เข้มงวดขึ้นกว่าเดิมเขาก็ย่อมทำไม่ไหว จำเปนจะต้องมีอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญฉะเพาะวิชชามาเปนอาจารย์ประจำชุดหนึ่ง มิฉะนั้นก็จะเอาดีกันไม่ได้

ข้อสาม คือเวลาเรียนที่กำหนดไว้เดิม ๓ ปี นั้น น้อยไปมากทีเดียว ต้องให้เวลาเพิ่มขึ้นอีกจึงจะเพิ่มวิชาได้ในคั้นต้นได้เพิ่มอีก ๑ ปี รวมเปน ๔ ปี แล้วต่อมาเพิ่มเปน ๕ ปี แล้วเปน ๖ ปี

ข้อสี่ คือการสอนวิชชาแพทย์แผนโบราณ คือสอนให้รู้จักใช้ยาไทยด้วยนั้น เหตุผลที่ได้อ้างไว้นั้นฟังดูก็แยบคาย แต่ตามความจริงไม่ได้ประโยชน์อย่างใดเลย การสอนวิชชาแพทย์ตามแบบไทยนั้นไม่เข้ากันกับแบบฝรั่ง ทำให้นักเรียนมึนงงและเสียเวลาไปเปล่าๆ ส่วนยานั้น ยาฝรั่งเขาได้ทำขึ้นอย่างปราณีตตามตำราหลวงของประเทศต่างๆ มีคุณภาพสม่ำเสมอบอกไว้แน่ชัด สอนให้ใช้ได้ง่ายกว่ายาไทย ส่วนยาไทยนั้นเปนยาส่วนตัวของแพทย์ผู้ใช้ยานั้นเอง โดยมากมีการบีดบังหวงตำรา แข่งขันกัน เครื่องยาที่เปนสมุนไพรก็มีต่างๆกัน ถ้าไม่เปนผู้เชี่ยวชาญในทางนั้นก็ไม่รู้จะไปหามาจากไหน และแท้หรือไม่แท้ ดีหรือไม่ดี ก็เหลือที่คนไม่ชำนาญจะรู้ได้ ร้ายขายยาไทยมีน้อยลงทุกทีจนเกือบจะไม่มีเลย ที่ใช้กันอยู่เปนยาส่วนตัว ที่เรียกกันว่ายากลางบ้านซึ่งมีไม่กี่ขนาน เพราะฉนั้นการที่จะให้แพทย์ที่ได้เรียนไปจากโรงเรียนแพทย์ออกไปหาสมุนไพรเอาเองนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าทำไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าการสอนวิชชาแพทย์แผนโบราณในโรงเรียนแพทย์นี้เปนการเสียเวลา บ่วยการเปล่า เอาเวลามาเพิ่มใช้ในการเรียนวิชชาแพทย์แผนบัจจุบันดีกว่า ทั้งนักเรียนก็ไม่ต้องกังวลในเรื่องยาไทย จึงได้เลิกการสอนวิชชาแพทย์อย่างไทยเสียทีเดียว ยาไทยมีคุณภาพดีเพียงไรและได้ประโยชน์อย่างน่าพิศวงอย่างไรข้าพเจ้าทราบดี แต่เห็นว่าเอาไว้ให้แพทย์ที่สนใจในทางนี้ไปเรียนเพิ่มเติมเอาเองต่อไปข้างหน้าดีกว่า

ข้อห้า การจำกัดจำนวนนักเรียนมีเหตุดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเปนความคิดแคบ การที่จะมีนักเรียนแพทย์ให้พอดีกับตำแหน่งที่ทางราชการจะเอาเข้าบรรจุได้นั้น ถ้าหากว่านักเรียนไม่สามารถเรียนให้จบตามกำหนด หรือไม่สามารถทำงานได้เพราะโรคเบียดเบียฬ หรือตายไปเสียก่อนได้เข้าทำงาน จำนวนแพทย์ที่ได้ประกาศนียบัตรก็จะมีไม่พอแก่ตำแหน่ง แม้ผู้ที่ได้ประกาศนียบัตรไปแล้วไปทำงานปรากฏว่าเหลวไหลไร้ความสามารถ หรือทำผิดประพฤติชั่วก็ย่อมต้องคัดออก จำนวนแพทย์ก็จะขาดไป ฉนั้นข้าพเจ้าจึงได้ร้องขอให้รับนักเรียนเข้าให้มากขึ้น เผื่อเสียไปเสียบ้าง

จะได้ไม่ขาดแพทย์สำหรับตำแหน่งที่มีอยู่ นอกจากนั้นตำแหน่งแพทย์ในทางราชการก็คงจะต้องเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ไป ถ้าไม่มีแพทย์ออกจากโรงเรียนพอ ก็จะเพิ่มตำแหน่งขึ้นไม่ได้อยู่เอง ส่วนการที่จะรอทราบว่ามีตำแหน่งเพิ่มอีกเสียก่อนแล้วจึงจะเพิ่มนักเรียนแพทย์ ก็จะเปนการชักช้ากว่าจะได้แพทย์ไปเข้าตำแหน่ง ทางกระทรวงธรรมการก็เห็นด้วยและได้ขอเพิ่มงบประมาณ ซึ่งกระทรวงพระคลังก็ให้ ตั้งแต่นั้นมาจำนวนนักเรียนจึงได้มีมากขึ้น แม้จะไม่มีตำแหน่งทางราชการเขาก็ไปหางานทำทางอื่นได้ถมไป นอกจากนี้เมื่อมีแพทย์ออกใหม่ มีวิชชาดีขน รุคนเก่าออกเสียบ้างเอาคนใหม่เข้าก็ได้ทำให้งานดีขึ้นเสียอีก

ตามที่ได้บรรยายมานี้ บางข้อข้าพเจ้าได้เสนอการแก้ไขไว้ข้างท้ายแล้ว แต่บางข้อยังไม่ได้เสนอ จะต้องเล่าเพิ่มเติมให้เลอียดต่อไป

การตั้งหลักสูตรนั้นไม่ยาก เห็นควรอย่างไรจะเขียนลงไปอย่างนั้นก็ได้ แต่ต้องคำนึงถึงว่าจะจัดทำให้เปนไปตามนั้นได้หรือไม่ หรือได้เพียงไร นี่เปนข้อสำคัญ ถ้าขาดปัจจัยสำคัญ ๆ หลักสูตรหรือโครงการนั้นก็เปนหมัน ปัจจัยสำคัญก็คือครูและนักเรียน ครูเวลานั้นเปนแพทย์สามัญดังได้กล่าวมาแล้ว เขาได้พยายามสอนเท่าที่จะทำได้ แต่ทางวิทยาศาสตร์ที่เปนรากฐานของวิชชาแพทย์ซึ่งได้แก่ พฤกษศาสตร สัตวศาสตร เคมีและพีสิกส์ แพทย์เหล่านั้นไม่สามารถจะสอนได้ ข้าพเจ้าจึงได้หาผู้ที่ได้เรียนในทางเหล่านี้มาโดยฉะเพาะ ขอให้มาเปนอาจารย์สอนวิชชาดังว่านี้ ข้าพเจ้าเทียบการสอนวิชชาแพทย์อย่างที่ทำมาแล้ว เท่ากับสร้างเรือนไม้ที่ใช้เปนที่อยู่ได้ดีทีเดียว แต่ไม่แน่นหนามั่นคง หรือเปรียบกับตึกชั้นเดียวที่มีรากพอสมควรรับน้ำหนักเรือนขนาดนั้นไว้ได้ แต่ถ้าจะเสริมขึ้นเปนสองชั้นหรือสามชั้น รากฐานที่มีอยู่นั้นไม่แน่นหนาแข็งแรงพอ ตึกก็จะทรุด หรือพังเลยทีเดียว การสอนวิชชาแพทย์ก็เปนเช่นนั้น ที่จะสอนวิชชาเพิ่มให้มากขึ้น และให้สูงขึ้น ถ้าวิชชาพื้นเดิมไม่มีหรือมีน้อย นักเรียนก็ไม่อาจเข้าใจวิชชาชั้นสูงได้ดี

ข้าพเจ้าเลือกเอาทางทำรากฐากให้ดีแน่นแฟ้นเสียก่อน ถึงแม้นักเรียนที่ออกไปจะไม่ได้รับการสอนในเรื่องโรคและวิธีบำบัดดีขึ้น และกว้างกว่าแต่ก่อนก็ต้องยอม เพราะเวลาเรียนมีน้อยเต็มที ในเวลาน้อยนี้อยากให้นักเรียนได้เรียนวิชชาที่เป็นพื้นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การจัดการศึกษาทางแพทย์ในสมัยนั้น เรียกได้ว่า เป็นการเตรียมสำหรับเรียนวิชชาสูง หรือเตรียมทำงานใหญ่มากกว่าสอนให้ทำงานใหญ่โดยมีพื้นอ่อน ข้าพเจ้าได้ให้น้ำหนักแก่การสอนวิทยาศาสตร์มากกว่าอื่น นอกจากนี้ยังมีการสอนเบ็ดเตล็ดอีกหลายอย่างที่มองดูเผิน ๆ ก็ไม่เห็นจะเกี่ยวข้องกับวิชชาแพทย์เลย เช่นภาษาลาติน และการวาดเขียนเป็นต้น วิชชาเหล่านี้ควรจะมีติดตัวมาแล้วจากโรงเรียนมัธยม แต่นักเรียนของเราได้เรียนมาน้อยดังได้กล่าวมาแล้ว วิชชาแพทย์เป็นวิชชาเลอียดและเกี่ยวกับธรรมชาติเกี่ยวกับความจริงต้องใช้วิจารณญาณ รู้จักใช้ตรรกวิธีเวลาคิด และต้องพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างให้เห็นแน่ชัดและพิสูจน์ได้แจ่มแจ้งแล้ว จึงจะเชื่อและตัดสินได้ถูกต้อง จะดูอย่างลวก ๆ แล้วตัดสินเอาง่าย ๆ นั้นอาจทำให้มีอันตรายเกิดขึ้นได้ งานของแพทย์เป็นงานล่อแหลม เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ มีความรับผิดชอบมาก เพราะฉนั้นแนวทางของข้าพเจ้าในเวลานั้นจึงไปในทางอบรมนิสสัยสันดานของนักเรียนแพทย์มากกว่าผึกหัดคนออกไปทำงานอย่างเดียวโดยไม่นึกถึงการอบรมนิสสัยเท่าใดนัก อาจารย์ในเวลานั้นมีผู้ที่ไม่เปนแพทย์หลายคน คืออาจารย์ก่อรากฐานและช่วยกล่อมเกลานิสสัย ส่วนการสอนวิชาแพทย์เบื้องต้นซึ่งได้แก่กายวิภาควิทยา และสรีระศาสตร์เปนต้น ไม่มีอาจารย์ผู้ชำนาญจะสอน ข้าพเจ้าได้ทราบว่า Rockefeller Foundation มีแพทย์ที่จะส่งไปเปนอาจารย์ในประเทศต่าง ๆ ข้าพเจ้าจึงได้ขอให้กระทรวงธรรมการขอแพทย์ไปทางมูลนิธินี้มาชุดหนึ่ง คือสำหรับสอนกายวิภาควิทยาคนหนึ่ง สรีระศาสตร์คนหนึ่ง และปาโถโลยีคนหนึ่ง และถ้าได้ทางศัลยกรรมคนหนึ่งก็ดี มูลนิธินี้ได้เตรียมจะส่งแพทย์ตามที่ขอมานั้นแล้ว แต่ได้ทราบว่าประเทศ Brazil ก็ได้ขอไปเหมือนกัน ทาง Brazil เขามี

เงินเดือนให้สูงกว่าเรา แพทย์สอนกายวิภาควิทยา และแพทย์สอนสรีระศาสตร์ที่เตรียมจะมานี่ก็เลยสมัครไป Brazil ทางเราก็เลยไม่ได้ แต่ดีที่แพทย์ทางปาโถโลยียินดีมา เราจึงได้รับแพทย์ดีในทางนี้มาคนหนึ่งคือ หมอเอลลิสนั่นเอง ข้าพเจ้ายินดีอย่างเหลือล้นที่ได้หมอเอลลิสมา เพราะวิชชาปาโถโลยีสำคัญเท่าไรเราก็ทราบกันอยู่ดีแล้ว ทั้งในการสอนวิชชาแพทย์และในทางโรงพยาบาล ตั้งแต่นั้นการสอนวิชชาแพทย์ก็กระเตื้องขึ้นมาก และในทางบำบัดโรคนั้นเท่ากับได้ตุลาการมาเป็นผู้ตัดสินความคนหนึ่ง ความข้องใจสงสัยในการสันนิษฐานโรคได้รับคำชี้ขาดจากแผนกปาโถโลยีเป็นอย่างดี ในตอนนี้ขอกล่าวไว้ด้วยว่าแพทย์ประจำโรงพยาบาลแต่ก่อนนี้ผลัดเปลี่ยนวนเวียนกันไปเรื่อย ๆ ไม่ได้ประจำอยู่ในแผนกใดนานเลย ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจะเพาะผู้เชี่ยวชาญขึ้นสำหรับทุกแผนก จึงได้สังเกตว่าใครถนัดไปทางไหนมาก และประกอบกับความเต็มใจด้วย แล้วแนะนำ และมอบ ให้อยู่ ประจำ ในแผนก ที่ตัวถนัด และเต็มใจทำ ไม่ต้องวนเวียนไปที่อื่น ส่วนนักเรียนนั้นเป็นธรรมดาที่ต้องวนเวียนไปผึกหัดทุกแผนก และในขณะเดียวกันก็คอยสังเกตดูว่าผู้ใดถนัดไปในทางไหนมากที่สุด เมื่อเรียนจบหลักสูตรแล้วก็แนะให้อยู่ในแผนกที่ตัวมีนิสสัยเหมาะสม และขอเอาไว้ในโรงพยาบาลไม่ส่งไปที่อื่น ตั้งแต่นั้นมาก็มีแพทย์ผู้ชำนาญประจำทุกแผนก ตลอดจนผู้เป็นอาจารย์สอนกายวิภาควิทยา และสรีระศาสตร์ เราก็มีขึ้นแทนผู้ที่เราหวังได้จากอเมริกาแต่ไม่ได้มานั้น เป็นอันว่าเราเพาะอาจารย์ขึ้นเอง และอาจารย์เหล่านี้ก็ได้ทำการสอนและผึกหัดนักเรียนด้วยความเอาใจใส่จริง ๆ ในทางปาโถโลยีก็มีผู้เหมาะสมหลายคน ได้จัดให้ทำงานกับหมอเอลลิส บางคนก็ได้ออกไปเรียนต่อในสหรัฐอเมริกา ด้วยทุนสมเด็จพระราชบิดา ทรงพระกรุณาโปรดประทาน สมเด็จพระราชบิดาได้ทรงพระกรุณาออกทุนเล่าเรียนให้แพทย์หลายคน ซึ่งข้าพเจ้าไม่จำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ เพราะทราบกันอยู่ดีแล้วทั่วไป การสอนวิชชาแพทย์และการโรงพยาบาล ที่ข้าพเจ้าได้พยายาม จัดตามแบบในยุโรป และตามสมัยนิยมก็ค่อย ๆ เข้ารูปดีขึ้นเป็นลำดับ มีข้อสังเกตุอยู่ข้อหนึ่ง คือในสมัยที่ข้าพเจ้าเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยอยู่นั้น ได้เกิดสงครามโลกขึ้นทำให้โครงการของข้าพเจ้า

ชงักไปมาก อาจารย์ที่หวังจะได้เข้ามาก็ไม่ได้ เครื่องอุปกรณ์การศึกษาที่สั่งเข้ามาไปติดค้างอยู่ที่อื่น เข้ามาไม่ถึงก็มี แพทย์เยอรมันสองคนได้มาสอนศัลยกรรม และทำการผ่าตัดอย่างดียอดเยี่ยม ทั้งแพทย์ประจำโรงพยาบาลแผนกศัลยกรรมและนักเรียนชั้นผึกหัดได้รับความรู้จากแพทย์ทั้งสองนี้อย่างมาก โดยฉะเพาะอย่างยิ่ง Dr. Th. Van Wesel ได้รับความสรรเสริญอย่างสูง จะเรียกว่าบูชาก็ได้ พอเมืองไทยประกาศสงครามต่อเยอรมัน Dr. Th. Van Wesel ก็ถูกจับ ทั้งแพทย์ทั้งนักเรียนทั้งคนไข้พากันเศร้าโศกมีความอาลัยอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเองเสียใจยิ่งกว่าใครหมด เพราะเขาเปนแพทย์มีภูมิรู้สูง มีผีมือดีและเปนอาจารย์ดีด้วย

บัดนี้จะขอกล่าวถึงเรื่องนักเรียน ข้าพเจ้าได้ว่าไว้แล้วว่า การตั้งหลักสูตรนั้นง่าย แต่จะดำเนินการตามหลักสูตรได้หรือไม่นั้น เปนอีกเรื่องหนึ่ง ต้องมีอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในวิชชาที่จะต้องสอนให้ครบชุด ถ้าไม่มีอาจารย์เหมาะสม หลักสูตรก็เปนหมัน แต่ถึงแม้จะมีอาจารย์ดีครบชุด ถ้านักเรียนมีภูมิรู้เปนพื้นติดตัวมาต่ำนักก็ไม่สามารถเรียนได้ดี วิชชาแพทย์เปนวิชชาชั้นสูง ถ้านักเรียนไม่สุกพอก็จะเข้าใจได้ยาก และอาจารย์ก็จะได้รับความลำบากในการสอนเปนอันมาก เพราะฉนั้นจะต้องหาวิธีล่อให้นักเรียนที่จบมัธยม ๘ และมีสติปัญญาดีและใจสมัครด้วยเข้ามาเปนนักเรียนแพทย์ให้มาก แต่ถ้านักเรียนยังมีภูมิรู้ไม่สม่ำเสมอกัน คือมัธยม ๖ บ้าง มัธยม ๘ บ้าง การสอนก็ยังลำบากอยู่นั่นเอง ต่อเมื่อได้นักเรียนที่มีภูมิรู้พอทันเทียมกัน การสอนจึงจะค่อยสดวกขึ้น ยังคงเหลือแต่ความไม่สม่ำเสมอในทางปัญญา – เชาว์ – ขยันหรือเกียจคร้าน – ใจรักวิชชาแพทย์หรือไม่ และนิสสัยอื่น ๆ อีกที่ย่อมแตกต่างกันไม่มากก็น้อยเปนธรรมดา

การที่ใครจะตกลงใจเรียนวิชชาใดนั้น ย่อมต้องนึกถึงอนาคตของตนเปนธรรมดา คือเมื่อเรียนจบแล้วจะได้งานที่ไหนทำ ในสมัยนั้นคนโดยมากย่อมอยากทำราชการ จึงมองดูทางวงราชการมากกว่ามองดูการประกอบอาชีพส่วนตัว คนโดยมากเห็นว่าถ้าเรียนกฎหมายแล้วมีทางไปได้ไกล เปนผู้พิพากษา เปนอธิบดี เปนเจ้าเมือง เปนสมุหเทศาภิบาล และอะไรเช่นนี้ได้ ตำแหน่งสูง ๆ ที่รับได้มีอยู่มาก จึงนิยมเรียนกฎหมาย ทาง

ทหารก็ดีเช่นเดียวกัน อาจขึ้นไปถึงชั้นผู้บัญชาการกองพล แม่ทัพ และอะไรเช่นนี้ แต่ทางแพทย์นั้นมีตำแหน่งสูง ๆ ชั้นอธิบดีน้อย ตำแหน่งถึงชั้นเสนาบดีไม่มีเลย พึ่งจะมีรัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุขเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง แพทย์มีทางเป็นแพทย์ประจำตำแหน่งต่าง ๆ ในทางบำบัดโรคมากกว่าอื่น ต่อมาจึงมีตำแหน่งสาธารณสุข แต่ก็ยังมีน้อย ส่วนทางเป็นอาจารย์นั้น สมัยนี้ก็ยังแลไม่เห็น ว่าจะมีตำแหน่งศาสตราจารย์ได้เงินเดือนสูง ได้ชื่อเสียงโด่งดัง ว่าถึงชื่อเสียงมีคนยกย่องนับถือแล้ว ก็จะหาได้แต่ในทางราชการ แพทย์เชลยศักดิ์มีแต่แพทย์แผนโบราณ แพทย์แผนปัจจุบันยังไม่มีใครนับถือ ด้วยเหตุเหล่านี้คนโดยมากจึงไม่ค่อยอยากมาเรียนวิชชาแพทย์ การที่จะหาทางล่อให้คนส่งลูกหลานมาเข้าโรงเรียนแพทย์ ข้าพเจ้าเห็นว่าจัดการส่งเสริมฐานะของแพทย์ให้ดีขึ้นเป็นข้อสำคัญที่สุด ต้องหาทางให้แพทย์ได้มีโอกาสแสดงความสามารถในทางบำบัดโรคให้ได้มากขึ้น ให้ได้เข้าถึงคนชั้นสูงให้มากขึ้น เมื่อแพทย์มีโอกาสทำชื่อเสียงแล้ว ความสนใจของคนทั่ว ๆ ไปก็จะมีมากขึ้น เผอิญข้าพเจ้าได้ประสบพบโอกาสที่จะทำให้เป็นไปตามนึกได้ คือสมัยนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ได้ทรงตั้งกองลูกเสือขึ้นตามแบบอังกฤษ นักเรียนมัธยมเป็นลูกเสือกันแทบทุกคนทั่วราชอาณาจักร ต่อจากนั้นก็ทรงตั้งกองเสือป่าขึ้นสำหรับผู้ใหญ่ เพื่อให้ได้มีโอกาสบำรุงกำลังกายผึกหัดเป็นผู้ชำนาญในการสอดแนมส่งข่าวและอะไรเช่นนี้ ซึ่งอาจเป็นผู้ทำประโยชน์ช่วยทหารในยามสงครามได้บ้าง นักเรียนอุดมศึกษาจัดเข้าในพวกผู้ใหญ่แล้ว คือให้เป็นเสือป่า นักเรียนโรงเรียนข้าราชการพลเรือนได้เข้ากองเสือป่าเสนาหลวงแล้ว ข้าพเจ้าจึงร้อนใจถึงนักเรียนแพทย์ ถ้าจะไม่ให้เป็นเสือป่าบ้างก็จะเป็นการไม่เอาใจใส่และไม่สนองพระราชนิยม ครั้นจะให้เป็นเสือป่าอย่างคนอื่นก็ดูไม่เข้าเรื่อง เสียเวลาเปล่า ๆ จึงได้กราบบังคมทูลว่านักเรียนแพทย์ควรจะเป่นเสือป่าเหมือนกัน แต่ให้ผึกหัดทำงานในโรงพยาบาลสนาม ในยามสงครามจะได้เข้าสมทบกองพยาบาลสนามทางทัพบกได้ทีเดียว ความคิดอันนี้เป็นที่พอพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง จึงได้ทรงตั้งกรมนักเรียนแพทย์เสือป่าขึ้น และเอาไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ด้วย ตั้งแต่บัดนั้นนักเรียนแพทย์และแพทย์ผู้ปกครอง

ดูแลนักเรียนก็ได้รับการผึกหัดอบรมในทางพยาบาลสนาม เวลาซ้อมรบแพทย์และนักเรียนได้แบ่งกันเปนหมู่หมวดพยาบาลไปประจำกรมกองเสือบ่าต่าง ๆ ทั้งในกองเสนาหลวงและเสนากรุงเทพ ฯ เวลาซ้อมรบไม่ว่าอะไรทำกันเปนสมมุติทั้งนั้น จนกระทั่งบืนผู้ที่ไม่มีบืนก็ร้องตะโกนบั้ง ๆ สมมุติเปนยิงบืน เว้นแต่กรมนักเรียนแพทย์เสือบ่าเท่านั้นได้ทำจริงไม่ใช่สมมุติ กองพยาบาลได้ตั้งที่พยาบาลขึ้นมีคนไข้มาอยู่มาก ๆ เสมอ พลเปลก็ได้หามคนไข้จริง ๆ เวลาสลบหรือได้รับบาดเจ็บ นับว่าได้ประโยชน์ในทางอาชีพต่อไปสำหรับนักเรียนจริง ๆ ไม่ได้ไปเสียเวลาเปล่า ข้าพเจ้าเปนผู้บังคับการกรมนี้ได้รับความพอใจหลายประการ คือทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสนพระทัยในการแพทย์และการเปนไปของโรงเรียนแพทย์เปนอย่างดี ได้ทรงพระมหากรุณาอุปถัมภ์จริง ๆ เล่นลครเก็บเงินพระราชทานเนือง ๆ ได้ทรงรู้จักทั้งแพทย์ทั้งนักเรียนอย่างใกล้ชิด ได้แสดงความพอพระราชหฤทัยชมเชยนักเรียนแพทย์มาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดแล้ว เปนธรรมดาที่คนชั้นสูง ๆ ก็พากันมองดูนักเรียนแพทย์และแพทย์ของเราด้วยความสนใจมากขน ประกอบกับนักเรียนแพทย์ได้รับการอบรมดี มีศีลธรรม มีวินัยดี มีความสุภาพดี ไปอยู่ที่ไหนคนก็พอใจและสรรเสริญทุกแห่ง เรื่องเสือบ่าที่คนโดยมากหัวเราะเยาะ และเห็นเปนเล่นเสียเวลาเปล่านั้น สำหรับแพทย์หาเปนเช่นนั้นไม่ โรงเรียนแพทย์ได้เด่นขึ้นเพราะเรื่องเสือบ่านี้เปนอันมาก เปน Propaganda ดีที่สุด การทำ Propaganda นี้แหละข้าพเจ้าได้พยายามมากที่สุด นอกจากทางรักษาพยาบาลและการสุขาภิบาลที่กรมนักเรียนแพทย์เสือบ่าได้แสดงความสามารถแล้ว ยังมีการเล่นฟุตบอลอีก ที่ทำให้นักเรียนแพทย์มีชื่อเสียงโด่งดัง เพราะนักเรียนมีวินัยดี มีความสามัคคีเปนน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เชื่อฟังกัปตันจริง ๆ การเล่นแม้จะเปลี่ยนแปลงวิธีในขณะเล่น นักเรียนก็ปฏิบัติได้ทั้งชุด จึงมีชัยชนะมากกว่าทีมอื่น ๆ เวลานั้นชื่อเสียงโรงเรียนแพทย์ เรียกได้ว่า “หอม” การเฮี้ยวและเกะกะอย่างใด ๆ ไม่เคยมีเลย นักเรียนแพทย์ได้แสดงเปนนักกิฬาจริง ๆ การสังคมเปนการสำคัญอย่างยิ่งสำหรับแพทย์ต้องเข้ากับคนได้ทุกชั้นทุกชนิด ในโอกาสไปซ้อมรบ นักเรียนแพทย์ต้องไปอยู่กับใคร ๆ ตั้งแต่ชั้นสูง

ลงมาจนชั้นต่ำ ได้ผึกหัดอิริยาบท ความประพฤติให้เข้ากับคนต่าง ๆ และทำให้พอใจได้ทั่วไป ไม่เคยได้ยินใครติเตียนเลย ข้าพเจ้าผู้เป็นผู้ปกครอง ได้รับความพอใจและปลื้มใจเป็นอันมาก จนเดี๋ยวนี้ก็ยังไม่ลืมนักเรียนแพทย์สมัยนั้น และยังนึกถึงเขาด้วยความเอ็นดูราวกับเปนลูกเปนหลานตลอดมา ข้าพเจ้าไม่กล้าอ้างว่าเหตุการณ์ที่เปนมาตามที่ได้เล่ามาแล้วนี้ ได้ช่วยส่งเสริมชื่อเสียงและฐานะของโรงเรียนแพทย์และพวกแพทย์ทั้งหลายมากหรือไม่ แต่เมื่อมองดูความเจริญของโรงเรียนแพทย์เปนลำดับมาก็น่าจะเชื่อว่า Propaganda ที่ข้าพเจ้าได้ตั้งใจทำนั้นได้ผลดีมิใช่น้อย ซึ่งจะได้เล่าให้ฟังต่อไปอีก

เมื่อได้เล่าเรื่องเสือบ่าแล้ว ก็อดไม่ได้ที่จะขอเติมข้อสังเกตุเข้าในนี้ข้อหนึ่ง คือการพยาบาลแต่ก่อนนี้ ใช้แต่บุรุษพยาบาลพยาบาลคนไข้ชาย และนางฟยาบาลพยาบาลคนไข้หญิง แต่เมื่อมีการซ้อมรบเสือบ่า บุรุษพยาบาลต้องออกไปทำการพยาบาลในสนามทุกคน ที่โรงพยาบาลศิริราชมีแต่นางพยาบาลเหลืออยู่ เสือบ่าที่เจ็บไข้เอาไว้ในที่พยาบาลสนามไม่ได้ ก็ส่งมาที่ ร.พ. ศิริราช การพยาบาลก็ตกเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ตอนแรก ๆ มีผู้วิตกมาก เพราะเสือบ่าบางคนก็เป็นหนุ่มคะนองเกรงจะเกี้ยวนางพยาบาลจะเกิดเรื่องไม่ดีขึ้น แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าในประเทศอื่นเขาใช้ผู้หญิงพยาบาลผู้ชายได้ ทำไมเราจะทำไม่ได้ จึงได้ทดลองให้การพยาบาลเป็นหน้าที่ของนางพยาบาลตลอดหมด การพยายามเกี้ยวนางพยาบาลก็มีบ้างจริง ๆ แต่นางพยาบาลรู้จักวางตัว ทำไม่รู้ไม่ชี้เสีย คนไข้คะนองก็เลิกไปเอง ผลที่น่าสังเกตก็มีอยู่บ้าง คือ คนไข้หนุ่ม ๆ ไม่กล้าครวญครางเวลาเจ็บปวด เกรงจะเสียลูกผู้ชายอายนางพยาบาล จึงพยายามทำใจแข็ง และอีกทางหนึ่ง พอเห็นนางพยาบาลและได้รับความเอื้อเฟื้อประคับประคองก็รู้สึกสบายขึ้นมาก คือสบายทางใจประกอบด้วย นี่เปนไปตามธรรมชาติ เพราะคนโดยมากย่อมนึกถึงแม่หรือพี่เลี้ยงในยามไม่สบาย นางพยาบาลแทนแม่ได้นั่นเอง นับว่าการใช้นางพยาบาลได้รับผลดี ได้จัดให้เปนดังนั้นเปนครั้งแรกที่ ร.พ. ศิริราช ทางสภากาชาดก็ยังไม่กล้าทำ อย่างมากก็ให้พยาบาลชายแก่เท่านั้น การ

เสือป่าครั้งนั้น ทำให้นักเรียนแพทย์ ได้รับการฝึกหัดในสนาม และการนำส่งคนไข้มาสู่โรงพยาบาล และนางพยาบาลได้มีโอกาสพยาบาลทั้งหญิงทั้งชาย ตามสมัยนิยม อนึ่ง เมื่อมีการซ้อมรบทหารบกอย่างใหญ่ทางราชบุรี ทางทหารได้ขอนักเรียนแพทย์เสือป่าไปช่วยในการนำส่งทหารผู้เจ็บป่วย และได้ประจำตามระยะทางตลอดทาง คอยช่วยกองพยาบาลฝ่ายทหาร ได้ทำหน้าที่ดีเรียบร้อยตลอดเวลา ได้รับความชมเชยและขอบใจจากทางทหารบก นี่ก็เป็นการทดลองสำหรับเวลามีสงครามจริง ๆ และเป็นการประกาศคุณงามความดีของนักเรียนแพทย์ด้วยอีกทางหนึ่ง

เรื่องเสือป่านี้มีคนเห็นกันมากว่าเป็นการเสียเวลา และเป็นการไร้ประโยชน์สำหรับเสือป่าอื่น ๆ อาจเป็นได้บ้าง แต่สำหรับนักเรียนแพทย์ ข้าพเจ้าเห็นว่ามีประโยชน์มาก นอกจากได้ไปทำการทางแพทย์ ทางพยาบาลในสนามซึ่งอยู่ในเรื่องของแพทย์ส่วนหนึ่งแล้ว ยังเป็นโอกาสให้นักเรียนแพทย์ได้แสดงจรรยาและนิสสัยที่เราได้พยายามอบรมไว้ ในทางสังคม คือ เข้าใครเข้าได้นั้น ข้าพเจ้าได้เล่าไว้แล้ว ขอเพิ่มอีกข้อหนึ่ง คือ การรู้จักกาละเทศะ เวลาไปซ้อมรบนักเรียนแพทย์ทำงานหนัก หรืองานที่ถือกันว่าต่ำได้อย่างทหาร ไม่มีถือตัว อวดดีเหมือนเสือป่าบางเหล่าซึ่งทำตัวเป็นผู้ดีพร้ำเพรื่อแม้เวลาออกสนาม ใช้เจ็กขนของให้เป็นต้น ส่วนนักเรียนแพทย์นั้นขนของเองแม้จะหนักเท่าไรก็ทำเอง กางเต็นท์ จัดสถานพยาบาล ทำอาหารคนไข้ และอะไร ๆ เหล่านี้เองทั้งนั้น โดยไม่รังเกียจและไม่บ่น เพราะเวลาออกสนามในยามสงครามย่อมต้องทำเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้จึงเข้ากับทหารได้ดี เพราะรู้สึกว่าเวลาเช่นนั้นก็ต้องปฏิบัติอย่างทหาร เป็นการทำจริงไม่ใช่สมมุติ เมื่อข้าพเจ้าผู้ปกครองได้เห็นนักเรียนแพทย์ทำได้เช่นนั้น ข้าพเจ้ายินดีมาก รู้สึกว่าการอบรมได้ให้ผลสมหวัง

บัดนี้ จะกล่าวถึงการศึกษาและอบรมผดุงหัดนักเรียนหญิง มีโรงเรียนซึ่งสมเด็จพระบรมราชินีนารถเสาวภาผ่องศรี ฯ ได้ทรงตั้งขึ้น เรียกว่าโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อดำเนินการอบรม ผู้ที่ได้เรียนจบหลักสูตรแล้ว ได้รับพระราชทานประกาศนียบัตร ได้เข้าเฝ้ารับพระราชทานจากพระหัตถ์ทุกชุด การตั้ง

โรงเรียนนี้ขึ้นเปนพระราชดำริห์ดีอย่างยิ่ง นางผดุงครรภ์เหล่านี้ทำการช่วยคลอดบุตรทั้งในโรงพยาบาลและออกไปทำข้างนอก เปนประโยชน์สาธารณกุศลเป็นอันมาก เมื่อข้าพเจ้าได้เข้ารับตำแหน่งผู้บัญชาการ ร.ร. ราชแพทยาลัยก็ได้เอาใจใส่ในเรื่องโรงเรียนนี้มาก ได้ขยายหลักสูตรและการอบรมออกไปอีก ให้รู้จักพยาบาลคนไข้ต่าง ๆ ด้วย ส่วนสถานที่คลอดบุตรนั้น ในสมัยนั้นคับแคบและไม่น่าดูเลย รับมารดามาคลอดบุตรได้เปนจำนวนน้อย ได้ค่อย ๆ ขยายและทำให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ จนสุดท้ายได้ดัดแปลงตึกกลางที่เคยใช้เปนที่ทำงานของกองบัญชาการและเปนห้องเรียน ให้เป็นตึกสูติกรรมทั้งหลัง มีห้องคลอดใหม่สอาด ห้องพักมารดาทั้งที่มาคอยและได้คลอดบุตรแล้วอย่างกว้างขวางสบาย มีห้องเลี้ยงเด็กต่างหาก นับว่าดีขึ้นมาก เท่าที่พอจะทำได้ในสมัยนั้น ในที่นี้จะต้องเล่าเรื่องหนึ่ง ซึ่งคนภายหลังไม่ค่อยทราบ คือ ในสมัยนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าจักรพงศ์ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดสยาม สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นี้กับข้าพเจ้าเปนพี่น้องที่สนิทกันมาก ข้าพเจ้ามีความคิดเห็นอย่างไร ก็ได้ทูลให้ทรงทราบ ท่านก็ทรงสนับสนุนและได้ช่วยกันประสานงานทางสภากาชาดกับโรงเรียนราชแพทยาลัยและโรงพยาบาลศิริราชให้สอดคล้องและส่งเสริมกิจการทั้งสองฝ่ายให้เข้ารูปเข้ารอยกัน ได้ทำความตกลงกันว่า ให้นักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ทางศิริราชได้ไปผึกหัดการพยาบาลที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และนักเรียนพยาบาลทางโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มารับการอบรมการผดุงครรภ์ทางโรงพยาบาลศิริราช ที่ได้ทำอย่างนี้เปนการร่วมงานด้วยความสามัคคีไม่ถือเขาถือเรา ทั้งการอบรมการผดุงครรภ์ตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมราชินีนารถ ก็ได้ขยายตัวกว้างออกไปอีกด้วย การแลกเปลี่ยนนักเรียนกันเช่นนี้ได้เลิกเมื่อไรข้าพเจ้าจำไม่ได้เสียแล้ว

ในเรื่องอบรมนางผดุงครรภ์และนางพยาบาลนี้ ข้าพเจ้าได้สนใจและได้พยายามมาก บัญหาเรื่องความนิยมก็มีเช่นเดียวกันกับทางแพทย์ นางผดุงครรภ์สมัยนั้นยังไม่เด่น คนโดยมากเห็นเปนหมอตำแยและชักจะดูถูก ส่วนนางพยาบาลแท้ ๆ

จะเรียกว่ายังไม่มีก็ได้ อาชีพนี้ยังไม่ออกหน้าออกตา สิ่งสำคัญที่จะต้องทำก็คือทำ Propaganda นั่นเอง ต้องประกาศแนะนำให้ใช้นางผดุงครรภ์และนางพยาบาล ฉะเพาะอย่างยิ่งในครอบครัวชั้นสูง ๆ จะได้เป็นการเชิดหน้าชูตา ต้องชี้แจงในเรื่องนางพยาบาลว่าเปนผู้ช่วยแพทย์ แบ่งหน้าที่กัน ทำงานสอดคล้องกัน ถ้าใช้คนในบ้านพยาบาลซึ่งไม่มีภูมิรู้ก็อาจทำไม่ถูกตามคำสั่งของแพทย์ แม้จะรายงานให้แพทย์ทราบก็ทำไม่ถูกต้อง ถ้าใช้แพทย์และนางพยาบาลเปนชุดกัน การบำบัดโรคก็จะได้ผลดีกว่ามาก เมื่อได้ชี้แจงแนะนำเช่นนี้แล้ว ก็มีผู้เรียกนางพยาบาลไปใช้มากขึ้นและได้เห็นผลดีจริง ความนิยมนางพยาบาลก็เพิ่มขึ้นทุกที เมื่อลู่ทางของนางพยาบาลดีขึ้น คนก็นิยมและเต็มใจส่งลูกหลานมาเรียนการพยาบาลมากขึ้น นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังได้เกลี้ยกล่อมคนชั้นสูง มีหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง และลูกคนชั้นสูงหลายคนได้มาเรียนเปนนางพยาบาล เปนการยกระดับนักเรียนพยาบาลให้สูงขึ้นทางหนึ่ง

มีเหตุการณ์อย่างหนึ่งที่ขอกล่าวไว้ในที่นี้ด้วย คือเมื่อประเทศสยามได้ประกาศสงครามต่อเยอรมันแล้ว ก็ได้จับชาวเยอรมันและออสเตรียทั้งชายและหญิงไปกักไว้ในค่ายคุมขัง ต่อมาฝ่ายอังกฤษได้ขอให้ไทยส่งเชลยศึกเหล่านี้ไปอินเดีย ในการส่งเชลยศึกเหล่านี้ไป เจ้าหน้าที่ทางทหารผู้ควบคุมเห็นว่าควรจะมีนางพยาบาลไปด้วยชุดหนึ่ง ได้ขอมาทางโรงพยาบาลศิริราช ข้าพเจ้าจึงได้คัดเลือกนางพยาบาลที่มีความรู้ความชำนาญพอสมควรและมีกิริยาอัธยาศรัยเหมาะสมกับที่จะเข้ากับชาวต่างประเทศได้ประมาณ ๖ คน (จำไม่ได้ว่าเท่าไรแน่) การที่ขอมาทางนี้ดูเหมือนจะเป็นพระดำริห์ของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกฯ ในโอกาสนั้นข้าพเจ้าได้จัดให้นางพยาบาลเหล่านี้มีเครื่องแต่งตัวแบบนางพยาบาล มีเสื้อผ้าขาวคลุมยาวพ้นเข่า มีสายคาดเอวคล้ายกับที่ใช้กันอยู่เดี๋ยวนี้ มีหมวกผ้าขาวบางคลุมศีรษะอย่างรวมผมเข้าไว้ในหมวกนั้นทั้งหมด มีกะบังผ้าขาวพับขึ้นข้างบนเพื่อให้ดูงามตา ข้าพเจ้าชอบหมวกรูปนี้ เพราะนางพยาบาลไม่ต้องกังวลและเสียเวลาทำผมให้สวย ทั้งเวลาไปทะเลลมพัดผมก็จะได้ไม่ยุ่งด้วย เมื่อทำตัวอย่างมาลองดูแล้ว ก็เห็นว่ารับหน้านางพยาบาลดีทุกคน เลยใช้เครื่องแต่งตัวนางพยาบาลแบบนั้น สำหรับนางพยาบาลอื่น ๆ ด้วยตลอดมา ได้มา

เปลี่ยนแปลงเปนรูปอื่นต่อมาภายหลัง นางพยาบาลที่ได้เลือกส่งไปกับเชลยศึกชุดนั้น ได้ไปอินเดีย เมื่อส่งเชลยแล้วก็กลับมา ทราบว่าได้ไปทำหน้าที่เรียบร้อยดีมาก นับว่าเปนครั้งแรกที่นางพยาบาลของเราได้ออกไปทำงานอย่างเชิดหน้าชูตา เปนการส่งเสริมความนิยมนางพยาบาลให้สูงขึ้นอีก เรื่องนี้คนไม่ค่อยจะทราบ ข้าพเจ้าจึงได้บันทึกไว้ในที่นี้เพื่อเปนที่ระลึก

นอกจากการอบรมผู้หญิงเปนนางพยาบาลแล้ว ยังมีการอบรมผู้ชายเปนบุรุษพยาบาลด้วย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ข้าพเจ้าให้เรียนร่วมกัน ซึ่งทำให้ผู้ใหญ่บางคนวิตก เกรงจะเกี้ยวกัน รักกันจนเสียวินัย ในสมัยนั้นนักเรียนหญิงและชายเรียนร่วมกันยังไม่มี นับว่าเปนของแปลก จึงมีความวิตกกันอยู่บ้าง แต่ข้าพเจ้าเห็นว่านางพยาบาลจักต้องมีนิสสัยใจคอหนักแน่นไม่รุกริก ผักใผ่ในเรื่องรักเรื่องใคร่ การที่ให้เรียนรวมกันเช่นนั้น ให้โอกาสลองใจ แล้วก็ปรากฏว่ามีนักเรียนชายบางคนและเล็มเกี้ยวนักเรียนหญิงบ้างอย่างเชื่องๆ เมื่อข้าพเจ้าทราบก็มิได้ลงโทษให้เปนการเอิกเกริก ได้เรียกมาแนะนำว่า ถ้ามีนิสสัยไม่เหมาะเช่นนี้ก็ลาออกเสียดีกว่า นักเรียนหญิงก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่เหมาะก็ให้ลาออกเสีย แล้วเขาก็รู้สึกตัวและลาออกโดยดี ที่จริงจะเรียกว่าไม่มีเรื่องเหลวไหลเลยก็ได้ นักเรียนทุกคนรู้จักวางตัวดีตั้งแต่นั้นมา การทำงานร่วมกันระหว่างชายหญิงก็เลยเปนของธรรมดา

เมื่อข้าพเจ้าได้เข้าไปจัดการศึกษาวิชชาแพทย์ และวิชชาผดุงครรภ์และพยาบาลได้สักหน่อย สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ ก็ทรงแสดงพระดำริห์มาว่า ตามกรมกองทหารบกมีแพทย์ประจำหน่วยพยาบาลอยู่แล้ว และยังจะได้เพิ่มเติมไปอีกเรื่อยๆ แต่ทางเภสัชกรรมนั้นยังไม่มีผู้ที่ได้เรียนและได้รับการอบรมไปประจำตามที่จำหน่ายยาเลย ควรจะตั้งโรงเรียนแพทย์ปรุงยาขึ้นอีกแขนงหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นด้วยจึงได้จัดตั้งโรงเรียนปรุงยาขึ้น สอนวิชชารากฐานร่วมกันไปกับนักเรียนแพทย์ แล้วไปแยกกัน ทางฝ่ายแพทย์ปรุงยาก็ไปเรียนเภสัชศาสตร และผึกหัดในทางเภสัชกรรม ในชั้นต้นมีนักเรียนไม่กี่คน แต่เท่าที่มีอยู่ได้ออกไปทำงานในหน้าที่เภสัชกร ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่าแพทย์ปรุงยา ในที่ต่างๆได้ แสดงว่ามีความสามารถพอสมควร ได้เลือกเอาไว้

เป็นอาจารย์ต่อมาก็มี แพทย์ปรุงยาชุดแรก ๆ ยังทำราชการในหน้าที่เภสัชกรอยู่จน
เดี๋ยวนี้ดูเหมือนแทบทุกคน โรงเรียนเภสัชกรได้เกิดขึ้นสมัยนั้น และได้เจริญยิ่งขึ้น
เรื่อย ๆ มาจนบัดนี้

เรื่องโรงพยาบาลนั้น ถ้าจะเล่าให้เลอียดก็จะยืดยาวมาก แล้วข้าพเจ้าก็จำ
ไม่ได้ถนัดอาจผิดพลาดไปได้ จึงขอเล่าเปนสังเขป โรงพยาบาลนี้เกิดขึ้นอย่างไรได้กล่าว
ไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้เคยไปครั้งแรก เปนเวลาราว ๆ ๕๐ ปีมาแล้ว ได้เห็นเรือนไม้ใหญ่
บ้างเล็กบ้างหลายหลัง กระโจมกลมสำหรับทำการผ่าตัดก็มีแล้ว ต่อมาดูเหมือนจะ
ค่อย ๆ สร้างเรือนเพิ่มเติมขึ้นหลายหลัง กระจัดกระจายเปนเรือนตึกก็มี ไม้ก็มี
โดยมากมีผู้ปลูกเปนอนุสสาวรีย์อุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เมื่อข้าพเจ้าเข้ารับ
หน้าที่ผู้ตรวจการก็ได้เห็นมีเรือนเต็มไปหมดแล้ว เรือนคนไข้แท้ ๆ มีที่รับคนไข้ได้ไม่ถึง
ร้อยคน รวมทั้งคนมาคลอดบุตรด้วย นอกนั้นเปนที่นักเรียน เจ้าพนักงานต่าง ๆ แพทย์
และคนพยาบาลอยู่ การที่จะขยับขยายและทำให้ดีขึ้นนั้นไม่ใช่เปนการง่าย เพราะมี
เนื้อที่จำกัด และเงินในงบประมาณก็จำกัดไม่ค่อยจะพอใช้อยู่แล้ว การขยายที่ข้าพเจ้า
ทำได้แต่เพียงด้านหลังซึ่งเปนเนื้อที่วังหลัง มีคนเก่า ๆ สร้างบ้านอยู่ ที่ดินอยู่ใน
ความปกครองของกระทรวงนครบาล กระทรวงธรรมการได้ขอไปยังกระทรวงนครบาล
ก็เปนอันว่าได้มาแต่การไล่คนออกจากที่นั้นลำบากมาก เขาอ้างว่าเปนเชื้อสายของกรม
พระราชวังหลัง จะจริงหรือไม่จริงไม่ทราบ แต่เขาอยู่กันมานานแล้ว เราก็ต้องเอาใจ
เขาไว้บ้าง และต้องยอมให้เขาโกรธให้เขาด่า แต่ลงท้ายก็ได้ที่เพิ่มขึ้นพอจะขยับขยาย
โรงครัว โรงเลี้ยงอาหาร และได้ที่ข้างในเข้ามาพอสร้างเรือนสองชั้นให้นักเรียนอยู่
ได้มาก เรือนรับคนไข้ก็ได้ขยับขยายให้รับคนไข้ได้มากขึ้นกว่าเดิมราว ๆ อีกเท่าหนึ่ง
ที่หน้าโรงพยาบาลตอนริมแม่น้ำเคยมีเรือนตึกสองชั้น พระอาจวิทยาคมเคยอยู่ เมื่อ
พระอาจ ๆ ออกไปอยู่บ้านของตนเองแล้ว เราก็ได้ตึกนั้นมาเปนที่ทำงานกองบัญชาการ
และงานอื่น ๆ อีก ตึกหลังกลางที่เคยเปนที่เรียนและเปนห้องอาจารย์ ได้แปลงเปนตึก
สูติกรรมดังได้เล่ามาแล้ว การขยับขยายแก้ไขโรงพยาบาลต้องใช้เงินมาก ถ้าจะคอย
เบิกเงินหลวงแล้วกว่าจะทำอะไรได้ก็อีกนาน ข้าพเจ้าจึงได้พยายามบอกบุญเที่ยวขอ

เงินเป็นกิจส่วนตัว โดยมากเที่ยวขอประทานเจ้านายที่มีพระทัยบุญ และทรงพระกรุณาตัวข้าพเจ้าเองเปนพิเศษ จนกระทั่งโผล่เข้าไปที่ไหนก็มักจะได้รับทักทายว่า "นี่คงมาขอเงินอีกละซิ" แล้วก็เปนเช่นนั้นจริง ๆ ข้าพเจ้าต้องทนหน้าด้าน เพราะรักและเปนห่วงโรงพยาบาลนี้ราวกับห่วงลูก เวลานั้นเครื่องใช้ต่าง ๆ ขาดแคลนทั่วไปหมด เครื่องน่งห่มคนไข้ไม่เคยมีให้เลย ผ้าปูที่นอน ปลอกหมอนเรียกว่าไม่มีก็ได้ ข้าพเจ้าได้จัดหาซื้อมาด้วยเงินเรี่ยไรทั้งนั้น ข้าพเจ้าได้ให้อิสสระภาพแก่ตัวเอง คือเงินที่ขอมาได้นั้นไม่ส่งกระทรวง ถ้าส่งตามระเบียบแล้วกว่าจะเบิกมาได้ก็กินเวลานาน บางทีจะเบิกไม่ได้อย่างใจเสียด้วยซ้ำไป ข้าพเจ้าถือว่าได้เที่ยวขอเงินมาเพื่อใช้ในทางนั้นทางนี้ซึ่งจำเปนและด่วนด้วย ฉะนั้นเมื่อได้มาก็ใช้ในทางที่ได้คิดไว้ทันที เปนการอวดดีและผิดระเบียบ แต่งานเดินดี ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ข้างต้นทีเดียวว่า ผู้ที่จะทำงานเช่นนี้ต้องเปนผู้ที่มีอิทธิพล ฯ นี่ได้แก่เรื่องเช่นนี้เปนต้น ทางกระทรวงเกรงใจและไว้ใจข้าพเจ้าเปนส่วนตัว และผู้สนับสนุนหรือหนุนหลังอยู่ก็คือเจ้านายชั้นสูง ๆ ตลอดขึ้นไปจนถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ความลำบากที่ได้จากกระทรวงคลังก็มีมากอยู่ เพราะขาดความเข้าใจในเรื่องการศึกษาสมัยใหม่ ตัวอย่างง่าย ๆ มีเช่นนี้ ข้าพเจ้าเคยเบิกเงินซื้อหลอดแก้วทดลองทางเฆมี ๕๐ หลอด คลังขัดข้อง ทักท้วงมาว่าทำไมจึงต้องซื้อคราวเดียวมากเช่นนั้น สองสามหลอดไม่พอหรือ เครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ สำหรับใช้ประกอบการศึกษาวิชาเฆมีและทางแพทยศาสตร์ที่สั่งเข้ามาจากต่างประเทศ ข้าพเจ้าขอให้ยกเว้นจากการเสียภาษี คลังอ้างว่าเคยยกเว้นให้แต่หนังสือตำราเรียนสำหรับโรงเรียนเท่านั้น ของอื่นที่มิใช่หนังสือไม่เคยยกเว้น ข้าพเจ้าต้องชี้แจงว่า แต่ก่อนนี้เคยใช้แต่หนังสือไม่เคยใช้เครื่องประกอบการศึกษาอย่างอื่นเลย แต่การศึกษาได้ก้าวหน้าไปจะต้องมีเครื่องสอนอีกมากมายหลายชนิด ควรเริ่มนับเข้าในประเภทเครื่องอุปกรณ์การศึกษาที่ควรยกเว้นการเก็บภาษี ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าต้องเอามาใช้ในโรงเรียนหลวงจริง ๆ ไม่ใช่เอาไปใช้ประกอบการค้าส่วนตัว ได้เจรจากันอยู่นานกว่าจะเข้าใจกันดี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เนื่อง
พระธิดาในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
พระมารดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
ทรงถ่ายร่วมกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท
(พระเชษฐภคินี)

เรื่องสมเด็จพระราชบิดาเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ เป็นคนสำคัญในประวัติของการศึกษาวิชชาแพทย์ในเมืองไทยและของโรงพยาบาลศิริราช เพียงไรนั้นทราบกันดีอยู่แล้ว แต่เรื่องเบื้องต้นของท่านดูเหมือนจะมีน้อยคนที่ทราบ เพราะฉนั้นข้าพเจ้าจึงขอเล่าไว้ในที่นี้ แต่ขออภัยที่จะต้องเริ่มด้วยกล่าวถึงตัวข้าพเจ้าเอง เพราะเรื่องของท่านกับข้าพเจ้าเกี่ยวโยงกันมาก ข้าพเจ้าได้เกิดในพระบรมมหาราชวัง มารดาของข้าพเจ้าคือหม่อมราชวงศ์เนื่อง อิดาพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ซึ่งเป็นพระโอรสในกรมหลวงวงศาธิราชสนิท (กรมหลวงวงศา ฯ ได้ทำราชการในตำแหน่งสำคัญหลายทางในรัชกาลที่ ๕ ทางหนึ่งเป็นผู้กำกับหมอหลวงและพระองค์ท่านเองก็เป็นหมอแผนโบราณ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ก็ได้ทำราชการทางทหารเรือ และในเรื่องพิเศษสำคัญ ๆ หลายอย่างในรัชกาลที่ ๕ พระองค์เจ้าสาย ฯ ก็เป็นหมอแผนโบราณและทรงทราบวิชาแพทย์แบบฝรั่งมากด้วยเหมือนกัน ท่านได้เคยเป็นแพทย์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ อย่างใกล้ชิดบ้าง ในวงนอกบ้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ได้ทรงเรียกท่านว่าหมอสายตลอดมา เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง ข้าพเจ้าจึงได้มีใจรักการแพทย์รับมฤดกต่อมา) เมื่อข้าพเจ้าอายุได้เพียงสิบสองวัน เจ้าจอมมารดาของข้าพเจ้าก็ถึงแก่กรรม สมเด็จพระพันวัสสาอัยกาเจ้า สว่างวัฒนา ซึ่งมีพระชนม์อยู่จนบัดนี้ ได้รับข้าพเจ้าไปเลี้ยงไว้ที่พระตำหนักเป็นลูกเลี้ยงตั้งแต่นั้นมา ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้มีความสนิทสนมกับพระราชโอรสและพระราชธิดาของสมเด็จพระองค์นี้ทุกพระองค์ เจ้าฟ้ามหิดล ฯ เป็นพระโอรสองค์สุดท้าย เมื่อเด็ก ๆ ข้าพเจ้าจึงได้อยู่กับเจ้าฟ้าพระองค์นี้นานกว่าพระองค์อื่น ท่านมีพระชนม์พรรษาอ่อนกว่าข้าพเจ้าหลายปี ข้าพเจ้าจึงได้ประคับประคองท่านอย่างน้องเล็ก ๆ และได้มีความรักใคร่สนิทสนมกันมากเป็นพิเศษ เมื่อเจ้าฟ้ามหิดล ฯ เสด็จออกไปทรงศึกษาในยุโรปก็ได้เสด็จไปอยู่ประเทศเยอรมันในประเทศเดียวกันกับข้าพเจ้าแต่การศึกษาต่างกัน ท่านเป็นทหารเรือ ข้าพเจ้าเป็นพลเรือน เห็นจะเป็นด้วยได้ร่วมกันเติบโตขึ้นในแหล่งเดียวกันอย่างหนึ่ง และได้ไปศึกษาในประเทศเดียวกันอีกอย่างหนึ่ง ความคิดความเห็นจึงได้สอดคล้องกัน ทั้งนิสัยใจคอก็คล้ายคลึงกันหลายประการ มี

ความรักใคร่ผูกพันกันอย่างสนิทตลอดมาจนท่านสิ้นพระชนม์ไป เมื่อเจ้าพ้ามหิดลได้ทรงศึกษาวิชชาทหารเรือในเยอรมัน ได้เป็นนายเรือตรีแล้วท่านก็เสด็จกลับมารับราชการในทหารเรือไทย แต่กองทัพเรือไทยเวลานั้นมีเรือน้อยเกือบจะเรียกว่าเป็นกองทัพเรือจริง ๆ ไม่ได้ เจ้าพ้ามหิดลมีพระนิสสัยเป็นทหารเรือ จริง ๆ จึงรู้สึกคับพระทัยแต่ก็ไม่ทรงทิ้งทหารเรือทีเดียว ทรงคิดถึงเรื่องเรือรบเป็นอันมาก ท่านสนพระทัยในเรื่องเรือเล็ก ๆ ที่ไทยอาจมีได้มาก ทรงนึกถึงเรือดำน้ำเป็นพิเศษ เมื่อนึกถึงเรือดำน้ำแล้ว ปัญหาเรื่องอาหารจึงได้เกิดขึ้น คือ คนไทยชอบกินข้าวที่หุงขึ้นสด ๆ เป็นอาหารประจำวันและอาหารสำคัญ แต่การหุงต้มในเรือดำน้ำทำไม่ได้เหมือนในเรือชนิดอื่น จะต้องมีเสบียงกรังที่ไม่ต้องหุงต้มสด ๆ ติดไปในเรืออย่างในเรือของฝรั่งจะต้องคิดหาอาหารที่เก็บเอาไปได้อย่างนั้น และให้เหมาะแก่คนไทย และเป็นประโยชน์ในการยังชีพและบำรุงกำลังอย่างดีที่สุดด้วย ที่จะทราบว่าอะไรเป็นอาหารที่มีคุณอย่างไรจะต้องศึกษาและทดลองเป็นพิเศษ ท่านอยากจะศึกษาในทางนี้เมื่อข้าพเจ้าทราบดังนั้นก็สนับสนุนความคิดอันนี้ด้วยความยินดี ประกอบกับพระอนามัยของท่านไม่สู้ดี อยากจะไปรักษาพระองค์ในประเทศหนาวด้วย ข้าพเจ้าจึงแนะนำให้เสด็จออกไปศึกษาในสหรัฐอเมริกา นอกจากเรื่องอาหารแล้ว ให้ทรงศึกษาทางอื่นที่เกี่ยวกับสุขวิทยาด้วย แล้วจะได้มาสอนในโรงเรียนแพทย์และช่วยกันส่งเสริมวิชชาแพทย์ในเมืองไทย ท่านทรงโปรดความคิดเช่นนี้จึงได้เสด็จออกไปในอเมริกาเข้าโรงเรียนสาธารณสุข ทรงศึกษาสำเร็จได้ประกาศนียบัตรสาธารณสุขกลับมา เมื่อกลับมาแล้วข้าพเจ้าก็เลยชวนให้มาช่วยกันจัดการศึกษาวิชชาแพทย์ให้เจริญขึ้น ท่านก็ทรงยินดีและได้ช่วยอย่างแข็งแรงและเอาพระทัยใส่จริง ๆ การที่ข้าพเจ้าได้ชักชวนให้เจ้าพ้าพระองค์นี้มาช่วยในทางการแพทย์และทางโรงพยาบาลศิริราชนั้น มีเหตุสำคัญอยู่สองสามประการคือ

๑. ท่านเป็นเจ้าพ้าชั้นสูง เท่าที่ข้าพเจ้าผู้เป็นแต่พระองค์เจ้าได้เข้าไปจัดการศึกษาวิชาแพทย์และโรงพยาบาลอยู่แล้วนั้น ก็ได้ทำให้เรื่องนี้เด่นขึ้น และเข้าอยู่ในสายตาของคนมากขึ้นแล้วตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงไปจนถึงคนอื่น ๆ ทั่ว ๆ ไป ถ้าได้เจ้าพ้าเข้ามาช่วยด้วยแล้ว จะยิ่งทำให้เรื่องนี้เด่นขึ้นไปอีก สมัยนั้นคนยัง

นับถือเจ้านายอยู่มาก ถ้ามีเจ้าชั้นสูง ๆ ทำอะไรคนก็มักจะเห็นว่าเรื่องนั้นต้องเป็นเรื่องสำคัญมากถึงกับเจ้านายชั้นสูงก็ทรงอุทิศพระองค์ให้แก่เรื่องนั้น

๒. เจ้าฟ้าพระองค์นี้มีพระปัญญาแหลม มีความเพียรแก่กล้า จะทรงทำอะไรก็ทำจริงไม่ย่อท้อ

๓. ท่านเป็นผู้มีรายได้สูงมากแต่ไม่ทรงใช้จ่ายในการบำรุงความสุขสำราญของพระองค์เองอย่างฟุ่มเฟือย โปรดบำเพ็ญพระกุศลสาธารณ นึกถึงแต่สาธารณะประโยชน์ ไม่ทรงแจกเงินแก่บุคคลเป็นส่วนตัวอย่างพร่ำเพรื่อ โปรดอุดหนุนแต่ผู้ที่ทรงเชื่อว่าจะเล่าเรียนมาทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองได้ดี และโปรดจ่ายเงินให้ทำอะไรเป็นถึกแผ่นยั่งยืนสำหรับชาติบ้านเมืองต่อไป ตัวข้าพเจ้าเองมีรายได้น้อย จะทำอะไรแต่ละทีก็ต้องไปเที่ยวบอกบุญขอเงินจากผู้มีทรัพย์และใจบุญ เงินของตัวเองไม่มีจะให้ แต่เจ้าฟ้ามหิดลมีทรัพย์ส่วนพระองค์ที่ทรงจ่ายได้มาก เมื่อทรงทำเป็นตัวอย่างได้เช่นนี้แล้วก็เท่ากับเป็นผู้นำให้คนอื่นจำเริญรอย รายจ่ายส่วนใหญ่ของท่านไปในทางส่งนักเรียนไปศึกษาวิชชาแพทย์ในต่างประเทศ ทำให้ได้คนมีภูมิรู้สูงมาทำประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองของเราเป็นจำนวนมาก การที่ได้เจ้าฟ้าพระองค์นี้เข้ามาร่วมงานด้วยนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าโรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาลศิริราชได้ลาภอันประเสริฐจะหาอะไรเปรียบเทียบมิได้ เรื่องของเจ้าฟ้าพระองค์นี้เป็นอย่างไรต่อมา เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว แต่เรื่องขั้นต้นเป็นอย่างไรไม่ค่อยมีใครทราบ ข้าพเจ้าจึงได้เล่าให้ฟังไว้ดังนี้

เรื่องที่เกี่ยวกับ Rockefeller Foundation ข้าพเจ้าอยากจะนับว่าได้เริ่มเกิดขึ้นเมื่อข้าพเจ้าได้ขอให้กระทรวงธรรมการขอไปยังมูลนิธินี้ให้จัดส่งอาจารย์มาให้เราชุดหนึ่งดังได้เล่ามาแล้วข้างต้น ครั้นต่อมาไม่ช้านัก ผู้แทนของมูลนิธินี้ทางภาคอาเซียบูรพาก็ได้เข้ามาเยี่ยมเมืองเรา คือ Dr. Victor Heiser ได้มาพบข้าพเจ้า และได้สนทนากันมากในเรื่องการสอนวิชชาแพทย์ Dr. Heiser ได้ทราบความคิดความเห็นความประสงค์ของข้าพเจ้าดี และได้ทราบความยากลำบากต่าง ๆ ดีเหมือนกัน รู้สึกว่าเขาเข้าใจและเห็นใจ และอยากจะช่วย เขาได้ชวนข้าพเจ้าไป Manila และข้าพเจ้าก็ได้ไปตามที่นัด

กันไว้ Dr. Heiser ได้พาข้าพเจ้าดูโรงเรียนแพทย์โรงพยาบาลและการสาธารณสุขต่างๆเปนอันมาก ข้าพเจ้ารู้สึกว่าได้ไปเบิดหูเบิดตาได้ประโยชน์มากอยู่ แต่จะเทียบกับของเราไม่ได้เลย ที่โน่นเปนเรื่องของชาวอเมริกัน เขามีโครงการ แผนผัง เครื่องใช้ต่างๆ มีอาจารย์สำหรับทุกวิชชา มีทุนรอนมาก จัดตั้งโรงเรียน โรงพยาบาลให้เข้ารูปได้เปนบึกแผ่นตั้งแต่ต้นที่เดียว งานของเขาก็เดินดีและเจริญขึ้นได้รวดเร็ว แต่ความยากก็ดูเหมือนจะมีอยู่ในเรื่องภาษา เพราะชาวพีลิปปีนส์เคยอยู่ใต้ความปกครองของสเปญมาตั้ง ๒๐๐ ปีกว่า ภาษาที่เคยใช้ก็เปนภาษาสเปญ ส่วนภาษาพื้นเมืองนั้นมีอยู่มากมาย ใช้เปนภาษาพูดเท่านั้นไม่เปนภาษาหนังสือ เมื่ออเมริกันเข้าปกครองก็เริ่มใช้ภาษาอังกฤษเปนภาษากลาง คนเก่าๆตามไม่ทัน ยังถนัดภาษาของชาวสเปญ แต่เด็กๆเรียนไว นักเรียนจึงเข้าใจภาษาอังกฤษได้เร็วและใช้ตำราภาษาอังกฤษได้ดี แต่ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็ยังรู้สึกว่าดูเหมือนจะยังไม่ซึมซาบที่เดียวนัก ส่วนผู้ใหญ่นั้น เห็นภาษาอังกฤษเปน "ภาษาฝรั่ง" เขาไม่ถนัดเลย อาจารย์บางคนไม่ยอมพูดอังกฤษเพราะกลัวผิด ยังคงพูดภาษาสเปญกับนักเรียน และนักเรียนก็ซึมซาบภาษานี้มากกว่า นี่เปนความลำบากในตอนต้น ต่อมาเห็นจะเข้ารูปดี นอกจากนั้นเขาดีทั้งนั้น ส่วนของเรานั้น ทั้งโรงเรียน โรงพยาบาล ค่อยๆเกิดขึ้น ค่อยเขยิบขึ้นทีละคืบ เรื่องภาษานั้นยากมาก เรามีภาษาไทยเปนภาษากลางทั้งพูดทั้งเขียน ความจำเปนที่จะต้องรู้ภาษาต่างประเทศมีน้อย คนรู้ภาษาฝรั่งจึงหาได้ยาก แม้จะได้อเมริกันมาจัดการอย่างวิเศษอย่างไร เรื่องภาษาก็จะยังลำบากอยู่นั่นเอง นอกจากนั้นทุนรอนก็มีน้อย แต่ข้อสำคัญที่สุดก็คือ ความเข้าใจ และรู้จักความสำคัญของการศึกษาวิชาแพทย์ยังมีไม่พอ ถ้ามูลนิธินั้นจะเข้ามาช่วย แต่ไม่ได้รับความสนับสนุนพอ งานก็คงจะดำเนินไปไม่ได้ดี ทุนรอนเขามีมาก อาจารย์ก็มีมาก จะให้เราเท่าไรก็ได้ แต่เราต้องต้อนรับเขาให้ดีต้องสนับสนุนและปฏิบัติตามคำแนะนำของเขา ข้าพเจ้ารู้สึกว่า Dr. Heiser เห็นข้าพเจ้าเปนผู้ที่จะเข้าใจเขาและสนับสนุนเขาได้ดีคนหนึ่ง จึงได้คิดที่จะให้มูลนิธินั้นช่วยเรา พะเอินประจวบเหมาะกับเวลานั้นเจ้าพ้ามหิดลทรงศึกษาอยู่ในอเมริกา จึงได้มอบถวายให้ท่านเปนผู้ไปเจรจากับเขาที่โน่นโดยตรง ท่านได้ทรงทำหน้าที่ดีที่สุด ส่วนข้าพเจ้าก็ทำการอยู่ทางนี้ เมื่อเจ้าพ้ามหิดลเสด็จเข้ามาได้เจรจากับเจ้าหน้าที่ต่างๆ เช่น กระทรวงธรรมการและกระทรวงพระคลังเปนต้น ทำความเข้าใจกันได้ดี ฝ่าย

เราปฏิบัติตามโครงการของเขาได้ เมื่อตกลงกันดีแล้ว มูลนิธิก็เข้ามาจัดการศึกษาวิชชาแพทย์ และได้ผลดีดังได้ประจักษ์ออกมาให้เห็นภายหลัง ข้าพเจ้าหวังว่าผู้อ่านเรื่องที่ข้าพเจ้าได้เล่าให้ฟังมาแล้ว จะเห็นได้ว่าความสำเร็จในเรื่องนี้อยู่ที่ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้ทำรากฐานต้นต้นไว้คนหนึ่งแล้ว เจ้าพ้ามหิดลได้มาเสริมให้สูงเป็นรูปเป็นร่างอย่างงดงามมั่นคงอีกพระองค์หนึ่ง เมื่อได้เห็นความเจริญของโรงเรียนแพทย์ ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจและรู้สึกเป็นผู้มีส่วนอยู่ด้วยมิใช่น้อย

เรื่องจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปนี้ คนสมัยนี้บางคนอาจถามได้ว่าเกี่ยวข้องกับโรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาลศิริราชอย่างไร จึงต้องมากล่าวในที่นี้ แต่ตามจริงนั้นเกี่ยวข้องกันอย่างยิ่ง ทั้งเกี่ยวกับตัวข้าพเจ้าเองอย่างมากด้วย ข้าพเจ้าต้องขอเล่าท้าวความย้อนหลังขึ้นไปมาก คือ เมื่อมีการเรี่ยไรเงินสร้างพระบรมรูปทรงม้า อันเป็นอนุสสรณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นั้น ได้รับเงินเกินต้องการจนเหลืออยู่ดเหมือนประมาณเก้าหมื่นบาทเศษ จึงได้คิดกันว่าควรสร้างตึกแบบไทยอย่างมโหฬารงดงามใช้เป็นโรงเรียน ได้วางโครงการไว้อย่างใหญ่โต มีตึกที่อยู่ของนักเรียนและอะไรอื่น ๆ โรงเรียนนี้จะเป็นโรงเรียนอุดมศึกษา ซึ่งต่อไปจะได้ยกขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย ตัวตึกกลางเป็นแบบสุโขทัยโบราณอย่างเคร่งแบบหนึ่งและเป็นแบบไทยเก่า ๆ แต่เบาและโปร่งกว่าแบบสุโขทัยอย่างเคร่งอีกแบบหนึ่ง กรรมการได้เลือกแบบหลังนี้มีหอประชุมอยู่กลางและตึกศึกษาสถานเป็นปีกสองหลัง แต่เวลานั้นเงินมีอยู่น้อย ถ้าจะเริ่มสร้างก็จะสร้างได้แต่เฉพาะปีกเดียวเท่านั้น อีกปีกหนึ่งและหอกลางต้องรอคอยได้เงินมาพอแล้วจึงจะสร้างได้ พะเอินเวลานั้น ข้าพเจ้าเข้ารับราชการในกระทรวงธรรมการในหน้าที่ผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง ข้าพเจ้าได้ยินแว่ว ๆ อยู่แล้วว่าโรงเรียนใหม่นี้สร้างเสร็จแล้ว บางทีข้าพเจ้าจะได้รับหน้าที่ผู้อำนวยการ เจ้าพระยาพระเสด็จเสนาบดีกระทรวงธรรมการ จึงให้ข้าพเจ้าดูแผนผังและโครงการอันใหญ่โตนั้นและขอความเห็นด้วย เนื้อที่ของโรงเรียนนี้กว้างขวางอยู่ระหว่างถนนพระราม ๑ กับพระราม ๕ และถนนสนามม้ากับถนนพระราม ๖ (เดิมเรียกว่าบันทัดทอง) มีถนนพญาไทผ่ากลาง ตัวตึกหมู่ใหญ่ตั้งอยู่ใกล้ถนนสนามม้า ดังปรากฏอยู่

เวลานั้นซึ่งมีแต่เพียงบึกเดียว จะกล่าวถึงตึกอื่น ๆ โดยละเอียดจะยืดยาวนักขอกล่าวเพียงเท่านั้น อันเนื้อที่ที่ได้ไว้มากเช่นนั้นเพื่อจะได้แบ่งให้คนเช่า หรือปลูกห้องแถวให้คนเช่าเป็นการหาผลประโยชน์มาเพิ่มทุนค่อย ๆ สร้างขึ้นจนสำเร็จตามโครงการ เมื่อข้าพเจ้าได้เห็นโครงการ และได้ทราบความดำริห์ของกรรมการที่จะเริ่มด้วยการสร้างหมู่ตึกใหญ่อันงดงามนั้นแต่บึกเดียวก่อน ข้าพเจ้าก็ไม่ชอบและไม่เห็นด้วยเลย ด้วยเหตุที่เงินมีอยู่น้อย เอาไปสร้างบึกเดียวเงินก็หมดแล้ว อีกบึกหนึ่งและหอกลางจะได้สร้างเมื่อไร ยังแลไม่เห็น เพราะรายได้จากการให้เช่าที่นั้นจะค่อยเข้ามาอย่างย่อย ๆ เมื่อไรจึงจะได้มาพอ แล้วยังจะต้องสร้างอื่น ๆ อีกมากมายนัก ลงท้ายก็จะมีแต่ตึกงามอยู่บึกเดียว จะน่าเกลียดไปอีกนาน ข้าพเจ้าเห็นว่าวิชชาที่มีแต่ปาฐกถาและใช้หนังสือเท่านั้นจะสอนที่ไหนก็ได้ แต่การศ์อนวิทยาศาสตร์นั้นแหละต้องการสถานที่ที่ต้องสร้างเป็นพิเศษให้เหมาะสมกับวิชชาที่ต้องมีห้องทดลอง (Laboratories) และมีโรงงานสำหรับผึกหัด ในเวลานั้นข้าพเจ้านึกถึงการสอนวิชชาแพทย์มากกว่าอื่นอยู่แล้ว ซึ่งต้องมีห้องชำแหละศพ (กายวิภาคบรรยาย) มีที่เก็บศพทั้งสดและดองสำหรับประกอบการสอนเรื่องร่างกาย และยังมีอื่น ๆ อีกที่จำเป็นอย่างยิ่ง เวลานั้นเรายังไม่มีอะไรเลย แต่เรามีโรงเรียนราชแพทยาลัยและโรงเรียนยันตรศาสตร์อยู่แล้ว (เวลานั้นเรียกว่าอย่างนั้น) แต่การสอนยังทำไม่ได้สดวก ทำกันไปตามมีตามเกิด เพราะฉนั้นถ้าจะเอาเงินเท่าที่มีอยู่เวลานั้นมาใช้สร้างสถานศึกษาให้เหมาะสมกับการสอนวิชชาที่เกี่ยวกับธรรมชาติเสียก่อนจะไม่ดีหรือ การสร้างตึกเหล่านี้ไม่ต้องกังวลถึงความสวยงามเท่าไรนัก นึกถึงแต่ประโยชน์และความจำเปนเท่านั้น อาจจะจ่ายเงินน้อย แต่ได้สถานศึกษามากหลายหลัง และทำให้โรงเรียนเหล่านี้เจริญขึ้นได้เร็วขึ้น ส่วนตึกอนุสสรณ์อันงดงามมโหฬารนั้นงดไว้ก่อนดีกว่า เจ้าพระยาพระเสด็จก็เห็นชอบด้วย และได้เสนอโครงการของข้าพเจ้าต่อกรรมการ แต่กรรมการปฏิเสธอย่างเด็ดขาด ยังเห็นว่าควรสร้างตึกอนุสสรณ์นั้นก่อน แม้จะมีแต่บึกเดียวก็ยังดีกว่าล้มความคิดเดิม กรรมการนึกถึงอนุสสาวรีย์ความงามและความรู้สึกมากกว่าอื่น ส่วนข้าพเจ้านึกถึงความจำเปนและประโยชน์ที่จะได้มากกว่าอื่น ความเห็นต่างกันนี้ โครงการของข้าพเจ้าก็เปนอันล้ม

ไป เจ้าพระยาพระเสด็จก็เสียใจ ส่วนข้าพเจ้านั้นทั้งเสียใจและน้อยใจ และวิตกว่าต่อไปคงจะต้องเข้าไปทำงานในที่นั้น เปรียบเหมือนจะต้องเข้าอยู่ในบ้านที่สร้างขึ้นไม่ถูกใจผู้อยู่จะแก้ไขก็ยาก แล้วต่อมาก็เปนเช่นนั้นจริง ๆ คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ได้ทรงเห็นโรงเรียนราชแพทยาลัยเจริญขึ้น นักเรียนก็มีมากและความประพฤติก็ดีเช่นนั้นแล้ว ก็ทรงพระราชดำริห์ว่า ถึงเวลาแล้วที่จะรวมโรงเรียนราชแพทยาลัยเข้ากับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ตั้งขึ้นเปนมหาวิทยาลัยเรียกว่า จุฬาลง.กรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.๒๔๖๐ และทรงตั้งให้ข้าพเจ้าเปนอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย กรมมหาวิทยาลัยนี้เปนกรมในกระทรวงธรรมการ มีหน้าที่จัดการและควบคุมโรงเรียนอุดมศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย ซึ่งอาจมีต่อไปอีกหลายแห่งก็ได้ แต่ในขณะนั้นมีแต่จุฬา.ลงกรณ์มหาวิทยาลัย ข้าพเจ้าจึงได้มีแต่งานปรับปรุงและควบคุมมหาวิทยาลัยนี้แห่งเดียว โรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้นได้ตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เดิมอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นกลาง เปนโรงเรียนผึกหัดคนในทางการปกครองเพื่อให้ไปทำราชการทางมหาดไทย วิชชาประเภทนี้เรียกว่ารัฐประสาสนศาสตร ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่ปทุมวันในตึกที่สร้างขึ้นสำหรับเปนที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมหาวชิรุณหิศ แต่ไม่ได้เคยประทับเลย ตึกนี้ตอนหลัง ๆ ได้เคยเรียกกันว่าหอวังมีเนื้อที่มาก ซึ่งเดี๋ยวนี้เปนสนามกีฬาแห่งชาติ นอกจากรัฐประสาสนศาสตรแล้ว ยังได้ตั้งโรงเรียนยันตรศาสตรขึ้นสำหรับอบรมคนออกไปทำงานกรมรถไฟและกรมทาง เมื่อได้ตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้จัดแบ่งเปนคณะ ๆ มีคณะแพทย์ศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ คณะวิทยา.ศาสตร์ และคณะวิศวกรรมศาสตร์ และคิดจะรวมการสอนไว้ทางปทุมวันทั้งหมด โรงเรียนผึกหัดครูก็เอามารวมเข้าด้วย ในขั้นต้นก็ได้ยัดเยียดกันอยู่ในบริเวณหอวัง ต่อเมื่อตึกแบบไทยริมถนนสนามม้านั้นสร้างเสร็จแล้ว การสอนรัฐประสาสนศาสตรก็ย้ายไปอยู่ที่นั่น และยันตรศาสตรก็สอนที่นั่นด้วย ตั้งเครื่องจักรเครื่องกลไว้ในชั้นล่าง ซึ่งไม่เหมาะสมกับสถานที่นั้นเลย ต่อมาจึงได้มีโรงงานเดินเครื่องจักรได้ ส่วนหอวังนั้นใช้เปนที่สอนวิทยาศาสตร์ มีเซมีเปนอาทิ มีห้องเรียนและห้องปฏิบัติ นักเรียนในคณะนี้ก็เป็นนักเรียนที่จะเรียนวิชาแพทย์โดยมาก แล้วก็เลยย้ายเอาห้องกายวิภาคบรรยาย

และที่เก็บศพมาจากศิริราช มาตั้งขึ้นที่นี่ เป็นอันว่านักเรียนแพทย์ได้เรียนวิชชาภาคต้นที่หอวังนั้น เมื่อถึงภาคหลังคือเรียนวิชชาแพทย์แท้และผูกหัดบำบัดโรคด้วย จึงย้ายไปอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราช การที่สถานศึกษาอยู่แยกกันเช่นนี้ ย่อมเปนการลำบากสำหรับการปกครองควบคุมนักเรียน ข้าพเจ้าจึงอยากให้นักเรียนแพทย์ภาคหลังได้มาอยู่ทางปทุมวันด้วย และใช้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เปนที่ผูกหัดบำบัดโรค ส่วนโรงพยาบาลศิริราชนั้น เมื่อไม่มีนักเรียนแพทย์อยู่แล้ว ก็จะได้ที่สำหรับคนไข้อยู่เพิ่มขึ้นอีกมาก จะเปนโรงพยาบาลใหญ่ที่สุด ส่วนมหาวิทยาลัยก็จะได้นักเรียนมาอยู่รวมกันหมดทุกคณะในอันที่กว้างขวางอย่างที่ได้กะไว้ในโครงการแต่ตั้งเดิมทีเดียว แต่ความคิดนี้ต้องเปนหมันไปด้วยเหตุง่าย ๆ คือโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มีคนไข้สามัญน้อยไป ข้าพเจ้าได้เชิญผู้อำนวยการโรงพยาบาลนี้มาประชุมหารือ ได้ถามว่าเห็นท่าทีที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์จะขยายการรับคนไข้สามัญออกไปให้ได้มากขึ้นในเวลาไม่ช้านักได้หรือไม่ ได้รับตอบว่า โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ต้องอาศรัยเงินที่ได้จากผู้ใจบุญบริจาคด้วยกุศลเจตนามากกว่าอื่น จึงจำเปนต้องรับคนไข้พิเศษให้มากที่สุด เพราะพวกนี้เปนคนไข้เสียเงิน และเมื่อได้รับความพอใจแล้วก็ยังบริจาคเงินบำรุงด้วยจิตศรัทธา และยังบอกบุญต่อ ๆ ไปด้วย การที่จะรับคนไข้สามัญที่ไม่ต้องเสียเงินให้ได้มากขึ้นจนพอใช้ในการผูกหัดนักเรียนแพทย์นั้น ถ้าได้รับเงินจากงบประมาณแผ่นดินเป็นจำนวนมากแล้วก็ทำได้ แต่เท่าที่เปนอยู่เวลานั้นยังไม่เห็นว่าจะทำได้ เมื่อข้าพเจ้าได้รับตอบเช่นนั้น ก็เป็นอันตกลงว่าจะใช้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เปนที่ผูกหัดแพทย์ไม่ได้ ต้องใช้โรงพยาบาลศิริราชอยู่ต่อไป ประจวบกับเวลานั้น Rockefeller Foundation กำลังคอยพิจารณาอยู่ว่าจะสร้างโรงเรียนแพทย์ขึ้นที่ไหน เพราะเขาจะสร้างตึกให้หลายหลัง ข้าพเจ้าได้ทูลไปยังสมเด็จเจ้าพ้ามหิดลว่า ตกลงสร้างที่โรงพยาบาลศิริราชด้วยเหตุดังได้กล่าวมาแล้ว การตกลงคราวนั้นเปนขีดสำคัญขีดหนึ่งในประวัติของโรงเรียนแพทย์ แต่ที่ทำดังนี้มีทั้งทางได้ทางเสีย ทางได้นั้นคือโรงเรียนกับโรงพยาบาลอยู่ในความปกครองแห่งเดียวกัน สดวกในการจัดการอบรมผูกหัดนักเรียนแพทย์ ถ้าต้องใช้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ซึ่งเปนของสภากาชาดแล้วอาจมีขัดขวางไม่ลงรอยกันได้ แต่ทางเสียนั้นมี

อยู่ที่เนื้อที่ของโรงพยาบาลศิริราชคับแคบ ขยายออกยาก สู้ทางบริเวณมหาวิทยาลัยไม่ได้ แต่หากเจ้าพ้ามหิดลทรงได้ที่ดินโรงเรียนวังหลังมาบระทานให้เปนที่สร้างตึกนักเรียนและนางพยาบาลอยู่ แล้วต่อมายังประทานที่สร้างตึกนักเรียนแพทย์อยู่ที่ริมแม่น้ำอีกด้วย โรงพยาบาลจึงได้เติบโตขึ้นได้ในที่เท่าเดิมนั่นเอง

เรื่องเบื้องต้นของโรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาลศิริราช ข้าพเจ้าได้เล่ามายืดยาวพอแล้ว เรื่องต่อมาทราบกันดีอยู่แล้ว และเปนอย่างไรก็เห็นกันอยู่ด้วยตา การบรรยายของข้าพเจ้าขอยุติเพียงเท่านี้ แต่ต้องบอกไว้ให้ทราบชัดด้วยว่า ข้าพเจ้าได้เล่าเท่าที่ข้าพเจ้ายังจำได้ และนึกออกเพียงใด ไม่ได้หาหลักฐานแน่นอนมาประกอบด้วย เพราะฉะนั้นอาจมีคลาดเคลื่อนผิดไปบ้างในรายละเอียด ถ้าผิดไปอย่างไร ก็ต้องขออภัย และอย่าถือเป็นเรื่องสำคัญ

ตอนสุดท้ายข้าพเจ้าขอกล่าวอะไรสักหน่อย ซึ่งเป็นความเห็นและความรู้สึกส่วนตัว คือ การที่แยกโรงเรียนแพทย์ออกจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น ข้าพเจ้าเสียใจมาก เพราะพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯ เปนผู้ที่ได้พระราชทานกำเนิดแก่โรงเรียนนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ได้ทรงรวมโรงเรียนนี้กับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเข้าด้วยกัน แล้วตั้งเปนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น เปนพระดำริห์ที่ถูกต้องและดีงาม เพราะโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ก็ได้รับกำเนิดจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ เหมือนกัน เพราะฉนั้นพระปรมาภิไธย จุฬาลงกรณ์นี้ เหมาะสมที่เปนนามของมหาวิทยาลัยนี้ด้วยเหตุสมควรทุกประการ ไม่ใช่เปนการถวายพระเกียรติเฉย ๆ ทั้งการที่ท่านได้ทรงตั้งโรงเรียนสำคัญทั้งสองนี้ขึ้นก็เปนพระราชดำริห์ที่ดีที่ชอบ พระราชกรณียกิจที่ได้ทรงกระทำไปนี้ ได้ทำประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองของเราเปนเอนกประการ ควรที่เราจะสรรเสริญพระปรีชาญาณ และระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอยู่เสมอ ไม่ควรสบัดพระปรมาภิไธยทิ้งและปลดตราพระเกี้ยวออกเสียจากอก การที่ทำดังนี้ดูเปนการแสดงความไร้กตัญญูกตเวที น่าเสียดายมาก นอกจากนี้การที่โรงเรียนแพทย์แยกออกมาเช่นนี้ ข้าพเจ้ายังเห็นว่าไม่เหมาะ

ด้วยเหตุอื่นอีก แต่จะงดไม่กล่าว ณ ที่นี้ เท่าที่กล่าวมาแล้วนั้นพอแล้ว การที่ข้าพเจ้าแสดงความรู้สึกส่วนตัวออกมาเช่นนี้ เพราะอดไม่ได้ ถ้ากระทบใจใครข้าพเจ้าก็ขออภัย แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้สึกในใจเท่านั้น จะอย่างไรก็ตามข้อสำคัญอยู่ที่น้ำใจและความพยายามของนักเรียนและอาจารย์ ถ้าบำเพ็ญตนเป็นนักเรียนดี เป็นแพทย์ดี อุทิศตัวให้แก่การศึกษาวิชชาแพทย์ และการประกอบโรคศิลปให้เข้มแข็งจริง ๆก็จะทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์และประเทศชาติได้อย่างใหญ่หลวง และได้บุญส่วนตัวด้วยเป็นอันมาก

ขอโรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาลศิริราชจงยั่งยืนถาวร และเจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆขึ้นไปทุกประการเทอญ.

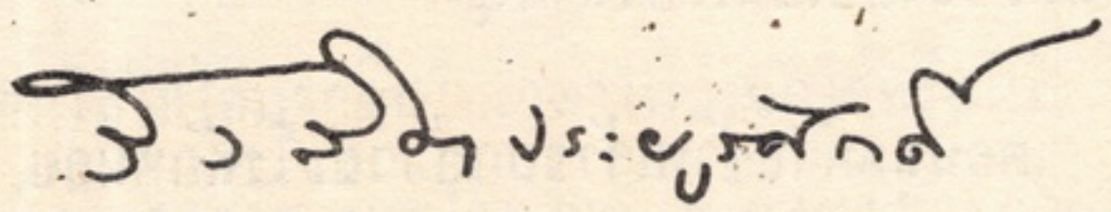

(รังสิต ประยูรศักดิ์)

พระนิพนธ์

ข้าพเจ้าเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังกับคุณย่ามาตั้งแต่อายุได้ขวบเดียว ได้เคยเฝ้าสมเด็จกรมพระยาชัยนาทมาแต่อายสัก ๘ ขวบ ซึ่งท่านก็มีพระชันษาเท่ากันได้เข้าเรียนในโรงเรียนราชกุมารพร้อมกับท่าน จนในที่สุดได้อยู่ในชั้นสูงสุดอันเป็นชั้นเดียวกันกับท่าน มีนักเรียนเพียง ๓, ท่านมีพระชันษาน้อยกว่าเพื่อน, อ่อนกว่าข้าพเจ้า ๕ วัน ท่านกับข้าพเจ้าผลัดกันเป็นที่ ๑ ในชั้นตลอดมา เมื่อถึงเวลาไปต่างประเทศก็ไปเรือลำเดียวกัน แต่ท่านเสด็จแยกไปทรงเรียนทางเยอรมัน ส่วนข้าพเจ้าไปเรียนที่อังกฤษ ก็ยังได้ทรงมีลายพระหัตถ์ประทานข่าวคราวอยู่บ่อย ๆ ต่อมาเมื่อถึงคราวดำเนินอาชีพจึงห่างกันไป เพราะท่านทรงราชการอยู่ในกระทรวงธรรมการ ข้าพเจ้าอยู่ทางราชสำนัก แม้กระนั้นก็เคยทรงชวนให้ไปเป็นคณบดีในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย หากพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดีผู้บังคับบัญชาข้าพเจ้าไม่ทรงยอมให้ไป ข้าพเจ้ายังได้เฝ้าเสด็จในกรมอย่างใกล้ชิดต่อมาในโอกาสซ้อมรบเสือป่ารักษาพระองค์เสด็จในกรมทรงเป็นผู้บังคับการกรมนักเรียนแพทย์เสือป่า ร.อ. ว่าง ๆ ข้าพเจ้าก็ไปนั่งนอนอยู่กรมนักเรียนแพทย์ ร่วมพระอาหารง่าย ๆ ที่เขาจ่ายให้เสือป่าทั้งหลายรวมทั้งเสด็จในกรม เป็นเวลาที่ข้าพเจ้ายังนึกถึงอยู่เสมอด้วยความพอใจจนบัดนี้

ต่อมาอีกหลายปีเจ้าหน้าที่ทหารบกมาบอกข้าพเจ้าที่บ้านว่า ผู้ใหญ่ของเขาให้นำคำสั่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (คือเสด็จในกรม) ทรงตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นอภิรัฐมนตรี มีหน้าที่ในขณะนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการด้วยคนหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ปฏิเสธไปว่าไม่รับทำเขาแย้งว่าผู้สำเร็จทรงสั่งแล้ว เขาหยิบสำเนาคำสั่งนั้นให้ดู และเล่าด้วยว่าในชั้นเดิมทางราชการก็มิได้คิดว่าจะรบกวนดอก หากผู้สำเร็จฯ ทรงขอเติมข้าพเจ้าเข้าไปด้วยคน ๑ ในคณะ ๕ ท่านนั้น ข้าพเจ้าได้ไปเฝ้าทูลตัดพ้อว่า การที่จะทรงสั่งอย่างนี้จะตรัสถามสักคำ ๑ ก่อนก็ไม่ได้ ท่านทรงตอบว่า ถ้าถาม แกก็จะปฏิเสธ ฉันเลยรวบรัดเอาตัวเสียเลย เมื่อยังทรงเห็นอยู่ว่าข้าพเจ้าไม่พอใจ จึงเสด็จลุกจากที่ประทับ

มากอดข้าพเจ้า และตรัสว่าแกกับฉันรักใคร่กันมาแต่ยังไว้ผมจุกอยู่ด้วยกัน ครั้งนี้ไป. ช่วยกันทีเถิดนะ ท่านตรัสอย่างนี้ข้าพเจ้าก็ต้องยอมด้วยความจงรักภักดีที่เคยมีมาต่อพระองค์ท่าน เลยติดอยู่ในราชการตำแหน่งนั้นมาจนบัดนี้

ข้าพเจ้าอาจกล่าวได้ด้วยใจจริงว่า ไม่เคยเห็นท่านเป็นอย่างอื่น นอกจากเป็นเจ้านายที่มีพระอัธยาศัยซื่อตรงสุจริต ไม่ถือพระองค์ ทรงมีพระหทัยเมตตากรุณา และฉะเพาะบางคนเช่นตัวข้าพเจ้าทรงรักใคร่ไว้วางพระหฤทัยเสมอมาไม่เปลี่ยนแปลง บางทีก็ตรัสเรียกข้าพเจ้าว่า "พี่ธานี" ตามอย่างหม่อมเจ้าเพื่อน ๆ ของข้าพเจ้าอยู่บ่อย ๆ เมื่อท่านรัฐมนตรีสาธารณสุขมาขอให้เขียนอนุสรณ์ในโอกาสงานทรงเบิดพระรูปสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทรครั้งนี้ ข้าพเจ้าย่อมไม่มีทางปฏิเสธ และรับรองได้ว่าเขียนให้ด้วยความเต็มใจยิ่ง

(กรมหมื่นพิทยาลาภพฤฒิยากร)

วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๘

คำเฉลิมพระเกียรติ

ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมาก ที่ทางราชการประดิษฐานพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรไว้ที่หน้ากระทรวงสาธารณสุขเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระองค์ผู้ประเดิมการสาธารณสุขในประเทศไทย หรือตามความในประกาศเลื่อนกรม ลงวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๔๙๕ ว่า "สยามสุขบท บุรัสการี"

ในประกาศฉบับนั้น ได้พระราชทานพรไว้ด้วยว่า ขอให้พระเกียรติคุณวิบุลยยศปรากฏอยู่ในสากลประเทศตลอดจิรัฏฐิติกาล

พรที่พระราชทานนี้จะสัมฤทธิ์อิฐวิบุลย์มนุญผลเป็นแน่แท้ เพราะสมเด็จกรม.พระยา ฯ พระองค์นั้น เป็นผู้ไม่ล่วงอคติ มีพระหฤทัยเยือกเย็น เต็มเปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณา "เมตตาสีตลหฤทัย" ทรงประพฤติปฏิบัติชอบตามทำนองคลองธรรมมีพระอัธยาศัยซื่อตรงและอ่อนโยน "อาชชวมัททวัธยาศัย สุจารี" และมีพระปรีชาสามารถนานัปการ "วิวิธเมธี" ดังนี้

ตามประสบการณ์ของข้าพระเจ้า ข้าพเจ้ารู้แจ้งเห็นจริงตามนี้ทุกประการ เมื่อก่อนข้าพเจ้าไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูต ณ กรุงวอชิงตัน ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ฯ อยู่ ได้ทรงพระกรุณาโปรดประทานเลี้ยงเพื่อเป็นเกียรติแก่ข้าพเจ้า และได้มีพระดำรัสประทานพร ซึ่งข้าพเจ้าจะลืมเสียมิได้ว่าทรงทราบคุณประโยชน์ที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญในราชการแผ่นดินนั้นดี ขอให้ตั้งมั่นอยู่ในการสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และรับใช้ชาติตลอดไป จะได้เป็นเกียรติแก่พระราชวงศ์ด้วย ข้าพเจ้าทราบดีว่า พระเมตตากรุณาทั้งนี้ มาจากดวงพระหฤทัยที่เดียว

โดยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงเป็นผู้ปฏิบัติตามทำนองคลองธรรม พระเกียรติยศก็จะรุ่งเรืองแผ่ไพศาลออกไปสมดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า

"อาปูรติ ตสฺส ยโส สุกกปกฺเขว จนฺทิมา"

ยศของผู้ไม่ล่วงอคติ ย่อมเต็มขึ้น เหมือนพระจันทร์ในข้างขึ้น

พลตรี นภ

(กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์)

พระบรมฉายาลักษณ์ถ่ายทั้งเจ้าชักช—ไวมาร์ เมื่อเจ้าชเดินแบร์ก เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๐ ผู้ทัดเมเสดจ์ฝ่ายไทย คือ (จากซ้ายไปขวา) พระองค์เจ้าศรีวงศ์วัฒนเดช พระยาวิชัยวงศ์วุฒิไกร กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร พระองค์เจ้าอุรุพงศ์ราชสมโภช สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

เจ้าพระคุณ

คุณพระบำราศนราดูร มีอุตสาหะมาหาผู้เขียนถึงบ้าน แล้วแจ้งให้ทราบว่าในงานประดิษฐานพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ที่สนามหญ้าหน้าที่ว่าการกระทรวงสาธารณสุขนั้น จะให้ตีพิมพ์หนังสือแจกเป็นของชำร่วยขึ้นเล่มหนึ่ง เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระองค์ท่าน และเพราะท่านรัฐมนตรีทราบว่าผู้เขียนได้เคยเฝ้าแหนโดยใกล้ชิดมาแต่ครั้งสมเด็จกรมพระยาฯ ยังทรงศึกษาวิชชาการอยู่ในประเทศเยอรมัน ท่านจึงปรารถนาให้ผู้เขียนเรียบเรียงบทความเพื่อลงในหนังสือนั้นด้วยสักเรื่องหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนรับสนองด้วยความยินดี เฉพาะอย่างยิ่งที่จะได้มีโอกาสกล่าวข้อความรำลึกถึงเจ้านายผู้ทรงพระคุณอเนกประการและทรงพระเมตตาแก่ผู้เขียนตลอดมา

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๔๔๒ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ (พระชนมายุได้ ๑๔ พรรษา) ได้เสด็จไปยังประเทศเยอรมัน เริ่มแรกประทับอยู่ที่บ้านศาสตราจารย์ Heller ณ เมือง Halberstadt ได้ทรงเล่าเรียนวิชชาสามัญในโรงเรียนที่มีหลักสูตร ๙ ชั้น ต่อนั้นจึงเสด็จไปทรงศึกษาวิชชาการที่มหาวิทยาลัยเมือง Heidelberg

เมื่อต้น พ.ศ. ๒๔๔๙ (ถึงเวลานี้ล่วงมาครบ ๖๐ ปีแล้ว) ผู้เขียนเป็นนักเรียนในงบกรมยุทธนาธิการ (ซึ่งต่อไปจะเรียกอย่างสั้นๆว่า นักเรียนทหารให้ต่างจากนักเรียนพลเรือน) ได้ออกไปถึงประเทศเยอรมัน จึงได้มีโอกาสเฝ้าเสด็จพระองค์รังสิตฯ เป็นครั้งแรก เฉพาะในปีนั้นมีนักเรียนทหารอยู่ในประเทศเยอรมันถึง ๒๑ คน จำแนกเป็นรุ่นปีได้ ๗ รุ่น ที่เป็นร้อยตรีในกองทัพบกเยอรมันแล้ว ๓ รุ่นรวม ๖ คนประจำอยู่ในกรมกองต่างจังหวัดกัน อีก ๕ รุ่น (๑๕ คน) นั้นอยู่ที่ตำบล Gr. Lichterfelde ซึ่งเป็นเขตรอบนอกกรุงเบอร์ลิน ส่วนหนึ่งอยู่ในโรงเรียนคะเด็ตชั้นสูง และอีกส่วนหนึ่งเล่า

เรียนเตรียมเพื่อจะเข้าโรงเรียนดั่งกล่าวแล้ว พำนักอยู่ที่บ้านของศาสตราจารย์ผู้มีหน้าที่สอนในโรงเรียนคะเด็ตนั่นเอง

ฝ่ายนักเรียนพลเรือนมีอยู่ที่เมือง Halberstadt เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ สองคน และมีผู้ที่ออกมาศึกษาวิชชาดูการอย่างอื่นที่จังหวัดอื่นอีก ๒—๓ คน

บรรดาคนไทยในประเทศเยอรมันคือ ข้าราชการสถานทูต ๕-๖ คน และนักเรียนทหารและพลเรือนทั้งนั้น เสด็จพระองค์รังสิตฯ ทรงรู้จัก ทรงพบปะเวลาเสด็จไปประทับที่สถานทูต ณ กรุงเบอร์ลิน และที่เสด็จไปเยี่ยมถึงตำบลที่นักเรียนพักอยู่ เช่นที่เมือง Halberstadt และที่ตำบล Gr. Lichterfelde ก็มี ในฐานะที่ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บรรดาคนไทยที่ได้กล่าวแล้วข้างบนนั้นทั้งที่เป็นผู้ใหญ่แล้วและที่ยังเป็นเด็ก ซึ่งในสมัยโน้นได้รับความอบรมปลูกฝังให้มีความเคารพยำเกรงเป็นเบื้องต้นอยู่แล้ว ครั้นมาได้เผ้าแหนอย่างใกล้ชิดโดยพระองค์ท่านมิได้ทรงถือยศถืออย่าง ซ้ำยังตรัสปราศรัยและตรัสเล่าเรื่องราวต่างๆ อันเป็นความรู้ทั้งโปรดให้เพ็ดทูลได้ตามใจ ทรงพระเมตตาโดยทั่วกันดั่งนี้ จึงเป็นเหตุให้ข้าราชการและนักเรียนทั้งหลายมีความนิยมและเลื่อมใสในพระคุณสมบัติของพระองค์ท่านเป็นอย่างยิ่ง

ครั้งหนึ่งระหว่างหยุดเล่าเรียนตามเทศกาลประจำปีชั่วเวลา ๕—๖ วัน เจ้าพี่ชายองค์หนึ่งและผู้เขียนได้ไปพักอยู่ที่บ้าน Frau Heller ซึ่งเป็นหม้ายสามี ณ เมือง Halberstadt เสด็จพระองค์รังสิตฯ ซึ่งประทับอยู่ ณ จังหวัดอื่น ได้เสด็จไปประทับที่บ้านนั้นในคราวเดียวกันด้วย ได้ทราบว่าตั้งแต่ทรงเล่าเรียนครบกำหนดที่ Halberstadt และเสด็จจากไปแล้ว ได้ทรงเวียนไปเยือน Frau Heller และนักเรียนไทยที่เมืองนั้นเนืองๆ ทรงมีความผูกพันกับสำนักที่ประทับเดิมและทรงระลึกถึงบุญคุณของเจ้าของบ้านผู้สูงอายุที่ได้เคยประคับประคองให้พระองค์ท่านทรงพระเกษมสำราญทั้งทางพระวรกายและพระหฤทัย นี่เป็นพระคุณธรรมอันควรจะสรรเสริญ นอกจากนั้นแล้วยังทรงห่วงใยในการเล่าเรียนของเด็กนักเรียนไทย ๒ คนที่นั่นด้วย ผู้เขียนบอกได้เต็มปากว่าที่บ้าน Frau Heller นั้นเป็นที่สบายจริงๆ มีบรรยากาศที่อบอุ่นหัวใจเด็กนักเรียนที่

อยู่ด้วย เพราะ Frau Heller ทำตนประดุจเป็นญาติผู้ใหญ่ที่มีความรักเอ็นดูเด็ก ๆ ซึ่งจากบิดามารดาของตนมาอยู่ ห่างไกล อย่าง ข้ามน้ำ ข้ามทะเลเป็น เวลา แรม หลาย ๆ ปี ฝ่ายเด็กก็มีความจงรักนับถือตอบด้วยใจจริง

เสด็จพระองค์ชายทรงพาพวกเราเด็ก ๆ ไปดูบ้านดูเมือง ทรงเป็นผู้นำทางและตรัสเล่าเรื่องเก่า ๆ เมื่อครั้งยังทรงเล่าเรียนอยู่ที่เมืองนี้ ลางคราวก็ทรงพาไปท่องเที่ยวโดยสารรถไฟไปต่างจังหวัดใกล้ ๆ กันนั้น แล้วก็ขึ้นเขาลงห้วยโดยเดินไปบ้างขึ้นรถม้าไปบ้าง ทั้งนี้เพราะในสมัยนั้นรถยนต์ยังไม่มีใช้กันแพร่หลาย ที่เมือง Halberstadt นั้น โปรดพาไปดูละคร Operette ซึ่งผู้เขียนได้เห็นเป็นครั้งแรก ทั้งนี้พระคุณเป็นอย่างยิ่งแล้วที่ทรงสละเวลามาอยู่ในหมู่พวกเราเด็กนักเรียน ประทานความรู้รอบตัวเป็นอันมาก

อีกคราวหนึ่งเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๒ ระหว่างเวลาหยุดเล่าเรียน ๗ วัน โปรดให้ผู้เขียนซึ่งมีอายุครบ ๑๖ ปีแล้วเมื่อยังเป็นนักเรียนคะเด็ตอยู่ที่ Gr. Lichterfelde ไปเฝ้าที่เมือง Heidelberg ได้ไปพักอยู่ที่ตำหนักของพระองค์ท่าน ทรงเลี้ยงดูให้มีความสุข ทรงพาดูบ้านเมืองและออกไปท่องเที่ยวในภูมิประเทศตามลำน้ำและภูเขาซึ่งมีทิวทัศน์อันงดงามมาก เป็นแหล่งที่นักทัศนาจรทั่วโลกนิยมกันอยู่ และได้ทรงพาไปชมปราสาทราชวังบนเขาแห่งหนึ่ง มีประวัติมานานปีแล้ว แม้ว่าปรักหักพังเพราะถูกข้าศึกทำลายมา ครั้งหนึ่งก็ได้ซ่อมแซมขึ้นใหม่ แต่แล้วถูกไฟไหม้ใหญ่อีก คงรักษาไว้เป็นโบราณวัตถุขึ้นชื่อแห่งหนึ่งในแคว้นนั้นตราบเท่าทุกวันนี้

อนึ่งระหว่างที่ผู้เขียนพักอยู่ ณ เมือง Heidelberg นั้น ได้ทรงพาไปเข้าสังคม ๒ แห่ง คือ ไปเฝ้าเจ้าชายเยอรมันแห่งแคว้น Sachsen Weimar พระองค์หนึ่ง ซึ่งเวลานั้นพระชนมายุถึง ๕๖ พรรษาแล้ว โปรดมาตั้งหลักแหล่งประทับอยู่ที่เมืองนี้ ครั้งหนึ่งเจ้าชายทรงเชิญเสด็จพระองค์รังสิตฯ และผู้เขียนไปร่วมโต๊ะเสวย เจ้าหญิงพระธิดาทรงดนตรีดีดพิบเพลงให้ฟัง

อีกแห่งหนึ่งที่เสด็จฯ ทรงพาไปนั้น เจ้าของบ้านเป็นกุลสตรีหม้ายผู้มีอายุสูง มีบุตรีอยู่ด้วยกัน ๓ คน คนเล็กที่สุดมีอายุ ๑๗ ปี คนนี้แหละในกาลต่อมาได้เป็นหม่อม

ห้ามของเสด็จพระองค์รังสิตฯ และในบัจจุบันนี้ยังมีชีวิตอยู่ ผู้เขียนได้เข้าออกในบ้านนั้นหลายครั้ง ตามเสด็จไปบ้าง ไปแต่ลำพังคนเดียวก็มี

อันการที่ได้ไปพบปะรู้จักมักคุ้นในสกุลต่าง ๆ ในเวลาเมื่อผู้เขียนเริ่มอยู่ในวัยรุ่นนั้น เป็นโอกาสดีที่ได้เรียนรู้ขนบธรรมเนียมอันเป็นประโยชน์ในการเข้าสังคมอื่น ๆ ในเวลาต่อ ๆ มา เช่นเมื่อเสด็จฯ ประทับที่กรุงเบอร์ลินก็ได้ทรงพาผู้เขียนเข้าไปในสกุลเยอรมันซึ่งมีหัวหน้าสกุลเป็นพ่อค้าที่มั่งคั่งคนหนึ่ง

ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๖ เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นครั้งหลังที่สุดที่ผู้เขียนได้เฝ้าเสด็จฯ ในประเทศเยอรมัน เวลาโน้นผู้เขียนเป็นแฟนริชกำลังศึกษาวิชชาทหารอยู่ในโรงเรียนรบ ณ เมือง Metz ถึงกำหนดที่ทางโรงเรียนรบจัดให้นักเรียนทั้งหมดจำนวน ๑๒๐ คนยกกองฯ ไปดูการทหารที่ค่ายแห่งหนึ่ง แล้วดูสนามรบสมัยสงครามระหว่างฝรั่งเศสและเยอรมัน ค.ศ. ๑๙๗๐—๗๑ มีครูนายทหารและผู้อบรมกำกับไปด้วยเพื่อบรรยายให้ทราบเป็นบทเรียน นอกจากนี้ก็ถือโอกาสให้นักเรียนได้ทัศนาจรในบริเวณใกล้ ๆ นั้นด้วย เผอิญในรายการนั้นมีกำหนดให้ค้างแรมที่เมือง Heidelberg ด้วยแห่งหนึ่ง ผู้เขียนจึงขออนุญาตปลีกตัวไปเฝ้าพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ชั่วเวลาหนึ่ง เมื่อได้เฝ้าแล้ว พระองค์ท่านตรัสเล่าว่า เรื่องการสมรสกับสตรีเยอรมันนั้น ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต

ในคราวนี้เสด็จฯ ได้ทรงพาผู้เขียนไปที่มหาวิทยาลัยเมือง Heidelberg ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยโบราณที่สุดในรัฐเยอรมัน สถาปนาขึ้นไว้แต่ ค.ศ. ๑๓๘๖ (พ.ศ.๑๙๒๙ ตรงกับสมัยเริ่มต้นแห่งกรุงศรีอยุธยา) มีขนบธรรมเนียมประเพณีตกทอดมาหลายร้อยปีแล้ว มีตัวอย่างที่ผู้เขียนได้เห็นในวันนั้นคือการต่อสู้กันด้วยดาบมีคมระหว่างนักศึกษาซึ่งไม่มีเหตุโกรธเคืองอันใดกันเลย หากเป็นการผึกให้มีน้ำใจกล้าหาญเท่านั้น จะกล่าวความให้ละเอียดยิ่งกว่านี้ก็เห็นว่าไม่ใช่ที่ ขอสรุปว่าในวันนั้นผู้เขียนได้เห็นนักศึกษาถูกพันที่หน้ามีแผลเลือดออก ซึ่งมีแพทย์คอยอยู่ ณ ที่นั้นเพื่อรักษาให้ด้วย การที่ผู้เขียน

ได้ไปพบเห็นสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ก็โดยเสด็จ ฯ ทรงพระเมตตาพาไปทั้งสิ้น ในตอนเย็นวันนั้น ผู้เขียนก็กราบทูลลามาเข้าหมู่แฟนริชโรงเรียนรบต่อไป

ต้นปีถัดมาคือ พ.ศ. ๒๔๕๖ เสด็จพระองค์รังสิต ฯ ได้เสด็จกลับมาสู่เมืองไทย พร้อมด้วยหม่อมเอลิซาเบธ กับมารดาและพี่สาวคนใหญ่ ฝ่ายผู้เขียนได้เป็นร้อยตรีในกองทัพบกเยอรมัน (แต่สิงหาคม ๒๔๕๕) คงประจำการในกรมทหารแล้วเข้าโรงเรียนยิงปืนใหญ่หาความรู้ความชำนาญต่อไป จนถึงต้นปี พ.ศ. ๒๔๕๗ จึงได้กลับเข้ามารับราชการในกองทัพบกไทย

เท่าที่เล่าเรื่องต่าง ๆ มาทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าเสด็จพระองค์รังสิต ฯ ทรงเป็นเจ้าพระคุณของผู้เขียนมาตั้งแต่ยังเป็นเด็กจนถึงรุ่นหนุ่ม คือเกือบตลอดเวลาที่ผู้เขียนศึกษาอยู่ในประเทศเยอรมัน ครั้นกลับเข้ามาเมืองไทยแล้ว ยังได้ไปเฝ้าแหนอยู่เนือง ๆ ที่วังเดิมข้างวัดเทพศิรินทราวาสและที่วังใหม่ถนนวิทยุ ในกาลต่อมาก็ได้เฝ้าในประเทศต่าง ๆ ในยุโรปหลายแห่งและที่ชะวาด้วย ทรงพระเมตตาเหมือนอย่างเดิมตลอดมาจนสิ้นพระชนม์ พระคุณหาที่สุดมิได้ ผู้เขียนยังซาบซึ้งตรึงใจอยู่เสมอ

ในโอกาสนี้ขออนุโมทนาแด่ผู้ที่สำนึกถึงพระบารมีและพระคุณพิเศษของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ซึ่งมีต่อวงการสาธารณสุข การแพทย์ การพยาบาลและเภสัชกรรมที่ได้จัดการหล่อพระรูปประดิษฐานไว้ในบริเวณกระทรวงสาธารณสุข เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระองค์ท่านสืบไปชั่วกัลปาวสาน.

หม่อมเจ้า ปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล

(หม่อมเจ้าปรีดีเทพย์พงษ์ เทวกุล)

ถวายสดุดีเฉลิมพระเกียรติ
แด่ สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร

ด้วยท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข พระบำราศนราดูร (หลง เวชชาชีวะ) ได้แจ้งมาว่า บรรดาผู้ที่มีความจงรักภักดีแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร (พระองค์เจ้ารังสิต ประยูรศักดิ์) ในสมัยที่พระองค์ท่านดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขในกระทรวงมหาดไทย เมื่อรัชกาลที่ ๖ ได้ปรารภกันว่าสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ได้ทรงประกอบคุณประโยชน์ในการสาธารณสุขเป็นอย่างดีเลิศโดยเป็นกิจการที่กำจัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชนพลเมือง จนงานบ้องกันและเยียวยาบำบัดโรคาพยาธิได้ขยายตัวยกขึ้นเป็นกระทรวงสาธารณสุขดังเช่นทุกวันนี้ ควรร่วมใจกันสร้างพระรูปพระองค์ท่านประดิษฐานไว้ที่หน้ากระทรวงสาธารณสุข เพื่อเชิดชูพระเกียรติคุณสมกับคุณงามความดีที่พระองค์ท่านได้ทรงบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่ชาติไทย และพิมพ์หนังสือขึ้นสักเล่มหนึ่ง เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระองค์ท่านด้วย

ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขทราบว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ทรงคุ้นเคย ขอร้องให้ข้าพเจ้าเขียนคำสดุดีพระองค์ท่าน เท่าที่ข้าพเจ้าทราบ มาบรรจุไว้ในหนังสือเล่มนี้ด้วย ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและขอขอบคุณท่านรัฐมนตรีที่เปิดโอกาสให้ข้าพเจ้าได้มีส่วนสนองพระเดชพระคุณเจ้านายที่ข้าพเจ้ามีความเคารพนับถือและจงรักภักดีมาช้านานแล้ว ทั้งนี้เนื่องมาแต่ข้าพเจ้าเป็นเลขานุการสมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตร์สุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต อยู่หลายปี อันเป็นพระเชษฐาที่ทรงสิเนหารักใคร่สนิทสนมกับสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ มาก ข้าพเจ้าก็พลอยได้รับประทานพระวโรกาศเฝ้าแหนอยู่เนือง ๆ เมื่อท่านเสด็จมาเฝ้าสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ ฯ

สำหรับพระชีวะประวัติของสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ในหน้าที่ราชการนั้น ได้ปรากฏอยู่มากแล้วในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าจะขอกล่าวซ้ำบ้างแต่ในเรื่องพระจริยาวัตรและพระนิสัยอันยอดเยี่ยมของพระองค์ท่าน ที่ไม่ทรงถือพระองค์ นับว่าทรงเป็นนักประชาธิปไตยแท้ และเมื่อทรงพบปะกับผู้ใดที่ทรงคุ้นเคยมาก มักรับสั่งเป็นถ้อยคำที่หยอกล้ออย่างนิ่มนวลชวนให้ขบขันด้วย

ในกาละครั้งหนึ่ง ที่กรุงเบอร์ลิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐—๓๙ ปีมาแล้วข้าพเจ้าได้มีโอกาสเฝ้าขณะที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ เสด็จมาประทับอยู่ที่กรุงนั้นได้ประทานเลี้ยงอาหาร รับสั่งว่า “มาเมืองฝรั่ง คงอยากกินกับข้าวไทย” โปรดให้พระชายาหม่อมอิลีซะเบท ผัดเห็ดโคนกับน้ำปลาไทยให้รับประทาน ซึ่งรสชาติอร่อยถึงใจจริงๆ ตอนทูลลากลับข้าพเจ้ากำลังเบือนหวัดและไอ เสมหะติดคอ เมื่อมองดูรอบๆ บริเวณไม่เห็นผู้ใดแล้ว ข้าพเจ้าแอบไปข้างพุ่มไม้ บ้วนเสมหะ หาได้เห็นพระองค์ท่านแอบอยู่ไม่ ท่านทรงถ่ายภาพยนต์ไว้ ติดรูปข้าพเจ้ากำลังโก่งคอ ได้กราบทูลขอร้องให้ตัดออกเสีย เพราะมีความละอายใจ ท่านรับสั่งว่า “อายอะไรกัน ไม่เห็นเสียหายอะไร คนไทยด้วยกันเอาไว้ดูเล่น” ภายหลังเมื่อกลับมาถึงประเทศไทยแล้ว ท่านทรงนำภาพยนต์ม้วนนั้นไปฉายที่วังบางขุนพรหม มีผู้เห็นข้าพเจ้า มาเล่าให้ฟังเมื่อมีโอกาสได้เฝ้าข้าพเจ้ากราบทูลพ้อท่านว่า ขายหน้าเต็มทีไปบ้วนเสมหะที่เมืองฝรั่ง ท่านรับสั่งว่า “ถ้าไม่มีรูปโก่งคอเช่นนั้น มีแต่รูปแก มันก็หาค่ามิได้” แล้วทรงพระสรวล

ในกาละครั้งหนึ่ง เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ นายกรัฐมนตรี ควง อภัยวงศ์ ได้นำคณะรัฐมนตรีเข้าเฝ้าคณะอภิรัฐมนตรีในหน้าที่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ที่พระที่นั่งราชกรัณยสภาในในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งประกอบด้วย

๑. สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ประธาน

๒. พลโท พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมศักดิ์ (พระองค์เจ้าอลงกฎ)

๓. พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพฤฒิยากร (พระองค์เจ้าธานีนิวัต)

๔. พระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา)

๕. พลตำรวจเอก อดุลย์ อดุลยเดชจรัส

รวม ๕ ท่าน เมื่อนายกรัฐมนตรี ควง ได้กราบทูลเบิกนามรัฐมนตรีเป็นรายบุคคล ถวายคำนับแล้ว เป็นอันเสร็จพิธี

เมื่อออกไปจากพระที่นั่งจวนหมดแล้ว เหลือแต่ผู้ทรงเป็นประธานเป็นองค์สุดท้าย ท่านได้พยักพระพักตร์ให้ข้าพเจ้าไปเฝ้า และรับสั่งกระซิบว่า "โลกนี่มันแปลกจริง อ้ายเราต่างคนติดคุกมาด้วยกัน แล้วมาพบกันอีกในตำแหน่งเช่นนี้ น่าประหลาดมันเป็นอนิจจัง" ข้าพเจ้าตลึงไปพักหนึ่ง ไม่ได้นึกถึงเรื่องเช่นนี้มาก่อนเลย พอได้สติก็ยกมือขึ้นถวายบังคมโดยไม่ได้ทูลตอบประการใด ครั้นภายหลังจึงนึกขึ้นได้ว่า ไม่ประหลาดแต่เฉพาะพระองค์ท่านกับข้าพเจ้าเท่านั้น ยังมีความประหลาดที่น่าปลงอนิจจังอย่างเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่งก็คือ ผู้ที่มีส่วนก่อรูปคดีกบฏ จนทำให้สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ได้รับโทษถึงตลอดชีวิตนั้นก็ยังได้มาร่วมเป็นคณะอภิรัฐมนตรีและคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระมหากษัตริย์กับพระองค์ท่านอีกด้วยกัมี

เรื่องทั้งนี้เกิดขึ้นในสมัยจอมพล แปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีและพลตำรวจเอก อดุลย์ อดุลยเดชจรัส เป็นอธิบดีกรมตำรวจ ถ้าข้าพเจ้าจะงดกล่าวต่อไปถึงสาเหตุที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ต้องโทษถึงติดคุก คนรุ่นต่อๆ ไปในอนาคตก็จะไม่ทราบเรื่องที่สำคัญยิ่งที่น่าเศร้าสลดใจในประวัติศาสตร์ของพระบรมราชจักรีวงศ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ เจ้านายที่ดีที่สุดพระองค์หนึ่ง ชั้นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ถูกรัฐบาลพ้องร้องกล่าวหาว่าเป็นกบฏต่อแผ่นดินจนได้รับโทษ จะถูกผิดเท็จจริงประการใดก็ตามที แล้วแต่จะคิดเห็นกัน

แต่ในลำดับต่อมาได้รับพระราชทานนิรโทษกรรม และได้รับพระราชทานเลื่อนพระ-อิสริยยศเป็นสมเด็จกรมพระยา และได้รับพระราชทานความไว้วางพระราชหฤทัย โปรดเกล้าฯ ให้เป็นประธานคณะอภิรัฐมนตรี และประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ด้วย

ในคดีที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ต้องหาและถูกฟ้องต่อศาลพิเศษ เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ นั้น เป็นคดีกบฏ ที่คิดล้มล้างรัฐบาล (แปลก พิบูลสงคราม) มีข้อความสำคัญที่ควรนำมากล่าวคือ ถูกหาว่า ได้รับสั่งกับคนขับรถ (นายเพิ่ม เผื่อนพิภพ) ของพระองค์ท่านว่า จะไปเฝ้าสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิจ ที่เมืองบันดงเกาะชะวา เพื่อจัดการเรื่องกำลังทรัพย์ที่จะใช้สอย ดำเนินการเปลี่ยน-แปลงการปกครองและการเสด็จไปพบปะกับพันเอกพระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน) ผู้บังคับการโรงเรียนรบ ที่เชียงใหม่ ซึ่งขณะนั้นกำลังถูกสงสัยจะคิดกบฏอยู่เหมือนกัน

เมื่อศาลได้พิจารณาหลักฐานพยานของโจทย์จำเลยแล้วว่ามีความจริง จึงลงโทษให้จำคุกสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ และนายเพิ่มคนขับรถของท่าน ซึ่งเดิมทำทีจะเอาเป็นพยานโจทย์ ครั้นนายเพิ่มให้การต่อศาลว่า ถูกขู่เข็ญให้ปรักปรำเจ้าข้าวแดงแกงร้อน ก็เลยถูกฟ้องเป็นจำเลย ลงโทษตลอดชีวิตเช่นเดียวกัน

ประธานกรรมการของศาลพิเศษนี้ ซึ่งตั้งอยู่ที่กระทรวงกลาโหม คือ พลเอก หลวงพรหมโยธี (มังกร พรหมโยธี) และมีนายทหารบกและผู้พิพากษาจากกระทรวงยุติธรรมอีก ๑๐ นาย อันเป็นกรรมการคณะเดียวกันที่ตัดสินประหารชีวิตยิงเป้านายทหารบก ๑๓ คนนั้นด้วย

อันที่จริงการที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ไปเฝ้าพระเชษฐาที่บันดง เกาะชะวานั้น เป็นไปตามพระอัธยาศัยที่ทรงรักใคร่กันมาก และเมื่อพระเชษฐาไปตั้งพระ

นิวาสสถานอยู่ที่ต่างประเทศ อันเป็นการถูกบังคับให้พลัดที่นาคาที่อยู่เช่นนั้ ก็เป็นธรรมชาติเหลือเกินที่พี่น้องจะอดสงสารและคิดถึงกันไม่ได้ในยามยากจากกันไปเช่นนี้ พระสังคหะจิตที่คิดชอบของสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ อันควรสรรเสริญเช่นนี้ กลับเป็นโทษไปได้ น่าสงสารเป็นอย่างยิ่ง ผู้เขียนทราบพระนิสัยของพระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์นี้เป็นอย่างดี จึงไม่เชื่อว่า ท่านจะคิดกบฏล้มล้างรัฐบาลตามคำพยานที่ตำรวจไต่สวนให้เป็นรูปคดีขึ้น

ส่วนการที่ว่า สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ เสด็จไปพบพระยาทรงสุรเดชที่เชียงใหม่หรือลำปางนั้น เป็นที่ทราบกันว่า พระองค์เสด็จทรงนำพระโอรสหม่อมเจ้าสนิทประยูรศักดิ์ ที่ทรงศึกษาวิชามนุษยศาสตร์ ไปค้นคว้าเรื่องชาวละว้า เพื่อทำวิทยานิพนธ์ ณ มหาวิทยาลัยประเทศสวิสเซอร์แลนด์ การไปพบพระยาทรงสุรเดช สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ทรงปฏิเสธว่าไม่เคยพบ แต่พยานโจทย์หลายปากว่า ได้พบกันบอกลักษณะเป็นเสียงเดียวกันทุกปากว่า ศรีษะล้านสรวมแว่นตา หน้าเหมือนแขก ผู้เขียนทราบชีวะประวัติพระยาทรงสุรเดช ในระหว่างรับราชการเป็นอย่างดี ท่านเป็นคนไม่ชอบเข้าใกล้เจ้านาย แม้ว่าเคยจะได้รับแต่งตั้งเป็นนายทหารประจำพระองค์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ ก็วิ่งเต้นไม่ขอรับตำแหน่งนั้ และด้วยเหตุที่มีอารมณ์ไม่ชอบเจ้านายนั้นเอง จึงเป็นตัวสำคัญในการปฏิวัติปี ๒๔๗๕ และแม้ว่าจะได้มีการศึกษาอยู่ในประเทศเยอรมันนีร่วมกับสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ก็ดี ไม่ได้ค่อยคบค้าสมาคมกัน ยิ่งมาถึงประเทศไทยก็ยิ่งห่างเหินกันมากขึ้น ที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ รับสั่งว่าไม่เคยพบพระยาทรงมาตั้ง ๑๐ ปีแล้วนั้น ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นความจริง ในที่สุดเมื่อศาลตัดสินลงโทษ และมีการถอดฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์แล้ว เจ้าหน้าที่กองเรือนจำได้ใช้นามของพระองค์ว่า “นักโทษชาย รังสิต” เท่านั้น ซึ่งข้าพเจ้าถือว่าผิด คือ พระนามเดิมของพระองค์ถอดไม่ได้ นอกจากถอดฐานันดรศักดิ์ “กรมขุน” เท่านั้น

อนึ่ง นับตั้งแต่วันถูกจับคุมขัง ๓๑ มกราคม ๒๔๙๑ ถึงวันพระราชทานนิรโทษกรรม ๒๐ กันยายน ๒๔๙๗ ขณะที่นายควง อภัยวงศ์เป็นนายกรัฐมนตรี คงประทับอยู่ในเรือนจำบางขวาง ๖ ปี ๗ เดือน กับ ๒๐ วัน

เมื่อได้ทรงกลับกลายเปลี่ยนสภาพเป็นนักโทษไปแล้วเช่นนี้ สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ได้ทรงไว้วางพระองค์สมกับเหตุการณ์ตามพรหมลิขิต มิได้ทรงสำแดงอาการวิปริตวิปโยคโศรกเศร้าแต่ประการใด ทรงมั่นคงในหลักธรรมแห่งความเป็นอนิจจัง และทรงเผชิญหน้ากับทารุณกรรมด้วยความกล้าหาญ ได้ทรงปฏิบัติการงานที่ทางเรือนจำมอบหมายให้ทรงทำ เช่น กวาดถูพื้นห้องขังเป็นเบื้องต้น มีผู้อาษาจะช่วยเหลือก็ไม่ทรงยินยอม แม้แต่ล้างภาชนะเครื่องเสวย ก็ทรงกระทำด้วยพระองค์เอง อนึ่ง แม้ว่าพระองค์ต้องประสบกับความทุกข์ยากวิบากกรรมถึงปานนี้ ยังมีน้ำพระหฤทัยเผื่อแผ่เจือจานแก่ผู้ร่วมทุกข์ทั้งหลายตามพระนิสัยที่ทรงโอบอ้อมอารีมีเมตตาจิตต่อผู้น้อย มีประทานแบ่งปันของรับประทานทั่วกัน แต่ผู้ที่ได้รับแบ่งรับประทานทุกวันนั้นคือพระยาอุดมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์ (ม.ร.ว. ประยูร อิศรศักดิ์) และ นายโชติ คุ้มพันธ์ จนที่สุดเมื่อพ้นโทษมาแล้ว ก็โปรดประทานบ้านแก่นายโชติ คุ้มพันธ์ ให้พักอาศัยที่ซอยร่วมฤดีหลังวังของพระองค์ท่าน ทั้งนี้เพราะนายโชติเคยเฝ้าแหนที่ประเทศเยอรมันนี และเคยประทานเงินเมื่อนายโชติเป็นนักเรียนอยู่ที่ประเทศนั้นด้วย

นักโทษการเมืองรุ่นสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ได้รับความยกเว้นผ่อนปรนจากเรือนจำมาก เช่น ไม่ต้องทำงานนอกบริเวณห้องของตน ไม่ต้องสรวมกุญแจมือเวลาไปศาล และไม่ถูกจำโซ่ตรวนเมื่อศาลตัดสินแล้ว ซึ่งนักโทษการเมืองรุ่นปี ๒๔๗๖ ต้องทำงานและถูกทรมานทุกอย่าง ทั้งนี้จะเป็นด้วยพระบารมีของสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ก็ว่าได้

ในกาละที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ถูกจับก็ดี ถูกศาลพิเศษลงโทษตลอดชีวิตก็ดี แม้ยังมีพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่สักการะเคารพยิ่งของประชาชนก็ดี แต่ก็

ไม่วายที่ทำให้พระบรมวงศานุวงศ์ มีพระอาการหวั่นไหวเศร้าสลดรันทดพระหฤทัยไปตามกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมเด็จพระศรีวินิทรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ได้ทรงพระกรรแสงหลายครั้ง เนื่องแต่สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ทรงเป็นกำพร้าพระชนนีมาแต่ทรงพระเยาว์มาก เมื่อเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เนื่องสนิทวงศ์ถึงแก่อนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้า ฯ มอบให้สมเด็จพระพันวัสสาเจ้าทรงเป็นพระอุปถัมภิกา ทำนุเลี้ยงดูสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ตลอดมา และกล่าวกันว่าสมเด็จพระพันวัสสาเจ้า ทรงพระเมตตารักใคร่ดุจกับพระราชโอรสของพระองค์ ดังนั้น พระเชษฐาสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ กับพระอนุชาสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ (พระราชบิดาล้นเกล้าล้นกระหม่อม รัชกาลที่ ๙ และที่ ๙) จึงทรงสนิทสนมกันมาก ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ด้วยกันมา จนกระทั่งทรงพระเจริญเติบโตขึ้นก็มิได้ห่างเหินกัน อันเป็นบุญนิรัตศัยของชาติไทย ที่ทำให้สมเด็จพระราชบิดา ทรงนิยมวิชาแพทย์เพราะสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ดังที่ทราบอยู่ทั่วกันแล้ว

สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ โปรดวิสาสะสนทนากับคนทุกชั้น และรับสั่งกับคนเหล่านั้นตามพระอัธยาศรัยด้วยความเบิกบานพระหฤทัย ซึ่งพระนิสัยที่ทรงถือเป็นคนกันเองเช่นนี้ ได้เกิดโทษแก่พระองค์มาแล้วนั้น ภายหลังที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณนิรโทษกรรมมาแล้ว ได้ทรงกำหนดพระหฤทัยใหม่ในเรื่องพบปะกับบุคคลทั่วไป โดยทรงวางระเบียบภายในวังว่า ผู้ใดจะเฝ้าแหนได้บ้างดังนี้ คือ

๑. พระญาติสนิทที่ใกล้ชิด

๒. แพทย์ทุกคน (เห็นจะเป็นด้วยทรงเชื่อว่า แพทย์ไม่ใส่ร้ายคน)

๓. ผู้ต้องขังที่บางขวาง เพราะโทษการเมือง

นอกจากนั้นแล้วแต่พระอัธยาศรัย และกาละเทศะ

ดังนั้น เมื่อข้าพเจ้ากลับจากออสเตรเลียไปเฝ้า ทรงต้อนรับดีกว่าแต่ก่อนและรับสั่งให้มาคุยกันบ่อย ๆ ด้วย

เมื่อข้าราชการในกรมสาธารณสุขเดิม และกระทรวงสาธารณสุขปัจจุบันอันประกอบด้วยท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข พระบำราศนราดูร เป็นประธาน มีสมานฉันท์จัดสร้างอนุสาวรีย์สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ มาประดิษฐานเฉลิมพระเกียรติพระองค์ท่านที่ได้ทรงสร้างสมคุณงามความดี กำจัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่อาณาประชาราษฎรเช่นนี้ ชื่อว่าเป็นบุคคลที่เพียบพร้อมด้วยกตัญญุตาธรรม ย่อมได้รับความสรรเสริญทั้งในทางโลกและทางธรรม และจักเป็นปฏิพาห ดลบันดาลให้พระวิญญาณของสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงทราบ ปลาบปลื้มปีติในผลกตเวทิตาธรรมของท่านผู้จงรักภักดีทั้งหลาย เป็นกุศลบัจจัยให้พระองค์ทรงประสบความผ่องแผ้วเกษมสำราญตามฐานะนิยมแม้ทรงสถิตอยู่ในวิมานสถานใด

นาวาเอก

(เลื่อน ศราภัยวานิช)

ข้าพเจ้าได้พบจินตนาการในการแพทย์ของสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ เป็นความจริงอย่างน่าพิศวง

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทรประสูติได้ ๑๔ วัน พระมารดาคือหม่อมราชวงศ์หญิงเนื่อง (สนิทวงศ์) ในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ได้ถึงอนิจกรรมลง เนื่องจากหม่อมราชวงศ์หญิงเนื่อง เป็นผู้ที่อยู่ในพระอุปการะของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าตลอดมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระราชบิดาจึงได้พระราชทาน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นี้ให้เป็นพระโอรส ในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท พระเชฏฐภคินีของสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ มาเป็นพระธิดาด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทั้งสองพระองค์ย้ายมาประทับในพระตำหนักของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ในพระบรมมหาราชวัง

ครั้นทรงพระเจริญขึ้น ทั้งสองพระองค์ทรงคุ้นเคยรักใคร่สนิทสนมกับทูลกระหม่อมพระราชโอรสแลพระราชธิดาทุกๆ พระองค์ ของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า แม้พระประยูรญาติแลผู้ใกล้ชิดของแต่ละพระองค์ ตลอดจนบรรดาข้าหลวงแลมหาดเล็กต่างก็รักใคร่ทั้งสองพระองค์เหมือนกับเจ้านายโดยตรงของตนตลอดมาจนทุกวันนี้

เมื่อสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ทรงพระเจริญขึ้นพอสมควรแล้วก็เสด็จออกไปทรงศึกษา ณ ต่างประเทศ ทรงเลือกศึกษาวิชาการศึกษาในประเทศเยอรมันนี ซึ่งในตอนหลังสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ก็ได้เสด็จออกไปทรงศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศเยอรมันนีด้วย

ทรงถ่ายในขณะประทับอยู่ที่เมืองโลซานน์ สวิสเซอร์แลนด์
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕

สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ เสด็จกลับมาเมืองไทยได้ทรงรับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ในตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลอง และทรงได้รับตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนแพทย์แลโรงเรียนนางพยาบาลด้วย ได้ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมหลักสูตรในวิชาแพทย์แลวิชาพยาบาลให้สูงขึ้น แลให้ยืดเวลาเรียนต่อออกไปอีก ๑ ปี หลักสูตรวิชาพยาบาล จึงมีเวลาเรียนแลปฏิบัติงานรวมเป็น ๓ ปีด้วยกัน นับเป็นการคล้ายคลึงกับหลักสูตรการเรียนวิชาพยาบาลในต่างประเทศ ในครั้งนั้นการพยาบาลแลแพทย์ผดุงครรภ์ยังคงใช้แผนโบราณเป็นส่วนใหญ่ แลคนไทยยังนิยมใช้หมอตำแยทำการคลอดบุตรกันทั่วบ้านทั่วเมือง แม้สมเด็จพระศรีพัชรินทราพระบรมราชินีนาถ จะทรงสร้างโรงพยาบาลศิริราชให้เป็นโรงเรียนแพทย์แลโรงเรียนผดุงครรภ์แผนปัจจุบันแล้วก็ดี ความนิยมของประชาชนก็ยังมีน้อย เพราะต่างก็ยังคงยึดถือในประเพณีเดิม (แพทย์แผนโบราณแลหมอตำแย) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทรจึงทรงพระดำริจัดหลักสูตรวิชาแพทย์แลวิชาพยาบาลแผนปัจจุบันขึ้น ด้วยพระปรีชาสามารถแลทรงหาวิธีที่จะชักจูงกุลบุตรกุลธิดาให้นิยมเรียนวิชาแพทย์แลพยาบาลสมัยใหม่ให้มากยิ่งขึ้น ในโอกาสเดียวกันนี้ทางกระทรวงศึกษาธิการก็ได้เรียบเรียงตำราเรียน เพื่อชักจูงพลเมืองของเราให้หันมานิยมการศึกษาวิชาแพทย์เหมือนกับนายเถื่อนได้รับคำแนะนำแลชักจูงให้เปลี่ยนเป็นนายเมือง ดังเนื้อความในหนังสือพลเมืองดี ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี อดีตเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ท่านบิดาของหม่อมหลวงบี่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบันนี้ ซึ่งแต่งเพื่อให้ใช้เป็นหนังสือเรียนทั่วไปทั้งประเทศ นับเป็นวิธีการส่งเสริมงานแผนปัจจุบันให้ประสานกับงานแผนโบราณให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

เผอิญมีผู้สำเร็จวิชาพยาบาลแลผดุงครรภ์มาจากอเมริกา เพราะความสนับสนุนแลอนุเคราะห์ของพวกมิชชันนารีชาวอเมริกัน ชื่อแอสเตอร์หรือที่เรียกว่าคุณเต๋อ เริ่มมีผู้นิยมใช้วิชาพยาบาลแลผดุงครรภ์มากขึ้นในเวลานั้น สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ทรงโปรดวิชานี้มาก ถึงกับมีพระประสงค์จะให้สตรีผู้มีฐานะดีหันมานิยมเรียนวิชาชีพทางแพทย์แลพยาบาลให้มากขึ้น จึงเสด็จเข้าไปเฝ้ากราบทูลปรึกษาหารือกับสมเด็จแม่

และสมเด็จพระภคินีเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พร้อมด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท อยากจะให้ทุกพระองค์ทรงทำตัวอย่างเพื่อชักจูงบรรดาผู้มีฐานะดี ๆ ให้นิยมวิชาแพทย์แลพยาบาลเจริญรอยตามบ้าง ทรงขอให้สมเด็จแม่และพระภคินีส่งเจ้านายขนาดหม่อมเจ้า, พระญาติ, และข้าหลวง ซึ่งเป็นเชื้อสายของเจ้านายข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ชั้นสูงได้เรียนวิชาดังกล่าว คนเหล่านี้ในเวลานั้นได้เข้ามาพึ่งพระบารมีอยู่มากมาย ในพระตำหนักสมเด็จแม่และพระภคินีทั้งสองพระองค์โดยปกติก็โปรดให้เด็กอยู่ในพระอุปการะเหล่านี้มีวิชาความรู้อยู่แล้ว โดยให้เข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ เมื่อมีอายุครบ ๗ ปี ขึ้นไปเป็นเกณฑ์ เด็กในพระอุปการะนี้ที่อยู่บ้านกับบิดามารดาก็เรียกกันว่า ข้าหลวงเรือนนอก ส่วนผู้ที่มาอยู่ในพระบรมมหาราชวังก็เรียกกันว่าข้าหลวงเรือนใน จำนวนเด็กที่ทรงอุปถัมภ์ไว้นี้มีอยู่มากมาย ดูคล้ายกับผู้ปกครองส่งเด็กเข้ามาเรียนกินอยู่หลับนอนในมหาวิทยาลัย (ในพระบรมมหาราชวัง) ผิดกันแต่ไม่ต้องมีการสอบไล่แบบโรงเรียนเท่านั้น ใครรักดีก็จะได้วิชาติดตัวไปมาก ถ้าใครไม่รักดีก็จะไม่มีวิชากลับไปเลย การเข้าอยู่ในวังนี้จะได้รับการอบแลรมมากพอดู เพราะอยู่กันเป็นเวลานานปี เมื่อเขียนมาถึงตอนนี้ก็อดที่จะบรรยายถึงความดีของมหาวิทยาลัยในวังหลวงให้พ้นพอเป็นสังเขปเสียมิได้ เพื่อจะได้ไว้ประดับความรู้ว่ามีหลักสูตรอย่างไรบ้างที่ใช้อบแลรมนักเรียนข้าหลวง

การเรียนหนังสือนั้นในตอนเช้าถ้าเด็กยังเล็กนัก ยังเข้าโรงเรียนไม่ได้ จะมีครูสอนให้เป็นพิเศษตามสถานที่อยู่ของครูแต่ละครูซึ่งเป็นเรือนหรือห้อง (ในเวลาครูเผลอเด็กก็ถือเป็นกันเอง หยิบขนมรับประทานเอง) พวกที่เข้าโรงเรียนแล้วก็จะไปพร้อม ๆ กันเป็นประจำมีจำนวนตั้ง ๒๐ คน เวลาไปโรงเรียนเจ้านายท่านโปรดให้ใช้รถขนาดใหญ่ เกือบเท่ารถโดยสารประจำทางในปัจจุบันสำหรับรับส่งนักเรียน พร้อมทั้งมีหญิงผู้ใหญ่คอยคุมรับคุมส่งทุกเวลา หญิงนั้นควบคุมเด็กนักเรียนด้วยความระมัดระวังเพราะมีจำนวนมากด้วยกัน ที่เป็นเด็กสาวก็มีแฟนหนุ่ม ๆ มายืนออออยู่หน้าโรงเรียน ผู้รับส่งจึงต้องยืนนับจำนวนนักเรียนข้าหลวงเหล่านี้ เสียงดังลั่นถนนหน้าโรงเรียน เมื่อครบจำนวนแล้วรถจึงจะออกได้ใครจะพอใจหรือไม่พอใจก็ช่าง นักเรียนที่มาในรถก็มี

วัยต่าง ๆ กัน บางวันบางคนถูกครูกักตัวไว้เพราะงานไม่เสร็จ จึงหลงเหลืออยู่ต้องค้างคืนกินนอนอยู่ในโรงเรียนก็มี นักเรียนทุกคนอยู่ในพระอุปถัมภ์ทั้งสิ้น

เจ้านายของผู้เขียนท่านเป็นนักประชาธิปไตยอย่างล้ำเลิศ คือโปรดให้เด็กได้รับการศึกษาและเลี้ยงดูเหมือนกันหมดทุกคนเป็นส่วนมาก ใครมีความสามารถในการเรียนก็ทรงสนับสนุนเรื่อยไปไม่หยุดยั้งจนเรียนสำเร็จ ใครไม่อยากเรียนและกล้าไปกราบทูลว่าตนไม่อยากเรียน เจ้านายท่านก็ให้ออกจากโรงเรียนตามความประสงค์ ทรงวางพระองค์สนิทสนมไม่ถือพระองค์ ยิ่งกับคนที่เขารู้สึกตัวเองว่าต่ำศักดิ์ไม่คู่ควรที่จะทะนงตนอาจเอื้อม ก็ประทานพระเมตตายกย่องให้กำลังใจ เช่น เด็กที่เป็นบุตรคนงาน มีคนสวน, คนรถ, แลคนงานประเภทต่าง ๆ เวลาเผ้าท่านจะเรียกชื่อเด็กเหล่านั้นว่าคุณนั่น, คุณนี่ นำชื่อทุกคน ส่วนพวกบุตรข้าราชการหรือแม้พระประยูรญาติที่ทรงถือว่าใกล้ชิดเป็นกันเองมักจะถูกเรียกชื่อเฉย ๆ หรือเด็กนั่น, เด็กนี่นำหน้าชื่อ หรือมียายนั่น ยายนี่ นำหน้าชื่อ เด็กทุกคนเมื่อกลับจากโรงเรียนก็จะมีการอบแลรมคอยอยู่ตาเป็นมัน เด็กในวังหลวงมีมากเหลือเกินทุกขนาด และก็ดูเหมือนว่ามีผู้ใหญ่คอยเรียงรายอยู่เกะกะเป็นระยะคล้าย ๆ กับวางยามรักษาการไว้ตลอดทั้งวัน ฉนั้นผู้ใหญ่ทุก ๆ คนล้วนมีอำนาจในการอบแลรมเด็กเสมอ แม้แต่จะใช้ให้ทำอะไรเด็กก็ต้องทำตาม เพื่อเป็นการผึกให้เด็กมีความเกรงกลัวผู้ใหญ่ การปกครองจึงมีระเบียบ เจ้านายมักไม่ใคร่ทรงทราบถึงรายละเอียดตลอดจนความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ เลยก็มี เพราะพวกท่านผู้ใหญ่ได้ตัดสินไปให้เสร็จแล้ว นอกจากเด็กบางคนที่แสดงฤทธิ์ต่อหน้าที่ประชุม หรือต่อหน้าผู้ใหญ่ที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการอบแลรม ก็มักถูกท่านเหล่านี้กราบทูลพ้อง เจ้านายจึงทรงตัดสินความเอง ส่วนเด็ก ๆ ด้วยกันแล้วจะไม่มีใครกล้าหรือแม้แต่จะทูลพ้องกันเองเลยเป็นอันขาด เพราะต่างก็รักกันเหมือนพี่น้อง ทั้งยังกลัวเพื่อน ๆ จะถูกกริ้วและก็ไม่เคยอาจหาญที่จะทูลพ้องผู้ใหญ่ เพราะถึงจะมีบ้าง เจ้านายท่านก็ไม่ทรงเชื่อเด็กเป็นอันขาด เพราะท่านได้ทรงมอบหมายให้อยู่ในความดูแลของผู้ใหญ่กันเป็นชั้น ๆ อยู่แล้ว แต่ถ้าผู้ใหญ่กราบทูลพ้องเด็ก เจ้านายจะทรงเชื่อไว้ก่อนแล้วไต่สวนอีกลับหลังเด็ก

ฉนั้นถ้าดูเผิน ๆ เด็กจะเห็นว่าผู้ใหญ่เป็นฝ่ายถูกเสมอ จึงทำให้เด็กคงมีแต่ความเกรงกลัวผู้ใหญ่อยู่ตลอดเวลา

เมื่อกลับจากโรงเรียนก็รีบทำการบ้าน. อาบน้ำ, แต่งตัว, พร้อมทั้งรับประทานอาหารเสร็จ ขึ้นเผ้าเพื่อรับใช้ แลผึกงานตามที่เจ้านายทรงมอบหมายให้ทำในวันหนึ่ง ๆ มีทั้งดูแลความสะอาดเฉพาะที่, เดินโต๊ะในเวลาเสวย, คอยรับแขกเวลาที่มีคนมาเผ้า บางคนมีหน้าที่ตามเสด็จออกไปไหน ๆ นอกพระตำหนัก ให้ผลัดเวรกันทำให้ได้ทุก ๆ อย่าง

ครั้นเด็ก ๆ ทุกคนปฏิบัติหน้าที่การงานได้แม่นยำแลช่ำชองดีแล้ว ในเวลามีงานใหญ่ ๆ ในพระบรมมหาราชวัง หรืองานพระเมรุท้องสนามหลวงหรือที่พระราชวังพญาไท ที่จะต้องมีการเลี้ยงดูบรรดาแขกมาก ๆ สมเด็จพระศรีพัชรินทราพระบรมราชินีนาถพระพันปีหลวง มักจะทรงมอบหมายให้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ ทรงเป็นแม่งาน พระองค์ท่านจึงทรงเบิกนักเรียนที่อยู่ในพระอุปการะออกไปช่วยตามที่ทรงเห็นสมควร ผลของงานคือมักจะได้รับความยกย่องว่า ทำงานการดี บางคนก็ได้รับรางวัลเป็นพิเศษ ฉนั้นบรรดาเด็กที่เคยอยู่มหาวิทยาลัยเดียวกัน (ในวังหลวง) จึงมักมีนิสัยใจคอคล้ายคลึงกัน แลมีความรักใคร่นับถือกันตลอดมาจนทุกวันนี้

สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ทรงรู้จักเด็ก ๆ พวกนี้ดีเพราะทรงเห็นมาตั้งแต่เล็กแต่น้อย จึงขอประทานเจ้านายให้ส่งเด็กที่มีการศึกษาพอจะต่อกับหลักสูตรของโรงพยาบาลศิริราชในครั้งนั้นได้ ให้เรียนวิชาพยาบาลแลผดุงครรภ์ เพื่อเป็นการเผยแผ่แลปลูกฝังความนิยมในวิชานี้ให้มีแพร่หลายออกไปในหมู่เจ้านายตลอดจนข้าราชการชั้นสูง เพื่อให้ดำเนินตามอย่างบ้าง และเพื่อให้ท่านเหล่านั้นหายรังเกียจในวิชาพยาบาลโดยสันเชิง เพราะคนในสมัยนั้นมักจะชอบทำอะไรตามอย่างเจ้านายเสมอ อย่างที่เรียกกันว่าพระราชนิยม

สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ทรงเห็นแล้วว่าหน้าที่ของพยาบาลนี้มีความสำคัญแก่ครอบครัวแลแก่ประเทศชาติมากมายเพียงใด ทั้งสมเด็จแม่ก็โปรดเรื่องกิจการของ

แพทย์แลพยาบาลเป็นทุนอยู่แล้ว เห็นได้จากการที่ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวนหนึ่ง ซื้อที่ดินในตำบลศรีมหาราชา สร้างเป็นโรงพยาบาลใช้รักษาคนไข้ในท้องถิ่นนั้น และได้ทรงมอบให้อยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่เริ่มสร้างมา

เมื่อพระดำริของทุกพระองค์ตรงกันดังนี้แล้ว ในปลายปีการศึกษานั้นเอง เจ้านายทรงเลือกเด็กนักเรียนที่เรียนจบมัธยมปีที่ ๓ แล้วให้ออกจากโรงเรียนเดิม ส่งให้ไปเรียนวิชาพยาบาลแลผดุงครรภ์ที่โรงพยาบาลศิริราชเป็นจำนวน ๕ คน ล้วนแต่เป็นผู้มาจากตระกูลขุนนางสมดังพระประสงค์ของสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ เป็นส่วนมาก บางคนเป็นบุตรีราชทูตซึ่งบิดายังคงอยู่เมืองนอกก็มี พวกที่เรียนในชุดแรกนี้เมื่อสำเร็จตามหลักสูตรของโรงพยาบาลศิริราชแล้ว ส่งให้ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศอีกก็มีหลายคน ในปีหนึ่ง ๆ ก็ทรงคัดเลือกเด็กนักเรียนส่งไปอีกทุกปี แต่ในระยะหลังทรงเลือกจากนักเรียนที่จบหลักสูตรมัธยมปีที่หกของกระทรวงศึกษาธิการ

ทุก ๆ ครั้งที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ เสด็จไปเฝ้าสมเด็จแม่และพระภคินี มักจะทรงหมายตัวไว้ก่อนว่าจะให้ใครไปเรียนวิชาพยาบาลในปีต่อไป

เมื่อครั้งผู้เขียนจะถึงเวรเข้าเรียนวิชาพยาบาลก็ได้ทราบล่วงหน้ามาแล้วก่อนสอบไล่ชั้นมัธยมปีที่หก จึงมีโอกาสได้เตรียมตัวเตรียมใจเป็นเวลานาน พอที่จะกำจัดความเกลียดกลัวในสิ่งต่าง ๆ ที่จะต้องประสบ เพราะได้พึ่งคำบอกเล่าจากผู้ที่ไปเรียนอยู่ก่อน ซึ่งกลับมาในวังในเวลาหยุดเทอมว่า ที่โรงพยาบาลมีผีดุเรือนนอนก็อยู่ใกล้ๆ โรงเก็บศพ ผีจึงดุนัก และนอกจากนี้ยังเต็มไปด้วยสิ่งโสโครกต่าง ๆ อีกด้วย แต่กระนั้นผู้เขียนก็ยอมเรียนวิชาพยาบาลและผดุงครรภ์อย่างเต็มใจ เพราะเด็กในสมัยนั้นจักทำอะไรตามที่ผู้ปกครองต้องการเสมอ และทำตามได้โดยแช่มชื่นเต็มใจ

คราวนี้ทรงเลือกได้ ๕ คนด้วยกัน คือ

๑. คุณนวม ชูโต บุตรีพระเสวีนรานุการ (หลานคุณพระพี่เลี้ยงจันทร ชูโต)

๒. ม.ล.เชื้อ สนิทวงศ์ บุตรีพระยานาวาพลพยุหรักษ์ (พระญาติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท)

๓. น.ส.พัว จุลดนัย หลานสาวพระพี่เลี้ยงพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท

๔. น.ส.พัว สุจริตกุล บุตรีพระยาพิเชตพิเศษพิสัยวินิจฉัยโกศล(เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี)

เราไปพร้อมกัน ๔ คน แต่มีชื่อเพียง ๓ ชื่อเท่านั้น เพราะไปซ้ำกันเสียหนึ่งชื่อ จึงได้รับฉายาใหม่ตามที่นางพยาบาลรุ่นก่อน ๆ เขาตั้งให้ว่าดังนี้ พัว จุลดนัย (พัวดำ) ผู้เขียนคือ พัว สุจริตกุล (พัวขาว) จึงได้กลับมามีชื่อ ๔ ชื่อตามเดิม แต่ในตอนจบหลักสูตรเหลือกันเพียง ๒ คนเท่านั้น คือ หม่อมหลวงเชื้อ สนิทวงศ์ และผู้เขียน และยังมีหม่อมเจ้าหญิงจันทรจำรัส เกษมสันต์ อีกองค์หนึ่งซึ่งสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงส่งตามออกไปสมทบทีหลังเล็กน้อย เมื่อสำเร็จแล้วสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ทรงแต่งตั้งให้เป็นแม่บ้านแลผู้ปกครองนางพยาบาล เพราะเมื่อหม่อมเจ้าหญิงจันทรจำรัสเป็นนักเรียนก็ทรงใช้ให้ปกครองนักเรียนด้วยเหมือนกัน

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ สงบลง สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ทรงเรียกประชุมนางพยาบาลทั้งหมด เพื่อทรงคัดเลือกจะให้นำเชลยศึกเยอรมันไปส่งยังประเทศอินเดีย แลปรากฏว่าทรงคัดเลือกไว้ได้ ๑๒ คนด้วยกัน บางท่านที่เคยไปส่งพวกเชลยศึกมาแล้วได้เคยบรรยายเรื่องนี้ไว้แล้วก็มี ฉนั้นจะไม่ขอกล่าวอีกเพราะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นก่อนผู้เขียนได้เข้าไปเรียนวิชาพยาบาล

ต่อมาเมื่อสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ทรงรับตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ได้เสด็จออกไปตรวจราชการทางภาคใต้ของประเทศไทย และทรงค้นคว้าเรื่องยุงซึ่งนำเชื้อโรคมาเลเรียมาสู่คน เจ้ายุงที่มีเชื้อมาเลเรียได้ถวายการต้อนรับพระองค์ท่านอย่างเต็มที่ คือ ได้รับเชื้อไข้มาเลเรียจนความร้อนขึ้นสูงมากไม่สามารถจะพยุงพระองค์เองได้ พวกแพทย์ที่ตามเสด็จไปต้องเชิญเสด็จกลับพระนครโดยด่วน

ครั้งนั้นถึงกับทรงพระดำเนินเองไม่ไหว ต้องเชิญเสด็จด้วยการอุ้มเสด็จกลับมาประชวรอยู่ที่วังเก่าถนนพลับพลาชัย

สมเด็จแม่เมื่อทรงทราบว่าประชวรมากก็เสด็จออกไปเฝ้ารักษาพยาบาลอยู่ทุกๆ วัน เมื่อพระอาการเป็นที่น่าวิตกอย่างนี้ จึงทรงแนะนำให้เรียกแหม่มที่เป็นพยาบาล (นางชี) ที่โรงพยาบาลเซนต์หลุยซ์มาพยาบาลถวาย แต่สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ไม่ทรงยอมใช้พยาบาลแหม่ม มีพระประสงค์จะใช้นางพยาบาลที่ศิริราชของพระองค์เอง สมเด็จฯ จึงต้องตามพระทัยและให้ทางโรงพยาบาลศิริราช จัดหานางพยาบาลผลัดเวรกันมาเฝ้าเพื่อพยาบาลถวายตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน พวกที่มาถวายการพยาบาลในครั้งนั้นคือ

น.ส.มลิ วรโภค (นางปรีชาดุลยกิจ)
น.ส.ปลื้ม สงวนพันธ์
น.ส.เจียร ศิริโพธิ์ (นางพิบูลยภิสัชกิจ)
น.ส.เชื้อ ธรรมทัต
น.ส.แต้ม ทรรพวสุ (เมนะไชย)
น.ส.จำลำ อมาตย์กุล (วีระไวทยะ)
นางโสม โหตระพวานนท์ (คุณหญิงเวชสิทธิพิลาศ)
น.ส.เชื้อ โรหิตโยธิน
น.ส.ลมุล อจลบุญ (ท่านผู้หญิงบริรักษ์เวชชการ)

แม้จะมีแพทย์และพยาบาลจากโรงพยาบาลศิริราชประจำมากมายเฝ้าพระอาการก็ดี สมเด็จแม่และเจ้านายพระองค์อื่นๆ ก็ยังเสด็จไปเยี่ยมประชวรทุกวัน พร้อมทั้งส่งอาหารทุกๆ มื้อ ประทานให้เลี้ยงผู้รักษาพยาบาลด้วย ได้ทรงเฝ้าพระอาการอยู่เป็นเวลาแรมเดือน จนวันหนึ่งสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ ทรงเรียกหากระจกมาส่องดูพระพักตร์ สมเด็จแม่ทรงดีพระทัยมากยิ้มแย้มแจ่มใส รับสั่งว่าองค์รัง (สมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ) ปลอดภัยแล้ว ต่อจากนั้นมาพระอาการก็ดีขึ้นเป็นลำดับ จนหัดทรง

พระดำเนินได้บ้าง นางพยาบาลและแพทย์เฝ้าอยู่จนพระอาการเป็นปรกติ จึงได้ทยอยกันทูลลากลับไปรับราชการที่ศิริราชตามเดิม จากการประชวรในครั้งนั้นแล้ว รู้สึกว่ายิ่งทรงพระกรุณานางพยาบาลแลแพทย์มากขึ้น เพราะเดิมก็มีพระเมตตาเป็นเช่ออยู่แล้ว ถ้าทรงทราบว่าแพทย์คนไหนมีชื่อไม่เพราะก็ทรงพระเมตตาตั้งให้ใหม่ จนแพทย์สมัยนั้นมีชื่อโก้ ๆ ไปตามกัน บรรดานายแพทย์และพยาบาลทูลขอให้ทรงช่วยเหลือสิ่งใดไม่เคยทรงขัดเลย บางครั้งนั่งรถสวนกันกับผู้เขียน จะทรงเรียกให้หยุดรถและเสด็จลงมารับสั่งด้วยกลางถนนก็มี เพราะไม่ได้เฝ้านานแล้วจึงไม่ใคร่ได้ทรงพบ

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์สร้างขึ้นใหม่ สมเด็จเจ้าพ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ดำรงตำแหน่งอุปนายก ได้ทรงปรึกษากับสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ถึงเรื่องวิธีจะดำเนินกิจการทางโรงเรียนนางพยาบาลที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ให้เป็นไปได้โดยเรียบร้อยและราบรื่นเหมือนที่ศิริราช สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ก็กราบทูลถึงวิธีจะให้มีนางพยาบาลให้พอแก่ความต้องการของคนไข้ในโรงพยาบาลดังต่อไปนี้

นักเรียนปีที่ ๑ ให้มีเวลาเรียนอยู่ในชั้นจนกว่าจะรู้จักระเบียบวินัย ตลอดจนรู้จักหลักของทฤษฎีและปฏิบัติตามหลักสูตรของการพยาบาล

นักเรียนปีที่ ๒ ให้ผึกปฏิบัติการพยาบาลคนไข้จริง ๆ บนตึก โดยมีหัวหน้าพยาบาลประจำตึกเป็นผู้ควบคุมและให้คะแนนภาคปฏิบัติ

ในปีที่ ๒ นี้ ทางโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ออกประกาศนียบัตรวิชาพยาบาลให้แก่ผู้ที่สอบไล่ได้เพื่อนำไปประกอบอาชีพพยาบาลได้ ให้ทางโรงพยาบาลศิริราชแบ่งนักเรียนปีที่ ๒ ออกเป็นสองชุด ผลัดกันมาเรียนและสอบไล่เพื่อรับประกาศนียบัตรพยาบาลที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์คราวละ ๖ เดือน เมื่อสอบไล่ได้แล้วให้มียศเป็นนายสิบสังกัดอยู่ในกองบรรเทาทุกข์ของกองทัพบก ให้รับเบี้ยหวัดในอัตราเดือนละ ๕ บาท

จ่ายให้เป็นงวด ๆ โดยต้องมารับด้วยตนเองที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์

ผู้เขียนชอบใจมาก ในเวลามารับเบี้ยหวัด จึงพากันเดินทางจากโรงพยาบาลศิริราชถึงโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์กันอย่างครึกครื้น เพราะไม่เคยจะไปไหน ๆ ได้โดยไม่มีผู้ควบคุม เราโดยสารรถรางจากท่าพระจันทร์จนถึงโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ขากลับแวะถนนพาหุรัดซื้อเข้าของหอบกันพะรุงพะรัง เพราะต่างก็มีเงินกันตั้งคนละ ๓ ตำลึง อันจ่ายจากงวด ๓ เดือน ซื้อของได้มากมายจำไม่ได้ว่าซื้ออะไรได้บ้าง จำได้ว่าสนุกเหลือเกินที่ได้ไปกับเพื่อน ๆ

นักเรียนปีที่ ๓ ให้เรียนหลักสูตรวิชาผดุงครรภ์ที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อสอบไล่ได้ก็ไปรับพระราชทานประกาศนียบัตร จากพระราชหัตถ์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา พระบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง และกระเป๋าเครื่องคลอดบุตร ณ พระราชวังพญาไท เพื่อเป็นรางวัลด้วย (รวมเวลาเรียนของนักเรียนพยาบาลตั้งแต่ต้นจนจบเป็นเวลา ๓ ปีด้วยกัน)

ผู้เขียนก็อยู่ในสมัยนักเรียนพยาบาลผลัดเปลี่ยนกันข้ามฟากไปเรียน ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เป็นระยะ ๖ เดือน ดังกล่าวแล้ว

ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ เราได้ข้ามฟากไปด้วยกันทั้งหมด มีรายนามดังต่อไปนี้

ม.จ.หญิงจันทรจำรัส เกษมสันต์
ม.ล.เชื้อ สนิทวงศ์ (ม.ล.เชื้อ ไวทเยศรางกูร)
น.ส.เพทาย ตาลลักษณ์ (นางพะยุงเวชศาสตร์)
น.ส.ทับทิม หุตะนันท์ (นางจำรัสฤทธิแพทย์)
น.ส.สอิ้ง มฤคทัต (นางสนั่นวรเวช ถึงแก่กรรม)

น.ส.ปลื้ม ฐิติวร (นางปลื้ม ทินกร ภริยา ม.ล.เกี่ยว ทินกร)
น.ส.พัว สุจริตกุล (คุณหญิงอนุรักษ์ราชมณเฑียร)
น.ส. นวม ชูโต (ถึงแก่กรรม)
น.ส. ถวิล สงวนพันธ์ (นางสมานเวชกิจ ถึงแก่กรรม)
น.ส. เจียม จวนเจริญ (ถึงแก่กรรม)

เมื่อไปถึงโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ คณะที่ไปจากโรงพยาบาลศิริราชต่างมีใจตื่นเต้นที่ได้เห็นสถานที่ ๆ เป็นตึกใหญ่โต พยาบาลครูอาจารย์ล้วนแต่เป็นนายทหาร ใส่สเปอร์มีเสียงปั๊บ ๆ ที่รองเท้าบู๊ทขณะเดินผ่านกัน พวกเราก็ถูกผีกหัดให้แสดงความเคารพต่อครูอาจารย์เช่นเดียวกัน แต่เสียงอ่อนโยนกว่า (เพราะเราสงสารตาตุ่มของเรา) ในโอกาสนี้ก็ได้พบผู้ปกครองฝ่ายโรงเรียน คือหม่อมเจ้าหญิงมัณฑารพ กมลาศน์ ซึ่งขณะนั้นกำลังศึกษาวิชาพยาบาลในปีที่ ๒ กับพวกเรา สืบทราบในภายหลังว่าทูลกระหม่อมอุปนายก จอมพลเจ้าพ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงชักชวนให้มาเรียนที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ พร้อม ๆ กันกับที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงส่งหม่อมเจ้าหญิงจันทร์จำรัส เกษมสันต์ ให้ไปศึกษาวิชาพยาบาลที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อถึงคราวโยกย้ายมาศึกษาและผึกงาน จึงปรากฏว่าในปีนั้นโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มีนักศึกษาปีที่ ๒ เป็นหม่อมเจ้าถึงสององค์ หม่อมเจ้าหญิงมัณฑารพ กมลาศน์ได้เคยสอบชิงทุนหลวงพร้อมกับนักเรียนชายเพื่อไปศึกษา ณ ต่างประเทศ แต่ในขณะนั้นการส่งเจ้านายผู้หญิงไปศึกษา ณ ต่างประเทศ ยังไม่ต้องด้วยพระราชนิยม สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์เป็นจำนวน ๓๐ ชั่ง เพื่อบำรุงขวัญในการที่ไม่ได้ไปศึกษาต่างประเทศ

เมื่อเข้าห้องเรียนก็ตื่นเต้นในความโอ่โถงของห้องเรียน ซึ่งมีหน้าต่างกระจกอยู่ด้านขวา ประตูใหญ่อยู่ด้านซ้ายหลายประตูซึ่งบีดเบีดได้ มีกระดานชนวนใหญ่เก้าอี้นั่งมีพนักและมีแผ่นกระดานติดสำหรับเขียน วางเป็นแถวใกล้ ๆ กัน ส่วนอาจารย์ผู้สอนก็มีแท่นพิเศษใหญ่โต ยืนบนแท่นแล้วมองเห็นนักเรียนได้ทุกคน พวก

เราจากผ้งธนไม่เคยได้ประสบความโอ่โถงเช่นนี้ เพราะเราเคยมีแต่ห้องเรียนที่รูปร่างเหมือนศาลา เบิดฝาโล่งลมโกรกได้ทั้ง ๔ ด้าน ใครเดินผ่านไปมาก็ยืนดูได้ตามสบาย

ส่วนห้องอาหารของสถานที่ใหม่ตั้งอยู่ริมคลองเจริญศรี เป็นสถานที่โอ่โถงรับลมกลางทุ่งสบายมาก อาหารก็ดีพร้อมด้วยภาชนะสวยงาม และมีช้อนกลางใช้อยู่อย่างถูกหลักอนามัย พร้อมทั้งผ้าปูอย่างขาวสะอาด กำหนดอาหารมื้อสุดท้ายเวลา ๑๖.๐๐ นาฬิกา เสร็จแล้วกลับขึ้นไปประจำตึกตามเวรที่ได้รับมอบหมาย พวกเราจึงจำเป็นต้องเตรียมอาหารมื้อดึก โดยหาซื้อได้จากคนงานที่ขายอยู่ใกล้ ๆ โรงอาหารนั่นเอง อาหารมื้อนี้ก็คือกล้วยหอม และกาละแมเป็นประจำ

เรือนพักนักเรียนพยาบาลเป็นเรือนไม้สองชั้น ใช้ไม้ที่รื้อมาจากงานพระเมรุพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ พวกเรามาจากผ้งธนได้อยู่ห้องใหญ่รวมกัน เราไม่มีความรู้สึกตื่นเต้น เพราะเรือนนอนของเราที่โรงพยาบาลศิริราชก็เป็นเรือนไม้เช่นเดียวกัน ผิดกันที่นี่ไม่ใช่หลังคาจาก แลเราไม่ต้องระวังแมงคาเรืองหล่นมาใส่ (เว้นแต่เรามักจะเกิดความหวาดเสียวขึ้นก็เพราะไม้ที่ใช้ปลูกสร้างเรือนเท่านั้น) พวกเราจะพบกันได้ในเวลานอนและในเวลาเข้าห้องเรียน, ห้องอาหาร เพราะส่วนมากต้องแยกย้ายกันไปปฏิบัติงานตามตึกต่าง ๆ ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย ผู้เขียนมักจะนัดแนะให้พวกเราผู้หญิงที่อยู่ประจำแผนกฝ่ายชาย ให้พยายามลงจากตึกมารับประทานอาหารมื้อเย็นในรอบหลัง เพราะจะได้ไม่ต้องกางมุ้งให้คนไข้ โดยปล่อยให้คู่เวรที่เป็นทหารลงมาก่อนเขาจะได้เป็นคนกางมุ้งแทน เนื่องจากมีผู้เล่าว่ามีนางพยาบาลของโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ชื่อนางสาวมะตาด เคยถูกคนไข้ถีบในเวลากางมุ้งจนนอนหงายตกลงมาจากเตียง ภายหลังถึงแก่ความตายด้วยโรคผีที่ตับ ซึ่งทำให้พวกเราพยายามบ้องกันไม่ให้มีประวัติศาสตร์ซ้ำรอยเกิดขึ้นอีก แต่ในบัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนเตียงแลใช้มุ้งลวดใหม่แล้ว จึงไม่ต้องวิตกต่อไป

สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงช่วยเหลือให้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ดำเนินกิจการไปโดยราบรื่นและเจริญเรียบร้อยตลอดมา การติดต่อกันทั้งสองโรงพยา-

บาลนี้ก็คงมีต่อมาอีกหลายปี จนโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เจริญขึ้นเป็นหลักฐานมั่นคงแล้ว จึงได้ยุติการแลกเปลี่ยนนักเรียนใน พ.ศ. ๒๔๖๕ เมื่อได้ทรงช่วยเหลือโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ให้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว พระองค์ท่านก็ยังเอาพระหฤทัยสอดส่องสดับตรับฟังผลการเล่าเรียนของนักเรียนในโรงพยาบาลศิริราชตลอดมา แลก็มีสิ่งที่ทำให้ชุ่มชื่นพระหฤทัยอยู่เสมอ คือผลการสอบไล่ของพวกที่มาจากฝั่งธนมักจะได้มาในอันดับสูงๆ เสมอ ไม่ว่าจะมีงานอะไรที่ไหนจะเป็นงานของกรมสาธารณสุข หรือของกระทรวงศึกษาธิการ นางพยาบาลศิริราชมักจะถูกขอร้องให้ร่วมมืออยู่มิได้เว้น เพราะเมื่อสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงออกร้านก็มักจะทรงจัดแพทย์และพยาบาลไปช่วยแทบทุกแห่ง เช่นในงานสาธารณสุข งานภิพา และงานฤดูหนาว

แม้แต่ผู้มีเกียรติชาวต่างประเทศเข้ามาเมืองไทย เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ สงบลงแล้ว พระองค์ท่านก็ทรงจัดให้นางพยาบาลไปอยู่ประจำจอมพลจอฟร์และครอบครัวชาวฝรั่งเศส เมื่อเข้ามาเป็นแขกเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๖ ทั้งนี้เพราะมีพระประสงค์ที่จะเผยแผ่ให้ประชาชนได้เข้ามาใกล้ชิดกับงานของแพทย์และพยาบาลซึ่งไม่เฉพาะแต่ในเวลาเจ็บป่วยเท่านั้น ถึงแม้จะออกจากโรงพยาบาลไปในงานต่าง ๆ ก็โปรดให้แต่งฟอร์มของนางพยาบาลไปด้วย เพื่อเป็นที่รู้จักและเห็นอยู่เสมอในกลุ่มประชาชน ผู้เขียนจำได้ว่าครั้งหนึ่งในงานฤดูหนาวที่วังสวนจิตรลดารโหฐานมีงานออกร้านติดต่อกันถึง ๗ วัน นางพยาบาลต้องแต่งฟอร์มขาวเดินเป็นหมู่เข้าไปในร้าน ซึ่งสมัยนั้นสตรีไทยยังนิยมนุ่งผ้าซิ่นสีต่าง ๆ ตามวัน ฉนั้นฟอร์มสีขาวของนางพยาบาลจึงเป็นที่สดุดตาของผู้ที่ผ่านไปมาเสมอ คราวหนึ่งพวกแต่งยูนิฟอร์มขาวเดินผ่านกำลังจะเข้าไปในร้านเป็นหมู่ ซึ่งดูคล้ายฝูงนกกระยาง หูของผู้เขียนได้ยินเสียงเด็กเล็ก ๆ ตะโกนดังลั่นตามภาษาเด็กที่ช่างสังเกตว่า คุณพ่อ, คุณพ่อ นั่นตัวอะไรมา ผู้เขียนให้นึกเวทนาตัวเองและพวกพ้อง เพราะนอกจากเสียงเด็กที่ดังแจ๋ว ๆ มาแล้วยังมีเสียงหัวเราะดังเกรียวกราวตามด้วย นี่แหละชีวิตของนางพยาบาลในสมัยนั้น ซึ่งถ้าขาดทูลกระหม่อมสมเด็จพระราชบิดา (ซึ่งกำลังทรงศึกษาวิชาแพทย์อยู่) และ

สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงช่วยเหลืออุ้มชูสนับสนุนโรงเรียนนางพยาบาลและแพทย์ทั้งสองแห่ง อันเป็นรากฐานของการพยาบาลเมืองไทยไว้เลว ความเจริญก้าวหน้าในวิชาชีพแพทย์และพยาบาลในยุคนี้ ก็คงไม่สามารถจะเจริญสูงขึ้นถึงขนาดที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เทียมบ่าเทียมไหล่กับต่างประเทศได้สมดังพระประสงค์ของทั้งสองพระองค์

บัดนี้ปรากฏว่ามีผู้นิยมศึกษาวิชาแพทย์ พยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยกันล้นเหลือ จนต้องใช้วิธีสอบแข่งขันกันเข้าเรียนทุกแห่ง แม้จะปรับปรุงหลักสูตรให้สูงเพียงใด ก็ยังมีผู้สมัครสอบแข่งขันกันเข้ารับการศึกษาอยู่เป็นจำนวนมาก และรัฐบาลก็ได้สนับสนุนให้ผู้สำเร็จวิชาพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยทั่วพระราชอาณาจักร ให้ไปสอบพร้อมกันเพื่อขึ้นทะเบียนประกอบโรคศิลป อันเป็นหลักประกันในการประกอบอาชีพของพยาบาลแลผดุงครรภ์ และให้ความปลอดภัยแก่ประชาชนของประเทศ นอกจากนี้การศึกษาวิชาชีพพยาบาลยังได้ขยายออกไปถึงขั้นปริญญาให้มีโอกาสเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ และจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย อันเป็นการแสดงถึงการเพิ่มพูนวิทยะฐานะและสมรรถภาพของแพทย์และพยาบาล ให้มีคุณวุฒิทัดเทียมกับแพทย์และพยาบาลนานาประเทศสมตามพระประสงค์ของทั้งสองพระองค์อย่างครบถ้วน แพทย์, นางพยาบาลไทย สามารถไปประกอบอาชีพในต่างประเทศก็ได้ และได้ไปแสดงฝีไม้ลายมือไว้จนเป็นที่พอใจของชาวต่างประเทศ เพราะผลงานในด้านการแพทย์และพยาบาลที่ได้เจริญมาจนนับได้ว่าทัดเทียมกับนานาประเทศนั้น ก็เพราะฝีพระหัตถ์ของเจ้านายทั้งสองพระองค์นี้ ได้ทรงวางรากฐานไว้อย่างดีในเบื้องต้น ในส่วนสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ นั้น พระองค์ท่านมีพระหฤทัยจดจ่อกับแพทย์แลพยาบาลมาก แม้แต่ชามาดา (ลูกเขย) ของพระองค์ก็เป็นแพทย์ด้วย

บัดนี้สมเด็จพระราชบิดาเจ้าพ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ แลสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ผู้ทรงพระคุณอย่างสูงแก่วงการแพทย์และพยาบาลของประเทศไทย ได้เสด็จสู่สวรรคาลัยแล้ว และยังมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอบางพระองค์ กับท่านผู้มีชื่อ

บางท่านที่มีส่วนร่วมในการก่อสร้างโรงเรียนแพทย์และพยาบาลนี้ก็ได้ล่วงลับไปแล้ว ฉนั้นคนไทยทุกคนรวมทั้งผู้เขียนด้วย ย่อมสำนึกในพระเดชพระคุณอยู่มิวาย โดยเฉพาะตัวผู้เขียนเองได้มีความรู้และมีอาชีพอันเกิดประโยชน์แก่ตนเอง และแก่เพื่อนมนุษย์ตราบเท่าทุกวันนี้ ก็เพราะพระเมตตาบารมีของทุกพระองค์ จึงขอตั้งจิตน้อมถวายพระกุศลแด่ทุกพระองค์และทุกท่านซึ่งทรงกระทำและทำความดีเป็นเอนกประการไว้เป็นอนุสรณ์อันเป็นคุณประโยชน์ส่วนรวม ยังความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าให้แก่ประเทศชาติและอาณาประชาชนทุกชั้นวรรณะดังปรากฏอยู่ในบัจจุบันนี้ ได้บรรลุผลตรงกับจินตนาการของพระองค์ท่านแล้ว หากทรงมีดวงพระวิญญาณสถิตในทิพยสถานใด ๆ ที่สามารถจะทรงทราบได้ ก็คงจะได้เสวยปีติและโสมนัสปลาบปลื้มในผลงานนี้เป็นอย่างยิ่ง และคงจะได้ประทานพรให้กิจการแพทย์และพยาบาลของเราเจริญรุดหน้าทันสมัยทำประโยชน์ให้แก่ชาวไทยและชาวโลกชั่วกัลปาวสาน

คุณหญิงอนุรักษ์ราชมนเทียร

(คุณหญิงอนุรักษ์ราชมนเทียร)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ
กับ วิคเตอร์ ไฮเซอร์

*ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ นายแพทย์วิคเตอร์ จี. ไฮเซอร์ ผู้ตรวจการของมูลนิธิร็อคคีเฟ็ลเลอร์แห่งสหรัฐอเมริกา, ได้มาแวะที่กรุงเทพฯ และเยี่ยมโรงเรียนราชแพทยาลัยกับสถานอื่น ๆเกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุข. ต่อมาได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้กราบทูลให้ทรงทราบว่าโรงเรียนแพทย์ของพระองค์นั้นเป็นแห่ง "ที่เลวที่สุด" ที่เขาได้เคยเห็น. กรณีนี้เป็นเหตุกระตุ้นให้รัฐบาลไทยขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อคคีเฟ็ลเลอร์ให้ช่วยปรับปรุงโรงเรียนแพทย์ให้ทันสมัย, เป็นผลดีอย่างยิ่งดังที่ทราบกันอยู่แล้ว, ดร.ไฮเซอร์ได้บรรยายเรื่องเหล่านี้ไว้ในหนังสือของเขาชื่อ "แอน อเมริกัน ด็อกเตอร์'ส โอดิย์สซีย์" พิมพ์โดยบริษัท ดับลิว.ดับลิว.นอร์ตัน และจัดทำเป็นฉบับปกกระดาษ โดย กรอสเส็ต ยูนิเวอร์ซัล ไลบรารีย์, กรอสเส็ต แอนด์ ดันแล็ป, นิวยอร์ค. มีบางตอนในบทที่ ๒๗ ที่กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ด้วยความนิยม, สมควรจะตัดตอนแปลมาประดับเป็นความรู้ไว้ดังต่อไปนี้.**

บ่ายวันหนึ่งในเดือนมิถุนายนที่อากาศร้อนอ้าวข้าพเจ้าออกเดินทางไปตามถนนเจริญกรุงหรือ "ถนนใหม่", มุ่งไปสู่พระราชวังแห่งพระเจ้าอยู่หัวของประเทศสยามซึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๑๖ เป็นกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชองค์หนึ่งในจำนวนไม่กี่องค์ที่ยังเหลืออยู่. แต่ก่อนนี้กรุงเทพ, เมืองเวนิสแห่งตะวันออก, ไม่มีถนนเลยนอกจากคลองที่มีร่มไม้. แต่สมเด็จพระมหาวชิราวุธ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)ทรงเบื่อเสียแล้วที่จะเสด็จประพาสไปตามแม่น้ำที่สงบและกว้างใหญ่ในเรือพระที่นั่งสุพรรณหงษ์, ซึ่งมีผีพายหกสิบคนในเครื่องแบบสีแดงสดและใบพายบีดทองโบกเป็นประกายวาบวับในแสงแดด.....

**ข้อความในวงเล็บทุกแห่งเป็นของผู้แปล : อวย เกตุสิงห์ ผู้แปล

หลังจากได้ถูกแนะนำให้รู้จักกับนายทหารจำนวนหนึ่งซึ่งคุยกับข้าพเจ้าอย่างสุภาพที่สุดด้วยภาษาอังกฤษอย่างเยี่ยม, ในห้องรับรองห้องหนึ่ง, ข้าพเจ้าก็ได้ถูกนำอย่างมีพิธีรีตองผ่านกลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่หลายกลุ่มไปถึงบังกาโลห้องเดียวหลังหนึ่งซึ่งเปรียบกับความโอ่โถงแห่งพระที่นั่งใหญ่ๆ แล้วก็ดูเล็กและไม่มีอะไรสะดุดตาเสียเลย. ข้าพเจ้าได้ถูกนำเข้าเฝ้าในทันที. พระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องแบบนายพันเอกทหารอังกฤษ. (คงจะเข้าใจผิด, เพราะเครื่องแบบของไทยสมัยนั้นคล้ายกับของอังกฤษ.) ในห้องแทบจะเต็มไปด้วยนายพลเรือ, นายพล, เสนาบดีและข้าราชการอื่นๆ. ทุกคนอยู่ในเครื่องแบบที่หรูหรายิ่ง.

พระเจ้าอยู่หัวที่มีพระวรกายเตี้ยล่ำและพระพักตร์กลมได้โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้านั่งลงบนเก้าอี้และพระองค์เองประทับลงบนเก้าอี้หวายแตยๆ ตัวหนึ่ง. หลังจากที่ได้ปฏิสันฐานกันตามปกติเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศแล้ว, พระองค์ก็ได้ทรงถามขึ้นโดยทันทีว่า "ท่านเห็นโรงเรียนแพทย์ของเราเป็นอย่างไร".

"ข้าพระพุทธเจ้าไม่อาจจะกล่าวถึงเรื่องนั้นได้ พระพุทธเจ้าข้า"

"ฉันอยากรู้"

"ขอได้โปรดเถิดพระพุทธเจ้าข้า."

"แต่ฉันต้องการรู้เรื่อง."

พระองค์คงจะได้ทรงสังเกตว่าข้าพเจ้าได้ชำเลืองดูหน้าคนทั้งหลายที่ล้อมเราอยู่เป็นครึ่งวงกลมอย่างสอดส่อง. คงจะทรงเชื่อว่าข้าพเจ้ารู้สึกว้าวุ่นเมื่ออยู่ต่อหน้าคนใหญ่คนโตเหล่านั้น, จึงทรงหันไปทางพวกนั้นแล้วตรัสว่า "พวกท่านไปได้"

ไม่มีใครเคลื่อนไหว.

"บอกว่าไปได้." พระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสซ้ำด้วยพระสุรเสียงที่เห็นได้ชัดว่าเป็นพระราชโองการ.

ความประหลาดใจปรากฏขึ้นบนหน้าคนเหล่านั้น. เขาเดินแถวออกไปอย่างไม่ค่อยเต็มใจ, พร้อมด้วยกระบี่ดังกรุ๋งกริ๋ง, และประตูก็ปิดตามหลังเขา.

"ที่นี้เราอยู่เฉพาะตัวต่อตัวแล้ว, จงบอกเรื่องโรงเรียนแพทย์ให้ฉันฟังซิ," ทรงรับสั่งอย่างหนักหน่วง.

"ขอเดชะ, ข้าพระพุทธเจ้าทูลไม่ได้อย่างแท้จริง, พระเจ้าข้า."

"ไม่มีใครเคยพูดความจริงกับฉันเลย. ฉันได้ยินแต่เรื่องที่ใคร ๆ คิดว่าฉันชอบฟัง. ขอให้บอกความเห็นของท่านอย่างตรงไปตรงมา."

ข้าพเจ้ารู้สึกได้ว่ามีนัยน์ตาวาวหลายสิบตากำลังมองลอดมู่ลี่อยู่. ข้อที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือพวกใกล้ชิดของพระเจ้าอยู่หัว, ซึ่งถูกห้ามไม่ให้อยู่ในห้องนั้น, กำลังพยายามเผ้าดูแลให้แน่ใจว่าพระเจ้าแผ่นดินของเขาจะไม่ถูกลอบประหาร.

"ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีพระราชประสงค์จะทรงทราบจริง ๆ หรือพระพุทธเจ้าข้า."

"จริง ๆ."

"ถ้าเช่นนั้นข้าพระพุทธเจ้าก็จะกราบบังคมทูล, ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเห็นโรงเรียนแพทย์มาแล้วทั่วโลก, ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก."

"เอาละ, เอาละ."

"ข้าพระพุทธเจ้าเสียใจอย่างยิ่งที่จะกราบบังคมทูลว่าโรงเรียนราชแพทยาลัยของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นโรงเรียนที่เลวที่สุดที่ข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นมา."

ทรงผลุดลุกขึ้นคล้ายกับว่ามีสปริงดันอยู่และมีพระราชดำรัสพุ่งออกมาว่า"เป็นไปไม่ได้." ทรงพระราชดำเนินกลับไปกลับมาอย่างพิโรธ. "อย่างนี้มันเหลือทน. เป็นไปไม่ได้. ไม่เคยมีใครบอกฉันเช่นนี้มาก่อนเลย."

"ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงขอความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าอย่างตรงไปตรงมา. ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้กราบบังคมทูลแล้ว."

"แต่ทุก ๆ ปีฉันได้ส่งคนหนุ่ม ๆ ที่ดีที่สุดของเราไปยุโรปและอเมริกา. บางคนกลับมาสอนอยู่ในโรงเรียนในขณะนี้."

"ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นคนหนุ่ม ๆ ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้วหลายคน ได้เลือกเอาแต่นิสัยไม่ดีของเรา, ที่ดีนั้นมีน้อย."

"เขาไม่ได้ใช้เวลาของเขาที่ในอเมริกาอย่างถูกต้องดอกหรือ."

"ข้าพระพุทธเจ้าเพียงแต่ตั้งข้อสังเกตที่ไม่อยู่ในเรื่อง. ข้อยากเบื้องต้นที่สุดคือใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่ทรงมีโรงเรียนที่ดี."

"รัฐบาลของฉันไม่มีเงินอีกแล้วที่จะใช้ในเรื่องนั้น."

"ประเทศสยามมีโรงเรียนศิลปะที่งดงาม. โรงเรียนเหล่านี้จะมีประโยชน์อะไรถ้าหากราษฎรขี้โรคและตายเสียก่อนเวลาที่ควร. มีเหตุผลพอสมควรที่จะกล่าวว่ามีอัตราตายสามสิบถึงสี่สิบต่อพัน. คนตายย่อมไม่เพลิดเพลินกับศิลปะ. ข้อแรกที่ประเทศสยามควรจะทำคือจัดอนามัยให้ดี."

ข้าพเจ้าอธิบายถวายต่อไปว่าการรักษาราษฎรของพระองค์ให้หายจากโรคพยาธิปากขอจะทำให้เขามีความสุขขึ้นและทำให้ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจดีขึ้น, ซึ่งจะทำให้ประเทศสยามเล็ก ๆ นั้นมีพลังมากขึ้น. นอกจากนั้นความปรารถนาของเราก็มีเพียงแต่จะร่วมมือกับนายแพทย์ของรัฐบาลของพระองค์, แต่ก่อนอื่นนั้นพระองค์จะต้องทรงผลิตแพทย์ที่ดี, และข้อนี้จะกระทำได้ก็แต่ในโรงเรียนผึกหัดอบรมที่ดีกว่าที่มีอยู่.

"ที่ไหนมีโรงเรียนดีกว่านี้," ทรงถาม.

"ที่ในประเทศฟิลิปปินส์,"

"อ้อ, สหรัฐ ฯ นั้นรวยเสียจนน่ารำคาญ. พวกท่านชาวอเมริกันทุ่มเทเงินเป็นล้าน ๆ เข้าไปในประเทศนั้น. เรื่องมันเข้าใจได้ง่าย, แน่ละ, ว่าทำไมโรงเรียนที่นั่นจึงมีมาตรฐานสูง."

"ขอเดชะพระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ, แต่สหรัฐ ฯ ไม่เคยให้อะไรแก่ฟิลิปปินส์เลย."

"ถ้าเช่นนั้นท่านก็คงจะบันทุกภาษีให้แก่พวกฟิลิปปีโนเสียจนกระทั่งโงหัวไม่ขึ้นทีเดียว."

"หามิได้, พระพุทธเจ้าข้า, พวกนั้นเสียภาษีเบาที่สุดในโลก. สามเหรียญต่อคนรวมอะไร ๆ หมดทุกอย่าง. อัตราภาษีของไทยสูงกว่านั้นมาก."

"เอาเถอะ, แล้วฉันจะทำอย่างไร, ฉันไม่มีเงินจะให้มากขึ้นอีกแล้ว."

"ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่จำเป็นจะต้องใช้เงินมากขึ้นอีก. อาจารย์ที่สามารถนั้นไม่ได้ทำให้เสียเงินมากกว่าอาจารย์ที่ไม่สามารถ. มูลนิธิร็อกคีเฟ็ลเลอร์จะยินดีจัดหาเจ้าหน้าที่ต่างประเทศให้เป็นจุดแกนและให้ทุนเรียนเพื่อช่วยให้คนไทยสามารถรับช่วงการสอนไปได้ในตอนหลัง."

พระเจ้าอยู่หัวทรงรำพึงอยู่ครู่หนึ่งแล้วทรงกล่าวว่า "นี่เป็นโอกาสวิเศษสำหรับฉัน. ตามธรรมดาฉันมีคำแนะนำจากฝ่ายต่างประเทศมากมายจนกระทั่งถ้าฉันจะทำอะไรบ้างก็ดูจะเป็นการก้าวก่ายล่วงสิทธิของคนใดคนหนึ่ง. แต่ขณะนี้สงครามได้ปลดเปลื้องฉันให้พ้นจากพวกที่ปรึกษาไปเสียบ้าง. ฉันจะเสียเงินสำหรับอาจารย์ของฉันเอง. ท่านจะช่วยแนะนำคนที่เหมาะๆ ได้บ้างไหม."

"ข้าพระพุทธเจ้าจะยินดีเป็นอย่างยิ่ง."

แล้วพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงขออภัยที่ได้ทรงพิโรธและทรงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า "ฉันไม่อยู่ในฐานะที่จะแนะนำการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ด้วยตนเอง. แต่ถ้าท่านสามารถจัดให้ญาติของฉันคนหนึ่งไปดูโรงเรียนที่ในฟิลิปปินส์และมีคำแนะนำมาจากเขาบางทีพวกที่ปรึกษาต่างประเทศของฉันอาจไม่ขัดข้อง ท่านจะจัดให้เขาได้การต้อนรับอย่างไม่ให้รู้ว่าเป็นใครเพื่อจะได้ดูเห็นสถานะการณ์ตามที่เป็นจริงได้ไหม."

"ข้าพระพุทธเจ้าเชื่อว่าไม่มีปัญหาในเรื่องนั้น. ข้าพระพุทธเจ้าเองก็จะไปที่ฟิลิปปินส์หลังจากที่นี่."

"เขาจะไปถึงที่นั่นเกือบจะพร้อม ๆ กับที่ท่านไปถึง."

เรื่องนี้ดูจะเป็นเรื่องสุดท้ายของการเข้าเฝ้า. พระเจ้าอยู่หัวทรงลุกขึ้นยืน, และข้าพเจ้าก็ยืนขึ้นด้วย. มีพระราชดำรัสว่า "คอยประเดี๋ยว" และทรงเรียกมหาดเล็กคนหนึ่งออกมาและทรงสั่งเป็นภาษาไทย. ข้าพเจ้ารู้สึกว่าการเข้าเฝ้านั้นได้เนิ่นนานไปเกินกว่าธรรมดา, แต่ประเดี๋ยวหนึ่งมหาดเล็กนั้นก็กลับเข้ามาพร้อมด้วยหีบหุ้มกำมะหยี่ใบเล็ก ๆ ในมือ. พระเจ้าอยู่หัวทรงยื่นหีบนั้นให้แก่ข้าพเจ้าพร้อมกับมีพระราชดำรัสว่า "ฉันให้สิ่งนี้แก่ท่านเป็นการยืนยันสัญญาของฉันที่จะสนับสนุนงานของมูลนิธิร็อคคีเฟ็ลเลอร์ในประเทศสยาม."

ข้าพเจ้าถวายคำนับแล้วก็ถอยออกมา. เมื่อกลับถึงโรงแรมข้าพเจ้าเปิดหีบดูก็ได้เห็นว่าข้าพเจ้าได้รับพระราชทานตราจตุรถาภรณ์ช้างเผือก. ภูษนาภรณ์. คุณค่าของตรานี้สำหรับข้าพเจ้าคือคำมั่นจากพระเจ้าอยู่หัวที่จะทรงสนับสนุนการดำเนินงานเพื่อยกฐานะของภาวะการทางอนามัยและการศึกษาแพทย์.....

เนื่องด้วยสมเด็จพระมหาวชิราวุธทรงมีความเชื่อมั่นว่าบรรดาที่ปรึกษาชาวต่างประเทศทั้งหลายของพระองค์นั้นควรจะได้เปลี่ยนเป็นคนไทยเสียทั้งหมด, พระองค์จึงทรงเห็นด้วยโดยง่ายดายกับนโยบายของมูลนิธิร็อคคีเฟลเลอร์ที่จะให้ความช่วยเหลือโดยผึกฝนและแนะนำทางให้คนไทยแล้วปล่อยให้ทำงานต่อไปเอง.....

เชื่อกันว่างานอดิเรกของพระเจ้าอยู่หัวคือเขียนบทละคร. แต่พระองค์เคยทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรียนเบื้องต้นเรื่องสุขศาสตร์และการศึกษา. ซึ่งดีพร้อมทุกประการเว้นเสียแต่ในนั้นแนะให้ใช้ยาของหมอเถื่อนคนหนึ่งสำหรับรักษาโรคเกี่ยวกับท้อง. เชื่อกันว่าพระองค์ทรงสนพระทัยอย่างลึกซึ้งในเรื่องโรควิกลจริต. และเคยมีรายงานว่าพระองค์เคยทรงจ่ายเงินพระคลังข้างที่ให้เป็นค่าใช้จ่ายในการส่งเสริมการปลูกผีตลอดเวลาหนึ่งปี.

แต่ความสนพระทัยอย่างยิ่งของพระเจ้าอยู่หัวได้ถูกชักนำไปในทางที่ไม่ถูกต้อง. โรงเรียนแพทย์นั้นสมควรอย่างแท้จริงที่จะได้รับคำประนามที่ข้าพเจ้าได้ใช้ในการเข้าเผ้ากับพระองค์. หลักเกณฑ์ในการรับเข้าโรงเรียนนั้นคือการจบมัธยมปีที่แปด แต่ผู้ชายที่อ่านออกเขียนได้และมีสติปัญญาปานกลางจะถูกรับไว้แทบทุกคน. โรงเรียนขาดแคลนอุปกรณ์อย่างน่าสังเวช. ไม่มีความสดวกในด้านการทดลองให้ไว้เลย, และแม้แต่กล้องจุลทัศน์สักกล้องหนึ่งก็ไม่มีสำหรับนักเรียน. แท้จริงนั้นมีกล้องจุลทัศน์ที่ใช้ได้สักครึ่งโหลเท่านั้นทั่วประเทศสยาม.....

ในท่ามกลางของการไร้ประสิทธิภาพและขาดแคลนความสะดวกและอุปกรณ์นี้มีพระองค์เจ้ารังสิต (เสด็จในกรมหมื่นไชยนาทนเรนทรในสมัยนั้น) ประทับอยู่, ซึ่งทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นท่านผู้หนึ่งที่ทรงมีน้ำพระทัยเห็นแก่ส่วนรวมอย่างแท้จริง. ถึง

แม้ว่าพระองค์เองจะไม่ใช่แพทย์, พระองค์ก็ได้ทรงเล่าเรียนวิชาการศึกษาที่ในประเทศเยอรมันนี, และกำลังทรงพยายามอย่างแก่วนกล้าที่จะยังให้เกิดความก้าวหน้าและทำให้ภาวะการณ์ในโรงเรียน (แพทย์) นั้นดีขึ้น. แต่พระองค์ไม่ทรงสามารถจะทำอะไรได้มากไปกว่าซ่อมแซมตึกเก่า ๆ สับปะรังเคบางหลังและจัดห้องปาฐกถาเพิ่มขึ้น.

ภายหลังที่ข้าพเจ้าไปถึงพีลิปปินส์แล้วไม่ช้า, พระองค์เจ้ารังสิต, ในพระนามว่ากรมหมื่นไชยนาท ฯ ก็ไปถึง. ในระหว่างที่พระองค์อยู่ที่นั่นเกือบหนึ่งเดือนข้าหลวงใหญ่แฮร์ริสันได้จัดให้พระองค์ทอดพระเนตรทุก ๆ อย่าง ที่อาจเป็นประโยชน์หรือเป็นที่สนพระทัยและข้าพเจ้าก็ได้นำเสด็จจากโรงพยาบาลไปที่โรงเรียนแพทย์, สำนักงานวิทยาศาสตร์, และแม้จนกระทั่งกองดับเพลิง, เพื่อให้พระองค์ได้เห็นว่าอเมริกานั้นจัดดำเนินงานอย่างไรในภาคตะวันออก. ความสงสัยใด ๆ ที่อาจเหลืออยู่ในพระทัยที่เกี่ยวกับความไม่เห็นแก่ตัวของการกระทำต่าง ๆ ของอเมริกันดูทีจะถูกบั่นเบาไปจนหมดสิ้น.

ในระหว่างการสนทนาของเราหลาย ๆ ครั้งพระองค์เจ้ารังสิตค่อย ๆ มีความไว้วางใจมากขึ้น และได้ทรงเล่ารายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับภาวะลำบากที่สมเด็จพระมหาวชิราวุธตกเข้าไปอยู่. กษัตริย์พระองค์นั้นทรงมีน้ำพระทัยดีและไม่มีพระราชประสงค์ที่จะปลงพระทัยเชื่อในเรื่องความไม่ดีของใคร ๆ. ดังนั้นพระองค์จึงทรงถูกบิดเบี่ยงไม่ให้ทรงทราบความจริงอยู่บ่อย ๆ. ความเชื่อมั่นของพระองค์เจ้ารังสิตคือว่าถ้าหากคณะบุคคลที่คอยควบคุมท่าทีของพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องบ้านเมืองไม่เห็นชอบด้วยกับโครงการฝ่ายการแพทย์, อนาคตของโครงการนั้นก็จะหมดหวัง. อนึ่งชัยชนะของฝ่ายสัมพันธมิตร (ในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง) อย่างใหญ่หลวงเกินไปอาจจะทำให้สถานการณ์ของประเทศสยามน่ากลัวมากยิ่งขึ้นเพราะจะทำให้ดุลแห่งอำนาจซึ่งเป็นหลักประกันความปลอดภัยอย่างเดียวนั้นต้องล้มเหลวไป.....

ประสพการของประเทศสยามในด้านที่เกี่ยวกับประเทศฝรั่งเศส, ซึ่งค่อย ๆ แทะเอาอะไรไปทีละชิ้นพร้อมกับสัญญาแต่ละครั้ง, ก็เป็นไปในด้านโชคร้ายเช่นกัน. เพื่อจะให้ได้รับความยินยอมของฝ่ายฝรั่งเศสในเรื่องการยกเลิกสิทธิคุ้มครองนอก

ประเทศ, ฝ่ายไทยได้ยอมตกลง, นอกจากข้ออื่น ๆ, ที่จะให้มีชาวฝรั่งเศสหนึ่งคนในตำแหน่งผู้อำนวยการของสถานเสาวภา, อย่างแทบจะตลอดกาล. แม้ว่าสถานเสาวภานั้นจะได้สร้างขึ้นและดำเนินการใช้จ่ายด้วยเงินของไทย, แต่ก็อยู่ในความอำนวยการของฝรั่งเศส. เมื่อข้าพเจ้าไปประเทศสยามครั้งแรกนั้นฝ่ายสัมพันธมิตรกำลังตกหนักในสงคราม. และประเทศฝรั่งเศสก็กำลังอยู่ในฐานะเอาหลังชนฝา. ผู้ครองตำแหน่ง (ผู้อำนวยการ) ชาวฝรั่งเศสได้ไปเข้าสงครามแนวหน้าเสียแล้ว, ปล่อยให้การควบคุมอยู่ในมือของคนไทย. เห็นได้ชัดว่าการจัดการผิดพลาด, สถานที่นั้นสกปรก. และมีกระต่ายตายอยู่ในกรง. ในจำนวนชีวสารหลายสิบอย่างที่ตามธรรมดามีการผลิตภายในสถาบันเช่นนี้, มีที่กำลังทำกันอยู่ก็แต่เพียงวัคซีนกันโรคกลัวน้ำกับผีดาษ. ข้าพเจ้ารู้สึกขนลุกเมื่อนึกถึงการที่เอาพลังใหญ่หลวงเช่นนั้นไปวางไว้ในมือของคนไทยที่มีความรู้เพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ และไม่ได้รับการผึกฝนเสียเลยทีเดียว.

โดยการขอร้องของพระองค์เจ้ารังสิตข้าพเจ้าได้เสนอผู้อำนวยการคนใหม่สำหรับสถานปาสเตอร์. แต่พอทางฝรั่งเศสได้ข่าวว่าฝ่ายไทยได้เลือกชาวอเมริกัน. ชาวฝรั่งเศสคนนั้นก็ได้ถูกปลดปล่อยจากทหารและรีบแล่นกลับไปครองตำแหน่งอย่างเดิม. สองวันต่อมาชาวอเมริกัน, ดร.ไอรา อัยเออร์, ก็โผล่ไปถึง. ฝ่ายไทยที่ไม่รู้จะทำอย่างไรก็จำต้องจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งในเหตุการณ์ขัดข้องนั้นและได้รีบจัดตั้งตำแหน่งที่ปรึกษาฝ่ายสุขาภิบาลของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยให้แก่เขาโดยมีอัตราเงินเดือนสูงกว่า.

เก็บเล็กผสมน้อย

ขณะที่เขียนเรื่องนี้อยู่นั้น เป็นวันบำเพ็ญพระราชกุศลในงานสัตมวารพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ผู้เขียนเรื่องนี้เป็นคนนอกราชการอยู่ จึงตั้งใจว่าจะไม่ไปในงานนี้ แต่เมื่อไม่ไปแล้วจะอยู่เฉย ๆ ก็ไม่ได้ จึงต้องขออุทิศคอลัมน์เก็บเล็กผสมน้อยในวันนี้ ถวายสนองพระเดชพระคุณแด่เสด็จในกรมผู้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว

ตามประเพณีของไทยเรา คำว่า "เจ้าต่างกรม" มีความหมายถึงฐานันดรศักดิ์ที่เต็มไปด้วยอำนาจและลาภยศวาสนา ผู้เขียนเรื่องนี้ได้รู้จักเสด็จในกรมมาแล้วหลายพระองค์ แต่ละองค์ก็ยืนยันในความหมายของคำว่าเจ้าต่างกรมที่เข้าใจกันอยู่ทั่วไป แต่เสด็จในกรมพระชัยนาทเท่าที่ผู้เขียนได้รู้จัก ทรงปฏิบัติพระองค์ไปในทางตรงกันข้ามกับความหมายของคำว่า "เจ้าต่างกรม" ที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะเสด็จในกรมโปรดความทรงเป็นอยู่แบบคนธรรมดาสามัญ โปรดเสวยอาหารที่ง่าย ๆ และทรงทำเกือบทุกสิ่งด้วยพระองค์เอง ปราศจากพิธีรีตอง ผู้เขียนเรื่องนี้เคยเห็นเสด็จในกรมทรงขับรถยนต์ด้วยพระองค์เอง ไปจอดที่หน้าร้านเจ๊กซักเสื้อแถวสุริวงศ์ เสด็จลงจากรถพร้อมด้วยหอบเสื้อผ้าเครื่องแต่งพระองค์ เพื่อนำไปมอบให้แก่เจ๊กซักเสื้อ ผู้เขียนเรื่องนี้เคยไปเฝ้าที่วังเวลาบ่าย ๆ เสด็จในกรมทรงเบิดตู้น้ำแข็งที่วัง ทรงหั่นหมูแฮมกับขนมปังด้วยพระหัตถ์มาประทานให้กินกับน้ำชา ทั้งนี้มิใช่ว่าที่วังจะไม่มีมหาดเล็กชั่วแต่ว่ามหาดเล็กเจ้านายที่สบายที่สุด เห็นจะอยู่ทวังถนนวิทยุ

ทุกคนก็ย่อมทราบว่าเสด็จในกรมทรงเป็นพระราชโอรส แห่งพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้ทรงทำคุณประโยชน์ไว้แก่บ้านเมืองของคนไทยเป็นเอนกประการ แทบจะพรรณนามิได้ทั่วถ้วน ฉนั้นเมื่อมีเหตุการณ์ทางการเมืองมา

บทความของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ใน "สยามรัฐรอบปี" ๒๔๘๓ ฉบับพิเศษรอบปีแรก หน้า ๑๔๗

กระทบกระเทือนถึงเสด็จในกรม จนถึงกับต้องจับกุมคุมขัง และมีพันธนาการเยี่ยงนักโทษในคดีอุกฉกรรจ์ คนเป็นส่วนมากจึงพากันตระหนกตกใจ ผู้เขียนเรื่องนี้ออกจะมีความรู้สึกเกี่ยวกับเหตุการณ์ครั้งนั้นเป็นพิเศษ เพราะเหตุว่าเมื่อมีการจับกุมกันครั้งนั้น เขามาจับเอาเสด็จในกรมไปจากบ้านของผู้เขียนเรื่องนี้เอง ที่จังหวัดลำปาง ถ้าจะพูดอุปมัยก็จะต้องพูดว่า "เขามาจับเสด็จในกรมไปจากตักของผู้เขียน"

ในครั้งนั้นเสด็จในกรมทรงว่างราชการ จึงทรงใช้เวลาเสด็จประพาสตามจังหวัดต่าง ๆ จังหวัดภาคเหนือเป็นที่โปรดปรานมาก เพราะเป็นที่สูงและมีอากาศแห้งถูกกับพระอาการที่ประชวรอยู่ด้วยโรคหืดเป็นประจำ ระหว่างที่ผู้เขียนอยู่ทางภาคเหนือในกรมเสด็จบ่อยครั้ง และทุกครั้งก็มาประทับที่บ้านอย่างกันเอง ผู้เขียนเรื่องนี้ก็ยินดีต้อนรับเสด็จ เพราะเสด็จในกรมมิได้เสด็จอย่างเจ้านายแต่เสด็จฐานญาติผู้ใหญ่ใกล้ชิด กระทำพระองค์ให้เข้าได้กับความเป็นอยู่ของครอบครัว เรื่องอาหารการกินก็มีรับสั่งไว้ฉะเพาะมิให้เปลี่ยนแปลง เคยกินอย่างไรก็ให้คงทำต่อไป ตามปรกติก็เสด็จแต่พระองค์เดียว ไม่มีผู้ตามเสด็จเป็นจำนวนมากซึ่งผู้รับเสด็จจะต้องเป็นภาระรับรองเลี้ยงดู การรับเสด็จในกรมจึงเหมือนกับรับญาติสนิทมาอยู่ด้วยเป็นครั้งคราว ไม่มีสิ่งใดที่จะต้องเสีย มีแต่จะได้รับความยินดี โดยฉะเพาะผู้เขียนได้รับความรู้มากมายหลายอย่างจากเรื่องราวต่าง ๆ ที่ทรงเล่าให้ฟัง

คืนวันหนึ่ง ผู้เขียนนั่งฟังวิทยุจากกรุงเทพฯ อยู่ สักครู่หนึ่งเสด็จในกรมก็มาประทับฟังด้วย คืนนั้นมีข่าวผู้ที่ถูกจับกุมทางบ้านใต้คนหนึ่งหลบหนีเจ้าพนักงานแล้วถูกยิงตาย เสด็จในกรมก็ทรงฟังข่าวต่าง ๆ โดยดุษณี บางทีจะไม่ทรงทราบเลยว่าในเวลาไม่กี่ชั่วโมงหลังจากนั้น พระองค์เองจะกลายเป็นข่าวสำคัญ

รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งเป็นวันเสด็จกลับกรุงเทพฯ โดยขบวนรถด่วน มีรับสั่งใช้ให้ผู้เขียนไปบุ๊ครถนอนถวายไว้วันหนึ่งล่วงหน้า วันนั้นรถด่วนขาล่องออกจากสถานีลำปางเวลาบ่ายโมงเศษ เสด็จในกรมเสวยพระกระยาหารกลางวันราว ๆ เที่ยง แล้วก็รับสั่งว่าจะบรรทมพักผ่อนสักครึ่งชั่วโมงก่อนที่จะเสด็จไปสถานี ในระหว่างที่บรรทมอยู่นั้น

เอง เจ้าพนักงานตำรวจสันติบาลที่ขึ้นไปจากกรุงเทพ ฯ ก็มาขอเข้าเฝ้าโดยด่วน เมื่อได้เข้าไปเฝ้าก็ทูลเชิญเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ มีรับสั่งถามว่า "มีเรื่องอะไรหรือ" นายตำรวจผู้นั้นก็ทูลว่า "ผู้บังคับการตำรวจสันติบาลจะขอเฝ้าที่กรุงเทพ ฯ" เสด็จในกรมรับสั่งถามต่อไปว่า "ใครเป็นผู้บังคับการตำรวจสันติบาล" นายตำรวจกราบทูลต่อไปว่า "ขุนศรีศรากร" ในกรมก็มีรับสั่งว่า "เอ ฉันไม่รู้จัก" เมื่อนายตำรวจทูลถามว่าทรงมีบ้านหรือไม่ก็รับสั่งตอบว่า "ไม่เคยมีเลยแม้แต่บ้านยิงนก" แล้วก็เสด็จลุกจากพระที่แต่งพระองค์เสด็จไปสถานีรถไฟ มีนายตำรวจนั่งไปหน้ารถและมีผู้เขียนเรื่องนี้ตามไปส่งเสด็จด้วย ตั้งแต่เวลาที่นายตำรวจเข้าไปจับหรือเชิญเสด็จ ตลอดจนถึงเวลาที่เสด็จขึ้นรถด่วนเข้าไปในห้อง มีเจ้าพนักงานตำรวจยืนคุมหัวรถท้ายรถ เสด็จในกรมมิได้มีพระอาการผิดปรกติหรือสะทกสะท้านแม้แต่น้อย คำว่า "ขัตติยมานะ" นั้น ผู้เขียนเคยได้ยินคนพูดกันมาบ่อยครั้ง และตีความหมายกันไปมากมาย แต่ผู้เขียนได้เคยเห็น "ขัตติยมานะ" ของจริงก็ในคราวนั้นครั้งเดียว

ก่อนที่รถไฟจะออก ผู้เขียนไปยืนส่งเสด็จอยู่คนเดียวริมหน้าต่างรถไฟที่ประทับ ความรู้สึกขณะนั้นบอกไม่ถูก ถ้าหากว่าจะติดคุกติดตรางหรือตายถวายได้ก็คงจะยอม แต่เมื่อเห็นเสด็จในกรมยังทรงพระสรวลเป็นปรกติ ผู้เขียนก็ได้แต่ตีหน้าชื่น เล่นตลกถวายอย่างไม่น่าขัน โดยกราบทูลว่า "เสด็จไปกลางทางอย่าทรงหนีเป็นอันขาด เดี๋ยวจะเหมือนตาหลวงอะไรที่เป็นข่าววิทยุเมื่อคืนนี้" เสด็จในกรมก็ทรงพระสรวลเป็นที่รื่นเริง พอรถด่วนเริ่มเคลื่อนจากสถานีก็เอื้อมพระหัตถ์มาตบไหล่ผู้เขียนเบา ๆ แล้วตรัสว่า "ฉันหวังว่ามาคราวนี้จะไม่ได้พาเอาเคราะห์กรรมมาให้เธอ" เพียงเท่านั้นเอง แล้วผู้เขียนก็มิได้เฝ้าเสด็จในกรมมาอีกเป็นเวลาเกือบหกปี

เหตุการณ์ต่อมา แสดงให้ปรากฏชัดว่า เสด็จในกรมมิใช่จะทรงปราศจากความพยาบาทอาฆาตเท่านั้น แม้แต่ความหมายของคำเหล่านี้ก็ไม่ทรงรู้จัก เสด็จในกรมพร้อมที่จะพบปะกับคนฝ่ายหนึ่ง ซึ่งกระทำแก่พระองค์อย่างรุนแรงด้วยความเป็นมิตร และให้โอกาสทุกทางแก่คนเหล่านั้นที่จะได้บำเพ็ญประโยชน์แก่บ้านเมืองต่อไป เสด็จในกรมมาประทับอยู่กับผู้เขียนเรื่องนี้เมื่อขณะที่ถูกจับ ผู้เขียนเรื่องนี้เห็นชีวิตและโชค

ชตาของมนุษย์เป็นของปลาดขบขัน เมื่อได้ทราบว่า เสด็จในกรมไปบรรทมที่กรมทหาร ป.ต.อ. โดยมีท่านจอมพลเป็นมหาดเล็กอยู่งานรับใช้ เมื่อคืนวันเกิดจลาจล วันที่ ๒๖ กุมภา

เมื่อมีข่าวว่าจะเสด็จโลซานน์ หนังสือพิมพ์สยามรัฐได้ทักท้วงขึ้นมาว่า ในฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ไม่ควรที่จะเสด็จจากพระนคร เมื่อเสด็จในกรมได้ทอดพระเนตรเห็นข้อทักท้วงก็มีรับสั่งระงับการที่จะเสด็จนั้นเสียทันที เรื่องนี้มิได้แสดงความวิเศษวิโสของหนังสือพิมพ์สยามรัฐเลยแม้แต่น้อย แต่แสดงให้เห็นว่า จะหาผู้ใดที่เป็นใหญ่ในแผ่นดินที่ประเสริฐเท่าเสด็จในกรมพระชัยนาทนเรนทร เห็นจะหาได้ยาก

๑๕ มีนาคม ๘๔

พระรูปถ่ายในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันเสด็จนิวัตพระนคร ๑๔ มีนาคม ๒๔๙๓

พระเกียรติคุณ
คำนึง

ใดเล่า เราท่าน บรรดา ชาวโลก บูชา
ไว้เชิด ชูลักษณ์ ศักดิ์ศรี
นั่นคือ คุณงาม ความดี อันก่อ กรณี
ให้เกิด ประโยชน์ นานา
หากอ้าง องค์พระ ปิตุลา สมเด็จ กรมพระยา
ชัยนาท นเรนทร ฯ เห็นสม
เหตุพระ พิรยภาพ อุดม เนืองนำ สังคม
ประสบ ความสำเร็จ หลายสถาน
อาทิ ทรงเอื้อ เอาการ สาธารณ สุขสาร
สำคัญ ขั้นสร้าง ทางเจริญ
ผลงานด้านนี้ หน้าเดิน เกียรติก้อง สรรเสริญ
สืบมา ล่วงสมัย ไปเลื่อน
สาธารณสุข ยิ่งเติบ ยิ่งเตือน ให้เห็น พระเหมือน
ผู้มอบ มรดก มหาศาล
ผลิดอก ออกผล ตระการ คือแพทย์ พยาบาล
เภสัช กรแกร่ง แข็งขัน
ล้วนเพียบ สมรรถภาพ เทียมทัน กับสมัย ปัจจุบัน
ตามแบบ เวชศาสตร์ สากล
อีกทาง ธรรมการ ก็สน พระทัย กังวล
ด้วยเรื่อง สามัญ ศึกษา

ถึงกับ ทรงอุทิศ เวลา ประศาสน์ วิชชา
ในชั้น เช่นครู ผู้เข็ญ

สำศิษย์ ด้วยความ ยากเย็น ซ้ำงาน ยังเป็น
งานบีด ทองพระ ภาคหลัง

หากมั่น พระทัย จริงจัง ในอัน จะยัง
ให้เกิด ประโยชน์ โสตสม

หน้าที่ อันดับ อนุกรม โดยราช นิยม
ช่วยปลัด ทูลฉลอง ธรรมการ

ภาษา เยอรมัน พระประทาน แม้ล่วง กาลนาน
ยังคง ซาบซึ้ง ตรึงใจ

นักเรียน เทพศิรินทร์ ทุกสมัย ให้สำ นึกใน
พระคุณ เรืองรู บูชา

พระเกียรติ คุณดั่ง พรรณนา แน่แท้ บรรดา
ศิษยา นุศิษย์ สดุดี

รังสฤษฎ์ อนุ สาวรีย์ ไว้เป็น สักขี
แห่งกต เวทิตา ตรึงใจ ฯ.

ชินวิล ปราโมช

(หลวงสำเร็จวรรณกิจ)

สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร
ทรงปรับปรุงการศึกษาแพทย์อย่างไร

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่ รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ทรงรับราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย สังกัดอยู่ในกระทรวงธรรมการ

เมื่อได้ทรงรับตำแหน่งดังกล่าวแล้ว ก็ได้ทรงพยายามศึกษาสอบสวนถึงภาวะการต่าง ๆ ของโรงเรียนแพทย์ในเวลานั้นมีฐานะอย่างไร ซึ่งปรากฏว่าการศึกษาแพทย์ในเวลานั้นมีฐานะห่างจากระดับที่ควรอยู่เป็นอันมาก ทั้งยังขาดครูที่สอนในวิชาการต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน เมื่อทราบถึงภาวะการดังนี้แล้ว จึงทรงตั้งพระทัยที่จะปรับปรุงเพื่อช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาของนักเรียนแพทย์ให้สูงขึ้นเท่าที่จะทรงทำได้ในเวลานั้น เป็นการกรุยทางที่จะยกมาตรฐานให้เข้าสู่ระดับสากลในเวลาข้างหน้า

ในส่วนพระองค์ของเสด็จในกรม ถ้าจะกล่าวถึงพระอัธยาศรัย จะเห็นว่าพระองค์มีพระอัธยาศรัยงดงาม ไม่ถือพระองค์ ทรงโอภาปราศรัยเป็นกันเองแก่เจ้าหน้าที่ครูอาจารย์ ทั้งไทยและชาวต่างประเทศ ตลอดจนถึงนักเรียนโดยทั่วถึงกันหมด อาจารย์ที่เป็นฝรั่ง ได้เรียกพระองค์ท่านว่า “ในกรมของเรา” (Our Nai Korm) กันทั่วไป นอกจากจะเสด็จมาทรงงานในเวลากลางวัน ในเวลาเย็นยังเสด็จมาเยี่ยมโรงเรียนพร้อมกับหม่อมอลิซาเบธหลายครั้ง ทรงทอดพระเนตรทั่วถึงทุกแห่งไม่มีเว้น แม้แต่ห้องอาบน้ำ ห้องส้วมของนักเรียนก็ทอดพระเนตรด้วย

๑. สำหรับปรับปรุงการศึกษาของนักเรียนแพทย์ ได้ทรงเริ่มตามลำดับดังต่อไปนี้

ก. การเพิ่มปีการศึกษา ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษาแพทย์ที่ได้จัดหลักสูตรมาแต่เดิมมีปีการศึกษาเพียง ๓ ปี กับทำการผ่าตัดอีก ๑ ปีนั้นน้อยเกินไป ได้ทรงพระดำริต่อไปว่า การศึกษาของนักเรียนแพทย์นั้นควรจะต้องแบ่งแยกออกเป็น ๒ ตอน คือตอนแรกสอนวิชาวิทยาศาสตร์อันเป็นเบื้องต้นของวิชาแพทย์ เช่น วิชากายวิภาควิทยา สรีรวิทยา สุขวิทยา และวิชาทางวิทยาศาสตร์ เช่น เคมีและพิสิคเป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นวิชา Pre—clinic สำหรับตอนที่สองนั้นสอนวิชาแพทย์โดยเฉพาะ แต่การที่จะจัดรูปการศึกษาขึ้นใหม่นี้ ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าปีการศึกษาที่ได้จัดไว้เพียง ๔ ปีนั้นยังน้อย ไม่เพียงพอแก่การศึกษาที่จะทรงจัดขึ้น จำเป็นที่จะต้องเพิ่มขึ้นอีกอย่างน้อยหนึ่งปี รวมเป็น ๕ ปี จึงจะเข้ารูปกับแผนการอย่างใหม่นี้ได้ เมื่อได้ทรงปรึกษาหารือกับบรรดาครูอาจารย์เป็นที่ตกลงกันแล้ว จึงเริ่มจัดแผนการศึกษาใหม่นี้ในปีต่อมา คือแบ่งเป็น ๒ ตอน ๆ ละ ๒ ปีครึ่ง คำว่าตอนนั้นได้ทรงบัญญัติคำใหม่ขึ้นใช้แทน ใช้ว่า อัฒพรรษ การศึกษาจึงมีอยู่ ๒ อัฒพรรษ และให้เลิกการสอบไล่ในเวลาสิ้นปี อัฒพรรษหนึ่งให้สอบครั้งเดียว เมื่อจบการศึกษาของอัฒพรรษหนึ่งแล้ว การสอบไล่จึงมีเพียง ๒ ครั้งเท่านั้น ผู้ใดสอบเมื่อสิ้นอัฒพรรษที่ ๒ ได้ ก็จะได้รับประกาศนียบัตรแพทย์ได้

ข. ปัญหาเรื่องครู เรื่องการหาครูมาช่วยสอนนักเรียน เป็นปัญหาที่ยากลำบากมากที่สุดในเวลานั้น แต่โชคได้ช่วยพระองค์ท่านที่มีแพทย์ไทยสองท่านที่จบการศึกษาแพทย์จากประเทศอังกฤษ กลับประเทศไทย คือ หม่อมเจ้าถาวรมงคลวงศ์ กับร้อยตรีชื่น พุทธิแพทย์ (พลตรีพระยาดำรงแพทยาคุณ) เสด็จในกรมได้ทรงขอแรงท่านทั้ง

สองมาช่วยเป็นอาจารย์ ท่านถาวรมงคลวงศ์ สอนวิชาพยาธิวิทยา และวิชาโรคประเทศร้อน หรือเรียกกันในสมัยนั้นว่า วิชาปรสิตวิทยา ส่วนร้อยตรีชื่น พุทธิแพทย์ สอนวิชาสุขวิทยา กับวิชาสูติศาสตร์ สำหรับวิชาพยาธิวิทยานั้นใคร่ขอกล่าวเพิ่มเติมไว้ในที่นี้ว่า แท้จริงไม่ใช่วิชาพยาธิวิทยา เพราะนักเรียนไม่มีพื้นพอที่จะเรียนได้ เพื่อที่จะช่วยนักเรียนให้สามารถเข้าใจในวิชาโรคประเทศร้อนได้ตามควร ท่านถาวรจึงทรงเปลี่ยนมาทำการสอนในวิชา Histology โดยเฉพาะเรื่อง Normal หรือ Healthy histology ก่อนเพื่อช่วยนำทางการสอนวิชาโรคประเทศร้อนตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนโรคประเทศร้อนนั้นทรงสอนจากตำราโรคประเทศร้อนของเซอร์แพทริกแมนสัน พิมพ์ครั้งที่ ๕ เมื่อปี ๑๙๑๔ และหม่อมเจ้าวัลภากร สอนวิชาศัลยศาสตร์

ต่อมาได้มีแพทย์ไทยกลับจากประเทศอังกฤษอีกท่านหนึ่ง คือ นายแพทย์สิ่นสุวงศ์ (หลวงสุเวชศุภกิจ) ได้มาช่วยท่านถาวรสอนวิชาโรคประเทศร้อนและศัลยศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีอาจารย์ที่สอนอยู่เดิม คือ พระอาจวิทยาคม (ยอช แมกฟาแลนต์) หมอดิวบีเตอรเสน แพทย์ชาวเดนมาร์ค แพทย์ประจำบริษัทไฟฟ้าไทย สอนวิชาเรื่องกามโรค หมอ ย. โบสโสนี แพทย์ชาวอิตาเลียน สอนวิชาบัคเตรีวิทยา และพระยาอายุรเวชวิจักษ์ (หมอคาทิว) กับเจ้าคุณบริรักษเวชชการ เมื่อยังมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนบริรักษ์ สอนวิชาตรวจโรค สำหรับอาจารย์ที่สอนในอัมพรรษที่หนึ่งนั้น มีหม่อมเจ้าพูลศรีเกษม ดร. ลูซิอุส ครูกิมมี (พระยาประสาทธาตุการ) สอนวิชาเคมี พระยาวิทยาปรีชามาตร์ สอนวิชาพฤกษศาสตร์ และมีพระยาวรวิทย์พิศาล และหลวงสมิธอนุสาร เป็นครูสอนวิชาภาษาอังกฤษ

ในเวลาที่เสด็จในกรมทรงปรับปรุงการศึกษาแพทย์อยู่นั้น ตรงกันกับที่เกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่งในยุโรป จึงมีแพทย์และชนชาวเยอรมันที่ประกอบอาชีพอยู่ในดินแดนของอังกฤษและประเทศสัมพันธมิตร หลบหลีกภัยสงครามเข้ามาพักพิงอยู่ใน

ประเทศ เพราะขณะนั้นในประเทศไทยยังประกาศตนเป็นกลางอยู่ ในบรรดาชาวเยอรมันและออสเตรียที่มาขอทำการกับเสด็จในกรมที่โรงเรียนแพทย์นั้นมีอยู่ ๓ คน ๆ แรกเป็นศัลยแพทย์ ชื่อ ดร. พันเวเซล ซึ่งได้รับมอบให้ทำหน้าที่หัวหน้าศัลยแพทย์ของโรง-พยาบาลศิริราช ซึ่งได้มากวดขันเรื่องความสะอาดเกี่ยวแก่การผ่าตัด ให้มีลักษณะเป็น Aseptic surgery โดยแท้จริง

การแบ่งการศึกษาแพทย์ออกเป็นอัฒพรรษโดยสอบไล่อัฒพรรษละครั้งนั้น ได้ใช้แก่นักเรียนถึงรุ่นปี ๒๔๖๐ เท่านั้น เพราะในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ พระบาทสมเด็จพระ-มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้น อยู่ในกระทรวงธรรมการ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นไชยนาทนเรนทรดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย และในปีเดียวกันนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รวมโรงเรียนราชแพทยาลัยเข้าในจุฬาลงกรณ์มหา-วิทยาลัย และในปี ๒๔๖๐ ทางการของมหาวิทยาลัยได้จัดตั้งคณะแพทย์ศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์วิทยาลัยขึ้น และได้ขยายหลักสูตรวิชาแพทย์ต่อไปอีก โดยเพิ่มการศึกษาจาก ๕ ปี เป็น ๖ ปี ดังนั้นแพทย์รุ่นปี ๒๔๖๖ จึงเป็นแพทย์ประกาศนียบัตรรุ่นแรกที่เรียนครบตามหลักสูตร ๖ ปีเต็ม

แม้ในระยะนี้จะได้เสด็จไปดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยแล้วก็ดี แต่เสด็จในกรมยังปฏิบัติพระองค์ใกล้ชิดติดต่อกับโรงเรียนแพทย์ และทรงพระเมตตาสนิทสนมกับนักเรียนแพทย์เหมือนเมื่อยังดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยแต่ก่อน ทั้งนี้เป็นพระกรุณาธิคุณอย่างล้นเกล้า ซึ่งพระเมตตาคุณนี้ยังคงฝังอยู่ในจิตใจนักเรียนแพทย์ในยุคนั้นจนกระทั่งทุกวันนี้

๒. ทรงจัดตั้งนักเรียนแพทย์เสือป่า

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราโชบายจัดตั้งกิจการเสือป่าและลูกเสือขึ้น เพื่อฝึกบุคคลพลเรือนและเด็กนักเรียน

ให้มีความรู้ในวิชาทหาร สำหรับรักษาความสงบภายในเมื่อมีภาวะฉุกเฉินเกิดขึ้น และหน่วยทหารจะต้องไปปฏิบัติงานตามชายพระราชอาณาเขตต์หรือภายนอกประเทศเพื่อสนองพระบรมราโชบายดังกล่าวนี้ กับเพื่อทรงหาโอกาสที่จะให้นักเรียนแพทย์ได้ผึกวิชาทหารอันจะช่วยให้มีอนามัยแข็งแรงและมีระเบียบวินัยติดตัวต่อไป ทั้งจะได้ผึกการปฏิบัติงานในสนามในเวลาซ้อมรบเสือป่าด้วย เสด็จในกรมจึงได้ตกลงพระทัยกราบทูลพระกรุณาขอพระราชทานอนุมัติจัดตั้งกองนักเรียนแพทย์เสือป่าขึ้น ผลแห่งการที่เสด็จในกรมเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันนั้น เท่าที่ได้ทราบต่อมาภายหลังว่า เป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก ไม่แต่เพียงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดตั้งกองนักเรียนแพทย์เสือป่าขึ้นเท่านั้น ยังได้ทรงพระมหากรุณา รับนักเรียนแพทย์เสือป่าเข้าไว้ในเหล่าเสือป่าหลวง โดยให้มีฐานะเป็นกรมเรียกว่า "กรมนักเรียนแพทย์เสือป่าหลวง" และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เสด็จในกรมดำรงตำแหน่งผู้บังคับการกรมนักเรียนแพทย์เสือป่าหลวงด้วย

นักเรียนแพทย์เสือป่านอกจากจะได้ไปทำการซ้อมรบเสือป่าที่จังหวัดนครปฐม, บ้านโป่งแล้วยังได้มีโอกาสไปร่วมทำการซ้อมรบในการซ้อมรบใหญ่ของทหารบกด้วย ในการซ้อมรบใหญ่ครั้งนี้ผู้เขียนได้มีโอกาสร่วมปฏิบัติงานด้วย เพราะยังเป็นนักเรียนแพทย์อยู่ แต่จำไม่ได้แน่ว่าปี ๒๔๕๙ หรือ ๒๔๖๐ หน้าที่ของนักเรียนแพทย์เสือป่ามีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. ประจำช่วยปฏิบัติงานตามกองพยาบาลประจำที่ เพราะนายทหารแพทย์ส่วนใหญ่ต้องไปปฏิบัติหน้าที่ในสนาม

๒. ประจำตามหน่วยพยาบาล (ปัจจุบันพยาบาล) บางแห่ง เช่น ระหว่างทางที่กองทหารจะเดินทางผ่าน ถ้ามีทหารเจ็บป่วยในระหว่างเดินทางก็จะได้รับการรักษาพยาบาล

๓. ทำหน้าที่ลำเลียงทหารป่วยที่ส่งมาจากสนาม ไปรักษาพยาบาล

ยังกองพยาบาลประจำที่ เช่น ลำเลียงทหารบ่วยจากสถานี รถไฟบางกอกน้อย โดยใช้เรือเก๋ง ๔ แจวไปส่งที่กองพยาบาล ทหารบกบางซื่อ เป็นต้น

เมื่อเสร็จการซ้อมรบเสือป่าแล้ว ได้มีการรวมพลพังพระบรมราโชวาท ซึ่งในตอนท้ายของพระบรมราโชวาทนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสชมเชยนักเรียนแพทย์เสือป่าหลวงว่า ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มแข็งพร้อมเพรียงกัน เป็นประโยชน์แก่ราชการซ้อมรบเสือป่าเป็นอย่างมาก

ส่วนการร่วมซ้อมรบกับทหารบกนั้น ได้มีประกาศของจอมพล สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ แม่ทัพใหญ่สนาม ชมเชยนักเรียนแพทย์ในฐานะสมาชิกของกรมนักเรียนแพทย์เสือป่าหลวง ที่ได้ปฏิบัติราชการสนามครั้งนี้โดยเรียบร้อย เป็นประโยชน์แก่ราชการทหารเป็นอันมาก

เมื่อเสร็จการซ้อมรบกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว เสด็จในกรมรับสั่งให้ประชุมนักเรียนแพทย์ทั้งหมดอีกครั้งหนึ่ง รับสั่งชมเชยนักเรียนแพทย์เสือป่าที่ได้ปฏิบัติงานโดยเข้มแข็งเรียบร้อยในการซ้อมรบเสือป่า และการซ้อมรบใหญ่ทหารโดยไม่มีข้อบกพร่อง ไม่มีผู้ใดประพฤติเหลวไหลให้เกิดความเสียหายขึ้นแก่หมู่คณะ จึงทรงขอบใจแก่ทุก ๆ คนโดยทั่วกัน ได้รับสั่งต่อไปว่า พวกนักเรียนทำงานครั้งนี้ได้รับความเหน็จเหนื่อยมาก จะทรงจัดการเลี้ยงให้ได้มีความรื่นเริงกันขึ้นสักครั้งหนึ่ง ที่วังของพระองค์ท่าน (วังเก่าใกล้วัดเทพศิรินทราวาส) สำหรับอาหารนั้นได้ทรงปรารภเรื่องนี้กับเจ้านายพี่น้องฝ่ายใน ก็ได้ทรงพระเมตตาประทานอาหารองค์ละอย่างสองอย่าง และทรงพระกรุณาจะเสด็จมาในงานนี้ด้วย ซึ่งได้ทำให้เกิดความปีติยินดีแก่อาจารย์และนักเรียนแพทย์โดยทั่วกัน เมื่อถึงวัน

กำหนดอาจารย์และนักเรียนแพทย์ได้ไปที่วังโดยพร้อมเพรียงกัน นอกจากการเลี้ยงอาหารแล้วยังมีภาพยนตร์ฉายให้ชมด้วย ในเวลารับประทานอาหาร พระเจ้าบรมวงศ์เธอฝ่ายในได้เสด็จออกมาให้นักเรียนได้เฝ้าด้วยทุก ๆ พระองค์ได้ทรงรับสั่งถามถึงความทุกข์สุขแก่นักเรียนโดยทั่วถึง และทรงชมเชยที่นักเรียนได้ทำประโยชน์ให้แก่ทางราชการ ทรงประทานโอวาทว่าขอให้ทำความดีเช่นนี้ต่อไป เพื่อเป็นประโยชน์แก่ตนเองและชาติบ้านเมือง ซึ่งบรรดานักเรียนแพทย์ทุกคนต่างรู้สึกซาบซึ้งในพระกรุณาธิคุณครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง

การซ้อมรบเสือป่าได้ทำติดต่อกันมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๖ ในระหว่างที่ยังมีการซ้อมรบอยู่นั้น สมเด็จพระราชบิดา : กรมหลวงสงขลานครินทร์เสด็จกลับคืนสู่พระนคร ได้ไปทรงปฏิบัติการแพทย์อยู่ที่โรงพยาบาลศิริราช และได้ทรงเป็นสมาชิกของนักเรียนแพทย์เสือป่าด้วย โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงแต่งตั้งให้พระองค์ท่านดำรงตำแหน่งเป็นรองผู้บังคับการกรมนักเรียนแพทย์เสือป่า และได้เสด็จไปร่วมซ้อมรบเสือป่าที่นครปฐม บ้านโป่งด้วย

๓. ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุข

ในปี๒๔๖๑ นั้นเองได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตั้งกรมสาธารณสุขขึ้นในกระทรวงมหาดไทย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นไชยนาทนเรนทรเป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ถึงเสด็จในกรมจะต้องจากวงการศึกษาแพทย์ก็ดี แต่ไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าพระองค์ท่านได้ห่างไกลจากวงการแพทย์ เพราะไปอยู่กรมสาธารณสุขก็ไปประทับอยู่ในวงการแพทย์ และยังคงทรงมีหน้าที่อบรมศึกษาแพทย์อยู่นั่นเอง แต่ไม่ใช่อบรมในการรักษาพยาบาล เป็นการอบรมผู้ที่เป็นแพทย์มาแล้วให้รู้จักหน้าที่ในทางการสาธารณสุข เพื่อเป็นแพทย์สาธารณสุขที่

สามารถ รอบรู้ในวิชาระบาดวิทยาของโรคต่าง ๆ ในอันจะช่วยให้วางแผนการบ้องกันและควบคุมโรคติดต่อชนิดต่าง ๆ ได้โดยถูกต้อง และอบรมให้รู้ถึงวิธีการที่จะทำนุบำรุงพลานามัยของประชาชนให้แข็งแรง สามารถประกอบสัมมาชีพให้เป็นประโยชน์ตนและประเทศชาติโดยมั่นคงได้ เป็นที่น่าเสียดายที่พระองค์ท่านดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขได้ไม่นานนักก็ประชวรลงจนไม่สามารถจะเสด็จไปทรงปฏิบัติราชการที่กรมได้ จึงต้องกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ เมื่อได้รักษาพยาบาลจนมีพระอาการทุเลาแล้ว จึงเสด็จไปรักษาพระองค์ในยุโรปต่อไปอีก

เมื่อได้พิจารณาถึงวิวัฒนาการของการศึกษาแพทย์ที่ได้กล่าวมาแล้วจนถึงสมัยที่สมเด็จพระราชบิดาเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ทรงทำนุบำรุงการศึกษาแพทย์นั้น จะเห็นว่าพอจะแบ่งออกได้เป็น ๓ ตอน ถ้าจะเปรียบกับงานของช่างก่อสร้างก็อาจเปรียบได้ว่า ตอนแรกเริ่มนั้น พระอาจวิทยาคม (หมอยอช แมคฟาแลนด์) ได้ลงรากตอกเข็มไว้เป็นขั้นต้น ต่อมาจึงถึงระยะที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทรได้หล่อเสาตอหม้อและหล่อคานคอดินเตรียมไว้รับน้ำหนักการก่อสร้าง การศึกษาแพทย์ตอนสุดท้ายที่สมเด็จพระราชบิดาได้ก่อสร้างขึ้นจึงเป็นผลสำเร็จอย่างใหญ่หลวงโดยสมบูรณ์ดังได้เป็นที่ประจักษ์กันอยู่ในเวลานี้

๔. เสด็จเชียงใหม่ครั้งแรก

ในปี ๒๔๘๑ ระหว่างเดือนสิงหาคม หรือกันยายน จำไม่ได้แน่ เสด็จในกรมได้เสด็จไปจังหวัดเชียงใหม่ ก่อนเสด็จได้มีลายพระหัตถ์ถึงข้าหลวงประจำจังหวัด แจ้งพระประสงค์ว่า เพื่อทรงศึกษาลู่ทางที่จะให้หม่อมเจ้าสนิทประยุรศักดิ์ พระโอรสองค์เล็ก ซึ่งทรงศึกษาวิชามนุษย์วิทยา ไปสอบสวนและศึกษาเรื่องชาวละว้า ซึ่งทางเหนือเรียกชาวลัวะ เพื่อนำไปทำวิทยานิพนธ์เสนอมหาวิทยาลัยซูริค ในประเทศสวิสเซอร์แลนด์ในสิ้นปี

หน้า และส่งลายพระหัตถ์ถึงผู้เขียนด้วยข้อความเดียวกัน กับสั่งให้จองโรงแรมรถไฟให้ด้วยสองห้องสำหรับเป็นที่ประทับ

เมื่อเสด็จถึง ได้ทรงปรารภเรื่องนี้พร้อมกับข้าหลวงประจำจังหวัดอีกครั้งหนึ่งว่า การศึกษาเรื่องวิชามนุษย์วิทยาสำหรับการวิทยานิพนธ์นี้จะทำในยุโรปก็ได้ แต่ทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์แก่เมืองไทยอย่างใด จึงควรทำแก่คนของเราดีกว่า ที่ทรงเลือกคนเผ่าละว้าให้ท่านชายเล็กศึกษานั้น ก็เพราะคนพวกนี้เป็นเผ่าเก่าแก่มาก ได้มีอำนาจปกครองพื้นแผ่นดินตอนนี้มาตั้งแต่คนไทยยังไม่ได้เข้ามาอยู่ ตามนิยายปะรัมปะราของเมืองเหนือเล่ากันว่า หัวหน้าเผ่าละว้าที่มาปกครองเมืองเหนือที่มีอำนาจ และมีชื่อเสียงปรากฏในนิยายมีอยู่ ๓ คน คนแรกชื่อขุนทะ ต่อไปชื่อขุนทวง คนที่ ๓ ตั้งตนเป็นกษัตริย์ชื่อขุนหลวงวิลังก้ะ ตั้งเมืองอยู่เชิงดอยสุเทพที่เรียกว่าบ้านเจ็ดรินในทุกวันนี้ และเป็นสมัยเดียวกันกับที่พระนางจามเทวีขึ้นมาครองนครหริภุญไชย ต่างฝ่ายต่างแผ่อำนาจจนเกิดสงครามขึ้นระหว่างขุนหลวงวิลังก้ะกับเจ้าอนันตยศ และมหายศโอรสของพระนางจามเทวี ซึ่งกองทัพของขุนหลวงวิลังก้ะได้พ่ายแพ้กระจัดกระจายไป

ต่อมาเมื่อขุนเมงรายตั้งราชอาณาจักรลานนาไทยขึ้น พวกละว้าก็ถูกขับไล่อีก ต้องกระจัดกระจายออกไปอยู่ชายเขตของเมืองเชียงใหม่ เช่น ที่บ้านบ่อหลวง บ่อสะหลี ท้องที่อำเภอฮอด และตำบลขุนแปะ คือต้นลำน้ำแม่แปะ ท้องที่อำเภอจอมทอง เป็นต้น

รับสั่งว่าการศึกษาเรื่องของเผ่าละว้านี้ ชาวต่างประเทศได้เคยมาศึกษากันอยู่บ้าง เท่าที่ทรงทราบมีอยู่ ๒ คน คือ ศาสตราจารย์เครทเนอร์ ชาวอเมริกันคนหนึ่ง กับ มร. ฮัทจิสัน รองกงสุลใหญ่อังกฤษ ประจำจังหวัดเชียงใหม่อีกคนหนึ่ง แต่ยังไม่ไปไกลเท่าใดนัก จะให้ท่านชายเล็กไปพบ มร. ฮัทจิสัน เพื่อขอทราบเรื่องเหล่านี้บ้าง รับสั่งว่าจะเสด็จกลับกรุงเทพฯ

แต่พระองค์เดียว เพื่อให้ท่านชายได้เดินทางไปบ่อหลวงเพื่อดูลาดเลาเสียครั้งหนึ่งก่อนสักสองสามวัน แล้วจึงกลับไปเตรียมตัวเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับการนี้ให้พร้อมแล้ว จึงกลับมาทำการสอบสวนให้เต็มรูปการอีกครั้งหนึ่ง และทรงขอความช่วยเหลือข้าหลวงประจำจังหวัด ถ้าท่านชายไปถึงอำเภอฮอด ต้องการจ้างคนหาบหามขอให้ช่วยจัดให้ด้วย สำหรับค่าใช้จ่ายทุกอย่างในการเดินทางจะจ่ายด้วยทุนทรัพย์ของพระองค์ท่าน

ในขณะนั้นผู้เขียนเป็นสาธารณสุขจังหวัด และหัวหน้าหน่วยมาลาเรีย จังหวัดเชียงใหม่ ได้เคยไปบ้องกันไข้มาลาเรียที่บ้านบ่อหลวงมาแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อ ๒—๓ ปีมาแล้ว สมัยนั้นยังไม่มีทางรถยนต์ การเดินทางใช้ม้าหรือเดินเท้า เป็นทางขึ้นเขาลงเขาข้ามห้วยตลอดทาง ข้าพเจ้าได้เตรียมตัวเดินทางร่วมกับท่านชายเล็ก เพื่อไปตรวจและบำบัดไข้มาลาเรียในเวลาเดียวกันด้วย

ก่อนเสด็จกลับกรุงเทพฯ ได้รับสั่งถามว่าจะให้ทรงช่วยงานสาธารณสุขของจังหวัดเชียงใหม่อะไรบ้าง ผู้เขียนกราบทูลว่าอยากขอประทานสุขศาลาให้อำเภอฝางสักหลังหนึ่ง เพราะเป็นที่กันดารรถยนต์ยังไปไม่ถึง เพราะมีทางรถเพียงอำเภอแม่แตงเท่านั้น จากแม่แตงต้องเดิน นอนค้างคืนอีก ๔—๕ คืนจึงจะถึงอำเภอฝาง รับสั่งถามว่าราคาประมาณเท่าใด กราบทูลว่าที่สร้างมาในอำเภออื่นแล้วประมาณ ๒ พันบาท รับสั่งว่าฉันจะให้แกเอง พอรุ่งขึ้นก็ประทานเงินให้ ๒ พันบาท ได้นำไปสร้างสุขศาลาชั้น ๒ เป็นตึกชั้นเดียวขนาดย่อม มีห้อง ๓ ห้อง มีผู้ช่วยแพทย์ประจำหนึ่งคน ได้เปิดบริการแก่ประชาชนในปีนั้น เมื่อได้ตกลงเรื่องของท่านชายเล็กเสร็จเรียบร้อยแล้ว เสด็จในกรมก็เสด็จกลับกรุงเทพฯ หม่อมเจ้าสนิทประยุรศักดิ์และคณะเดินทางไปอำเภอฮอด และบ้านบ่อหลวง บ้าน

บ่อสะหลี บ้านแม่โถ เป็นเวลาเกือบ ๒ อาทิตย์จึงกลับเชียงใหม่ แล้วกลับกรุงเทพฯ

ต่อมาอีกประมาณ ๒ อาทิตย์ เสด็จในกรม หม่อมเจ้าสนิทประยุรศักดิ์ พร้อมด้วยมหาดเล็กได้เสด็จกลับไปเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่งเพื่อส่งท่านชายเล็ก ในวันที่ท่านชายเล็กเดินทางนั้น ได้จ้างเหมารถโดยสารคันเล็ก ๑ คันสำหรับนั่งและบรรทุกของใช้ไปอำเภอฮอด เมื่อถึงอำเภอฮอดและจัดหาบ้านที่เรียบร้อยแล้ว ก็กราบทูลลาออกเดินทางไปในวันนั้นพร้อมด้วยมหาดเล็ก ๒ คน เสด็จในกรมเสด็จกลับเชียงใหม่และจะเสด็จประพาสถ้ำเชียงดาวในวันรุ่งขึ้น เมื่อทอดพระเนตรถ้ำเสร็จแล้ว ได้พักเสวยกลางวันที่ศาลาใกล้ๆถ้ำ ในระหว่างเสวยได้รับสั่งถามผู้เขียนว่าได้เคยปฏิบัติหรือผึกการทำวิปัสนากรรมฐานบ้างหรือไม่ กราบทูลตอบว่ายังไม่เคย รับสั่งแนะนำว่าควรจะศึกษาดูบ้างจะช่วยจิตใจให้สงบ เป็นสุข ช่วยความจดจำและมีความคิดแจ่มใสดียิ่งขึ้น และได้ทรงประทับนั่งในท่าทำสมาธิให้ดูด้วย เมื่อเสวยเสร็จแล้วก็เสด็จกลับเมืองเชียงใหม่เพื่อเตรียมพระองค์เสด็จกลับกรุงเทพฯ ในเช้าวันรุ่งขึ้น จำได้ว่าเป็นวันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๔๘๑

ที่สถานีรถไฟเชียงใหม่เช้าวันนั้น มีข้าหลวงประจำจังหวัดเชียงใหม่และผู้ที่คุ้นเคยไปส่งเสด็จหลายคน เสด็จในกรมโอภาปราศรัยกับบรรดาผู้ไปส่งเสด็จโดยทั่วถึง ยังความปีติยินดีแก่ผู้ไปส่งเสด็จเป็นอันมาก

แต่แล้วในคืนวันหนึ่ง สิ่งที่ไม่ได้คาดฝันได้เกิดขึ้น ซึ่งทำให้ผู้พังตกตลึงและตระหนกตกใจกันทั่วหน้า ในคืนวันนั้นสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยได้ประกาศว่า เจ้าหน้าที่ตำรวจสันติบาลได้ควบคุมเสด็จในกรมที่สถานีรถไฟลำปางเพื่อนำส่งกรุงเทพฯ

เรื่องที่เกิดขึ้นแก่เสด็จในกรมต่อไปอย่างไรนั้น จะไม่นำมากล่าวซึกในที่นี้ เพราะย่อมทราบกันอยู่โดยทั่วไปแล้ว

๕. พุทธานุภาพ

เวลาได้ผ่านไปหลายปีตามลำดับ เวลาผ่านไปนานเท่าใดก็ยังมีผู้คิดคำนึงถึงอนาคตของเสด็จในกรมยิ่งขึ้นว่าจะเป็นอย่างไรต่อไป แต่แล้วคืนวันหนึ่งข่าวที่ไม่มีใครคาดฝันจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยก็ได้ประกาศข่าวที่น่าตื่นเต้นขึ้นอีกว่า ทางราชการได้ปลดปล่อยเสด็จในกรมเป็นอิสระ ทั้งได้ถวายคืนถานันดรศักดิ์ พระอิสริยยศทุกอย่าง ให้ทรงมีพระอิสริยยศเป็นพระบรมราชวงศ์ตามเดิมทุกประการ และได้เสด็จกลับไปประทับที่พระตำหนักถนนวิทยุอย่างเดิมแล้ว ข่าวนี้ได้ทำให้เกิดความปรีดาปราโมทย์แก่ผู้ที่ได้ฟังเป็นอย่างยิ่ง หลังจากนั้น ๓ วัน ผู้เขียนได้ไปเฝ้าเยี่ยม เมื่อทรงเห็นหน้ามีรับสั่งว่าดีใจที่แกมา พระบำราศฯ เขาก็มาเยี่ยมฉันเหมือนกันเมื่อวานนี้ แล้วทรงรับสั่งถามถึงความทุกข์สุขตลอดทั้งครอบครัว ซึ่งผู้เขียนรู้สึกในพระกรุณาเป็นอย่างยิ่ง ในขณะที่เฝ้าอยู่นั้นผู้เขียนได้พิจารณาถึงพระวรกายและสุขภาพอนามัยของพระองค์ เห็นคงเป็นปกติอยู่ ไม่ทรงผ่ายผอมหรือซูบซีดแต่ประการใด จึงอยากทูลถามเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่เกรงจะไม่พอพระทัย จึงกราบขอประทานอนุญาตก่อน ซึ่งรับสั่งว่า แกอยากถามอะไรก็ถามได้ จึงทูลถามว่า “ในฐานะที่ใต้ฝ่าพระบาทเป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ แต่ได้ทรงรับเคราะห์ ได้รับทุกข์ทรมานเช่นนี้ จึงขอประทานกราบเกล้าฯ ว่าดำรงพระชนม์ชีพมาได้อย่างไร” เสด็จในกรมทรงพระสรวลรับสั่งว่า ถามดี และยังไม่มีใครทูลถามถึงเรื่องนี้ แล้วรับสั่งว่า“ฉันจะบอกให้แกรู้ ว่าฉันมีชีวิตมาได้เพราะโพชฌงค์” แล้วทรงประทานอธิบายถึงความหมายของพระธรรมแต่ละข้อ

ตั้งแต่สติสัมโพชฌงค์ จนถึงสมาธิและอุเบกขาสัมโพชฌงค์ว่ามีคุณวิเศษอย่างไร ในการช่วยให้ผู้ที่ยึดถือและปฏิบัติตามพระธรรมบทนี้ให้เป็นผู้มีสติมั่นคงอยู่ในระดับสูง มีจิตใจเข้มแข็ง แต่เยือกเย็นเป็นสุขสงบจนกระทั่งมีจิตใจเป็นอุเบกขา สามารถวางจิตใจให้เฉยได้ ถึงจะมีความคับแค้น มีความทุกข์ทรมานร่างกายและจิตใจมากมายเพียงใด ก็สามารถทนทานและวางอารมณ์เฉยต่อไปได้ เมื่อจิตไม่รู้สึกถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้ว กายก็ย่อมจะปลอดจากทุกข์นั้นด้วย ผู้เขียนถือว่าข้อความที่รับสั่งนี้เป็นพระโอวาทที่มีคุณค่าอย่างสูงยิ่ง ได้กราบทูลถามถึงอาการประชวรจากโรคต่าง ๆ รับสั่งว่าไม่เป็นอะไร แม้แต่พระอาการหอบหืดซึ่งเคยเป็นมาก่อนก็ไม่เกิดขึ้น

นับแต่นั้นมาเสด็จในกรมก็ทรงพระเจริญยิ่งขึ้นตามลำดับ ได้ทรงพระกรณาโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประธานองคมนตรี และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สถาปนาพระอิสริยศักดิ์ขึ้นเป็นกรมพระชัยนาทนเรนทร

ความปีติยินดีที่กล่าวมานี้ได้ดำเนินไปโดยราบรื่นไม่นานเท่าใดนัก ก็มีความวิปโยคอย่างสุดซึ้งเข้ามาแทนที่ เพราะเสด็จในกรมได้สิ้นพระชนม์เสียแล้วด้วยโรคหืดและพระทัยวาย ซึ่งยังให้เกิดความเศร้าโศรกเสียดายจากผู้ที่จงรักภักดีและชาวไทยโดยทั่วไปเป็นอย่างมาก ในวันบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานในวันออกพระเมรุนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระมหากรุณา พระราชทานพระสุพรรณบัตร เลื่อนพระอิสริยยศขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

แม้บัดนี้พระองค์จะสิ้นพระชนม์หลายปีมาแล้วก็ดี แต่พระเมตตาคุณยังคงอบอุ่นอยู่ในจิตใจของผู้ที่ได้รับพระเมตตาโดยไม่มีวันลืม พระ

กรณียกิจที่ทรงทำไว้ตั้งแต่เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย และอธิบดีกรมสาธารณสุข ล้วนแต่เป็นงานที่อำนวยประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนอย่างใหญ่หลวง อันนับได้ว่าเป็นบุญกุศลอย่างสูงนั้น คงจะดลบันดาลให้เสด็จในกรมได้สถิตย์สถาพรอยู่บนวิมานสวรรค์เสวยสุข ณ ทนนอยู่ชวนรันดร เทอญ.

(หลวงอายุรกิจโกศล)

บ้านเลขที่ ๕๘๖ ถนนลาดหญ้า วงเวียนใหญ่ ธนบุรี

๓๑ สิงหาคม ๒๕๐๘

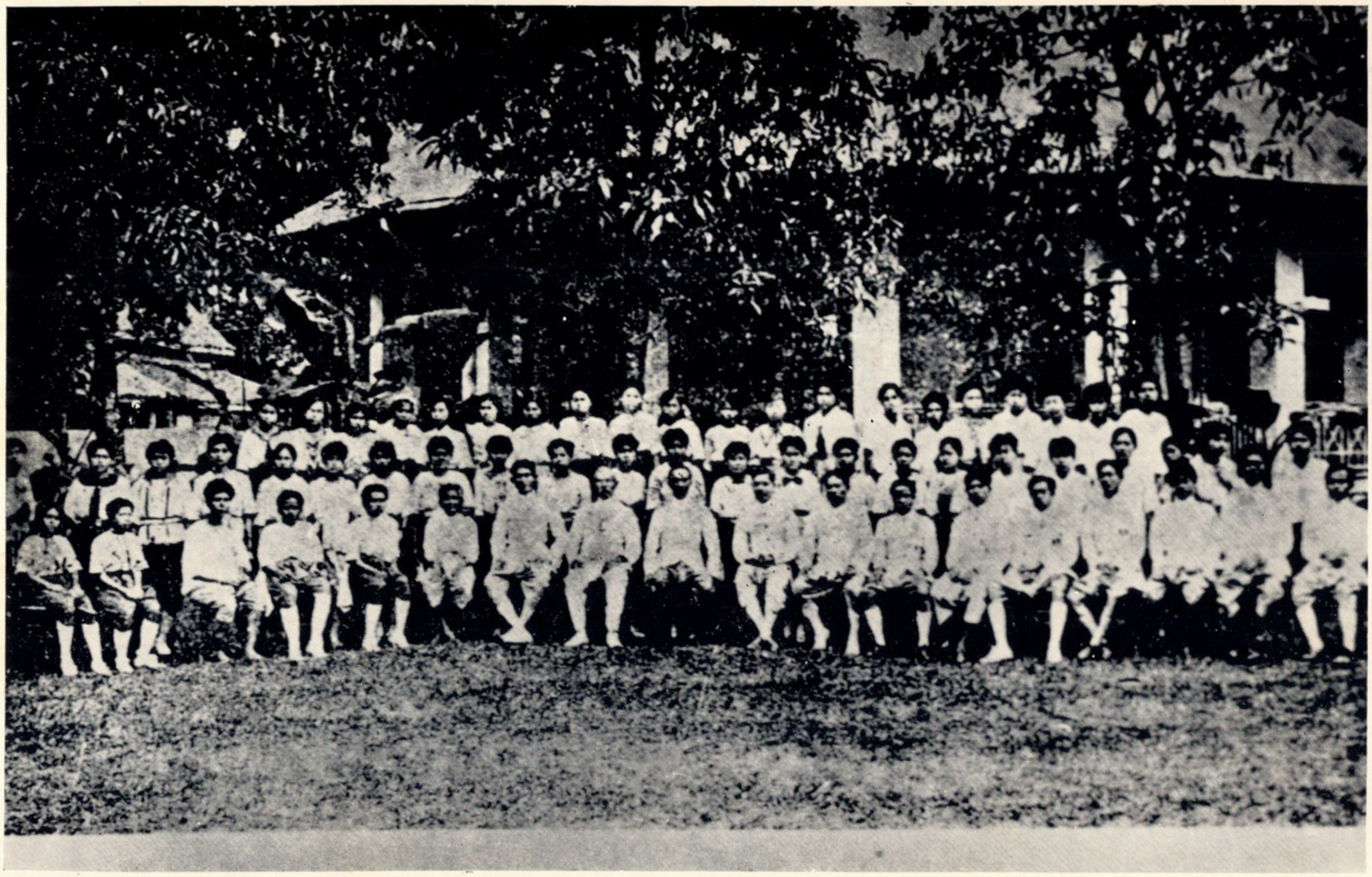

ครูและนักเรียนโรงเรียนผดุงครรภ์ และพยาบาล พ.ศ. ๒๔๕๕

น้ำพระทัยของสมเด็จฯ

พระการุณาของเสด็จในกรม (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร) นั้น แม้เวลาจะล่วงเลยมานานแล้ว แต่ความรู้สึกระฤกถึงในพระการุณาของพระองค์ท่านยังซาบซึ้งอยู่ตลอดมาไม่เคยลืมพระคุณท่านเลย

เมื่อได้ทราบข่าวจากท่านรัฐมนตรีสาธารณสุข ซึ่งเป็นผู้มีพระคุณอีกท่านหนึ่ง (คุณพระบำราศนราดูร) ว่ากำลังดำริห์กันว่าจะสร้างพระรูปเสด็จในกรมไว้ที่น่ากระทรวงสาธารณสุข เนื่องจากผลงานของพระองค์ท่านได้พยายามส่งเสริมในด้านแพทย์พยาบาล แลการสาธารณสุข พระองค์ท่านได้เป็นกำลังช่วยเหลือทูลสมเด็จพระราชบิดาให้เสด็จมาช่วยอีกพระองค์หนึ่ง ตลอดเวลาในขณะที่ทรงดำรงค์ตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนราชแพทยาลัย แลอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ซึ่งงานนั้นได้เจริญรุ่งเรืองจนถึงบัจจุบันนี้ จึงรู้สึกดีใจมากที่จะได้เห็นพระรูปผู้มีพระคุณประดิษฐานอยู่ในที่อันสมพระเกียรติชั่วกาลนาน

พระคุณส่วนตัวที่ข้าพเจ้าได้รับพระการุณามี ๓ ครั้งด้วยกัน

๑. เมื่อพระองค์ท่านเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์พยาบาล คุณแม่พาข้าพเจ้าไปฝากเป็นนักเรียนพยาบาลนั้น อายุข้าพเจ้าได้ ๑๔ ปี คุณพระประการ ๆ ไม่ยอมรับเพราะนอกจากอายุยังน้อยแล้วยังเป็นเวลาปลายเทอมเดือนตุลาคมได้เรียน ๓ เดือนก็จะสอบไล่แล้ว ขณะนั้นพอดีเสด็จในกรมเสด็จมาถึง รับสั่งถามคุณแม่จะพาคนมา

---

*เรื่องนี้คัดตามต้นฉบับที่ผู้เขียน เขียนส่งมาให้ตีพิมพ์โดยมิได้แก้สำนวนและถ้อยคำ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นอนุสรณ์ถึงความอุตสาหของผู้เขียนซึ่งแสดงออกถึงส่วนลึกของจิตใจ ว่าซาบซึ้งไปด้วยความภักดีต่อองค์สมเด็จเพียงใด ส่วนชื่อเรื่องนั้น ผู้รวบรวมตงให้เอง

สมัคเป็นนักเรียนพยาบาลหรือ คุณแม่ทูลว่าพาลูกมาสมัคเพคะ รับสั่งกับคุณพระประการ ๆ ว่าให้รับไว้ ข้าพเจ้าจึงได้เข้าเรียนโดยมีพระองค์ท่านเป็นครูสอนจรรยา เจ้าคุณบริรักษเวชการสอนสรรพคุณยาฝรั่ง ที่พูดถึงท่านเจ้าคุณบริรักษเวชการก็เพราะท่านเป็นครที่สอนร่วมกับเสด็จในกรม และยังมีชีวิตรอย่คนเดียวเท่านั้น ข้าพเจ้าสอบไล่ได้ในต้นปีนั้น ทรงดีพระทัยที่ได้รับไว้แลสอบได้ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ รัฐบาลไทยได้เข้าร่วมเป็นสัมพันธมิตร์กับฝ่ายอังกฤษแลฝรั่งเศส ทางรัฐบาลได้เชิญชนชาติเยอรมันไปคุมขังไว้ ต่อมาทางราชการดำริห์ให้นำพวกเยอรมันทั้งชายหญิงไปส่งให้กับฝ่ายอังกฤษที่เมืองมัดราส ประเทศอินเดีย เสด็จในกรมได้เรียกประชุมนางพยาบาลทั้งหมดในเวลานั้น ใครจะสมัคไปส่งเชลยศึกที่ประเทศอินเดียบ้างให้ยกมือขึ้น พยาบาลทั้งหมดยกมือทุกคน มีไม่ยกอยู่คนเดียวคือคุณโสม เวชสิทธิพิลาศ์ ผลสุดท้ายทรงคัดเลือกให้ไป ๑๒ คน คือ

๑. มลิ วรโภค
๒. เชื้อ ธรรมทัต
๓. เจียร ศิริโพธิ์
๔. ทองคำ หุตะโกวิท
๕. เจือ นิลสวัสดิ์
๖. แฉล้ม สิทธิกิจ
๗. ปลื้ม สงวนพันธ์
๘. ทองอยู่ ทวะเวช
๙. เชื้อ โลหิตะโยธิน
๑๐. เนื่อง ศุขกสิกร
๑๑. จีม ศุกรสยานนท์
๑๒. ตรี กสิวัฒน์

ทรงเรียกประชุม ๑๒ คน ประทานโอวาทที่จะไปปฏิบัติงานคราวนั้น ให้คิดเครื่องแบบพยาบาลสำหรับใส่ในเรือ มีหมวก เสื้อ รองเท้า และประทานเงินรูปีคนละ ๕ รูปี เป็นรูปีบ้างเป็นอันนาบ้าง จำได้ว่าเวลานั้น ๑๖ อันนาเป็น ๑ รูปี ๑ รูปีเท่ากับ ๑ บาท รับสั่งว่าให้จดหมายเหตุเอาไว้ ผู้ไปทุกคนให้จดหมายเหตุมาถวาย เมื่อกลับจากอินเดียแล้ว ที่รับสั่งให้เขียนนี้มีประโยชน์มาก แม้เวลาจะล่วงเลยมานานเพียงใดก็ยังจำได้ เมื่องานฉลอง ๖๐ ปีศิริราช ข้าพเจ้าผู้เขียนประวัติรุ่นของข้าพเจ้าจึงเขียนเล่าถึงการไปอินเดียครั้งนั้นได้อย่างเลอียด พร้อมทั้งได้เขียนเล่าถึงเมื่อเสด็จในกรมทรงประชวนไว้ด้วย เป็นเวลา ๙ ปีมาแล้ว จึงเป็นการสดวกที่จะลอกมาลงไว้ณะที่นี้ด้วย

ระหว่างนี้ (คงจะในราว พ.ศ. ๖๐ เศษ) เสด็จในกรมประชวนต้องพระประสงค์ให้ลูกศิษย์ไปพยาบาล ผู้อำนวยการในเวลานั้น คือ เจ้าคุณเวชสิทธิ์พิลาศ ได้จัดส่งไป ๙ คน ผู้ที่ได้พยาบาล คือ

คณโสม เวชสิทธิ์พิลาศ
มลิ วรโภค
แฉล้ม
ปล้ม
ทองคำ หุตะโกวิท
เชื้อ โลหิตะโยธิน
แต้ม ทรรพวสุ

ผลัดเปลี่ยนกันอยู่เวรกลางวัน ๒ คน กลางคืน ๒ คน ออกเวรไปพักที่โรงพยาบาลชุดละวัน เมื่อวันแรกไปถึงเสด็จในกรมประชวนมากลุกขึ้นประทับไม่ได้เลย แต่รับสั่งได้ขันๆอยู่ตลอดเวลา รับสั่งให้ข้าพเจ้าเอาน้ำมาลูบพระองค์ ข้าพเจ้าไปเตรียมเครื่องที่จะใช้เสร็จแล้วได้คลานไปจะลูบพระพักตร์ก่อน รับสั่งว่าแกจะเอาขี้ผุ่นมาละเลงหน้าฉันละซี รับสั่งว่าแกเป็นชาววังหรือจึงได้คลานกระต้วมกระเตี้ยม ต่อไปไม่ต้อง

คลาน ข้าพเจ้าเป็นคนประคบคนเดียวตลอดเวลาประชวน พอตอนบ่ายก็ประคบไข้ลูกประคบนึ่งพออุ่นๆ และประคบทั่วพระองค์ ในห่อลูกประคบนั้นใช้ข้าวเหนียวนึ่ง งามะพร้าวขูด เคล้ากันห่อผ้าขาวผูกแน่น รับสั่งว่าเอาน้ำตาลใส่เข้าอีกอย่างหนึ่งก็กินได้ ถ้าหิวก็อย่าเอาไปทิ้งเสีย ในการที่ในกรมให้ลูกศิษย์มาพยาบาลนี้ สมเด็จพระมาตุฉาไม่โปรด ต้องพระประสงค์ให้นางพยาบาลเนิสชิงโฮมมาพยาบาล ส่วนเสด็จในกรมรับสั่งว่าต้องการให้ลูกศิษย์พยาบาลจะได้สอนไปด้วย วันหนึ่งลงบังคลหนัก อุ้บขึ้นนั่งตั้งนานก็ไม่ออก เลยรับสั่งว่าดูเถอะร้องไห้รักขึ้กมี น้ำพระเนตร์ไหลมากต้องเอาผ้าซับน้ำพระเนตร์ ในระหว่างประชวนรับสั่งเล่นหัวขันๆอยู่เสมอ จึงไม่รู้สึกเหนื่อยเลย วันหนึ่งข้าพเจ้าออกเวรพอกลับมารับเวรเห็นพี่ทองคำนั่งถวายอยู่งานพัด ตาพี่ทองคำแดงก่ำลืมจะไม่ขึ้น พอหันมาทอดพระเนตร์เห็นก็รับสั่งว่า มลิแกไปไหนเสียนาน ยายทองคำเอาพัดโขกหน้าโขกตาฉันบ่นปี้ไปหมด เมื่อถึงเวลาประคบมักจะแกล้งหลับพระเนตร์ ข้าพเจ้าไม่ทราบจะทำอย่างไร ทูลค่อยๆก็ไม่ตื่น จะทูลดังนักก็ไม่ได้จึงใช้เสื่อผืนหนึ่งเอามาคลี่แล้วก็ม้วนใส่ไปใต้พระแท่นแล้วดึงดังกรากๆ ออกมาอีก แล้วก็คลี่บ้างม้วนบ้างเพื่อให้เกิดเสียงดัง มองดูพระพักตร์หลับพระเนตร์แต่ยิ้มสักประเดี๋ยวก็รับสั่งว่า เจ้าประคบก็ประคบ มาทำเสียงกรอบแกรบรำคาญจริง ประคบอยู่ประมาณเดือนเศษ ต่อมาค่อยลุกขึ้นประทับนั่งได้บ้าง เวลาเช็ดพระองค์เสร็จแล้วข้าพเจ้าก็หวีพระเกศาแสกข้าง พอทอดพระเนตร์ในกระจกเห็นแสกข้าง รับสั่งว่าแกมาแอบแต่งตัวให้ฉันเป็นหนุ่มอีกแล้ว เอามาหวีใหม่แสกกลางตามเคย ต่อมาก็หัดยืน แลหัดทรงพระดำเนิน แรกๆต้องสองคนช่วย พระเพลายังอ่อนมาก ต่อมาข้าพเจ้าคนเดียวก็พาเดินได้ไกลๆ ต่อมาก็เดินได้ด้วยพระองค์เอง พวกพยาบาลจึงได้ทูลลากลับโรงพยาบาล ได้ประทานเข็มพระนามย่อ ร.ป. ทองลงยา และนาฬิกาพกมีพลายน้ำ ๑ เรือน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ปลายปี คุณพระบำราศนราดูรได้ช่วยติดต่อทูลเสด็จในกรมเสด็จในกรมได้ทรงเป็นเจ้าภาพจัดพิธีสมรสให้ที่วังชั้นบน ทรงจัดให้อย่างดี ตลอดจนน้ำขวดที่เลี้ยงแขก หม่อมของท่านยังเตรียมจัดที่พักให้อีก ข้าพเจ้าขอบพระ

คุณท่านแลเรียนว่าเท่าที่ท่านจัดให้นี้ก็เป็นพระคุณสูงสุดอยู่แล้ว เลยทูลลาเพราะต้องไปอยู่หัวเมือง ได้ประทานพระรูป ๑ แผ่น ข้าพเจ้าไปหัวเมืองเสีย ๒๐ ปี เมื่อได้ย้ายมากรุงเทพฯ อีกได้ไปเผ้าที่วังถนนวิทยุ แลได้เผ้าที่ศิริราชเวลามีงานอีก ๒ ครั้ง ต่อมาจึงได้ข่าวสิ้นพระชนม์ รู้สึกเศร้าเสียใจมาก ที่มิได้มีโอกาสพยาบาลท่านอีก และจะไม่ได้เห็นพระองค์ท่านอีกแล้ว ได้ไปเผ้าพระศพหลายครั้งและร่วมกันกับพยาบาลที่เคยพยาบาลพระองค์ท่านอีกหลายคนร่วมกันจัดอาหารถวายพระ อุทิศส่วนกุศลถวาย.

มล. ปรีชาดุลยกิจ

(มล. ปรีชาดุลยกิจ)

ประวัติกระทรวงสาธารณสุข

ในการทำหนังสือซึ่งจะพิมพ์ขึ้นเป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ณ กระทรวงสาธารณสุขในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ นี้ นายแพทย์สงัด เปล่งวานิช อดีตปลัดกระทรวงสาธารณสุข ผู้จัดทำ ปรารภว่า ใคร่ขอนำประวัติกระทรวงสาธารณสุขซึ่งข้าพเจ้าเคยเขียนลงในหนังสืออนุสรณ์ ๑๕ ปีของกระทรวงสาธารณสุขมาลงไว้ด้วย เพราะเห็นว่าจะได้ประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจที่จะทราบเรื่องราวของกระทรวงสาธารณสุขว่าเป็นมาอย่างใด ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วย แต่ประวัติกระทรวงสาธารณสุขที่เคยเขียนไว้แล้วรู้สึกว่ายังมีข้อบกพร่องและขาดเรื่องที่ควรจะให้ทราบอีกบางประการ ควรจะรวบรวมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่จะต้องค้นเรื่องราวหลักฐานทางกระทรวงมหาดไทยและหนังสือเก่า ๆ เช่น ราชกิจจานุเบกษา หนังสือเทศาภิบาล เป็นต้น ซึ่งเป็นการยากที่จะทำได้ เพราะต้องเสียเวลามากจะมอบให้ผู้อื่นไปติดต่อช่วยค้นให้ก็ไม่ใคร่สำเร็จ ดังเคยทำมาแล้ว เพราะต้องอาศัยความจำของตัวเองเป็นหลักในการตรวจค้นด้วย จึงจะค้นได้เรื่องราวสมความประสงค์ ความเป็นมาของสถาบันสาธารณสุขที่ลงในหนังสือเล่มนี้ จึงเพียงคัดจากหนังสืออนุสรณ์ ๑๕ ปี กระทรวงสาธารณสุข แต่ได้เพิ่มเรื่องราวที่สำคัญและน่าสนใจบางตอนขึ้น ตามที่นึกได้ไว้อีกด้วย เพื่อให้ประวัติกระทรวงสาธารณสุขเรื่องนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามคงมีข้อบกพร่อง จึงต้องขออภัยท่านผู้อ่านไว้ ณ ที่นี้เสียก่อน และหากท่านพบข้อบกพร่องหรือผิดพลาดประการใด โปรดแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบ จะเป็นพระคุณอย่างสูง เพื่อว่ามีเวลาว่างมาก ๆ ในโอกาสต่อไป จะรวบรวมให้ดียิ่งขึ้น และถ้าช่วยกันทำให้ละเอียดและสมบูรณ์แล้ว จะเป็นประโยชน์แก่ชาวสาธารณสุขรุ่นหลัง ๆ ที่สนใจ โดยยึดถือหลักการที่ว่า “ถ้า

จะเข้าใจเหตุการณ์ในบัจจุบันให้ดีแล้ว ควรจะต้องศึกษาสิ่งที่เป็นมาแล้วในอดีต และถ้าจะมองดูอนาคตให้แน่นอน ก็จะต้องเข้าใจเหตุการณ์ในบัจจุบันให้ถูกต้อง" ดังนี้

ความเป็นมาของสถาบันสาธารณสุขนั้น ย่อมเกี่ยวกับภาวะการณ์แห่งโรคภัยไข้เจ็บซึ่งเกิดขึ้นแก่ประชาชนชาวไทยในอดีต และด้วยพระมหากรุณาธิคุณขององค์พระมหากษัตริย์พระประมุขของชาติ ผู้ทรงทศพิธราชธรรม และรัฐบาลในสมัยนั้นๆ ที่จะปลดเปลื้องทุกข์ยากของประชาราษฎรให้พ้นจากโรคภัยไข้เจ็บที่มาเบียดเบียน ซึ่งเป็นสาระสำคัญยิ่งประการหนึ่งของการปกครองภายใน ตามหลักการปกครองซึ่งมีมาแต่โบราณกาลจนตราบเท่าบัจจุบัน คือให้ประชาราษฎรมีความผาสุกทั่วกัน และความผาสุกจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยได้รับความคุ้มครองป้องกันให้ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สมบัติ (Protection of Life and Property) กับให้ได้รับการส่งเสริมเรื่องการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยสะดวก (Encouragement of the Means of Livelihood)

ประวัติสถาบันการสาธารณสุขจึงได้มีขึ้นโดยลำดับ ดังจะกล่าวต่อไปนี้.—

ก. กรมพยาบาล พ.ศ. ๒๔๓๑

สถาบันแรกอันต่อเนื่องมาจนถึงได้จัดตั้งเป็นกระทรวงสาธารณสุขในบัจจุบันนั้นน่าจะได้แก่กรมพยาบาล ซึ่งได้ประกาศตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เหตุที่ตั้งกรมพยาบาลขึ้น ก็เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิยมหาราช ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเรียกว่า "คอมมิตตีจัดการโรงพยาบาล" เพื่อจัดสร้างโรงพยาบาลที่วังหลัง จังหวัดธนบุรี ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ กรรมการคณะนี้ประกอบด้วยเจ้านายชั้นสูงและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ รวม ๙ ท่าน มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ[๑] และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์

---

๑. เลื่อนพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เจ้าศรีเสาวภางค์[๒] เป็นอาทิ ในขณะกำลังดำเนินการก่อสร้างโรงพยาบาลอยู่นั้น บังเอิญสมเด็จเจ้าพ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ พระราชโอรส ได้ประชวรสิ้นพระชนม์ลง จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงสร้างพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวงเป็นพิเศษใช้ไม้ที่ทนทานเช่นไม้สักและทำเป็นรูปเรือนต่าง ๆ โดยมีพระราชประสงค์ว่า เมื่อเสร็จงานพระเมรุแล้วจะพระราชทานสิ่งก่อสร้างเหล่านั้น ดัดแปลงเป็นอาคารสำหรับโรงพยาบาล และภายหลังการพระเมรุก็พระราชทานสิ่งก่อสร้างเหล่านั้นมอบให้แก่โรงพยาบาล เพื่อนำมาปลูกสร้างเป็นเรือนคนไข้ นอกจากนี้ยังได้พระราชทานเงินของสมเด็จเจ้าพ้าศิริราชกกุธภัณฑ์อีก ๕๖,๐๐๐ บาท เพื่อสร้างถาวรวัตถุในโรงพยาบาล ซึ่งคณะกรรมการได้นำเงินจำนวนนี้ไปสร้างตึกสำหรับเป็นที่สอนวิชาแพทย์

เมื่อดำเนินการสร้างโรงพยาบาลเสร็จ เปิดรับคนไข้ได้ตามพระประสงค์แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า โรงศิริราชพยาบาล และให้คณะกรรมการจัดการโรงพยาบาลพ้นจากหน้าที่เป็นผู้จัดการโรงพยาบาล แต่ตั้งกรมพยาบาลขึ้นแทน เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ เป็นอธิบดีบังคับการกรมพยาบาล

หน้าที่ของกรมพยาบาลในสมัยนั้น คือ

(๑) ควบคุมและจัดกิจการของศิริราชพยาบาล

(๒) จัดการศึกษาวิชาแพทย์ ซึ่งตั้งขึ้นภายหลังเมื่อเปิดโรงพยาบาลแล้ว[๓]

---

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ (ต้นสกุล โสภางค์ ณ อยุธยา) สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงเล่าไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดีว่า กำลังจะได้สถาปนาเป็น "กรมหมื่นศุภภาพย์กวีการ" เพราะทรงชำนิชำนาญบทกลอนกาพย์โคลง แต่บังเอิญสิ้นพระชนม์เสียก่อน เจ้านายพระองค์นี้มีน้ำพระทัยเด็ดเดี่ยว มีพระวิริยะอุตสาหแรงกล้า ได้มีพระอุปการคุณแก่โรงพยาบาลศิริราชเป็นอันมาก มีผู้เขียนสดุดีไว้ในสารศิริราช เล่ม ๒ ฉบับ ลงวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๓ นั้นแล้ว

๓. โรงเรียนแพทย์ตั้งขึ้นเมื่อ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เรียกว่าโรงเรียนแพทยากร เพื่อผลิตหัดแพทย์ไว้ใช้ตามโรงพยาบาลต่าง ๆ (พึงเข้าใจว่าแพทย์ประจำโรงพยาบาลศิริราชสมัยเปิดโรงพยาบาล

(๓) ควบคุมดูแลโรงพยาบาลอื่น นอกจากโรงพยาบาลศิริราชซึ่งมีอยู่ในสมัยนั้น (เช่น โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ ตั้งอยู่ข้างวัดเทพศิรินทร์ทราวาส บูรพาพยาบาล ตั้งอยู่ที่บ้อมมหาไชย โรงพยาบาลเนิสซิงโฮม โรงพยาบาลหมอเฮส์ บางรัก โรงพยาบาลโรคจิต ปากคลองสาร และโรงพยาบาลสามเสน เป็นต้น)

(๔) จัดการปลูกฝีเป็นทานแก่ประชาชน[๔]

ใหม่ ๆ เป็นแพทย์ไทยแผนโบราณ ส่วนแพทย์ฝรั่งซึ่งรักษาทางบาดแผล มีนายแพทย์บีเตอร์กาแวนแพทย์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปช่วยดูแลเป็นครั้งคราว) อาจารย์ผู้อำนวยการและทำการสอนครั้งแรก คือ Dr. T. Heyward Hays; (ผู้อุทิศเงินสร้าง Neilsen Hays Library ที่ถนนสุริวงศ์) และ Dr. W.B. Toy ต่อมาคือ Dr. George B. Mc Farland (พระอาจวิทยาคม) และในสมัยนั้นมีการสอนวิชาแพทย์แผนโบราณในหลักสูตรด้วย หลักสูตรการเรียน ๓ ปี มีแพทย์ประกาศนียบัตรออกรุ่นแรก ๙ คน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ และเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนราชแพทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ พ.ศ. ๒๔๔๖ ขยายหลักสูตรเป็น ๔ ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ขยายหลักสูตรเป็น ๕ ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ประกาศรวมโรงเรียนราชแพทยาลัยเข้าในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งตั้งขึ้นใหม่ พ.ศ. ๒๔๖๑ ตั้งคณะแพทยศาสตร์ขึ้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเพิ่มการศึกษาจาก ๕ ปีเป็น ๖ ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ รัฐบาลได้ร่วมมือกับรอคคีเฟลเลอร์มูลนิธิปรับปรุงหลักสูตรเป็นขั้นปริญญา มีผู้สำเร็จได้รับปริญญารุ่นแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ จำนวน ๑๘ คน รวมแพทย์ประกาศนียบัตรเรียนสำเร็จ ๓๓ รุ่น จำนวน ๕๖๔ คน แพทย์ปริญญาตั้งแต่ ๒๔๗๑ ถึง ๒๕๐๘ ๓๘ รุ่น (รวมทั้งคณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์และคณะแพทย์ศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่ตั้งขึ้นใหม่ด้วย) ๔,๐๖๕ คน

๔. การปลูกทรพิษ (ปลูกฝี) เริ่มในแผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๐ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ประสูติ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ มีมะแม ตรงกับ ๓๑ มีนาคม ๒๓๓๐ เสวยราชสมบัติเมื่อวันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗ สวรรคต ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้นหนึ่งค่ำ ปีกุน ตรงกับ ๒ เมษายน ๒๓๙๔) ตามบันทึกของนายแพทย์ Dan Beach Bradley หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันกล่าวว่า เป็นผู้เริ่มและทำอยู่หลายปี คือ นำหนองจากผู้ออกฝีดาษที่เม็ดฝีงาม ๆ ไปปลูกต่อให้คนที่ยังไม่เป็น นำหนองจากเม็ดฝีของผู้ที่ปลูกแล้วขึ้นงามดี ไปปลูกแก่คนอื่นอีกต่อหนึ่ง วิธีนี้ไม่มีใครเชื่อ พวกมิชชันนารีต้องปลูกลูกของตัวเองเป็นตัวอย่าง จึงมีคนเชื่อว่าปลูกได้จริง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบการปลูกทรพิษโดยวิธีนี้ จึงรับสั่งให้หมอหลวงไปฝึกหัด วิธีนี้กงเสี่ยงอันตรายอยู่เป็นอันมากทีเดียว นายแพทย์ Bradley และหมอหลวงที่ปลูกฝีโดยวิธี

ดังกล่าวได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลเป็นเงินคนละ ๑ ถุง (๔๐๐ บาท ลงมาจนถึง ๒๐๐ บาท) ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๒ ได้มีการปลูกผีในกรุงเทพ ฯ ด้วยพันธุ์หนองผีที่ได้มาจากอเมริกาเป็นครั้งแรก เป็นเวลาราว ๔๑ ปี ภายหลังจาก Jenner พบวิธีปลูกผี และเป็นที่รับรองกันแล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๘๕ เกิดไข้ทรพิษระบาด ไม่มีพันธุ์หนองผีที่ได้มาจากอเมริกา ต้องเอาหนองจากคนเป็นผีดายใช้ปลูกอีก ปรากฏว่ามีตายกันบ้าง พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้พันธุ์หนองผีจากอเมริกามาเป็นครั้งที่ ๒ และ พ.ศ. ๒๓๘๘ ได้พันธุ์หนองผีมาจากอเมริกาอีกเป็นครั้งที่ ๓ การส่งหนองผีจากอเมริกา (บอสตัน) มาโดยเรือใบ กว่าจะถึงเมืองไทยเป็นเวลาประมาณ ๘ เดือน (ใช้ขี้ผึ้งหุ้มมา) ในรัชกาลที่ ๔ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๓๔๗ เสวยราชสมบัติ ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔ สวรรคต ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๑๑) ไม่ปรากฏประวัติเกี่ยวกับการปลูกผี แต่เข้าใจว่าคงได้พันธุ์หนองผีจากอเมริกาหรือยุโรปบ้างเป็นคราว ๆ และคงใช้หนองจากคนเป็นผีดายปลูกคนดี และใช้หนองจากผู้ปลูกผีขึ้นงามดีแล้วปลูกต่อ ๆ กันไป ซึ่งวิธีนี้คงใช้สืบต่อกันมาช้านานหลายสิบปี เพราะในพระราชบัญญัติจัดการป้องกันไข้ทรพิษ ๒๔๕๖ (รัชกาลที่ ๖) มาตรา ๑๔ ยังบัญญัติห้ามมิให้เอาหนองของผู้เป็นไข้ทรพิษปลูกต่อแก่ผู้ใดเป็นอันขาด กำหนดโทษผู้ฝ่าฝืนไว้ให้ปรับเป็นพินัยหรือจำขัง หรือทั้งปรับและจำด้วย หากผู้ถูกปลูกผีเป็นอันตรายถึงชีวิต หรือบาดเจ็บ ต้องมีโทษตามกฎหมายอาญา ในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีการติดต่อกับต่างประเทศบ้างแล้ว การคมนาคมสะดวกขึ้นบ้าง

ในรัชกาลที่ ๕ (พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีฉลู ตรงกับ ๒๐ กันยายน ๒๓๙๖ เสวยราชสมบัติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ สวรรคต วันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ ปีจอ ตรงกับ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓) การปลูกผีคงจะค่อยแพร่หลาย และมีผู้นิยมมากขึ้น มีประกาศพระบรมราชโองการฉบับหนึ่ง ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๒ (พ.ศ. ๒๔๒๔) จัดเรือหมอปลูกผีขึ้นไปทำการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และหัวเมืองใกล้เคียง โดยใช้พันธุ์หนองผีโค (หลังจาก Jenner พบวิธีปลูกผีและเป็นที่รับรองกันแล้ว ๘๓ ปี) ซึ่งมอบให้พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ (เป็นตาของสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ในขณะนั้นเข้าใจว่าคงทำหน้าที่เจ้ากรมหมอหลวง) สั่งมาจากต่างประเทศ พระราชทานปลูกให้เป็นทาน ห้ามเด็ดขาดมิให้เรียกค่าจ้างหรือรับขวัญข้าว ค่ายา หากเรียกร้องหรือรับให้มีโทษ เรือหมอปลูกผีมีธงพื้นสีเหลืองขอบน้ำเงินเป็นสำคัญ พันธุ์หนองผีซึ่งใช้ปลูกคงสั่งจากยุโรปเป็นส่วนใหญ่ แต่ว่ากว่าจะถึงประเทศไทยก็ร่วม ๒–๓ เดือน หนองที่รับมามักเสียปลูกไม่ขึ้นเสียมาก ภายหลังมีสถานปาสเตอร์ตั้งขึ้นที่เมืองไซ่ง่อน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐) สถานปาสเตอร์ที่ไซ่ง่อนผลิตพันธุ์หนองผีได้ดี และระยะทางใกล้เคียงเสียเวลา ๑ หรือ ๒ สัปดาห์ก็ได้หนองมา จึงสั่งหนองผีจากไซ่ง่อนมาใช้ ตามประกาศของกระทรวงต่างประเทศ (ไทย) ว่า หนองผีสองกลักสำหรับปลูกได้ไม่ต่ำกว่า ๕๐ คน ราคา ๑ เหรียญไซ่ง่อน

ข. กรมพยาบาลในสังกัดกระทรวงธรรมการ[๕] พ.ศ. ๒๔๓๒

กรมพยาบาลซึ่งตั้งขึ้นในครั้งแรกน่าจะขึ้นตรงต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ทรงเป็นราชเลขานุการส่วนพระองค์ด้วย พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีอยู่ไม่ถึงปีก็ประชวรด้วยพระโรคนัปผาสะพิการ สิ้นพระชนม์ที่โรงศิริราชพยาบาล เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ อธิบดีคนต่อมา คือ พระไตรโกศา (เทศ) แต่ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงบังคับการกรมศึกษาธิการอยู่ในขณะนั้น บังคับการกรมพยาบาลด้วย เพราะฉะนั้น หลังจากพระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์สิ้นพระชนม์แล้ว กรมพยาบาลคงไปขึ้นอยู่กับกระทรวงธรรมการ โดยที่เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาเหนืออธิบดี

ในระหว่างกรมพยาบาลอยู่ในสังกัดกระทรวงธรรมการนั้น ได้มีกิจการที่สำคัญเกิดขึ้นอีกหลายอย่าง คือ

๑. ตั้งโรงเรียนนางผดุงครรภ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๙ โดยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

๒. เริ่มจัดการตั้งสถานทำพันธุ์หนองผีใช้เอง[๖]

---

๕. สมเด็จกรมพระยาดำรงฯทรงเล่าว่า ได้รวมกรมธรรมการ กรมสังฆการี กรมพยาบาล และกรมพิพิธภัณฑ์สถาน ซึ่งเป็นกรมอิสระเข้ากับกรมศึกษาธิการยกขึ้นเป็น"กระทรวงธรรมการ"

๖. ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กระทรวงธรรมการดำริห์ทำพันธุ์หนองผีใช้เอง กระทรวงธรรมการจึงได้ส่งพระบำบัดสรรพโรค (Dr. H. Adamsen) และหลวงวิฆเนศร์ประสิทธิ์วิทย์ (อัทย์ หสิตะเวช) ไปดูการทำพันธุ์หนองผีที่เมืองมนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ เมื่อกลับมาแล้วใน พ.ศ.๒๔๔๔ ได้ตั้งทำพันธุ์หนองผีขึ้นที่สักกพระยาศรี ถนนเจริญกรุง ตรงที่ตั้งบริษัทส่งเสริมสันติราษฎร์บัจจุบัน แต่พันธุ์หนองผีที่ทำขึ้นไม่ใคร่ดี ปลูกไม่ใคร่จะขึ้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขอยู่เรื่อยๆมา เมื่อ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๔๘ (ร.ศ.๑๒๕) สถานทำพันธุ์หนองผีย้ายไปอยู่จังหวัดนครปฐม ริมถนนสายเทศา (นายแพทย์วูลลี่ เป็นผู้ควบคุม) เรียกว่ากองทำพันธุ์หนองผี ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ กองทำพันธุ์หนองผีโอนจากกระทรวงธรรมการมาอยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทย และภายหลังย้ายกลับมาอยู่กรุงเทพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ รวมอยู่ในบัสตรุสภา ซึ่งตั้งขึ้นใหม่เพื่อทำวัคซีนฉีดป้องกันโรคพิษสุนัขบ้า บัสตรุสภาตั้งอยู่ที่ถนนบำรุงเมือง คือ สถานตรวจโรคปอดบัจจุบน ภายหลังบัสตรุสภา โอนไปสังกดสภากาชาดไทย เมื่อสิงหาคม ๒๔๖๐ และเมื่อสร้างสถานเสาวภาขึ้นแล้ว จึงย้ายไปรวมอยู่ในสถานเสาวภา (กองวิทยาศาสตร์ สภากาชาดไทย) เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๖๔

๓. จัดให้มีแพทย์ประจำเมือง[๗]ขึ้นในบางแห่ง

๔. ทำยาโอสถสภา (ยาตำราหลวง) จำหน่ายเพื่อช่วยเหลือประชาชนโดยราคาถูก

๕. ตั้งโอสถศาลารัฐบาล (Government Medical Depot) เป็นที่สะสมยาและเวชภัณฑ์ โดยจัดการสั่งยาจากต่างประเทศมาจำหน่ายแก่สถานพยาบาล และองค์การต่าง ๆ ของรัฐบาล[๘]

๖. ตั้งกองแพทย์ขึ้น ให้มีหน้าที่ออกไปป้องกันโรคระบาด(โรคติดต่ออันตราย) และทำการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษแก่ประชาชนตามหัวเมือง

กรมพยาบาลดำรงฐานะเป็นกรมอยู่ในกระทรวงธรรมการจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๔) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยุบเลิกกรมพยาบาลแล่ะตำแหน่งอธิบดีกรมพยาบาลเสีย อธิบดีสุดท้ายของกรมพยาบาลคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา และให้โรงพยาบาลอื่นที่สังกัดกรมพยาบาลไปขึ้นอยู่ในกระทรวงนครบาล เว้นแต่โรงศิริราชพยาบาล คงให้เป็นสาขาของโรงเรียนราชแพทยาลัย สำหรับเป็นที่ผึกหัดวิชาแพทย์แก่นักเรียน ให้โรงเรียนราชแพทยาลัยขึ้นอยู่ในกรมศึกษาธิการ โดยตั้งแผนกพยาบาลขึ้นในกรมศึกษาธิการอีกแผนกหนึ่ง. ทำหน้าที่ในทางธุระการเกี่ยวกับกิจการแพทย์ซึ่งอยู่ในสังกัด เพราะกองโอสถศาลารัฐบาล กองทำพันธุ์หนองผี กองแพทย์ป้องกันโรค และแพทย์ประจำเมืองยังคงอยู่ในสังกัดกระทรวงธรรมการตามเดิม รวมทั้งธุระการอันเกี่ยวกับโรงเรียนแพทย์และศิริราชพยาบาลด้วย

---

๗. ในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนคำว่า เมือง เป็น จังหวัด ตามประกาศกระทรวงมหาดไทยลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๕๙

๘. เมื่อ พ,ศ, ๒๔๔๔ เนื่องด้วยกระทรวงพระคลัง และกระทรวงธรรมการหารือกันเห็นว่าการซื้อยาใช้ในราชการตามโรงพยาบาลและกระทรวงทบวงการต่าง ๆ ซื้อจากร้านฝรั่งในกรุงเทพ ฯ ราคาแพงมาก ควรจัดตั้งโอสถศาลารัฐบาลขึ้นเอง ซื้อยาตรงจากต่างประเทศจะได้ยาดีและถูกกว่าซื้อตามร้านในกรุงเทพ ฯ กำไรยาที่ซื้อได้ถูกกว่าจะคุ้มค่าใช้จ่ายจึงตกลงตั้งโอสถศาลารัฐบาลขึ้น กระทรวงธรรมการได้จ้างชาวเยอรมันชื่อ ฮูโกวิลเลมส์ มาเป็นผู้จัดการ ข้อสำคัญที่กระทรวงพระคลัง ฯ ตกลงไว้กับกระทรวงธรรมการนั้นมีว่า องค์การต่าง ๆ ของรัฐบาลจักต้องซื้อยาจากโอสถศาลารัฐบาลแห่งเดียว จะซื้อจากห้างร้านอื่นไม่ได้ ถ้าเป็นใบสำคัญห้างร้านอื่นแล้ว คลังไม่ยอมจ่ายเงินให้ ระเบียบนี้ปฏิบัติกันมาจนถึงสมัยกรมสาธารณสุขในกระทรวงมหาดไทย

ค. กรมพยาบาลในกระทรวงมหาดไทย พ.ศ.๒๔๕๕

การปกครองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แยกเป็น ๒ ฝ่าย คือ พลเรือนฝ่ายหนึ่ง และทหารฝ่ายหนึ่ง มีอัครมหาเสนาบดีบัญชาการ ฝ่ายพลเรือนเรียกว่า "สมุหนายก" ฝ่ายทหารเรียกว่า "สมุหพระกลาโหม" (ประกอบด้วยเสนาบดี จตุสดมภ์ ๔ คือ พระคลัง กรมเมือง กรมวัง กรมนา) สมุหนายกว่าราชการฝ่ายพลเรือนทั่วไป ซึ่งรวมราชการทุกกระทรวงทบวงกรม เว้นฝ่ายทหาร ต่อมาได้เปลี่ยนแปลงปรับปรุงการปกครองครั้งใหญ่ โดยแบ่งการบริหารราชการออกเป็น ๑๒ ส่วน เรียกว่า กรม เช่น กรมมหาดไทย มีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือ และเมืองลาวประเทศราช กรมพระกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ ทั้งฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และเมืองมะลายูประเทศราช กรมท่าควบคุมหัวเมืองชายทะเล (ภาคกลางและตะวันออก) ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๗ จึงมอบให้กระทรวงมหาดไทยปกครองทุกจังหวัด เว้นกรุงเทพฯ กับหัวเมืองชั้นในซึ่งติดต่อใกล้เคียงกรุงเทพฯ กรมธรรมการนั้นบัญชาการเกี่ยวกับวัดและพระสงฆ์ โรงเรียน โรงพยาบาล

ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศตั้งกรมต่างๆ เป็นกระทรวง เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงธรรมการ (เรียกว่าธรรมการและศึกษาธิการ) กระทรวงนครบาล ๓ กระทรวง ซึ่งเกี่ยวกับประวัติของกระทรวงสาธารณสุข ได้ประกาศแต่งตั้งพร้อมกัน เมื่อตั้งกระทรวงมหาดไทยขึ้นแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ย้ายจากกระทรวงธรรมการมาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย[๙]

---

๙. สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ อยู่ในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จนถึง ๗ สิงหาคม ๒๔๕๘ ทรงลาออกจากราชการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดีที่ปรึกษา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) เป็นผู้รั้งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ภายหลังย้ายไปเป็นอุปราชภาคตะวันตก และสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี เมื่อ ๑ มกราคม ๒๔๕๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ลาออกเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๔๖๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราชแทน เจ้าพระยายมราชลาออก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศร์ แทน ตั้งแต่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๗๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีทรงลาออก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตแทน ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจนถึง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

ราชการของกระทรวงมหาดไทยส่วนกลางในสมัยแรกนั้น ได้แบ่งออกเป็นหลายกรม เช่น กรมพลำภังค์[๑๐] กรมสรรพากรนอก กรมฝ่ายเหนือ กรมป่าไม้ กรมตำรวจภูธร เป็นต้น การแบ่งส่วนราชการเป็นกรมต่าง ๆ คงได้มีเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพื่อความเหมาะสมแก่เหตุการณ์ตามยุคตามสมัย กรมซึ่งมีหน้าที่สำคัญเกี่ยวกับการปกครองหัวเมือง (ชั้นนอก) คือกรมพลำภังค์ เป็นกรมใหญ่ (มีกรมน้อยขึ้นอยู่ในกรมนั้น) กิจการหลายอย่างอันเกี่ยวกับการแพทย์เคยอยู่ในสังกัดกรมนี้ด้วย กล่าวคือ เมื่อกระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่ในการปกครองเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน งานเกี่ยวกับการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บของประชาชนและการป้องกันปราบโรคร้ายต่าง ๆ ซึ่งมักมีเกิดขึ้นชุกชุม เช่น อหิวาตกโรค และไข้ทรพิษ เป็นต้น ในสมัยนั้นอยู่ในสังกัดกระทรวงธรรมการย่อมไม่เหมาะสม กระทรวงมหาดไทยจึงได้ขอโอนกองโอสถศาลารัฐบาล กองทำพันธุ์หนองผี กองแพทย์ และแพทย์ประจำเมืองมาอยู่ในบังคับบัญชาของกระทรวงมหาดไทย เมื่อ ๓๐ มีนาคม ๒๔๕๑ ซึ่งในชั้นแรกให้สังกัดอยู่ในกรมพลาภงค

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการสุขาภิบาลเป็นการทดลองขึ้นที่ตำบลท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสาครเป็นแห่งแรก ต่อมาได้ตราพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมืองขึ้น เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๑ และประกาศจัดการสุขาภิบาลขึ้นหลายแห่ง เช่น ที่นครราชสีมา จันทบุรี สงขลา นครศรีธรรมราช ชลบุรี นครปฐม เป็นต้น การควบคุมดูแลสุขาภิบาลหัวเมืองก็อยู่ในหน้าที่ของกรมพลำภังค์เช่นเดียวกัน

ต่อมากระทรวงมหาดไทยเห็นว่า กิจการอันเกี่ยวกับการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ และการจัดสุขาภิบาลในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งมีความมุ่งหมายสำคัญเพื่อรักษาความสะอาดในชุมนุมชนอันเป็นส่วนหนึ่งของการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ และรักษาความไข้เจ็บในท้องที่ชุมนุมชน นับว่าเป็นงานสำคัญในทางปกครอง

---

๑๐. คำนี้เขียนหลายอย่าง คือพลัมพัง พลำภังค์ พลำภัง และพลำพัง ไม่ทราบแน่เขียนอย่างใดจึงจะถูก เป็นกรมทำหน้าที่ปกครองท้องที่ สมัยก่อน ผู้ที่จะไปรับตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมักเป็นเจ้ากรม กรมนี้ก่อน เป็นกรมใหญ่ที่สุดในกระทรวงมหาดไทย ปัจจุบันคือกรมการปกครอง

ซึ่งควรจะต้องขยายและดำเนินการให้กว้างขวางออก เพื่อวัตถุประสงค์อันสำคัญ คือ การเพิ่มพลเมือง ดั่งรายงานของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ)[๑๑] ผู้รักษาราชการแทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตอนหนึ่งซึ่งนำกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖[๑๒] มีความว่า

"เมื่อเดือนตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๕ ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบถวายบังคมลาออกไปเกาะพีลิปไปน์ (เขียนตามอักษรเดิม) ได้ไปตรวจการ ๒ อย่าง คือการรักษาพยาบาลบ้องกันไข้เจ็บตลอดจนการวิธีปลูกผีประชาชนทั่วไปอย่าง ๑ การรักษาพยาบาลและบ้องกันโรคระบาดสัตว์พาหนะอย่าง ๑[๑๓] ซึ่งรัฐบาลอเมริกันได้จัดทำในเกาะนั้น เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้วได้รายงานการทั้งปวงต่อเสนาบดีๆ ทรงเห็นชอบด้วย ทรงมอบหน้าที่ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดวางการ ข้าพระพุทธเจ้าได้เอาใจใส่เป็นธุระในเรื่องการรักษาพยาบาลและบ้องกันไข้เจ็บตามหัวเมือง โดยเฉพาะตน เพราะข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่ารัฐบาลได้จัดการปกครองท้องที่ และปราบปรามโจรผู้ร้ายตามหัวเมืองให้เป็นปรกติเรียบร้อยได้มากแล้ว ถึงเวลาควรจัดการรักษาพยาบาลและบ้องกันไข้เจ็บของพลเมืองเพื่อให้จำนวนพลเมืองมากขึ้น เพราะราษฎรพลเมืองในสยามมีอยู่น้อยนัก[๑๔] ถ้าแม้จะมีพลเมืองขึ้นอีกสัก ๑๐ เท่านี้ก็ยังจะมีที่ดินทำไร่นาเรือกสวนและการหาเลี้ยงชีพได้เพียงพอกัน อนึ่งราษฎรพลเมืองบ่วยตายปีหนึ่งมากเพราะฉะนั้นถึงเวลาแล้วที่จะรีบรัดจัดวางการบ้องกันโรคภัยไข้เจ็บเพื่อตัดทอนความเจ็บตายของราษฎรพลเมืองให้น้อยลงไป การที่ราษฎรพลเมืองเจ็บตายปีละมาก ๆ นั้น สืบสวนได้ความว่าโรคสำคัญ ๔ อย่าง คือ โรคผีดาษ หรือไข้ทรพิศม์อย่าง ๑ อหิวา

---

๑๑. พระยามหาอำมาตยาธิบดี เคยดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลอง ราชปลัดทูลฉลอง รองเสนาบดี และผู้รั้งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นอุปราชการตะวันตก และสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี

๑๒. พระบาทสมเด็จฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับ ๑ มกราคม ๒๔๒๓ เสวยราชสมบัติ วันเสาร์ที่ ๒๓ ตุลาคม ปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ สวรรคตเมื่อวันที่ พฤศจิกายน ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๘

๑๓. การบ้องกันโรคระบาดสัตว์พาหนะในหัวเมืองแต่ก่อนอยู่ในหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทย

๑๔. การสำรวจสำมะโนครัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ประเทศไทยมีพลเมือง ๙,๒๒๖,๔๐๙ คน

ตกโรค ๑ ไข้กาพโรคอย่าง ๑ ไข้พิศม์อย่าง ๑ เพราะฉะนั้น การบ้องกันการบ่วยตาย ของพลเมืองควรตั้งต้นบ้องกันโรคสำคัญเหล่านี้ก่อน แล้วจึงวางการรักษาพยาบาล อย่างอื่น ๆ ต่อไป"

ใน พ.ศ.๒๔๕๕ กระทรวงมหาดไทยจึงได้ขอพระบรมราชานุญาตตั้งกรมพยาบาลขึ้น โดยแยกงานซึ่งอยู่ในกรมพลำภังค์ คือ กองโอสถศาลารัฐบาล กองทำพันธุ์หนองผี และการบังคับบัญชาแพทย์หัวเมือง กองแพทย์บ้องกันโรคและปลูกผี และการควบคุมสุขาภิบาลหัวเมือง ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ร.ศ. ๑๒๗ มาอยู่ในกรมพยาบาลที่ตั้งขึ้นใหม่ ราชการบริหารของกรมพยาบาลซึ่งตั้งขึ้นในครั้งแรกจึงแบ่งเป็น ๖ แผนกคือ

๑. แผนกบัญชาการ

๒. แผนกการแพทย์

๓. แผนกบ้องกันโรคระบาด (หมายถึงโรคติดต่ออันตราย)

๔. แผนกบัสตุระสภา[๑๕]

๕. แผนกโอสถศาลารัฐบาล

๖. แผนกสุขาภิบาล

เจ้ากรมพยาบาลคนแรก คือ พระยาอมรฤทธิธำรง (ฉี บุนนาค) ภายหลังเป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ ย้ายไปเป็นอธิบดีกรมพลำภังค์ และสมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี ต่อมาพระนนทราชธานี (สวาสดิ์ ภัทรนาวิก) (เปลี่ยนบรรดาศักดิ์เป็นพระชุมพรบุรีศรีสมุทรเขตต์) เจ้ากรมคนที่ ๓ คือหม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ เป็นผู้รั้งเจ้ากรมพยาบาลตั้งแต่ ๑ กันยายน ๒๔๕๘

---

๑๕. คือ Pasteur Institute ของเมืองไทย เปิดเมื่อ ๒๖ เมษายน ๒๔๕๖ โปรดดูคำอธิบาย (๖) ประกอบสาเหตุที่จะทำให้มีสถาบันอันสำคัญนี้ขึ้น ขอให้ดูหนังสือนิทานโบราณคดีของสมเด็จกรมพระยาดำรง เรื่องทำสิรัม (วัคซีน) แก้พิษหมาบ้า

พระรูปถ่ายที่วังถนนวิทยุ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓

กิจการก้าวหน้าในสมัยกรมพยาบาลที่สำคัญได้แก่

๑. ได้จัดทำวัคซีนฉีดป้องกันโรคพิษสุนัขบ้าขึ้นใช้เอง แทนที่จะต้องส่งคนถูกสุนัขบ้ากัดไปรักษาถึงเมืองไซ่ง่อน ประเทศอินโดจีนของฝรั่งเศส ซึ่งทำได้เฉพาะคนมั่งมี

๒. ได้ขยายการปลูกผีป้องกันไข้ทรพิษแก่ประชาชนไปทั่วถึงทุกจังหวัด เพราะพันธุ์หนองผีซึ่งจัดทำใช้เองนั้น มีคุณภาพดีขึ้นเท่าเทียมกับพันธุ์หนองผีซึ่งสั่งมาจากต่างประเทศ และเพื่อให้การปลูกผีทั่วถึงโดยรวดเร็ว จึงได้ตราพระราชบัญญัติจัดการป้องกันไข้ทรพิษ พุทธศักราช ๒๔๕๖ ขึ้น ให้เจ้าหน้าที่มีอำนาจสั่งให้ประชาชนมารับการปลูกผีได้ หากไม่มามีความผิด และมอบหน้าที่การปลูกผีให้แพทย์ประจำจังหวัดรับผิดชอบจัดการปลูกเอง ซึ่งแต่ก่อนมีแต่เจ้าหน้าที่จากส่วนกลางไปทำการปลูกให้ (พระราชบัญญัตินี้ยกเลิกโดยพระราชบัญญัติควบคุมโรคติดต่อ ๒๔๗๗)

๓. จัดให้มีแพทย์ประจำทั่วถึงทุกจังหวัด และมีสารวัตรแพทย์ประจำตามมณฑลขึ้น มีหน้าที่ตรวจตรากิจการของแพทย์ประจำจังหวัด ในชั้นแรกมีสารวัตรแพทย์เพียง ๗ หรือ ๑๐ ตำแหน่ง ไม่ครบทุกมณฑล สารวัตรแพทย์บางคนต้องปฏิบัติการในหน้าที่ ๒ หรือ ๓ มณฑล มีแพทย์ฝรั่งประจำบางมณฑล คือ ที่เชียงใหม่ สงขลา และภูเก็ต มีที่ปรึกษาการสาธารณสุขขึ้นเป็นคนแรก คือ Dr. Ira Ayer

๔. ตราพระราชบัญญัติระงับโรคระบาดหัวเมือง พุทธศักราช ๒๔๕๖ ขึ้น ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของเจ้าหน้าที่ในทางปฏิบัติการ (พระราชบัญญัตินี้ยกเลิก โดยพระราชบัญญัติควบคุมโรคติดต่อ ๒๔๗๗)

๕. จัดให้มีโอสถสภาตามหัวเมือง[๑๖]

---

๑๖. โอสถสภาเป็นสำนักงานของแพทย์ประจำจังหวัด ต่อมาเปลี่ยนเรียกว่าสุขศาลา Health Center ปัจจุบันนี้คือสถานีอนามัย

๖. มีกฎหมายเกี่ยวกับการปกครองสาธารณสุขขั้น คือ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พุทธศักราช ๒๔๕๗ ในหมวดที่ว่าด้วย ลักษณะปกครองตำบล เรื่องแพทย์ประจำตำบล (มาตรา ๔๕—๔๙) และหมวดที่ว่าด้วยลักษณะปกครองอำเภอ เรื่องการป้องกันโรคร้าย (มาตรา ๑๐๙—๑๑๓) พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ (ฉบับเก่า) พ.ศ.๒๔๔๐ ยังไม่มีกล่าวถึงการสาธารณสุขเลย

๗. ควบคุมการใช้มอร์พีน โคกะอีน ซึ่งเป็นยาเสพย์ติดให้โทษ โดยตราพระราชบัญญัติมอร์พีน โคกะอีน พ.ศ.๒๔๕๖ ขึ้น (พระราชบัญญัตินี้ถูกยกเลิกโดยพระราชบัญญัติฝิ่น เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๔)

ม. กรมประชาภิบาลในกระทรวงมหาดไทย พ.ศ.๒๔๕๙

กระทรวงมหาดไทยมีความประสงค์จะปรับปรุงกิจการของกรมพยาบาลให้กว้างขวางและก้าวหน้ายิ่งขึ้น จึงนำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ขอพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนชื่อกรมพยาบาลเป็นกรมประชาภิบาล วางโครงการปฏิบัติงานใหม่ ยกฐานะแผนกต่าง ๆ ขึ้นเป็นกอง และได้รับพระบรมราชานุญาตตามสำเนาพระราชหัตถ์เลขาดังต่อไปนี้

ที่ ๑๗ ๒๘/๕๘๐ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๙

ถึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ได้รับหนังสือที่ ๒๙/๕๔๔๙ ลงวันที่ ๖ เดือนนี้ ส่งบันทึกหน้าที่ราชการกระทรวงมหาดไทยที่ได้แก้ไขมาขออนุญาตจัดวางการตามระเบียบสืบไปและเห็นควรเปลี่ยนเรียกนามกรมพยาบาลว่า กรมประชาภิบาล นั้น ชอบแล้ว.

(พระบรมนามาภิธัย) สยามินทร์

---

๑๗. ในประวัตินี้ได้คัดพระราชหัตถ์เลขาและหนังสือกราบบังคมทูลหลายฉบับ กับบทความบางเรื่องตีพิมพ์ต่อท้ายเรื่องนี้ลงไว้เป็นอนุสรณ์ คนชั้นหลังจะได้เห็นถ้อยคำสำนวนของการเขียนหนังสือราชการในสมัยนั้นเพื่อประโยชน์แก่ผู้ต้องการศึกษาด้วย นอกจากนี้เข้าใจว่าจะทำให้ประวัติสมบูรณ์ขึ้น เพราะน้อยคนจะได้เห็นหนังสือราชการที่สำคัญ ๆ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ สกระเบิดลงที่บ้านพายัพสามเสน ซึ่งเป็นที่เก็บหนังสือของกระทรวงมหาดไทย หนังสือราชการที่เก็บไว้กระจัดกระจายเสียหายมาก เกราะห์ดีแพ้มเหล่านี้ผู้รวบรวมขอยืมมาและยังมิได้ส่งคืนจึงเหลืออยู่

กรมประชาภิบาลตามโครงการใหม่ มีส่วนราชการดังนี้คือ

๑. กองบัญชาการเบ็ดเสร็จ

(๑) แผนกอำนวยการมีตำแหน่งอธิบดีเป็นหัวหน้าการ มีหน้าที่ปกครองเจ้าพนักงานทุกกอง ดูแลสั่งการให้ติดต่อทั้งกรมและทำการโต้ตอบ

(๒) แผนกสุขศึกษา มีแพทย์ที่ปรึกษา ๑ ผู้แปลตำรา ๑ (หน้าที่ของผู้แปลนั้น คือเรียบเรียงรายงานประจำเดือนของกรม ซึ่งจะได้พิมพ์โฆษณาสำหรับแพทย์และเจ้าพนักงานในหัวเมือง รายงานนี้จะได้คดแปลเรื่องราวที่เกี่ยวด้วย เวชศาสตร์สุขวิทยาหรือบุราภิบาล จากหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศบ้าง มีข้อแนะนำของนายช่างแลนายแพทย์บ้างตามสมควร) แผนกนี้มีหน้าที่จัดการสุขศึกษาโดยวิธีเรียบเรียงหนังสือโฆษณา แนะนำสั่งสอนและโดยรูปและภาพยนต์เป็นต้น

(๓) แผนกบัญชีเงินและพัสดุ มีตำแหน่งเจ้าพนักงานบัญชี ๑ พนักงานพัสดุ ๑ มีหน้าที่ในการเบิกจ่ายเงินและพัสดุทั้งปวง

๒. กองบุราภิบาล

(๑) แผนกอำนวยการ มีตำแหน่งผู้อำนวยการ ๑ ผู้ช่วยผู้อำนวยการ ๑ สารวัตรบุราภิบาล ๑ มีหน้าที่ปกครอง ตรวจตรา บันทึกหลักฐาน แนะนำและโต้ตอบในการจัดตั้งและดำเนินการให้เป็นไปตาม พระราช บัญญัติ จัดการ สุขาภิบาล หัวเมือง แลพระราชบัญญัติอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยการเช่นนี้

(๒) แผนกแผนผังและก่อสร้าง มีตำแหน่งผู้อำนวยการ ๑ นายช่างก่อสร้าง ๑ มีหน้าที่ควบคุมแลแนะนำในการโยธา และนวกรรมต่าง ๆ เช่น วางเขตถนน และระดับพื้นดิน การประปา ตลาด และโรงเรือนที่จะใช้เป็นสาธารณประโยชน์

๓. กองพยาบาล

(๑) แผนกอำนวยการ มีตำแหน่งนายแพทย์ ผู้อำนวยการ ๑ ผู้ช่วยผู้อำนวยการ ๑ แลนายทะเบียน ๑ แผนกนี้มีหน้าที่การรับ การย้าย และการบรรจุตำแหน่ง

แพทย์ และเป็นแผนกสำหรับตรวจตราโต้ตอบเรื่องการบ้องกันแลรักษาโรคทั้งในหัวเมืองที่มีระเบียบปุราภิบาลแล้ว แลที่ยังมิได้จัดขึ้น การระงับโรคระบาดการทารกสงเคราะห์แลการพยาบาลอื่น ๆ แผนกนี้มีหน้าที่สำหรับบันทึกหลักฐานทั้งปวงในการพยาบาล เช่น สถิติพยากรณ์ชีพ และโรคของราษฎร และเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองแพทย์ในหัวเมือง กับทั้งทะเบียนปลกไข้ทรพิษ แลการบ้องกันโรคระบาดโดยวิธีอื่น ๆ ด้วย

(๒) แผนกแพทย์ มีแพทย์ที่ปรึกษาประจำมณฑล ๓ คน (เป็นชาวยุโรปประจำอยู่มณฑลภาคพายัพ นครศรีธรรมราช และภูเก็ตตามเดิม) กับมีสารวัตรแพทย์ ๑๐ คน แพทย์ประจำการ ๗๐ แลแพทย์ผึกหัด ๑๐ คน แผนกแพทย์นี้จะได้จัดการบ้องกันแลรักษาโรคของราษฎรในหัวเมือง และรวบรวมหลักฐานการพยาบาล แล้วรายงานเข้ามายังกรมประชาภิบาล

๔. กองเวชวัตถุ

(๑) แผนกอำนวยการ มีผู้อำนวยการ ๑ ผู้ช่วยอำนวยการ ๑ สมุห์บัญชี ๑ และเจ้าพนักงานพัสดุ ๑ แผนกนี้มีหน้าที่โดยเฉพาะที่จะเรียกประมูลจัดซื้อ ตีราคาและรักษายาที่จำหน่ายสำหรับกระทรวงทบวงการในกรุงเทพฯ กับโรงพยาบาลแลโอสถสภาตามหัวเมืองทั้งปวง กับควบคุมการทำ รักษา แลจำหน่ายเชื้อบ้องกันแลรักษาโรค แลจัดการผลประโยชน์รายรับรายจ่ายทั้งสิ้นในกองนี้ด้วย

(๒) แผนกปรุงยา มีผู้ปรุงยา ๑ ผู้ช่วย ๕ แผนกนี้ประกอบยาที่สั่งจากต่างประเทศกับใช้เครื่องยาในพื้นประเทศ ผสม บด ดอง หรือปั้นขึ้นสำหรับจำหน่าย

(๓) แผนกชันสูตรยา มีผู้ชันสูตร ๑ ผู้ช่วย ๑ มีหน้าที่แปรธาตุ เพื่อบำรุงการพาณิชย์ และตรวจยาพิษเพื่อประกอบคดีอาญาต่าง ๆ ทั้งชันสูตรยาที่สั่งจากต่างประเทศ แลยาสมุนไพรในประเทศนี้ เพื่อเรียบเรียงตำราขึ้นดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วด้วย

(๔) แผนกเชื้อโรค มีผู้ช่วยแพทย์ ๑ แลผู้ทำเชื้อโรค ๒ มีหน้าที่ทำเชื้อกันไข้ทรพิษแลกาพโรค (แวคซินซึ่งได้ทำสำเร็จแล้ว) กับทั้งเชื้อแก้พิษงูและพิษอื่น ๆ (เซรัมซึ่งจะได้เริ่มจัดทำขึ้น) ในแผนกนี้จะได้จัดการเลี้ยงสัตว์ เช่น ม้า กระบือ แลลิงกับผสมสัตว์ เช่น กระต่ายและหนูตะเภาไว้ใช้ในการชันสูตรและทดลองด้วย

(๕) แผนกชันสูตร แลทำลายโรค (หรือบัสตุรสภา) มีแพทย์ที่ปรึกษาประจำปาสตุรสภา ๑ แพทย์ผู้ช่วย ๑ และผู้ทำการกิมิชาต ๒ แผนกนี้ทำการทดลองวิธีป้องกันและรักษา แลทำนายอาการโรคโดยวิธีเลี้ยงแลตรวจเชื้อโรค (แบกเตเรีย) ด้วยกล้องอัปรมาณู และโดยวิธีสัมผัสกิมิชาตกับสชีวกวัตถุ (รีแอกชั่น) ทั้งทำการประกอบกับแผนกเชื้อโรคด้วย

ในระหว่างที่กรมประชาภิบาลกำลังดำเนินการเพื่อให้เป็นไปตามโครงการใหม่อย่านั้น บัสตรสภาได้ถูกโอนไปอยู่ในสังกัดสภากาชาดไทยเมื่อเดือนสิงหาคม ๒๔๖๐ ซึ่งทำให้กรมประชาภิบาลขาดเครื่องมืออันสำคัญยิ่ง คือไม่มีสถานชันสูตรโรค (Laboratory) ของตนเอง เพราะฉะนั้น กองเวชวัตถุซึ่งตั้งขึ้นโดยรวมแผนกโอสถศาลารัฐบาลกับบัสตุรสภาเข้าด้วยกัน จึงคงเหลือกองโอสถศาลาตามเดิม และนอกจากนี้ ต่อมาในเวลาไม่นานนัก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ก็ได้มีลายพระราชหัตถ์เลขาถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยฉบับหนึ่งดังต่อไปนี้

ที่ ๕/๑๒๖
สวนดุสิต

วันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๑

ถึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ด้วยเห็นว่า การสุขาภิบาล (คือ Public Health) ซึ่งเวลานี้ยังแยกย้ายกันอยู่หลายกระทรวง สมควรจะรวมทำเสียเป็นแผนกเดียวกัน และควรให้รวมในกระทรวงมหาดไทยจะเป็นการสะดวกดี เพราะฉะนั้น ให้เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ พูด

จาหารือกับเสนาบดีกระทรวงนครบาล และเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จัดการรับมอบหน้าที่การสุขาภิบาลนั้นมาไว้ในกระทรวงมหาดไทยสืบไป

(พระบรมนามาภิธัย) สยามินทร์

กระทรวงมหาดไทยได้มีหนังสือตอบสนองลายพระราชหัตถ์เลขาฉบับนั้นดังต่อไปนี้

ที่ ๑๖/๓๕๔๖ ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชหัตถ์เลขที่ ๕/๑๒๖ ลงวันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๑ ให้ข้าพระพุทธเจ้าพูดจาหารือกับเสนาบดีกระทรวงนครบาลแลเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จัดการรับมอบน่าที่สุขาภิบาล (คือ Public Health) จากกระทรวงนครบาลมาไว้ในกระทรวงมหาดไทยสืบไปนั้น พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

เมื่อวันที่ ๒๐ เดือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ปฤกษาหารือพร้อมด้วยเสนาบดีกระทรวงนครบาล แลเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เห็นพร้อมกันว่า ก่อนแต่จะมอบหมายน่าที่แก่กัน ควรมีอธิบดีหรือผู้บัญชาการกรมประชาภิบาล ซึ่งแล้วแต่จะทรงพระราชดำริห์เห็นสมควรแก่ผู้ใดเสียก่อน เพื่ออธิบดีหรือผู้บัญชาการนั้นจะได้ดำริห์วางรูปรวบรวมการแผนกนทำความเห็นเสนอเสนาบดีทง ๓ กระทรวง เพื่อพิจารณานำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทอีกครั้งหนึ่ง ผู้ที่จะสนองพระเดชพระคุณตำแหน่งอธิบดีกรมประชาภิบาลนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยว่าเหมาะแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ทั้งนี้จะควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

อนึ่ง เมื่อได้รวมการแพนกนี้เป็นบึกแผ่นในที่เดียวกัน กรมนี้นับว่าเป็นกรมสำคัญกรมหนึ่ง นาม "ประชาภิบาล" นั้น ควรคงไว้ หรือควรจะเปลี่ยนใช้นามอื่นแทนประการใด ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานเรียนพระราชปฏิบัติ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ขอเดชะ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีลายพระราชหัตถเลขาตอบ ดังต่อไปนี้

สวนดุสิต ที่ ๙/๒๐๑

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช

ถึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ตามหนังสือที่ ๑๖/๓๙๕๖ ลงวันที่ ๒๒ เดือนนี้ เนื่องด้วยการที่จะรับมอบหน้าที่สุขาภิบาลจากกระทรวงนครบาลมาไว้ในกระทรวงมหาดไทย เจ้าพระยาสุรสีห์เห็นว่า ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งอธิบดีกรมนี้ เหมาะแก่กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร และว่าเมื่อได้รวมการแพนกนี้เข้าเป็นบึกแผ่นอันเดียวกันแล้ว กรมนี้นับว่าเป็นกรมสำคัญกรมหนึ่ง นาม "ประชาภิบาล" จะควรคงไว้หรือจะเปลี่ยนใช้นามอื่นแทนประการใดนั้น ทราบแล้ว

ที่จะให้กรมหมื่นไชยนาทเป็นอธิบดีนั้น ชอบแล้ว ได้สั่งกระทรวงธรรมการให้กรมหมื่นไชยนาทมารับราชการตำแหน่งนี้ด้วยแล้ว ส่วนนามกรมนั้นเห็นว่าควรเรียก "กรมสาธารณสุข"

(พระยาบรมนาถาภิธัย) สยามินทร์

ง. กรมสาธารณสุขในกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. ๒๔๖๑

ได้มีประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาตั้งกรมสาธารณสุข และอธิบดีกรมสาธารณสุขดังต่อไปนี้

ประกาศ
ตั้งกรมสาธารณสุขและตั้งอธิบดีกรมสาธารณสุข

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า การสุขาภิบาลแพนกบ้องกันความบ่วยไข้ ให้ความสุขแก่ประชาชน คือ (Public Health) ซึ่งบัดนี้ยังแยกย้ายกันอยู่ทางกระทรวงนครบาล[๑๙] และกระทรวงมหาดไทยเป็น ๒ ทางนั้น ทรงพระราชดำริห์ว่า ควรรวมการอันนี้ทำเสียเป็นแพนกเดียว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกการสุขาภิบาลแพนกนี้จากกระทรวงนครบาล มารวมกับกรมประชาภิบาลในกระทรวงมหาดไทย ส่วนการนคราภิบาล (Municipality) ของกรุงเทพ ฯ เช่นการทำสพานและถนนซึ่งเคยรวมอยู่ในกรมสุขาภิบาลนั้น ให้คงไว้ในกระทรวงนครบาลตามเดิม อนึ่งทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นไชยนาทนเรนทร อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยเป็นผู้ทรงคุณความสามารถในทางการแพนกนี้เป็นอันดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

---

๑๙. กระทรวงนครบาลมีหน้าที่จัดการสาธารณสุขและดำเนินกิจการอันเกี่ยวกับการวิศวกรรม สุขาภิบาล วิศวกรรมโยธา ในพระนคร โดยมีกรมสุขาภิบาลกรุงเทพ ฯ เป็นเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ กรมสุขาภิบาลกรุงเทพ ฯ ประกาศตั้งขึ้นตามพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพ ฯ ร.ศ.๑๑๖ (พ.ศ.๒๔๔๐) ชั้นแรกมีพนักงานแพทย์กับนายช่างใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ ขึ้นตรงต่อเสนาบดีกระทรวงนครบาล ภายหลังเห็นว่ามีกิจการอยู่กับเสนาบดีมากนัก จึงประกาศตั้งผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาลขึ้น ต่อมาเปลี่ยนแปลงเป็นตำแหน่งอธิบดี ชื่อกรมเปลี่ยนเป็น กรมนคราทร ขอให้ดูพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพ ฯ และประกาศต่าง ๆ ของกรมนี้ซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก และได้ใช้มานานจนถึงเปลี่ยนสภาพเป็นเทศบาลจึงยกเลิกไป ประกาศพระราชบัญญัติตั้ง เทศบาลนครกรุงเทพ ฯ เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๘๐

ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นไชยนาทนเรนทร[๑๙] อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ตั้งแต่บัดนี้สืบไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

เมื่อได้ประกาศตั้งกรมสาธารณสุขขึ้นแล้ว หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ เจ้ากรมประชาภิบาลเดิมนั้น ได้ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี

อนึ่ง ตามพระราชประสงค์ที่จะให้กิจการสาธารณสุขในหัวเมืองและการสาธารณสุขในกรุงเทพฯ ซึ่งขึ้นอยู่ในกระทรวงนครบาล ได้มารวมอยู่ในบังคับบัญชาของกรมสาธารณสุข ที่ตั้งขึ้นใหม่นั้น ก็ยังหารวมกันได้ไม่ เพราะมีปัญหาเกิดขึ้นหลายอย่าง เช่น ในเรื่องการแบ่งงานและการโอนอำนาจความรับผิดชอบ รวมทั้งเรื่องการเงินอันเกี่ยวกับงบประมาณด้วย ได้มีการโต้ตอบระหว่างกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาลเป็นเวลาหลายปี ดังปรากฏตามหนังสือที่มีโต้ตอบกันบางฉบับต่อไปนี้

ต่อมาในเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๔๖๔ จนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีลายพระราชหัตถ์เลขาถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยฉบับหนึ่ง ดังนี้

---

๑๙. ภายหลังเลื่อนพระอิสริยยศเป็นกรมพระ และเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร สมเด็จฯ พระองค์นี้ระหว่างเวลาที่ทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย และอธิบดีกรมสาธารณสุขตามลำดับ ได้ทรงจัดวางระเบียบแบบแผนการบริหารของโรงเรียนราชแพทยาลัยและศิริราชพยาบาลให้เจริญก้าวหน้า ทั้งในด้านวิชาการและเกียรติภูมิ โดยได้ทรงแก้ไขและขยายหลักสูตรการศึกษาวิชาแพทย์ ตลอดจนทรงจัดวางระเบียบการศึกษาวิชาเภสัชกรรม วิชาพยาบาลและผดุงครรภ์ให้เป็นไปตามแบบแผนปัจจุบัน พระกรณียกิจของเจ้านายพระองค์นี้นับว่าสำคัญเป็นยอดเยี่ยมต่อการศึกษาแพทย์-ศาสตร์อันส่งผลดีสูงสุดต่อประชากรตราบเท่าทุกวันนี้ นอกจากจะทรงใช้พระอุตสาหวิริยะอย่างแรงกล้าปฏิบัติพระภาระกิจอย่างเต็มพระสติกำลังด้วยพระองค์เองแล้ว พระองค์ยังได้ทรงใช้พระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพชักจูงและโน้มน้าวพระหฤทัยสมเด็จพระราชบิดา เจ้าพ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ให้ทรงเกิดสนพระทัยและทรงช่วยส่งเสริมค้ำจุนอันเปรียบเสมือนการหยั่งรากแก้วให้แก่การแพทย์และการสาธารณสุขของประเทศ จนกิจการดังกล่าวเจริญก้าวหน้าตามลำดับ เทียมทันกับนานาอารยะประเทศ ดังที่ปรากฏความเลื่อยดในบทความต่างๆ ซึ่งมีตีพิมพ์อยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว

ที่ ๖/๓๐๐ วังพญาไท

วันที่ ๒๙ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๔

ถึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ตามที่ได้สั่งมาโดยหนังสือที่ ๕/๑๒๖ ลงวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ให้ช่วยกันกับเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และกระทรวงนครบาล คิดปฤกษาวางระเบียบการที่จะรวมน่าที่สาธารณสุข (Public Health) ไปไว้แห่งเดียว ตั้งเป็นกรมสาธารณสุขขึ้นในกระทรวงมหาดไทยนั้น เวลาล่วงเลยมานานแล้ว ยังหาได้รับรายงานไม่ ว่าได้จัดการไปได้เพียงใด

บัดนี้ กรรมการสันนิบาตสภากาชาดนานาประเทศตกลงจะเข้ามาประชุมปฤกษาเรื่องการสุขาภิบาลในบูรพทิศ ในเดือนพฤศจิกายน ศกน่า ที่กรุงเทพฯ นี้ เราเห็นว่า ถ้าได้มีการชุมนุมเช่นนี้แล้ว เขาคงไต่ถามถึงกิจการของกรมสาธารณสุขที่เราได้ตั้งขึ้น เพราะนับว่าเป็นเนื้อเรื่องการประชุมโดยตรง จึงควรที่เราจะเตรียมการล่วงหน้าไว้พอให้รู้กันได้ว่า แม้เขาไต่ถามจะมีอะไรสำแดงกับเขาได้บ้าง เพราะฉะนั้นจึงขอเตือนมาโดยอยากจะทราบว่า กิจการที่ได้มอบให้จัดไปนั้นได้เป็นไปแล้วอย่างไรบ้าง.

(พระบรมนามาภิธัย) ราม ร.

กระทรวงมหาดไทยได้มีหนังสือกราบบังคมทูลตอบว่า

ที่ ๑๐๒/๔๔๘๐ ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๕ เดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชหัตถ์เลขาที่ ๖/๓๐๐ ลงวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ มีพระราชประสงค์จะใคร่ทรงทราบว่า กิจการกรมสาธารณสุขซึ่งได้ทรง

พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้งขึ้นได้วางระเบียบการไว้อย่างไร และการได้ดำเนินไปไปอย่างไร กรรมการสันนิบาตสภากาชาดนานาประเทศจะมาชุมนุมกันที่กรุงเทพ ฯ ในเดือนพฤศจิกายน ศกน่า ถ้าเขาไต่ถามจะได้สำแดงแก่เขาได้บ้างนั้น พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้งกรมสาธารณสุขขึ้นแล้ว ก็ได้รับพระราชทานเรียบเรียงโครงการรวมการสาธารณสุขที่แยกย้ายกันอยู่ในที่ต่าง ๆ เข้าให้เป็นบึกแผ่น โดยกำหนดวงงานเป็น ๓ แพนก คือ กิจการภายในกรมสาธารณสุขจัดทำเองเป็นกรมกลางสำหรับทั้งประเทศ ๑ กิจการที่เกี่ยวแก่ท้องที่ในความปกครองของกระทรวงมหาดไทย ๑ กิจการที่เกี่ยวแก่ท้องที่ในความปกครองของกระทรวงนครบาล ๑ และวงงานทั้ง ๒ แพนกนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ชนิด เป็นส่วนที่กรมสาธารณสุขอาจทำได้โดยลำพังอย่าง ๑ กรมสาธารณสุขจะต้องร่วมมือทำกับผู้ปกครองท้องที่และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ อย่าง ๑ ผู้ปกครองท้องที่และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ กระทำเองแต่ต้องอยู่ในความแนะนำและความควบคุมของกรมสาธารณสุขอย่าง ๑ ความละเอียดแจ้งอยู่ในบันทึกโครงการซึ่งได้ทูลเกล้า ฯ ถวายมากับหนังสือนี้แล้ว

เมื่อได้เรียบเรียงโครงการวางเป็นหลักขึ้นแล้ว ในส่วนกิจการที่กรมสาธารณสุขอาจทำได้โดยลำพังก็ดี หรือที่เกี่ยวแก่ท้องที่ ๆ อยู่ในความปกครองกระทรวงมหาดไทยก็ดี กรมสาธารณสุขก็ได้จัดดำเนินไปตามโครงการนั้นตามที่ควรจะทำได้ทุกอย่าง แต่ในส่วนที่เกี่ยวแก่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในเรื่องเงินและที่เกี่ยวด้วยกระทรวงนครบาล ก็ได้ส่งไปหารือเสนาบดีทั้ง ๒ กระทรวงนั้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติตอบมาว่า ไม่มีเวลาที่จะพิจารณาใคร่ครวญได้โดยละเอียด แต่เห็นว่าข้อสำคัญอยู่ที่จะแบ่งงานกันในระหว่างกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาล จึงขอให้เสนาบดีทั้ง ๒ กระทรวงปฤกษาให้ตกลงกันเสียก่อน เมื่อได้ตกลงกันแล้ว กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงจะได้พิจารณาในเรื่องเงิน[๒๐] แต่กระทรวงนครบาลมีความเห็นว่าการสาธารณสุขที่ยังบกพร่องมาแต่เดิมนั้นข้อสำคัญอยู่ด้วยไม่มีเงินจะทำ หาใช่ว่าไม่ทำ หรือทำไม่ได้ไม่ โดยหากจะวางลักษณะหรือรูปการให้ดีวิเศษอย่างไร ถ้าเมื่อไม่ได้เงินเพิ่มให้

---

๒๐. ดูสำเนาท้ายเรื่อง

เพียงพอแล้ว ก็ไม่อาจที่จะทำให้สำเร็จได้ นอกจากจะทำให้มีการยุ่งยากมากขึ้น แต่ถ้ากระทรวงหมาดไทยเชื่อว่าจะจัดการให้ดีขึ้นได้แล้วก็ขอให้รับมาทำเสียเองทั้งสิ้น กระทรวงนครบาลจะได้ไม่ต้องรับผิดชอบและถูกซัดดังนี้[๒๑]

ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจว่าตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการสาธารณสุขขึ้นเป็นส่วนเฉพาะ ทั้งนี้ ก็เพื่อให้เป็นศูนย์กลางสำหรับดำริห์จัดการและควบคุมการสาธารณสุขทั้งประเทศ เป็นวิธีแบ่งหน้าที่ร่วมมือกันทำ ไม่ใช่เป็นวิธีเหมาให้ทำโดยลำพัง หรือนัยหนึ่งก็คือ รวมความคิดและวิธีการที่ต่างคนต่างทำให้เข้าอยู่ในวงความคิดและลักษณะการที่จะกระทำให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่เมื่อความพยายามของกระทรวงมหาดไทยที่จะให้กระทรวงนครบาลตกลงร่วมมือกันทำไม่เป็นผลสำเร็จได้แล้ว กระทรวงมหาดไทยจึงเห็นว่า หาควรจะให้การที่เกี่ยวข้องแก่กระทรวงนครบาลอันเป็นส่วนน้อยนั้นมาเป็นเครื่องถ่วงความก้าวหน้าสำหรับการส่วนใหญ่ คือ กิจการภายในกรมสาธารณสุข และการสาธารณสุขสำหรับท้องที่มณฑต่าง ๆ ด้วยไม่ กระทรวงมหาดไทยจึงได้ทำใบเปลี่ยนแปลงยื่นต่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ขอเพิ่มตำแหน่งพนักงานที่มีไม่เพียงพอแก่งานเพื่อขยายงานให้เจริญยิ่งขึ้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติตอบมาว่าจะยังพิจารณาใบเปลี่ยนแปลงให้ไม่ได้ เพราะโครงการนั้นยังไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตถ้าเมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้โครงการนั้นเป็นหลักที่จะดำเนินการแล้ว กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจะพิจารณาการจ่ายเงินเพิ่มให้ตามกำลังที่จะมีเงินเพิ่มจ่ายให้ได้ จนกว่าการจ่ายนั้นจะได้บริบูรณ์ตามโครงการเป็นอันว่าไม่มีปัญหาขัดข้องในเรื่องเงิน ดังนี้ กระทรวงมหาดไทยจึงได้ตกลงจะนำโครงการขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย แต่เห็นว่าโครงการเดิมนั้นได้ร่างขึ้นสำหรับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และกระทรวงนครบาลนานมาแล้ว ในระหว่างนี้การงานก็ได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง จึงได้ร่างขึ้นใหม่ให้เรียบร้อยยิ่งขึ้น[๒๒]

---

๒๑. ดูสำเนาท้ายเรื่อง

๒๒. โครงการตั้งกรมสาธารณสุขนี้ได้พิมพ์ไว้ในหนังสือนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร อธิบดีกรมสาธารณสุขด้วยแล้วดูหน้า ๒๑

ถ้าโครงการซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ฯ ถวายมานี้ชอบด้วยพระราชดำริห์แล้ว จะได้รับพระราชทานดำเนินการจัดสนองพระเดชพระคุณให้เป็นผลสำเร็จดังพระราชประสงค์

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสรสีห์ ขอเดชะ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีลายพระราชหัตถเลขาตอบ ดังต่อไปนี้

ที่ ๗/๔๓๕

พระราชวังสนามจันทร์

วันที่ ๒๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๖๔

ถึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ได้รับหนังสือที่ ๑๐๒/๔๔๘๐ ลงวันที่ ๕ เดือนนี้ เรื่องรวมหน้าที่สาธารณสุข ซึ่งขัดข้องด้วยจะรวมการตลอดถึงมณฑลกรุงเทพ ฯ ยังไม่ได้ จะจัดเฉพาะหัวเมืองที่ขึ้นแก่กระทรวงมหาดไทยไปก่อนตามโครงการที่ร่างส่งมาด้วยนั้น ได้ตรวจดูทราบความตลอดแล้ว

เห็นว่าการสาธารณสุข ควรที่จะเริ่มลงมือจัดวางการทีเดียว ฉะนั้นให้พูดจาหารือกับเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจัดดำเนินการสำหรับหัวเมืองในปกครองของกระทรวงมหาดไทยไปก่อน ส่วนเขตในปกครองของกระทรวงนครบาลนั้น เมื่อยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ระหว่างสองกระทรวงนี้ ก็รอไว้ก่อน

(พระบรมนามาภิธัย) ราม ร.

เมื่อกระทรวงมหาดไทยได้รับพระบรมราชโองการให้จัดดำเนินการสำหรับหัวเมืองไปก่อนเช่นนั้นแล้ว จึงได้มีหนังสือเสนอบัญชีเปลี่ยนแปลงและโครงการไปยังกระทรวงการคลัง ดังต่อไปนี้

ที่ ๑๐๘๒/๔๙๗๕ ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๔

ขอประทานกราบทูล มหาอำมาตย์เอก พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนารถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงทราบ

ตามจดหมายของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติที่ ๕๑๕/๑๒๗๖๙ ลงวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. นี้ ตอบเรื่องบาญชีเปลี่ยนแปลงอัตราเงินเดือนกรมสาธารณสุขว่า การตั้งกรมสาธารณสุขขึ้นนั้น ก็ด้วยมีพระบรมราชประสงค์จะรวบรวมแพนก Public Health ซึ่งแยกย้ายกันอยู่ทั้งในกรุงและหัวเมืองให้อยู่รวมกัน ดังปรากฏในประกาศกระแสร์พระบรมราชโองการตั้งกรมสาธารณสุขแล้ว เมื่อโครงการของกรมสาธารณสุขยังไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ ก็เป็นอันจะพิจารณาบาญชีเปลี่ยนแปลงยังไม่ได้ จึงขอให้กระทรวงมหาดไทยนำโครงการกรมสาธารณสุขขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยเสียก่อน เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงส่งบาญชีเปลี่ยนแปลงมาให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติพิจารณาต่อไปนั้น

ขอกราบทูลว่า กระทรวงมหาดไทยได้นำโครงการกรมสาธารณสุขขึ้นกราบทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยแล้ว บัดนี้ ได้รับลายพระราชหัตถ์เลขาที่ ๗/๔๓๕ ลงวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. นี้ ว่า การสาธารณสุขควรที่จะเริ่มลงมือจัดวางการทีเดียว ฉะนั้นให้พูดจาหารือกับเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จัดดำเนินการสำหรับหัวเมืองในปกครองของกระทรวงมหาดไทยไปก่อน ส่วนเขตในปกครองของกระทรวงนครบาล เมื่อยังไม่เป็นที่ตกลงกันในระหว่าง ๒ กระทรวงนี้ ก็รอไว้ก่อนดังนี้ จึงได้กราบทูลมาเพื่อขอกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้พิจารณาบาญชีเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้ส่งมาโดยจดหมายที่ ๔๕๙/๒๒๒๑ ลงวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ ต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสุรสีห์

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

กระทรวงพระคลังได้มีการประท้วงโครงการและบัญชีเปลี่ยนแปลงตำแหน่ง อัตราเงินเดือนที่เสนอไป เพื่อการประหยัด และทำการโต้ตอบกันหลายครั้ง ประวิงเวลาอยู่ประมาณ ๑ ปี (ในระหว่างนี้สมเด็จฯต้องเสด็จไปกระทรวงพระคลังไม่เว้นแต่ละวัน ไปพบกับอธิบดีกรมบัญชีบ้าง เฝ้าเสนาบดีกระทรวงพระคลังบ้าง ทรงใช้พระวิริยะอุสาหะอย่างแรงกล้า เรื่องจึงสำเร็จลงได้แต่มิได้มีการปฏิเสธเสียทีเดียว) และในที่สุดกระทรวงมหาดไทยก็ได้รับหนังสือจากกระทรวงพระคลัง ความว่า

ที่ ๑๓๐๖/๒๒๔๖๕ หอรัษฎากรพิพัฒน์

วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๕

แจ้งความมายัง พระยาศรีธรรมาธิราช ปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย

ได้รับหนังสือที่ ๑๒๙๑/๙๕๙๗ ลงวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ส่งบาญชีเงินเดือนข้าราชการกรมสาธารณสุขขอถือจ่ายตามบาญชีเปลี่ยนแปลงใหม่ตามตัวบุคคลที่ประจำน่าที่อยู่ในขณะนี้ไปพลางก่อนตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นต้นไป เมื่อได้ย้ายผู้ใดไปประจำที่ใด จะได้ขอโอนจ่ายตามตัวบุคคลผู้นั้นเป็นราย ๆ ไปนั้น ทราบแล้ว

ในบาญชีนั้นทำมีผิดอยู่บ้าง ได้ให้เชิญเจ้าน่าที่กรมสาธารณสุขตรวจแก้เป็นการถูกต้องและได้มีท้องตราสั่งมณฑลต่าง ๆ ให้ถือจ่ายตามบาญชีนั้นแล้ว ได้ส่งบาญชีเงินเดือนกองบัญชาการ กองที่ปฤกษา กองบุราภิบาล กองสาธารณสุข แล กองโอสถศาลารัฐบาล มาให้ถือจ่ายพร้อมกับหนังสือนี้แล้ว.

พระยาราชสมบัติ

ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองลงนามแทน

ตามโครงการใหม่ในบัญชีเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแลอัตราเงินเดือน พ.ศ. ๒๔๖๕ ซึ่งกระทรวงการคลังอนุมัติมานั้น งานของกรมสาธารณสุขได้จัดเป็น ๖ กอง คือ

๑. กองบัญชาการ มี

ก. การเลขานุการ

ข. การบัญชี

๒. กองสุขศึกษา มี

ก. การสาธารณสุขศึกษา สำหรับมหาชนและการโฆษณา

ข. ห้องสมุด หนังสือพิมพ์ และเครื่องศึกษา

ค. สาธารณสุขศึกษาในทางวิชาการ สำหรับเจ้าหน้าที่อันทำร่วมมือกับกระทรวงศึกษาธิการ และสภากาชาดสยาม

๓. กองสาธารณสุข มี

ก. การควบคุมโรคระบาดและด่านกันโรคตามหัวเมือง

ข. การปลูกผี

ค. การตรวจการสาธารณสุขและสุขาภิบาลทั่วไป

ง. สถิติพยากรณ์ชีพ และโรคภัยไข้เจ็บ

จ. การตรวจการบำบัดโรค รวมทั้งโรงพยาบาลและโอสถสภา

๔. กองยาเสพย์ติดให้โทษ [๒๓] มี

ก. การตรวจค้น

ข. การทะเบียน

ค. คลังยาเสพย์ติดให้โทษ

๕. กองโอสถศาลารัฐบาล

๖. กองบุราภิบาล (การแผนผังและช่างสุขาภิบาล อยู่ในกองนี้)

ในส่วนภูมิภาคนั้นมีพนักงานสาธารณสุข คือ ผู้ตรวจการประจำภาค (ฝรั่ง) สาธารณสุขมณฑล ๑๗ สาธารณสุขจังหวัด ๓๐ แพทย์หลวงประจำท้องที่ ๖๐ แพทย์

---

๒๓. กองนี้ตั้งขึ้นเพื่อควบคุมยาเสพย์ติดให้โทษ โดยรัฐบาลไทยได้ร่วมสัญญาระหว่างนานาประเทศที่ได้ตกลงกัน ณ กรุงเฮก ว่าด้วยเรื่องฝิ่น เมื่อ ๑ ธันวาคม ๒๔๕๗ และสัญญาสันติภาพเมืองแวรไซลส์ ลงวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๖๒ (หลังสงครามโลกครั้งที่ ๑) กองนี้บัจจุบันเป็นเพียงแผนก รวมอยู่ในกองควบคุมอาหารและยา สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข

สำรอง ๑๐ ผู้ตรวจการสุขาภิบาล ๑๖ กับผู้ตรวจการปลูกไข้ทรพิษ ๑๐ นอกจากนี้มีตำแหน่งพิเศษ คือ แพทย์ฝรั่งประจำเมืองภูเก็ต ๑ ซึ่งรับเงินเดือนรัฐบาลส่วนหนึ่ง แพทย์ประจำโรงพยาบาลระนอง ๑ และแพทย์ประจำอำเภอกันตัง ๑ ซึ่งรับเงินเดือนรัฐบาล นอกจากนี้ยังมีแพทย์สุขาภิบาล ๑๙ นาย ซึ่งรับเงินเดือนของท้องที่ (คือในงบประมาณของสุขาภิบาลซึ่งจัดขึ้นตามพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ร.ศ. ๑๒๗) ในทุก ๆ ตำบล มีแพทย์ประจำตำบลคนหนึ่ง ซึ่งเป็นแพทย์เชลยศักดิ์และซึ่งเลือกตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ พ.ศ ๒๔๕๗

หน้าที่ซึ่งวางไว้สำหรับสาธารณสุขจังหวัดมีดังนี้ คือ

๑. ตรวจและแนะนำผู้ปกครองท้องที่ในปัญหาต่าง ๆ เรื่องสาธารณสุข

๒. สั่งสอนและโฆษณาเรื่องสาธารณสุขแก่มหาชน

๓. สั่งสอนและกำกับการงานของแพทย์ประจำตำบล (ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่)

๔. กำกับการปลูกผี และการสุขาภิบาลทั่วไป (ไม่เฉพาะแต่ตามพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมืองเท่านั้น)

๕. รายงานให้กรมทราบสภาวะลักษณะสาธารณสุขของท้องซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญอันหนึ่งของสาธารณสุขจังหวัด

๖. ป้องกันและควบคุมโรคติดต่อ

๗. ตรวจและรายงาน กับแนะนำเรื่องการบำบัดโรคในท้องที่ เรื่องโอสถสภาและโรงพยาบาล

๘. ต้องช่วยเหลือในการบำบัดโรคต่าง ๆ ตามที่จะช่วยได้ แต่ต้องไม่มีกีดขัดต่อการอื่นในหน้าที่ของตน

เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๖๕ ได้มีประกาศพระบรมราชโองการรวมการปกครองหัวเมืองและกรุงเทพให้อยู่ในกระทรวงเดียวกัน โดยยุบกระทรวงนครบาลมารวมกับ

กระทรวงมหาดไทย เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐ์ศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยลาออกเพราะชราและเจ็บป่วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยายมราชเสนาบดีกระทรวงนครบาล ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย การสาธารณสุขในกรุงเทพฯ นั้นอยู่ในความดูแลของกรมแพทย์สุขาภิบาล กรมแพทย์สุขาภิบาลอยู่ในสังกัดกรมสุขาภิบาลอีกชั้นหนึ่ง ต่อมากรมสุขาภิบาลเปลี่ยนชื่อเป็นกรมนคราทร กรมแพทย์สุขาภิบาลมีนายแพทย์ชาวต่างประเทศเป็นเจ้ากรมบังคับบัญชา เมื่อยุบกระทรวงนครบาลลงแล้ว กรมแพทย์สุขาภิบาลในกรมนคราทร โอนมาสังกัดอยู่ในกระทรวงมหาดไทย แต่การบังคับบัญชาการสาธารณสุขในกรุงเทพ ฯ คงอยู่กับกรมแพทย์สุขาภิบาล ในสังกัดกรมนคราทร เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ จึงได้โอนมาสังกัดอยู่ในกรมสาธารณสุข

กิจการสาธารณสุขในกรมแพทย์สุขาภิบาล ซึ่งโอนมาอยู่ในกรมสาธารณสุขนั้น คือ

๑. โรงพยาบาลคนเสียจริต ธนบุรี
๒. โรงพยาบาลโรคติดต่อ ธนบุรี
๓. โรงพยาบาลกลาง
๔. โรงพยาบาลบางรัก (โรงพยาบาลหมอเฮส์)
๕. การกักเรือตรวจโรคทางทะเล
๖. ห้องแยกธาตุ (กองชันสูตรทางแพทย์ กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ปัจจุบัน)
๗. การตรวจตราความสะอาดในพระนคร
๘. การตรวจป้องกันโรคติดต่อ

นับเป็นเวลาราว ๙ ปี ตั้งแต่มีประกาศให้รวมการสาธารณสุขในกรุงเทพ ฯ กับหัวเมืองแล้วจึงรวมกันได้ เมื่อโอนงานมารวมกันแล้ว กรมแพทย์สุขาภิบาลเปลี่ยนฐานะเป็นกองแพทย์สุขาภิบาลแห่งพระนคร และกรมสาธารณสุขได้รับอนุมัติให้ปรับปรุง

ส่วนบริหารราชการใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ ในรัชกาลที่ ๗[๒๔] แบ่งกิจการออกเป็น ๑๓ กอง คือ

๑. กองบัญชาการ
แผนกกลาง หน้าที่ปกครองดูแลรับผิดชอบกิจการทั่วไปของกรม
แผนกโต้ตอบ หน้าที่ในการโต้ตอบรับส่งจดหมาย
แผนกพัสดุ หน้าที่หาซื้อ รักษาและจำหน่ายพัสดุของกรม

๒. กองการเงิน
หน้าที่รับผิดชอบการเงินภายในกรมทั่วไป

๓. กองที่ปรึกษา

หน้าที่ให้ความเห็นในเรื่องวิชาการที่เกี่ยวด้วยการสาธารณสุขโดยทั่วไป กับรวบรวมข้อความจำนวนในทางสาธารณสุข ส่งสำนักงานโรคระบาดของสันนิบาตชาติที่สิงค์โปร์[๒๕]

---

๒๔. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๑๑ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ เสวยราชสมบัติเมื่อ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ สละราชสมบัติเมื่อ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ สวรรคตเมื่อ ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๘๔

๒๕. สำนักงานนี้สันนิบาตชาติ (League of Nations) ตงขึ้นที่สิงค์โปร์เมื่อ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๗ เพื่อประโยชน์ในการควบคุมโรคระบาด โดยทำการสื่อข่าวโรคระบาดให้ประเทศต่าง ๆ ทางตะวันออกทราบการเคลื่อนไหว เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ สำนักงานนี้ก็เลิกไป และองค์การอนามัยโลกแห่งสหประชาชาติได้ตั้งขึ้นใหม่อีก เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๘๐ (ค.ศ. ๑๙๔๗) เป็นสถานีรับและส่งข่าวโรคติดต่อขององค์การอนามัยโลกที่สิงค์โปร์ (WHO, Epidemiological Station, Singapore) ทำหน้าที่รับและแจ้งข่าวโรคติดต่ออันตรายที่เกิดขึ้นในเมืองท่าต่าง ๆ ตั้งแต่เมือง Vladivostok ถึง Capetown และจากเมือง Dunedin ใน New Zealand ถึงเมือง Alexandria ใน Egypt และกระจายข่าวให้ทราบทั่วกันโดยทางวิทยุเป็นประจำสัปดาห์และพิมพ์เป็นรายงานประจำเดือน ส่งไปยังประเทศต่าง ๆ และโดยการส่งวิทยุไปยังเรือซึ่งอยู่กลางทะเลและเครื่องบินกลางอากาศ ต่อมาได้ยุบสำนักงานที่สิงค์โปร์นี้เมื่อ ๑ มกราคม ๒๕๐๖ และใช้วิธีการสื่อข่าวโรคติดต่ออันตรายตรงไปยังสำนักงานขององค์การอนามัยโลกที่นครเยนีวา (International Quarantine Service, WHO.) ปัจจุบันกิจการนี้ กองควบคุมโรคติดต่อ กรมอนามัยเป็นเจ้าหน้าที่

แผนกชันสูตรโรค หน้าที่ชันสูตรโรคต่าง ๆ โดยทางวิทยาศาสตร์ ตรวจน้ำประปาและตรวจอวัยวะ เพื่อวินิจฉัยโรค

๔. กองบรรณาธิการ

หน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือแถลงการสาธารณสุข และเรียบเรียงเอกสารต่าง ๆ กับรักษาห้องสมุดของกรม

๕. กองบุราภิบาล

แผนกควบคุม หน้าที่ควบคุมการบุราภิบาล ในท้องที่ซึ่งได้ประกาศจัดการสุขาภิบาลตามพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ร.ศ. ๑๒๗ ตลอดจนงบประมาณรายได้ รายจ่ายของบุราภิบาลทั้งสิ้น

แผนกตรวจการ หน้าที่ตรวจการเงินและสุขาภิบาลกับตรวจการบำบัดโรคในอารักขาของกรม (เช่นโรงพยาบาลและโอสถสภา)

๖. กองวิศวกรรม

แผนกกลาง หน้าที่ทำแผนผังเมือง และออกแบบแผนการก่อสร้างต่าง ๆ ตามลักษณะสุขาภิบาล และแนะนำกิจการในทางวิชาการช่างสุขาภิบาลทั่วไป

แผนกท่องเที่ยว หน้าที่ทำการสำรวจ รังวัด ตามท้องที่

๗. กองสุขภาพ[๒๖]

แผนกอำนวยการ หน้าที่พิจารณารายงานสาธารณสุขและควบคุมการป้องกันและระงับโรคติดต่อทั่วพระราชอาณาเขต

แผนกสถิติพยากรณ์ชีพ [๒๗] หน้าที่รวบรวมข้อความจำนวนในทางสถิติพยากรณ์ชีพ

---

๒๖. กองนี้เคยเปลี่ยนชื่อหลายครั้ง เรียกว่า กองพยาบาล กองสาธารณสุข กองสาธารณสุขท้องที่ กองสุขภาพ และกองสุขาภิบาล

๒๗. ชั้นแรกกรมสาธารณสุขมีหน้าที่รวบรวมเฉพาะสถิติโรค การรวบรวมคนเกิดคนตาย อยู่ในหน้าที่กรมพลำภังค์ กระทรวงมหาดไทยสั่งโอนมาให้เป็นหน้าที่ของกรมสาธารณสุขเมื่อ ๒๖ เมษายน ๒๔๖๘

แผนกตรวจการและท่องเที่ยว หน้าที่ตรวจการสาธารณสุขและการสงเคราะห์ตามท้องที่กับช่วยจัดการวางระเบียบการสาธารสุขทั่วไป

แผนกประจำท้องที่ หน้าที่ควบคุมและระงับโรคติดต่อ กับจัดการป้องกันและบำบัดโรคในท้องที่ต่าง ๆ

๘. กองโอสถศาลา (ตัดคำว่ารัฐบาลออก)

แผนกอำนวยการ หน้าที่หาซื้อ ควบคุมการรักษาและการจำหน่ายเวชภัณฑ์ให้แก่ทะบวงการเมืองต่าง ๆ

แผนกเวชภัณฑ์ หน้าที่จัดเวชภัณฑ์ส่งตามสถานที่ต่าง ๆ

๙. กองยาเสพย์ติดให้โทษ

แผนกสารวัตร หน้าที่ควบคุมการงานของกองนี้ และตรวจยาเสพย์ติดให้โทษตามพระราชบัญญัติยาเสพย์ติดให้โทษ

แผนกทะเบียน หน้าที่รักษาทะเบียนบัญชีและข้อความจำนวนต่าง ๆ ที่เกี่ยวด้วยยาเสพย์ติดให้โทษ และตรวจสอบบัญชีของผู้รับอนุญาต

๑๐. โรงพยาบาลคนเสียจริต

หน้าที่ปกครองและควบคุมคนเสียจริตทั้งสิ้น ซึ่งส่งมาอยู่โรงพยาบาล ตลอดจนการตรวจและบำบัดโรคคนเสียจริตด้วย

๑๓. กองส่งเสริมสุขาภิบาล

สำนักงานกลาง หน้าที่ทำการร่วมมือกับกรรมการสุขภาพนานาประเทศของรอคคีเฟลเลอร์มูลนิธิ จัดการส่งเสริมสุขาภิบาลโดยวิธีศึกษาประชาชน และอบรมแพทย์สาธารณสุข และผู้ตรวจการสุขาภิบาล และโดยวิธีบำบัดโรคซึ่งเกี่ยวด้วยความโสโครก กับทั้งทำการสำรวจสถิติแห่งสาธารณสุขในที่ประชุมชนต่าง ๆ และรวบรวมข้อความจำนวนพิเศษในทางสถิติพยากรณ์ชีพและการสุขาภิบาล

หน่วยส่งเสริมสุขาภิบาล หน้าที่ท่องเที่ยวทำการตามที่ประชุมชนและตามชนบทในส่วนต่าง ๆ แห่งพระราชอาณาจักร์

๑๒. กองแพทย์สุขาภิบาลแห่งพระนคร

แผนกอำนวยการ หน้าที่ควบคุมและรับผิดชอบในการสาธารณสุข การสุขาภิบาล ตลอดจนการดูแลโรงพยาบาล และสุขศาลาในพระนคร ซึ่งอยู่ในสังกัดของกรมสาธารณสุขและรวบรวมสถิติพยากรณ์ชีพในเขตจดทะเบียน

แผนกโรคติดต่อ หน้าที่ควบคุมและระงับโรคติดต่อในเขตจดทะเบียน

แผนกสุขศาลา หน้าที่ดูแลการบ้องกันและบำบัดโรคในแขวงต่าง ๆ แห่งพระนคร

โรงพยาบาลโรคติดต่อ หน้าที่ทำการบำบัดโรคติดต่อทั้งสิ้นซึ่งส่งมาอยู่ในโรงพยาบาล

โรงพยาบาลกลาง หน้าที่ทำการบัจจุบันพยาบาล และทำการชันสูตรบาดแผลหรือชันสูตรอย่างอื่นซึ่งเกี่ยวด้วยคดี. กับรับรักษาโรคต่าง ๆ ของผู้ป่วยทั้งในและนอกสถานที่

๑๓. วชิรพยาบาล[๒๘]

หน้าที่ทำการบำบัดโรคทั่วไป ซึ่งผู้ป่วยได้มารักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลทั้งทำการตรวจโรคและแนะนำการบำบัดโรคแก่ผู้ป่วยนอกสถานที่ด้วย

การบริหารงานสาธารณสุข นับตั้งแต่ประกาศตั้งกรมสาธารณสุข เมื่อ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๖๑ จนถึงเวลาก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ การสาธารณสุขในสมัยนั้น มีความมุ่งหมายจัดทำในการบ้องกันโรค และสร้างเสริมสุขภาพอนามัยของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้น่าจะถือหลักว่า "การบ้องกันถูกกว่าการแก้" อันเป็นสากลนิยมและประกอบด้วยในสมัยนั้นรายได้ในงบ-

---

๒๘. วชิรพยาบาล มีขึ้นในรัชกาลที่ ๖ โดยพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ แทนการสร้างหรือซ่อมแซมพระอาราม ตามโบราณราชประเพณีซึ่งมีมาในรัชกาลก่อน ๆ มอบให้ท่านเจ้าพระยายมราชจัดการหาที่ดินสร้างหรือซื้อตึกเรือนที่จะใช้เป็นโรงพยาบาลได้ และประจวบกับมีผู้บอกขายตึกและที่ดิน จึงได้จัดซื้อและดัดแปลงเป็นโรงพยาบาล เสร็จแล้วพระราชทานนามว่า วชิรพยาบาล มอบให้อยู่ในความดูแลของกรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ ๒ มกราคม ๒๔๕๕ โรงพยาบาลนี้โอนมาอยู่ในความปกครองของกรมสาธารณสุขเมื่อ ๑๑ กรกฎาคม ๒๔๗๐ ในรัชกาลที่ ๗

ประมาณแผ่นดินมีน้อย ส่วนการบำบัดโรคเช่นการสร้างโรงพยาบาล สุขศาลา (โอสถสภา) เป็นแต่เพียงสนับสนุนส่งเสริมให้ท้องที่หรือเอกชนจัดสร้างขน เพราะถือว่าเป็นประโยชน์แก่ท้องที่โดยตรง ในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีโรงพยาบาลของรัฐบาลแต่ในกรุงเทพ ฯ ส่วนหัวเมืองมีโรงพยาบาลของรัฐบาลอยู่แห่งเดียว คือ ที่จังหวัดระนอง เหตุที่มีโรงพยาบาลที่ระนอง เกี่ยวกับทางการเมือง คือชาวระนองเมื่อเกิดเจ็บป่วยขึ้นต้องไปอาศัยโรงพยาบาลที่วิคตอเรียปอยนท์ (เกาะสอง) ของอังกฤษซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกับเมืองระนอง แต่ค่าใช้สอยของโรงพยาบาลระนองก็มิได้รับเงินจากงบประมาณแผ่นดิน คงอาศัยเงินซึ่งหาได้จากจังหวัด คือเก็บค่าข้าวสารซึ่งส่งไปขายที่จังหวัดระนอง เมื่อผ่านด่านศุลกากร กระสอบละหนึ่งบาท เพื่อเป็นเงินใช้จ่ายบำรุงโรงพยาบาล และได้สร้างโรงพย่าบาลขึ้นที่จังหวัดบัตตานีอีกแห่งหนึ่ง ภายหลังที่ชาวพื้นเมืองก่อการกำเริบขึ้นและสงบลงแล้ว แต่โรงพยาบาลแห่งนี้สร้างขึ้นแล้วมิได้เปิดรับรักษาคนเจ็บไข้ เพราะขาดเงินค่าใช้สอยบำรุงโรงพยาบาล นอกจากนั้น มีโรงพยาบาลของท้องถิ่น คือที่อยุธยา นครราชสีมา เชียงใหม่ สงขลา วชิระภูเก็ต โรงพยาบาลเจ้าพระยายมราช สุพรรณบุรี และนครสวรรค์ โรงพยาบาล ๗ แห่งนี้ต้องล้มลุกคลุกคลานอยู่เรื่อยมาเพราะขาดเงินบำรุงตลอดจนเจ้าหน้าที่และอุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นอย่างมาก

ส่วนในทางป้องกันโรค ส่งเสริมสุขภาพอนามัย นับว่ากรมสาธารณสุขได้วางรากฐานไว้เป็นอย่างดี ด้วยพระวิริยะ อุตสาหะ ของอธิบดีในสมัยนั้น คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทำให้การดำเนินการสาธารณสุขได้พัฒนาการและบรรลุผลดีสืบต่อมา งานสำคัญ ๆ ที่ได้เริ่มขึ้นในสมัยนั้น เช่น ได้ร่วมมือกับสภาสุขภาพนานาชาติแห่งรอคคีเฟลเลอร์มูลนิธิ ทำการกำจัดโรคพยาธิขอ อันเป็นนโยบายสำคัญ เพื่อส่งเสริมการสุขาภิบาลแก่ประชาชนทั่วประเทศ และในการนี้ได้เริ่มขยายกิจการมารดาทารกสงเคราะห์ขึ้นด้วย จัดการสุขศึกษาแก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง เช่น โดยเอกสารสาธารณสุข ใบปลิว ภาพโฆษณา และการฉายภาพยนต์ ซึ่งมีเป็นครั้งแรก เริ่มมีหน่วยสุขศึกษาทางเรือ (สาธารณสุข ๑) เป็นต้น เพราะเห็นว่าการสุขศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินการสาธารณสุข จัดการปราบและป้องกัน

โรคติดต่ออันตรายชนิดต่าง ๆ (ในสมัยนั้นเรียกว่าโรคระบาด) เช่น ไข้ทรพิษ อหิวาตกโรค และกาฬโรค ซึ่งมีเกิดขึ้นอย่างรุนแรงบ่อย ๆ จนโรคเหล่านั้นเบาบางลงไป ทำการสำรวจยุงนำเชื้อไข้มาเลเรีย และกระจายยาตำราหลวง โดยเฉพาะยาแก้ไข้ (Quininization) ทั่วประเทศ ทำการสำรวจและควบคุมโรคเรื้อน บำบัดโรคคุดทะราดเป็นทาน ควบคุมการใช้ยาเสพย์ติดให้โทษ ตราพระราชบัญญัติการแพทย์ เพื่อควบคุมผู้ประกอบโรคศิลปสาขาต่าง ๆ ทำการควบคุมหางน้ำนมเพื่อสวัสดิภาพของเด็ก ประกาศตั้งสภาการสาธารณสุขประจำชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ มีฐานะเป็นสภาที่ปรึกษาในกิจการสาธารณสุขที่เป็นกิจการสำคัญ ๆ เพื่อประสานงานสาธารณสุข อันทะบวงการแผ่นดินและองค์การต่าง ๆ กระทำอยู่ ให้สอดคล้องต้องกัน ดังสำเนาประกาศตั้งสภาการสาธารณสุขต่อไปนี้

ประกาศตั้งสภาการสาธารณสุข

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกันว่า การผะดุงและสงวนไว้ซึ่งอนามัยของประชาชน เป็นกิจการสำคัญสำหรับชาติ การสาธารณสุข การสุขาภิบาล การบำบัดโรค การป้องกันและปราบปรามโรคระบาดและโรคร้ายบางชะนิด การอนามัยพิทักษ์ การอนามัยศึกษา ฯลฯ เหล่านี้เป็นปัจจัยแก่การผะดุงอนามัยของประชาชน แม้ถึงว่าในปัจจุบันสมัยนี้ที่ทะบวงการแผ่นดินและกองการชะเลยศักดิ์ทำการอยู่มากรายแล้วก็ดี ยังเป็นการต่างฝ่ายต่างทำ ถ้าได้ประสานการงานเข้าหากัน แบ่งปันหน้าที่มิให้ซับซ้อนก้าวก่าย และระดมแรงช่วยกันในกรณีที่จำเป็นฉะเพาะกาล ก็จักสำเร็จผลเป็นคุณประโยชน์ดียิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งสภาการสาธารณสุขประจำชาติขึ้น โดยระเบียบการดั่งจะกล่าวต่อไปนี้

๑. สภาการสาธารณสุขประจำชาตินี้ ให้มีฐานะเป็นสภาที่ปรึกษากิจการใดๆ ที่ตกลงกันในที่ประชุมแห่งสภา ต้องได้รับอนุมัติของเสนาบดีเจ้ากระทรวงซึ่งบัญชาการสาธารณสุขก่อน แล้วจึงปฏิบัติการได้

๒. ให้อธิบดีกรมสาธารณสุขเป็นสภานายกโดยตำแหน่งและเป็นผู้นั่งเป็น ประธานในที่ประชุม

ให้เสนาบดีเจ้ากระทรวงซึ่งบัญชาการสาธารณสุข ตั้งข้าราชการกรมสาธารณสุขนายหนึ่งเป็นสภาเลขานุการ

ถ้าขณะใดสภานายกไม่สามารถนั่งเป็นประธานได้ ให้กรรมการเลือกกันเองขึ้นเป็นประธานคนหนึ่ง

๓. ให้มีกรรมการเป็น ๒ ประเภท คือ

ก. กรรมการประจำ ได้แก่ผู้แทนทะบวงการแผ่นดินและกองการฝ่ายชะเลยศักดิ์ ซึ่งทำกิจการเนื่องในการผะดุงรักษาอนามัย สุดแล้วแต่เสนาบดีเจ้ากระทรวงซึ่งบัญชาการสาธารณสุขจะเห็นสมควรเชิญให้ทะบวงการแผ่นดิน และกองการชะเลยศักดิ์ใดบ้างตั้งผู้แทนมาเป็นกรรมการ

ข. กรรมการที่ปรึกษา ได้แก่ผู้แทนกระทรวงเจ้าหน้าที่ใด ๆ ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องฉะเพาะเรื่องที่ปรึกษา หรือผู้เชี่ยวชาญฉะเพาะวิชาการใด ๆ เกี่ยวในเรื่องที่ปรึกษา อันเสนาบดีเจ้ากระทรวงซึ่งบัญชาการสาธารณสุขได้เชิญเข้าประชุมด้วยเป็นครั้งคราวเพื่อพังความเห็นในที่ประชุม แต่ไม่มีสิทธิออกเสียงลงมติด้วย

๔. บรรดากรรมการย่อมทำการโดยกิตติมศักดิ์ ไม่มีบำเหน็จ แต่ถ้าผู้ใดต้องเดินทางข้ามหัวเมือง เพื่อไปสู่ที่ประชุมก็ดี เพื่อไปสอบสวนกิจการในหน้าที่ของกรรมการก็ดี ให้ได้รับค่าพาหนะเดินทาง

๕. สภาการสาธารณสุขมีหน้าที่ดังจะกล่าวต่อไปนี้

๑) ประสานการงานอันทะบวงการแผ่นดินและกองการชะเลยศักดิ์กระทำอยู่โดยปกติ ให้สอดคล้องถึงกัน

๒) แบ่งปันหน้าที่กิจการอันทะบวงการแผ่นดินและกองการชะเลยศักดิ์ทำอยู่มิให้ก้าวก่ายซ้อนซ้ำเปลืองแรงงานในอันใช่เหตุ

๓) วางแผนการป้องกันปราบปรามโรคระบาด แบ่งบันหน้าที่ไว้ให้ทำได้ทันท่วงที ในเมื่อเกิดโรคขึ้นบัจจุบันทันด่วน

๔) วางแผนและแบ่งบันหน้าที่ในการป้องกันและปราบโรคร้ายบางชะนิด

๕) วางแผนและแบ่งบันหน้าที่การบรรเทาทุกข์ในยามสาธารณภัย ซึ่งอาจมีคนบาดเจ็บป่วยไข้

๖) ดำริและลงความเห็นในการใดๆ เนื่องด้วยการสาธารณสุขอันเสนาบดีเจ้ากระทรวง ซึ่งบัญชาการสาธารณสุขหรืออธิบดีกรมสาธารณสุขส่งเข้าปรึกษา

๖. ในหน้าที่ดังกล่าวมาแล้วนั้น ถ้าสภาการสาธารณสุขจำเป็นจะต้องสอบสวนในข้อเท็จจริงแห่งเหตุการณ์ใด ๆ ก็ดี สอบสวนโดยทางวิทยาการก็ดี หากสมควรเผชิญสืบพะยานก็ให้ทำได้ และให้สภานายกมีอำนาจจ่ายค่าป่วยการให้แก่ผู้ที่มาให้การได้ตามระเบียบข้อบังคับของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

๗. ค่าใช้จ่ายอันจำเป็นสำหรับธุระการแห่งสภาการสาธารณสุขประจำชาติ ให้เบิกจ่ายในงบประมาณของกรมสาธารณสุข

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๑

กิจกรรมของสภา ฯ นี้มีเรื่องราวที่ควรแก่การบันทึกไว้ เพื่อเป็นอนุสรณ์ด้วยว่าสภา ฯ นี้นับแต่ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ตั้งขึ้น ปรากฏว่าได้มีการประชุมกันเพียงครั้งเดียว เรื่องสำคัญที่ถกเถียงกันในที่ประชุมครั้งกระนั้น ได้แก่เรื่องการตั้งด่านกักตรวจโรคติดต่อทางทะเล ตามวิธีปฏิบัติแต่เดิมมา เมื่อมีเรือจากต่างประเทศมาจอดขนถ่ายสินค้าและคนโดยสารที่เกาะสีชังก่อนเข้ากรุงเทพ ฯ หากปรากฏว่ามีคนโดยสารเป็นโรคติดต่ออันตรายเกิดขึ้นในเรือ เจ้าหน้าที่จะนำเรือนั้นมากักตรวจไว้ที่เกาะไผ่เป็นระยะเวลาหนึ่ง ที่ประชุมถกเถียงกันว่า เพื่อความสะดวกแก่กิจการของเรือและเจ้าหน้าที่ ควรจะตั้งด่านกักตรวจเรือไว้ที่เกาะไผ่นอกสันดอนหรือที่ในลำน้ำเจ้าพระยาในสันดอน แห่งใดจึงจะดีและเหมาะสมกว่ากัน ความคิดเห็นในเรื่องนี้ แตก

แยกเป็น ๒ ฝ่าย ถกเถียงกันอยู่จนเลิกการประชุมก็ยังพิจารณาชี้ขาดไม่ได้ นับแต่นั้นมาก็มิได้มีการประชุมกันอีก สภา ฯ นี้จึงยุบเลิกไปโดยปริยายเมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

ส่วนการจัดสุขาภิบาลในชุมนุมชนต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมให้มาตรฐานสุขภาพอนามัยของประชาชนดีขึ้น ก็ได้พยายามเปิดการสุขาภิบาลหรือเทศบาลในปัจจุบันมากแห่งขึ้น กิจการนี้อยู่ในหน้าที่กองบุราภิบาล และได้ดำริห์ที่จะขยายไปในรูปเทศบาล โดยหม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ อธิบดีกรมสาธารณสุข[๒๙] ซึ่งพระองค์เป็นนักเศรษฐกิจและจัดเจนต่อวิชาการปกครอง ได้จัดทำร่างพระราชบัญญัติเทศบาล เสนอต่อสมเด็จ ฯ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงมหาดไทยได้นำเสนอในที่ประชุมสมุหเทศาภิบาลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ก่อนหน้าเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นานนัก และกรมสาธารณสุขเล็งเห็นว่า การที่จะดำเนินกิจการต่าง ๆ ให้เป็นผลสำเร็จไปด้วยดีนั้น สำคัญยิ่งที่ต้องมีตัวบุคคล ซึ่งทรงวิชาความรู้จะอาศัยแต่ฝรั่งซึ่งจ้างมารับราชการเท่านั้นหาได้ไม่ จึงได้จัดส่งนายแพทย์ไปศึกษาวิชาการสาธารณสุข ณ ต่างประเทศหลายนาย[๓๐] โดยได้รับความช่วยเหลือจากรอคคีเฟลเลอร์มูลนิธิ และภายหลังได้ส่งโดยเงินของรัฐบาล ซึ่งท่านเหล่านั้นได้ศึกษาสำเร็จกลับมาทำประโยชน์แก่งานสาธารณสุขของชาติเป็นอันมาก และได้จัดการอบรมวิชาการสาธารณสุขแก่นายแพทย์และพนักงานสาธารณสุขภายในประเทศด้วย นอกจากนี้ได้วางระเบียบแบบแผนในทางปกครองไว้เป็นบรรทัดฐานในทางปฏิบัติงาน เช่น สมุดคู่มือการปกครองสาธารณสุข เป็นต้น ในสมุดคู่มือการปกครองสาธารณสุข พ.ศ. ๒๔๖๖ มีระเบียบข้อบังคับซึ่งวางไว้ในข้อ ๒๖ และ ๒๗ ห้ามมิให้แพทย์สาธารณสุขตั้งร้านขายยาส่วนตัว ห้ามมิให้เรียกค่าธรรมเนียม

---

๒๙. สมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขตั้งแต่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๖๑ ถึง ๑๒ มกราคม ๒๔๖๘ ทรงลาออกเพราะพระอนามัยไม่สมบูรณ์หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขต่อจากสมเด็จกรมพระยาชัยนาท ฯ คือตั้งแต่ ๓๐ มกราคม ๒๔๖๘ ถึง ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๗๕

๓๐. (๑) นายแพทย์ชู ศีตะจิตต์ (พระเชฎฐไวทยการ) (๒) พระยาบริรักษเวชชการ (๓) พระไวทยวิธีการ (๔) พระบรรจงพยาบาล (๕) นายแพทย์แสง สุทธิพงศ์ (พระชาญวิธีเวชช์) (๖) หลวงศิริแพทย์พิสุทธิ (๗) หลวงพยุงเวชศาสตร์ ส่วนทางคณะแพทย์ศาสตร์ศิริราช โดยพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระราชบิดา พระราชทานเงินส่วนพระองค์เป็นทุนการศึกษา ส่งนายแพทย์เฉลิม พรมมาศ (หลวงเฉลิมคัมภีรเวชช์) และนายแพทย์สวัสดิ์ แดงสว่าง อีกทางหนึ่ง

ในการบำบัดโรค และขายยาเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ระเบียบดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณาดูในปัจจุบันจะรู้สึกว่ารุนแรงเพียงใด แต่ผลอันจะพึงเกิดขึ้นนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง และทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามกาลสมัย มิใช่แต่ในวงการสาธารณสุขเท่านั้น การสาธารณสุขที่จัดทำในสมัยนั้นได้มีบันทึกหลักฐานไว้เป็นอันมาก ซึ่งท่านผู้สนใจอาจค้นดูได้จากรายงานประจำปีของกรมสาธารณสุข ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๕–๒๔๗๔ และในหนังสือแถลงการณ์สาธารณสุขเล่มแรก พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นมา

ครั้นต่อมาภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว การบริหารงานของกรมสาธารณสุขก็ได้ดำเนินมาตามโครงการและนโยบายเดิม แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง คือ โอนกองบุราภิบาล ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมการสุขาภิบาลหัวเมือง ไปอยู่ในสังกัดกรมพลำภังค์ ทั้งนี้เนื่องจากจะจัดให้เป็นรูปเทศบาล โดยรัฐบาลมีความมุ่งหมายจะขยายให้มีการเทศบาลทั่วราชอาณาจักรโดยเร็วที่สุด เพราะการเทศบาลเป็นบทเรียนเบื้องต้นของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย และโดยที่การจัดเทศบาลเป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองมากกว่า การสาธารณสุขเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกิจการของเทศบาลเท่านั้น และนอกจากนี้ได้โอนกองวิศวกรรมจากกรมสาธารณสุข ไปอยู่ในกรมโยธาเทศบาล โดยรัฐบาลมีความมุ่งหมายจะให้การช่างของส่วนราชการต่าง ๆ รวมอยู่ในบังคับบัญชาแห่งเดียวกัน แต่เรื่องนี้ก็ไม่เป็นผลสำเร็จตามปรารถนา

ส่วนนโยบายที่สำคัญคือ ได้เล็งเห็นความจำเป็นเรื่องความเจ็บไข้ของประชาชนในหัวเมือง ซึ่งขาดสถานพยาบาลที่จะช่วยเหลือ เพราะจังหวัดหนึ่ง ๆ ก็มีแต่สาธารณสุขจังหวัดคนหนึ่ง และมิได้มีหน้าที่รับผิดชอบในการบำบัดโรคโดยตรง มีหน้าที่ในทางป้องกันโรคและดำเนินงานทางธุระการสาธารณสุขเป็นส่วนใหญ่ มีหน้าที่ช่วยเหลือในการบำบัดโรคเท่าที่ไม่กีดขัดหรือเสียหายต่อหน้าที่โดยตรง ส่วนการบำบัดโรคอยู่ในหน้าที่ของแพทย์หลวงประจำท้องที่หรือแพทย์สุขาภิบาล (เทศบาล) ซึ่งประจำอยู่ ณ สุขศาลาเพียงคนเดียวเหมือนกัน รัฐบาลเห็นจำเป็นยิ่งที่ต้องสร้างโรงพยาบาลเพื่อช่วยในการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บแก่ประชาชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น จึงได้จัดให้มีแผนกบำบัดโรคขึ้นในกองสุขภาพ โดยโอนกิจการจากกองบุราภิบาลมาไว้ในกองนี้ แต่เดิมกองบุราภิบาล

มีเจ้าหน้าที่เรียกว่าผู้ตรวจการบำบัดโรค สำหรับตรวจโรงพยาบาลและสุขศาลาของสุขาภิบาล (เทศบาล) ต่าง ๆ ต่อมามีการสร้างโรงพยาบาลในหัวเมืองมากขึ้น จึงได้ยกฐานะแผนกบำบัดโรคขึ้นเป็นกองเรียกว่า กองแพทย์สังคม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยสั่งให้กรมสาธารณสุขทำโครงการสร้างโรงพยาบาลขึ้นเพื่อให้มีทั่วถึงทุกจังหวัด แต่ในชั้นแรกให้จัดสร้างตามจังหวัดชายแดนก่อน เพื่อเกียรติภูมิ (Prestige) ของชาติจึงได้เริ่มจัดการสร้างโรงพยาบาลขึ้นที่จังหวัดอุบลราชธานี หนองคาย และนครพนม ในปีแรกใช้เงินส่งเสริมการเทศบาล ซึ่งรัฐบาลตั้งขึ้นเพื่อขยายการเทศบาล (ตั้งไว้ในกรมมหาดไทย) แต่ไม่อาจทำได้ทัน จึงได้อนุมัติให้กรมสาธารณสุขนำมาใช้ในการสร้างโรงพยาบาล การสร้างโรงพยาบาลก็ได้ดำเนินเรื่อย ๆ มา นอกจากนี้ได้จัดสร้างโรงพยาบาลโรคจิตขึ้นตามภาคต่าง ๆ ด้วย ได้โอนสถานพยาบาลโรคเรื้อนพระประแดงจากสภากาชาดไทยมาอยู่ในกรมสาธารณสุข ได้จัดสร้างโรงพยาบาลโรคเรื้อนขนที่จังหวัดขอนแก่น และที่นิคมพุดหง จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ตั้งกองอนาถาพยาบาลขึ้น จัดสร้างโรงพยาบาลวัณโรคขึ้นที่นนทบุรี ได้จัดให้มีสุขศาลาชั้นสองขึ้นในยุคนี้ โดยรัฐบาลกำหนดค่าก่อสร้างให้แห่งละ ๒,๕๐๐ บาท แต่รัฐบาลออกให้ครึ่งเดียว ส่วนอีกครึ่งหนึ่งท้องที่ต้องเป็นผู้หาสมทบจัดสร้างขึ้น แล้วกรมสาธารณสุขเป็นผู้จัดส่งผู้ช่วยแพทย์ไปประจำ ได้จัดให้มีการอบรมผู้ช่วยแพทย์ขึ้น โดยเรียกผู้สมัครจากพวกนายสิบและพลเสนารักษ์ จัดการให้มีการอบรมนางผดุงครรภ์ชั้นสองขึ้นอีก เพื่อส่งไปประจำตามสุขศาลา นางผดุงครรภ์ชั้นสองนี้ได้เคยจัดอบรมขึ้นครั้งหนึ่งก่อนสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง จัดทำได้ ๓ ปี (๒๔๗๓–๒๔๗๕) แล้วก็เลิกล้มไป

ได้แก้ไขกฎหมายเก่าบางฉบับเพื่อให้รัดกุมและเหมาะสมยิ่ง เช่น พระราช–บัญญัติการแพทย์ ๒๔๖๖ เปลี่ยนเป็นพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลป ๒๔๗๙ และมีเพิ่มเติมอีก ๔ ฉบับ และได้ตรากฎหมายขึ้นใหม่หลายฉบับ เพื่อความสะดวกในการดำเนินงานสาธารณสุข คือ พระราชบัญญัติควบคุมเชื้อโรคและพิษที่มาจากสัตว์ ซึ่งเป็นภัย ๒๔๗๕ พระราชบัญญัติกันชา ๒๔๗๗ พระราชบัญญัติโรคติดต่อ ๒๔๗๗ พระราชบัญญัติการใช้อุจจาระเป็นปุ๋ย ๒๔๘๐ พระราชบัญญัติควบคุมสุสานและฌาปน

สถาน ๒๔๘๑ พระราชบัญญัติควบคุมมาตรฐานชีวะวัตถุ ๒๔๘๓ พระราชบัญญัติควบคุมสถานพยาบาล ๒๔๘๔ พระราชบัญญัติควบคุมคุณภาพอาหาร ๒๔๘๔ พระราชบัญญัติการสาธารณสุข ๒๔๘๔

การแบ่งส่วนบริหารราชการของกรมสาธารณสุขได้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับกิจการที่ขยายออกไปหลายคราว แต่ในระยะหลังที่สุดก่อนตั้งกระทรวงสาธารณสุขนั้น กรมสาธารณสุขได้แบ่งส่วนการบริหารราชการออกเป็น ๑๕ กอง คือ

๑. สำนักงานเลขานุการกรม
   (๑) แผนกสารบรรณ
   (๒) แผนกห้องสมุด
   (๓) แผนกข้าราชการ
๒. สำนักงานคณะกรรมการควมคุมการประกอบโรคศิลป
   (๑) แผนกกลาง
   (๒) แผนกทะเบียน
๓. กองคลัง
   (๑) แผนกเงิน
   (๒) แผนกบัญชี
   (๓) แผนกพัสดุ
๔. กองสถิติพยากรณ์ชีพ
   (๑) แผนกกลาง
   (๒) แผนกทะเบียน
   (๓) แผนกสถิติ

๕. กองสุขศึกษา

(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกเอกสารสาธารณสุข
(๓) แผนกหน่วยสุขศึกษา

๖. กองโรคติดต่อ

(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกโรคติดต่อ
(๓) แผนกไข้จับสั่น
(๔) แผนกด่านกักโรค
(๕) แผนกตรวจคนเข้าเมือง

๗. กองชันสูตรโรค

(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกตรวจวัตถุ
(๓) แผนกตรวจน้ำ
(๔) แผนกชีวะวัตถุ

๘. กองสุขภาพ

(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกสุขาภิบาล
(๓) แผนกสงเคราะห์มารดาและเด็ก
(๔) แผนกอาหารและยา
(๕) แผนกเชื้อโรค

๙. กองแพทย์สังคม

(๑) แผนกกลาง

(๒) แผนกบำบัดโรค
(๓) แผนกโรคเรื้อน
(๔) แผนกวัณโรค
(๕) แผนกกามโรค
(๖) แผนกอนาถาพยาบาล

๑๐. กองสาธารสุขพระนคร[๓๑]
(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกโรคติดต่อ
(๓) แผนกสุขาภิบาล
(๔) แผนกสุขศาลา
(๕) แผนกสงเคราะห์มารดาและเด็ก
(๖) แผนกอาหารและยา
(๗) แผนกโรงพยาบาลโรคติดต่อ

๑๑. กองโอสถศาลา
(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกคลังเวชภัณฑ์
(๓) แผนกจัดเวชภัณฑ์

๑๒. กองส่งเสริมอาหาร
(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกตำรา
(๓) แผนกค้าวิชา

---

๓๑ กิจการของกองนี้เมื่อประกาศพระราชบัญญัติจัดตั้งเทศบาลนครกรุงเทพ พุทธศักราช ๒๔๗๘ ขึ้นแล้วได้มีพระราชกฤษฎีกาให้โอนกองนี้พร้อมด้วยโรงพยาบาลกลางและวชิรพยาบาลให้แก่เทศบาลนครกรุงเทพ ตั้งแต่ ๑ เมษายน ๒๔๘๐

๑๓. วชิรพยาบาล

(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกคนไข้นอก
(๓) แผนกโอสถกรรม
(๔) แผนกศัลยกรรม
(๕) แผนกสูติกรรมและโรคเฉพาะสตรี
(๖) แผนก หู คอ จมูก
(๗) แผนกเภสัชกรรม

๑๔. โรงพยาบาลกลาง

(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกคนไข้นอก
(๓) แผนกคนไข้ใน
(๔) แผนกเภสัชกรรม
(๕) แผนกเอกซเรย์และตรวจสายตา

๑๕. กองสุขภาพจิต

(๑) แผนกกลาง
(๒) แผนกบำบัดโรคจิต
(๓) แผนกสุขวิทยาจิต

จ. กระทรวงสาธารณสุข ๒๔๘๕

กรมสาธารณสุขอยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทยเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ ในรัชกาลที่ ๘[๓๒] ก็ได้มีคำสั่งของสำนักนายกรัฐมนตรีฉบับหนึ่ง ดังนี้

---

๓๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันทมหิดล ประสูติเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๐ กันยายน ๒๔๖๙ ณ เมืองไฮเดลแบร์ก ประเทศเยอรมนี เสวยราชสมบัติเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๔๗๗ สวรรคตเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙

คำสั่งที่ ๔/๒๔๘๕ สำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่องตั้งกรรมการ พิจารณาจัดการปรับปรุงการแพทย์

ด้วยปรากฏมานานแล้วว่า ประชากรของชาติมีอนามัยไม่ดี กับได้รับการรักษาพยาบาลก็ไม่ทั่วถึงและสมบูรณ์เพียงพอ จึงทำให้มีผู้ถึงแก่กรรมลงในเยาว์วัยมาก ทำให้มีการเพิ่มพลเมืองไม่เป็นไปตามส่วนสัดอันพึงประสงค์ จึงเห็นเป็นการสมควรที่จะปรับปรุงกิจการของชาติในส่วนนี้ให้รัดกุมยิ่งขึ้น และเหมาะสมแก่กาลสมัย โดยมีความประสงค์จะรวมกิจการแพทย์ทั้งสิ้นขึ้นเป็นหน่วยเดียว เพื่อให้รับผิดชอบร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ซึ่งจะทำให้การทำงานร่วมแรงและประสานกันดีขึ้น ฉะนั้น จึงให้ตั้งกรรมการขึ้นพิจารณาจัดการปรับปรุงการแพทย์ให้สมความประสงค์ดั่งกล่าวแล้วข้างต้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วย

๑. จอมพล แปลก พิบูลสงคราม	เป็นประธานกรรมการ
๒. นายพลโท มังกร พรหมโยธี	เป็นรองประธานกรรมการ
๓. นายพันตรี ชวง เชวงศักดิสงคราม	เป็นกรรมการ
๔. นายพลตรี พระยาดำรงแพทยาคุณ	เป็นกรรมการ
๕. นายเดือน บุนนาค	เป็นกรรมการ
๖. นายพันตรี นิตย์ เวชชวิศิษฏ์	เป็นกรรมการ
๗. นายพลตรี พิชิต เกรียงศักดิ์พิชิต	เป็นกรรมการ
๘. นายพูลสวัสดิ์ บุศยศิริ	เป็นกรรมการ
๙. พระอัพภันตราพาธพิศาล	เป็นกรรมการ
๑๐. เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	เป็นกรรมการ
๑๑. นายเกียร วิเชียรแพทยาคม	เป็นกรรมการและเลขานุการ

คณะกรรมการนี้ให้มีอำนาจและหน้าที่พิจารณาเรื่องต่าง ๆ ดั่งต่อไปนี้ คือ

๑. รวมโรงพยาบาลและสถานที่พยาบาลต่าง ๆ ที่เป็นของรัฐบาล และเทศบาลมาตั้งเป็นหน่วยการแพทย์ขึ้น จะเป็นกระทรวงหรือทะบวง หรือกรมก็แล้วแต่จะพิจารณาเห็นสมควร และถ้าจำเป็นจะแบ่งเป็นกองต่าง ๆ ด้วยก็ได้

๒. ให้ยุบเลิกสภากาชาดไทย และให้โอนโรงพยาบาลและสถานที่พยาบาลของสภากาชาดไทย มารวมกับหน่วยการแพทย์ในข้อ ๑ แต่ให้คงมีกองอำนวยการไว้เผื่อจะมีติดต่อกับองค์การสากลกาชาด

๓. เรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องการแพทย์นี้ตามที่คณะกรรมการนี้จะพิจารณาเห็นควรรวมพิจารณาเสียให้เสร็จในคราวเดียวกัน

ทั้งนี้ให้คณะกรรมการนี้เริ่มดำเนินการประชุมปรึกษากันโดยด่วน และให้พิจารณาวางโครงการณ์ให้แล้วเสร็จภายใน ๗ วัน

สั่ง ณ วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๕

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

คณะกรรมการได้มีการประชุมพิจารณากันครั้งแรกเมื่อ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๕ และได้ปรับปรุงต่อมาอีก ๔ ครั้ง รวมมีการประชุม ๕ ครั้ง ครั้งหลังเมื่อ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๕ แล้วได้เสนอบันทึกการจัดตั้งกระทรวงสาธารณสุข ต่อไปนี้

เรื่อง การจัดตั้งกระทรวงสาธารณสุข

หลักการ

เพื่อรวมกิจการสาธารณสุขและการแพทย์ในหน่วยราชการต่าง ๆ ขึ้นเป็นหน่วยเดียวกัน

เหตุผล

โดยเหตุที่การสาธารณสุขและการแพทย์ในเวลานี้ยังกระจัดกระจายอยู่ในกระทรวงทะบวงกรมหลายแห่ง งานบางอย่างทำซ้ำและก้าวก่ายกัน และบางอย่างก็ไม่เชื่อมประสานกัน เป็นเหตุทำให้ต้องเปลืองเจ้าหน้าที่และค่าใช้จ่ายไปในทางไม่ประหยัด จึงสมควรปรับปรุงเสียใหม่ เพื่อให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

หน่วยการสาธารณสุขและการแพทย์ที่จะรวม

คณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงการแพทย์ ซึ่งแต่งตั้งโดยนายกรัฐมนตรีตามคำสั่งที่ ๔/๒๔๘๕ ลงวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๕ ได้พิจารณาลงมติเห็นสมควรจัดตั้งองค์การขึ้นใหม่เรียกว่า กระทรวงการสาธารณสุข โดยรวมกิจการสาธารณสุขและกิจการแพทย์ดังจะกล่าวต่อไปนี้ มาขึ้นอยู่กับกระทรวงสาธารณสุข คือ

๑. กรมสาธารณสุข
๒. กรมประชาสงเคราะห์
๓. กองสุขาภิบาลโรงเรียนของกรมพละศึกษา
๔. การสาธารณสุขและการแพทย์ของเทศบาล
๕. แผนกอนามัยและสุขาภิบาลของกรมราชทัณฑ์
๖. กองเภสัชกรรมและโรงงานเภสัชกรรมไทยของกรมวิทยาศาสตร์ กระทรวงการเศรษฐกิจ
๗. หน่วยทำวัคซีนเซรุ่มของกรมแพทย์ทหารบก
๘. กิจการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉพาะที่เกี่ยวแก่แพทยศาสตร์ กล่าวคือ คณะแพทยศาสตร์ และโรงพยาบาลศิริราช คณะทันตแพทยศาสตร์ คณะเภสัชกรรมศาสตร์กับคณะสัตวแพทยศาสตร์
๙. สภากาชาดไทย ซึ่งจะได้โอนการควบคุมจากกระทรวงกลาโหมมาอยู่ในความควบคุมของกระทรวงการสาธารณสุข โดยการแก้พระราชบัญญัติกาชาด พุทธศักราช ๒๔๘๑

หน่วยการสาธารณสุขและการแพทย์ที่ไม่รวม

กรรมการพิจารณาเห็นว่า การแพทย์ของทหาร ตำรวจ และกองแพทย์กรมรถไฟ ไม่ควรมารวมอยู่ในกระทรวงที่จะจัดตั้งขึ้นใหม่นี้ เพราะทางทหาร ตำรวจ และกรมรถไฟ มีระเบียบการปกครองเป็นพิเศษอยู่แล้วโดยไม่เกี่ยวข้องกับประชาชน

การจัดตั้งองค์การ

เมื่อได้พิจารณาถึงความเหมาะสมที่จะโอนกิจการสาธารณสุขและการแพทย์จากหน่วยราชการต่าง ๆ แล้ว กรรมการจึงเห็นควรแบ่งองค์การของกระทรวงนี้โดยให้มี

๑. สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี
๒. สำนักงานปลัดกระทรวง
๓. กรมการแพทย์
๔. กรมประชาสงเคราะห์
๗. กรมมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์
๖. กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์
๗. กรมสาธารณสุข

สำนักงานและกรมต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้นนี้ กรรมการได้จัดแบ่งส่วนราชการบริหารเป็นกองและแผนก ดังแจ้งอยู่ในบันทึกองค์การกระทรวงสาธารณสุขซึ่งแนบมากับรายงานนี้ด้วยแล้ว

กระทรวงการสาธารณสุขที่จะจัดตั้งขึ้นใหม่นี้ กรรมการได้ปรับปรุงและจัดย้ายสังกัดกรมเพื่อไม่ให้งานซ้อนกัน และให้ถูกลักษณะและสายของงานที่จะปฏิบัติได้โดยสะดวก การโอนหน่วยราชการมาปรับปรุงในกระทรวงนี้ก็เห็นว่า ในชั้นต้นนี้ไม่จำต้องเพิ่มงบประมาณเงินเดือนและค่าใช้สอย เพราะอาจให้ตัดงบประมาณเงินเดือนและค่าใช้สอยจากต้นสังกัดเดิม มาใช้จ่ายได้ตามควรแก่สถานะการณ์ปัจจุบันนี้ และอาจขอโอนตำแหน่งในกระทรวงเจ้าสังกัดหน่วยราชการที่ถูกโอนมาด้วยก็ได้

คำชี้แจงในการจัดตั้งสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี

สำนักงานนี้แบ่งเป็น ๒ แผนก ตามแบบสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรีกระทรวงอื่น ๆ

คำชี้แจงในการจัดตั้งสำนักงานปลัดกระทรวง

สำนักงานนี้แบ่งเป็น ๒ กอง คือกองกลาง และกองคลัง ตามแบบสำนักงานปลัดกระทรวงอื่น ๆ และได้เพิ่มคณะกรรมการควบคุมการประกอบโรคศิลปะ ซึ่งมีฐานะเป็นกองหนึ่ง โดยโอนจากกรมสาธารณสุข การที่โอนมาตั้งไว้ในสำนักงานปลัดกระทรวงก็เพราะเหตุว่า คณะกรรมการนี้มหน้าที่ควบคุมมรรยาทแห่งวิชาชีพของผู้ประกอบโรคศิลปะโดยทั่วไป ไม่เฉพาะผู้ประกอบโรคศิลปะสังกัดกรมหนึ่งกรมใด และรวมทั้งควบคุมผู้ประกอบโรคศิลปะเชลยศักดิ์

คำชี้แจงในการจัดตั้งกรมการแพทย์

กรมนี้เป็นกรมที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยรวมงานที่เกี่ยวกับการบำบัดโรคทั้งสิ้นมาไว้ในสังกัด คือ โอนโรงพยาบาลกลาง โรงพยาบาลวชิระ โรคพยาบาลโรคจิตทุกแห่ง ตลอดจนกระทั่งโรงพยาบาลบำบัดโรคทั่วไป และบำบัดโรคเฉพาะอื่น ๆ ดังปรากฏอยู่แล้วในบันทึกองค์การกระทรวงการสาธรณสุข

คำชี้แจงในการจัดตั้งกรมประชาสงเคราะห์

กรมนี้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขที่สำคัญ คือ โอนกองบริโภคสงเคราะห์ไปเป็นกองอาหารและยาของกรมสาธารณสุข ยุบกองอุปโภคสงเคราะห์ทั้งกองเพราะงานของกองนี้อาจปฏิบัติได้โดยกองและแผนกอื่น ๆ ในกระทรวงนี้อยู่แล้ว นอกจากนี้ได้ตั้งกองอนาถาสงเคราะห์ขึ้นใหม่ เพื่อสงเคราะห์คนทุพพลภาพ คนชราและเด็ก และได้โอนอนาถาพยาบาลของกรมสาธารณสุขมารวมอยู่เพื่อประโยชน์ดังกล่าวนี้

ส่วนกองอาชีพสงเคราะห์ กรรมการเห็นว่า เป็นงานที่ไม่เกี่ยวแก่การสาธารณสุข เห็นควรจะเสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อย้ายไปสังกัดกระทรวงอื่น แต่ถ้ายังไม่เป็นที่ตกลงก็คงไว้ในกรมประชาสงเคราะห์ชั่วคราวก่อนได้

คำชี้แจงในการจัดตั้งกรมมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์

กรมนี้จะได้จัดตั้งขึ้นโดยโอนคณะปกครองการศึกษาที่เกี่ยวแก่การแพทย์มาจัดตั้งเป็นกรมหนึ่ง คือ โอนคณะแพทยศาสตร์ และโรงพยาบาลศิริราช คณะทันตแพทย

ศาสตร์ คณะเภสัชกรรมศาสตร์ กับคณะสัตวแพทยศาสตร์[๓๓] มาจัดตั้งเป็นกองตามลักษณะแห่งการศึกษานั้น ๆ ส่วนการเตรียมเพื่อเข้าศึกษาวิชาเหล่านี้ยังคงขึ้นอยู่กับจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย กรมนี้รวมทั้งสำนักงานเลขานุการจะเป็นหน่วยราชการซึ่งมีฐานะเป็นกอง ๕ กอง

คำชี้แจงในการจัดตั้งกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์

กรมนี้รวมทั้งสำนักงานเลขานุการกรมและโรงงานเภสัชกรรม ก็จะมีหน่วยราชการที่มีฐานะเป็นกอง ๗ กอง กองเภสัชกรรมและโรงงานเภสัชกรรมนั้นจะโอนจากกรมวิทยาศาสตร์แห่งกระทรวงการเศรษฐกิจ นอกจากนี้ก็มีกองชันสูตรโรคและกองโอสถศาลาโอนจากกรมสาธารณสุข สถานเสาวภาจากสภากาชาดไทย ส่วนกองเคมีนั้นจัดตั้งขึ้นใหม่ เพราะเป็นการจำเป็นด้วยเหตุว่ากิจการแพทย์ย่อมต้องมีการชันสูตรทั้งในทางเชื้อโรคและทางเคมี เช่นตรวจน้ำ อาหาร และยา เป็นต้น กับทั้งจะเป็นประโยชน์ช่วยให้มีการส่งเสริมช่วยในการค้นคว้าทั้งในทางการแพทย์และการสาธารณสุข แก่บรรดาแพทย์และเจ้าหน้าที่ผู้เป็นนักวิทยาศาสตร์อีกด้วย

สำหรับหน่วยทำวัคซีนเซรุ่มของแผนกที่ ๑ แห่งกรมแพทย์ทหารบกนั้นควรยุบเลิก และควรโอนกิจการไปทำในสถานเสาวภาเสียแห่งเดียวกัน ซึ่งอาจจะทำได้โดยทางราชการสั่งให้โอนงานไป

คำชี้แจงในการจัดตั้งกรมสาธารณสุข

เดิมกรมสาธารณสุขมีกองในสังกัด ๑๔ กอง ที่จัดปรุงใหม่นี้มี ๙ กอง เพราะได้ยุบกองคลังและจัดตั้งเป็นแผนกขึ้นสังกัดสำนักงานเลขานุการกรม โอนกองสุขภาพจิต กองแพทย์สังคม โรงพยาบาลกลาง วชิรพยาบาล ไปสังกัดกรมการแพทย์ โอนกองชันสูตรโรค กองโอสถศาลา ไปสังกัดกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ โอนสำนักงานคณะกรรมการควบคุมการประกอบโรคศิลปไปสังกัดสำนักงานปลัดกระทรวง และได้ปรับปรุง

---

๓๓. คณะสัตวแพทยศาสตร์ โอนไปสังกัดอยู่ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กระทรวงเกษตราธิการแล้ว เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๔๘๙

โดยเปลี่ยนชื่อกองสุขภาพเป็นกองสุขาภิบาล โอนกองบริโภคสงเคราะห์จากกรมประชาสงเคราะห์มาจัดตั้งเป็นกองอาหารและยา และรวบรวมกิจการสงเคราะห์มารดาและเด็กซึ่งมีอยู่แล้วในกองสุขภาพเดิมเป็นกองสงเคราะห์มารดาและเด็กขึ้น และโอนงานกองสุขาภิบาลโรงเรียนกรมพลศึกษามาตั้งเป็นกองอนามัยโรงเรียน

ในกองสุขาภิบาลนั้นได้จัดให้มีแผนกอนามัยและสุขาภิบาลเรือนจำไว้ด้วย และเปลี่ยนเรียกว่า แผนกสุขาภิบาลเรือนจำ

ในกองสาธารณสุขพระนคร เดิมมีแผนกโรงพยาบาลโรคติดต่อ ได้โอนไปไว้กองโรงพยาบาลส่วนภูมิภาคของกรมการแพทย์ และได้เพิ่มโรงเรียนชาติสงเคราะห์มาไว้ในสังกัดด้วย.

ต่อมาก็ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๕ มีกระทรวงการสาธารณสุขขึ้นตามมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัตินี้ และมาตรา ๑๓ บัญญัติว่า กระทรวงสาธารณสุขมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการสาธารณสุข การประชาสงเคราะห์และควบคุมการการกาชาด หน้าที่ของกระทรวงการสาธารณสุขแยกเป็น

๑. สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี
๒. สำนักงานปลัดกระทรวง
๓. กรมการแพทย์
๔. กรมประชาสงเคราะห์
๕. กรมมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์
๖. กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์
๗. กรมสาธารณสุข

นอกจากนี้ได้มีพระราชบัญญัติโอนเงินในงบประมาณเนื่องจากการปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมใหม่ พระราชบัญญัติโอนอำนาจและหน้าที่เนื่องจากการปรับปรุง

กระทรวงทบวงกรมใหม่ พระราชบัญญัติกาชาด (ฉบับที่ ๒) พระราชกฤษฎีกา จัดวางระเบียบราชการกระทรวงการสาธารณสุข คือ พระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการของ สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี และสำนักงานปลัดกระทรวง กรมการแพทย์ กรมประชาสงเคราะห์ กรมมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ และกรมสาธารณสุขออกมาในคราวเดียวกันนี้ พระราชบัญญัติและพระราชกฤษฎีกาดังกล่าวมานี้ได้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๑๖ เล่ม ๕๙ วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๘๕ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ พันเอกช่วง เชวงศักดิ์สงคราม ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข นายแพทย์ พูน ไวทยาการ (พระไวทยวิธีการ) ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวง

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗ ประกาศใช้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม (ฉบับที่ ๗) พุทธศักราช ๒๔๘๗ โอนกรมประชาสงเคราะห์จากกระทรวงการสาธารณสุขไปอยู่ในกระทรวงมหาดไทยตามเดิม[๓๓] และใน พ.ศ. ๒๔๙๕ รัชกาลปัจจุบันประกาศใช้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม พ.ศ. ๒๔๙๕ แทน พ.ศ. ๒๔๘๕ เปลี่ยนชื่อกระทรวงการสาธารณสุข เป็นกระทรวงสาธารณสุข และเปลี่ยนชื่อกรมสาธารณสุข เป็นกรมอนามัย.

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้มีการโอนมหาวิทยาลัยต่าง ๆ รวมทั้งมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี จึงได้ยุบกรมมหาวิทยาลัยแพทย์ศาสตร์ และปรับปรุงการแบ่งส่วนราชการของกระทรวงสาธารณสุขตามมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทะบวงกรม (ฉบับที่ ๗) พ.ศ. ๒๕๐๒ เสียใหม่ เป็นดังนี้

๑. สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี

๒. สำนักงานปลัดกระทรวง

---

๓๓. ถูกโอนไปในขณะที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการสาธารณสุข พันเอกช่วง เชวงศักดิ์สงคราม กำลังไปปฏิบัติการในหน้าที่รองนายกรัฐมนตรีอยู่ที่เพ็ชร์บูรณ์

๓. กรมการแพทย์

๔. กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์

๕. กรมอนามัย

แต่ละสำนักงานและกรมในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ได้ปรับปรุงการแบ่งส่วนราชการโดยตั้งกองและแผนกเพิ่มขึ้น เพื่อบริหารงานที่มีเพิ่มขึ้นตามลำดับให้เหมาะสมแก่กาลสมัย ผู้สนใจใคร่ทราบผลงานโดยเลอียด อาจหาอ่านได้จากหนังสืออนุสรณ์ ๑๕ ปี และอนุสรณ์ ๒๐ ปี ของกระทรวงสาธารณสุข กับรายงานประจำปีและคาบของแต่ละกรมและหน่วยราชการต่าง ๆ ซึ่งตีพิมพ์ออกเผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ นั้น

ความก้าวหน้าในกิจการของกระทรวงสาธารณสุข นอกจากจะดำเนินไปโดยเจ้าหน้าที่ในสังกัดของกระทรวงสาธารณสุขโดยตรงแล้ว ยังได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ขององค์การและหน่วยราชการอื่นทั้งในและนอกประเทศด้วยอีกเป็นอันมาก สำหรับในประเทศนั้นมีอาทิ เช่น หน่วยราชการของทหารและมหาดไทย สภากาชาดไทย องค์การกุศลสาธารณะอื่น ๆ ฯลฯ เป็นต้น ส่วนองค์การต่างประเทศนั้น นอกจากองค์การในเครือของสหประชาชาติแล้ว ยังมีองค์การระหว่างประเทศอื่น เช่นแผนการโคลอมโบ และองค์การของมิตรประเทศทั่วโลกซึ่งให้ความช่วยเหลือทั้งในด้านกำลังคนและกำลังเงิน เพิ่มพูนยิ่งขึ้นเป็นลำดับทุกปีตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้

สถาบันการสาธารณสุขของไทยซึ่งเริ่มจากกรมพยาบาลในสังกัดของกระทรวงธรรมการแล้วย้ายมาสังกัดกระทรวงมหาดไทย จึงได้ขยายกิจการและเปลี่ยนชื่อเป็นกรมประชาภิบาลเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๙ มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองเพียงไม่ถึง ๑๕๐ คน และด้วยเงินงบประมาณเพียงไม่กี่หมื่นบาท บัดนี้ พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นเวลาล่วงมาได้ร่วม ๗๐ ปี สถาบันนี้ได้รับการสถาปนาสู่ระดับกระทรวงเมื่อร่วม ๒๕ ปี

มานี้เอง ขณะนี้มีเจ้าหน้าที่ในสังกัดกว่า ๑๕,๐๐๐ คน และได้รับเงินงบประมาณ ๕๔๔,๓๓๘,๗๐๐ บาท (งบประมาณปี ๒๕๑๐) ยกเว้นเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศ จึงควรถือเป็นสิ่งที่น่าพากภูมิใจ ที่ในชั่วระยะเวลาเพียงไม่กี่สิบปี การสาธารณสุขของเรามีความเจริญก้าวหน้าไม่น้อยหน้าประเทศใด เฉพาะอย่างยิ่งประเทศเพื่อนบ้านและเป็นที่เชื่อมั่นได้ว่าจะเจริญก้าวหน้าสืบต่อไปอีกในอนาคต

(พระบำราศนราดูร)

เอกสารหลักฐานประกอบเรื่อง

ที่ ๓๓๒/๕๔๐๓ หอรัษฎากรพิพัฒน์

วันที่ ๑๘ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๓

แจ้งความมายัง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

หนังสือท่านที่ ๔/๘๓ ลงวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ส่งร่างโครงการกรมสาธารณสุขแลสำเนารายงานอธิบดีกรมสาธารณสุขไปให้พิจารณา เพื่อดำริห์พร้อมกันนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาจัดตั้งสืบไปนั้น ทราบแล้ว

ข้าพเจ้ามีความเสียใจ ที่ไม่ค่อยได้มีเวลาอ่าน แล เมื่อได้อ่านแล้วก็ยังไม่มีเวลาใคร่ครวญให้ได้ความเลอียดลออ แต่เห็นว่าข้อสำคัญนั้น อยู่ที่จะแบ่งงานกันในระหว่างกระทรวงมหาดไทย แล กระทรวงนครบาล ขอเสนาบดีทั้งสองกระทรวงได้โปรดปฤกษาให้ตกลงกันเสียก่อน เมื่อถึงเวลาจะแบ่งตำแหน่ง แบ่งเงิน ข้าพเจ้าจะได้เข้าช่วยตามกระแสรพระบรมราชโองการ

(ลงนาม) กิติยากร

เสนาบดี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

แผนกเลขานุการ
ที่ ๒๙/๖๔๘๗

กระทรวงนครบาล

วันที่ ๑๖ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๓

เรียน มหาเสวกเอก เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๖๘/๕๔๗๙ ลงวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ ส่งบรรทึกในเรื่องโครงการสาธารณสุขที่ได้สนทนากันเมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๓ มาให้ข้าพเจ้าตรวจ เจ้าคุณชี้แจงมาด้วยว่าข้อความในบรรทึกนี้ตรงกันกับโครงการเดิมบ้าง แปลกไปบ้าง จึงขอซ้อมมาฮึกครั้งหนึ่งว่าเป็นการถูกต้องหรือไม่นั้น ข้าพเจ้าได้อ่านตลอดแล้ว

ในการประชุมพิจารณาโครงการของกรมสาธารณสุขที่ข้าพเจ้าต้องเรียนรบกวนขอคำอธิบายแด่เจ้าคุณบางข้อนั้น ข้าพเจ้าต้องขอสารภาพว่า เพราะยังไม่สู้เข้าใจความประสงค์ของกระทรวงมหาดไทยอันแท้จริง แลอยากจะใคร่ทราบให้แน่ชัดว่า ในเรื่องที่จะยกการสุขาภิบาลแพนกบ้องกันความบ่วยไข้ให้ความสุขแก่ประชาชน จากกระทรวงนครบาล ไปรวมทำเสียแพนกเดียว ตามประกาศนั้น เจ้าคุณได้ดำริห์อย่างไร เพราะว่าดูตามโครงการนั้นแล้วจะเห็นได้ว่ามีอะไรที่ยังทำให้แฝงความเข้าใจกันอยู่บ้าง เป็นต้นในเรื่องรวมอำนาจการ แลการที่จะกระทำแลความรับผิดชอบแท้จริง

การที่ข้าพเจ้าเรียนเจ้าคุณว่าเป็นข้อสำคัญอยู่ที่เงินนั้น เรียนตามความคุ้นเคยที่กระทรวงนครบาลได้ติดขัดอยู่ทำอะไรไม่ได้ แลได้เรียนต่อไปด้วยว่า แม้จะมีโครงการอย่างไรก็ตาม แต่เจ้าคุณก็ไม่สามารถจะบอกได้ว่ามีเงินที่จะจัดหรือไม่แล้ว ข้าพเจ้าก็เสียใจที่จะมีความเห็นว่ากระไรไม่ได้ เพราะว่าโครงการต่าง ๆ นั้นมีอยู่มากต่อมากแล้ว

จะเห็นได้จากโครงการที่เจ้าคุณจดมาพอเป็นเค้าความว่า การกระทำ แลการที่จะถูกตำหนิติเตียนอันเนื่องจากการกระทำนั้นยังตกอยู่แก่กระทรวงนครบาลหรือมิใช่

แลเจ้าคุณคิดจะยกแต่เฉพาะอำนาจแลบัญชาการไปสมทบ แม้อาจเป็นได้ตามนี้โดยไม่ทักท้วงกันถึงความในประกาศ หรืออาจแก้ไขประกาศให้กลมกลืนกันได้ ถ้าหากเราจะได้ตกลงกันเสียแต่บัดนี้ก็ดี แต่เจ้าคุณก็ยังจะบัญชาไม่ได้ว่ามีเงินให้ทำหรือไม่มี คือต้องแล้วแต่กระทรวงพระคลัง ฯ ต่อไปดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ยังไม่สามารถจะตกลงรับว่าเป็นการใช้ได้ แต่ถึงอย่างไรก็ดี การที่ได้สนทนากันนั้นได้กระทำให้บังเกิดความเข้าใจแต่เพียงว่า โครงการของกรมสาธารณสุขซึ่งได้กล่าวสำหรับการทั่วไป ถ้าจะทำได้ดังนี้ก็เป็นการดี ฉะเพาะการเกี่ยวข้องแก่กระทรวงนครบาลนั้น ข้าพเจ้าจะได้รับรองความเห็นก็แต่เพียงข้อใหญ่ใจความในเรื่องนี้ดำริห์จะรวมแพทย์ที่ควรทำการสาธารณสุขได้เป็นอันเดียวกัน แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ใช่รับรองสำหรับจะรวมในเวลานี้จะรวมต่อเมื่อกรมสาธารณสุขจะรวบรวมแพทย์ต่าง ๆ ได้จริง ไม่ใช่คิดจะรวมแต่แพทย์ที่มีอยู่ในกระทรวงนครบาล แลจะรวมต่อเมื่อได้มีเงินพอที่กรมสาธารณสุขจะทำไปได้จริงจัง แลเมื่อได้สำแดงรายเลอียดให้กระทรวงนครบาลทราบแลเห็นชอบในรายเลอียดพร้อมกัน แลข้าพเจ้ามิได้มีความหมายว่ากรมสาธารณสุขจะคิดรวบรวมแพทย์ในบางแผนกซึ่งอาจอยู่นอกประกาศตั้งกรมสาธารณสุขนั้นด้วย

ข้าพเจ้าขอกล่าวซ้ำความเข้าใจในประกาศตั้งกรมสาธารณสุขซึ่งมีเนื้อความว่าการสุขาภิบาลแผนกบ้องกันความบ่วยไข้ให้ความสุขแก่ประชาชน คือ (Public Health) ซึ่งยังแยกย้ายกันอยู่ ฯลฯ ควรรวม ฯลฯ ทำเสียเป็นแผนกเดียว ฯลฯ ให้ยกการสุขาภิบาลแผนกนี้จากกระทรวงนครบาล ฯลฯ ดังนี้

ตามโครงการที่เจ้าคุณส่งมาว่าด้วยเรื่องแพทย์ที่มีในกระทรวงนครบาลตามแผนกต่าง ๆ เช่น กรมราชทัณฑ์ กรมตำรวจพระนครบาลและตำรวจภูธรด้วยนั้น ถ้าจะถือว่าความดำริห์นี้เป็นการสำแดงรายเลอียดต่อจากการที่ได้สนทนากันไว้แล้วก็เป็นที่เห็นได้ว่า เจ้าคุณได้แปลประกาศคำว่า ประชาชน (คือชาวเมือง) นั้นรวมทั้งนักโทษแลตำรวจซึ่งเข้ามาอยู่ในความปกครองควบคุมตามบทกฎหมายเป็นแผนกหนึ่ง แลจำต้องมีแพทย์ประจำการตามระเบียบแห่งกฎหมายนั้นด้วย เหตุฉนั้นเจ้าคุณจึงได้

กำหนดโครงการจะยกเอาแพทย์ที่ประจำการอยู่ในกองลหุโทษและกองมหันตโทษ รวมทั้งนายตำรวจแพทย์ที่กรมตำรวจได้จัดให้มีขึ้นด้วยความจำเป็น แต่ไม่มีงบประมาณประจำ ต้องเจียดถอนเอาตำแหน่งนายตำรวจนั้นเองไปเป็นแพทย์รักษาในน่าที่ ๆ เห็นว่าจำเป็น และถึงเช่นนั้นแล้วก็ดีก็ยังหาสามารถจะจัดให้ครบถ้วนได้ เพราะการไม่มีเงินนั้น ไปรวมแก่กรมสาธารณสุข

เจ้าคุณกล่าวไว้ด้วยว่าถ้าตามนี้แล้ว ตำรวจและนักโทษทั้งปวงก็จะได้รับความรักษาพยาบาลจากแพทย์ประจำจังหวัดของกรมสาธารณสุขที่ได้จัดไว้รักษาพยาบาลราษฎรและข้าราชการในจังหวัดนั้น ๆ ทั่วถึงกันดี ตำรวจในกรุงเทพฯ ก็จะได้รับความรักษาพยาบาลจากแพทย์ประจำแขวง (ซึ่งยังไม่มีหรือเป็นแต่เพียงกะไว้ว่าจะมีบ้างแต่ไม่เพียงพอ) แต่ควรจำไว้ด้วยว่าแพทย์ประจำจังหวัดนั้นมี ๑ คน เท่าที่เป็นอยู่ในเวลานี้ แม้แต่นักโทษประจำจังหวัดเท่านั้นเองก็ยังหาได้รับความรักษาพยาบาลให้พอสมควรไม่ ตามเรื่องที่มีปรากฏอยู่แล้ว เจ้าคุณคงจะยังจำได้ว่าได้มีข้อโต้เถียงกันขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ด้วยเรื่องที่กระทรวงมหาดไทยจะจัดให้แพทย์ตามจังหวัดปลีกออกจากการเรือนจำต่าง ๆ ซึ่งกระทรวงนครบาลร้องว่าอาจเป็นเหตุเสียหายแก่รัฐบาล แลในเรื่องนั้นก็ยังคงติดอยู่กว่าปีมาแล้ว ด้วยไม่มีเงินนั่นเอง

ข้อที่เจ้าคุณคิดจะให้กองตำรวจต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ อาไศรยแพทย์โรงพยาบาลต่าง ๆ นั้นเป็นไปไม่ได้อย่างว่า แพทย์ตำรวจกับแพทย์ทหารไม่ผิดอะไรกันเลย ดำเนินวินัยและข้อบังคับการที่ต้องกระทำก็เป็นอย่างเดียวกัน ตั้งแต่การตรวจตรารักษาความสะอาดในกรมกอง การตรวจแถวก่อนการผึกหัดแลเข้าประจำกรมกองในเวลาปรกต หรือเดินทาง กับทั้งยังต้องรักษาพยาบาลเหตุบจจุบันอันจาจะต้องมีอยู่แก่พวกตำรวจหรือราษฎรในขณะเมื่อมีการระงับเหตุหรือทำการปราบปราม

แพทย์ในกองลหุโทษและมหันตโทษก็เช่นเดียวกัน ในการที่เจ้าคุณดำริห์จะย้ายสังกัดแพทย์เหล่านี้ออกจากตำรวจและเรือนจำไปเสียด้วยนั้น ข้าพเจ้าอยากจะใคร่ขอให้เจ้าคุณพิจารณาประกาศและทางการซึ่งต่างกันอยู่มากนั้นเสียใหม่อีกครั้งหนึ่ง

เพราะเหตุว่าความรับผิดชอบและการกระทำเป็นการภายในวงแห่งกฎข้อบังคับนั้น แล จำจะต้องอยู่ในบังคับบัญชาอันแท้จริง

ความดำริห์ของเจ้าคุณอีกข้อหนึ่งในเรื่องคิดจะตั้งกรมแพทย์ ให้มีอธิบดีหรือเจ้ากรมขึ้นไว้ในกระทรวงนครบาลนั้น นอกจากจะเปลืองเงินและทำอะไรก็ไม่ได้ เพราะเหตุที่ไม่มีเงินจะทำดังได้เรียนมาแล้ว แลถ้าตามวิธีที่ว่ามา ก็คือแปลว่าไม่ได้รวมจริงจัง เจ้าคุณคิดจะแยกแต่ฉะเพาะอำนาจการ แต่การกระทำอันยุ่งยากนั้นให้ไว้แก่กระทรวงนครบาล ซึ่งข้าพเจ้าพูดแล้วว่าแม้ยังพร้อมอยู่ทั้งอำนาจการและหลักอันเป็นทางที่จะดำเนินการ ก็ยังไม่สามารถที่จะทำให้สำเร็จได้ เพราะไม่มีเงิน เหตุฉนั้นข้าพเจ้าจึงต้องขอแสดงความเสียใจที่ไม่สามารถจะเห็นพ้องด้วยกับรายเลียดในโครงการของเจ้าคุณนั้น แต่ถึงอย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าพร้อมอยู่ที่จะมอบการตามประกาศพระบรมราชโองการนั้นแก่เจ้าคุณ ถ้าหากเจ้าคุณจะรับไปจัดการแลบัญชาการด้วยความรับผิดชอบโดยตรง ข้าพเจ้าขอให้เจ้าคุณระฤกไว้ด้วยว่า การนี้หาใช่เหมือนกับการเก็บภาษีอากรหรือการเกณฑ์คนเข้ารับราชการทหารมิได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) *มหาอำมาตย์นายก ยมราช*

เสนาบดีกระทรวงนครบาล

สุนทรพจน์
ในวันพิธีเปิดกระทรวงสาธารณสุข
คำกล่าวของพนะท่านรัฐมนตรีว่าการกะซวงการสาธารนสุข
ในวันเปิดกะซวงการสาธารนสุข

ขอประทานกราบเรียน พนะท่านนายกรัฐมนตรี

ข้าราชการกะซวงการสาธารนสุขรู้สึกเปนเกียรติยส และขอบพระคุณพนะท่านเปนหย่างยิ่งที่ได้อุส่าห์สละเวลาอันมีค่ามากะทำพิธีเปิดกะซวงการสาธารนสุขในอภิลักขิตกาลของงานฉลองวันชาติพุทธสักราช ๒๔๙๕ นี้

การสาธารนสุขและการแพทย์ของประเทส แม้ว่าเป็นดิจการที่จะช่วยยังให้เกิดความจเรินก้าวหน้าแก่ประเทสชาติหย่างสำคันส่วนหนึ่งก็ตาม เมื่อเริ่มจัดตั้งก็เป็นเพียงส่วนราชการปลีกย่อยต่อมาในั พ.ส. ๒๔๕๖ จึงได้จัดตั้งกรมพยาบาลขึ้นในกะซวงมหาดไทย กรมนี้เป็นกรมเริ่มแรกที่มีหน้าที่รับผิดชอบและดำเนินงานสาธารนสุขและการแพทย์ของประเทสไทย งานที่จัดทำหนักไปในทางบำบัดโรคตามหัวเมืองต่าง ๆ ส่วนการบ้องกันโรคก็จัดทำชั่วครั้งคราวที่มีโรคเกิดระบาดขึ้นเท่านั้นในปี พ.ส. ๒๔๕๙ ได้เปลี่ยนนามกรมพยาบาลเปนกรมประชาภิบาล เพื่อให้เหมาะสมกับหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายเพิ่มขึ้น คือได้ควบคุมทั้งการแพทย์และการสุขาภิบาลจนเมื่อ พ.ส. ๒๔๖๑ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีสรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุตเกล้าเจ้าหยู่หัว จึงได้ซงพระกรุนาโปรดเกล้า ๆ ให้ตั้งกรมสาธารนสุขขึ้นเมื่อวันที่ ๒๗ พรึสจิกายน แทนกรมประชาภิบาลและยกถานะขึ้นเป็นกรมซึ่งมีอธิบดีเป็นหัวหน้า สังกัดในกะซวงมหาดไทย มีหน้าที่จัดการบ้องกันโรคติดต่อและจัดการสาธารนสุขตามหัวเมืองทั่วราชอานาจักร ครั้นเมื่อได้ประกาสยุบเลิกกะซวงนครบาลแล้ว กิจการสาธารนสุขพายในเขตกรุงเทพพระมหานครก็ได้มารวมสังกัดหยู่ในกรมสาธารนสุขนี้ด้วย

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว การแพทย์และสาธารนสุขได้เริ่มที่จะขยายรูปกว้างขวางอำนวยความจเรินก้าวหน้าแก่ประเทสชาติมานานแล้ว แต่ติดขัดหยู่ที่การเงิน และผู้ที่

จะโอบอุ้มให้เปนกิจการสร้างชาติที่สำคันประเภทหนึ่งขึ้น ความก้าวหน้าต่าง ๆ จึงชงักอยู่ จำเนียรกาลล่วงมาในสมัยการปกครองระบอบรัถธรรมนูญ รัถบาลได้เล็งเห็นความจำเปนและความสำคันในการแพทย์และการสาธารนสุขยิ่งขึ้น จึงได้ดำเนินการบำรุงให้ก้าวหน้าทุกวิถีทาง ยิ่งในสมัยรัถบาลซึ่งมีพนะท่านเปนนายกรัถมนตรี ผู้นำของประเทศด้วยแล้ว การแพทย์และการสาธารนสุขก็ยิ่งได้รับการสนับสนุนยิ่งขึ้นเปนลำดับ ดั่งเปนที่ซาบกันอยู่ทั่วไปแล้ว การสนับสนุนที่แลเห็นเด่นชัดเปนประจักส์พยานก็คือ การที่พนะท่านได้บันชาให้รวบรวมกิจการแพทย์และการสาธารนสุขของประเทส ซึ่งยังคงอยู่กะจัดกะจายในสังกัดของหลายกะซวงทบวงกรมนั้นมารวมอยู่ในสังกัดเดียวกัน และดำเนินการประกาสยกถานะขึ้นเปนกะซวงการสาธารนสุข เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธสักราช ๒๔๘๕ ให้เปนที่รวมกิจการแพทย์ การสาธารนสุข และการสาธารนูปการเพื่อความมั่นคงและความจเรินก้าวหน้าของประเทสไทย นอกจากนี้ พนะท่านยังได้อุส่าห์เอาใจใส่จัดหาที่ตั้งกะซวงใหม่คือที่วังสุโขทัยนี้ให้ จนการจัดตั้งสำนักงานของกะซวงการสาธารนสุขได้ดำเนินไปเปนที่เรียบร้อย ดั่งที่ได้เห็นปรากตหยู่นี้

การสนับสนุนและโอบอุ้มของพนะท่านแต่ต้นตลอดมาจนบัดนี้ ย่อมเปนเกียรติยสอันยิ่งไหย่แก่วงการแพทย์และการสาธารนสุขของประเทสไทยหย่างไม่เคยปรากตเลยในสมัยใด ๆ บันดาข้าราชการของกะซวงนี้จึงรู้สึกปลาบปลื้มปีติ และจาริกพระคุนนี้ไว้โดยมิรู้ลืม กับต่างก็ได้ตั้งใจหย่างแน่วแน่ในอันที่จะปติบัติภาระกิจซึ่งเปนส่วนของตนให้จเรินก้าวหน้า เพื่อผลส่วนรวมจักได้บังเกิดแก่ประเทสชาติสมดั่งเจตน์จำนงของพนะท่านทั่วกัน

บัดนี้ ได้มงคลเริกส์ที่จะกะทำพิธีเบิดสำนักงานของกะซวงการสาธารนสุขแล้ว จึงขอประทานเชินพนะท่านกะทำพิธีเบิดผ้าคลุมป้ายกะซวง เพื่อเปนสิริสวัสดิมงคลแก่สถานที่ และจักได้ใช้เปนสำนักงานประกอบกรนียกิจนำความจเรินก้าวหน้ามาสู่ประเทสชาติไทยอันเปนที่รักยิ่งสืบต่อไป.

คำกล่าวตอบ
ของพนะท่านนายกรัฐมนตรี ในการเบิดกระทรวงสาธารนสุข

ท่านรัฐมนตรี และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ในวาระดิถีแห่งวันชาติอันเปนวันมงคล ซึ่งจะได้กะทำพิธีเบิดกะซวงการสาธารนสุขในวันนี้ ฉันรู้สึกมีความยินดีในการที่ได้ให้เกียรติแก่ฉันมาร่วมและเปนประธานในพิธีนี้ ตามที่ท่านรัถมนตรีว่าการภะซวงการสาธารนสุขได้กล่าวคำนำถึงความเปนมาแห่งกิจการแพทย์และการสาธารนสุขตามลำดับ และรวมไจความว่าวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งกะซวงนี้ขึ้น ก็เพื่อรวมกิจการแพทย์และการสาธารนสุขของประเทศซึ่งได้กะจัดกะจายสังกัดหย่หลายกะซวงนั้นขึ้นให้เปนบึกแผ่นเหมาะสมแก่การที่จะได้รวมกำลังเจ้าหน้าที่ และรวมความคิดเห็นอันเปนประโยชน์แก่กิจการแพทย์และสาธารนสุขเพื่อบำบัดทุกบำรุงสุขของราสดรโดยทั่วกันต่อไป

อันที่จิงการรวมแพทย์ไว้ในองค์การเดียวกันนี้ ก็เนื่องจากเรามีแพทย์น้อยและโดยความเห็นส่วนมากของเจ้าหน้าที่ทางการแพทย์ด้วย นอกจากนั้น ท่านรัถมนตรียังได้กล่าวว่า ในการรวมแพทย์ไว้ด้วยกันนี้ย่อมจะเปนโอกาสให้ได้ปรับปรุงคุนภาพดีขึ้น เพราะได้รู้สึกว่าแพทย์ทั้งหลายต่างได้ตั้งใจหย่างแน่วแน่ที่จะปติบัติภาระกิจของตนให้จเรินก้าวหน้าต่อไปโดยเร็ว

นะบัดนี้ ฉันรู้สึกยินดีที่ได้เห็นว่าการรวมแพทย์ซึ่งเปนสิ่งจำเปนอย่างยิ่งได้สำเหร็ดไป นับว่ากิจการส้างชาติในด้านการสาธารนสุขและการแพทย์ได้ก้าวหน้าเปนบึกแผ่นขึ้นได้ด้านหนึ่ง แท้จิงการแพทย์และการสาธารนสุขนั้นเปนกิจการอันจำเปนยิ่งไหย่สาขาหนึ่งของชาติเช่นเดียวกับการทหาน การต่างประเทส การเสถกิจการคลัง ฯ ล ฯ เปนต้น ที่ฉันกล่าวว่าการแพทย์และการสาธารนสุขสำคันนั้น มิไช่เพราะเหตุว่าเวลานี้ฉันได้เข้ามาหยู่ในสถานที่ของกะซวงการสาธารนสุขจึงว่าเช่นนั้น แต่เปนความจิงว่าการสาธารนสุขนี้เปนการส้างชาติโดยแท้ การส้างชาตินั้นอยู่ที่การสาธารนสุขนี้ส่วนหนึ่งที่จะทำประโยชน์อันสำคันแก่บ้านเมือง เพราะว่าถ้าหากการสาธารนสุขและ

การแพทย์ได้ก้าวหน้าไปเพียงไร กำลังของประเทศชาติก็จะเพิ่มความมั่นคงยิ่งขึ้น กล่าวคือ จำนวนพลเมืองก็จะเพิ่มขึ้นทั้งปริมานและคุนภาพ เปนพลเมืองที่ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและไม่ตายเสียแต่ยังเยาว์ด้วย เมื่อจำนวนพลเมืองของเรามากขึ้น ทั้งประกอบไปด้วยผู้มีกำลังวังชาแข็งแรงแล้ว ประเทศชาติของเราก็ย่อมจะมีกำลังอำนาดสามารถจะช่วยกันพ้นผ่าอุปสัคได ๆ ได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะอะไร เพราะเหตุว่ากิจการทั้งปวงที่จะให้ประเทศชาติจเรินได้นั้นอยู่ที่กำลังคน และคนก็ต้องมีทั้งจำนวนทั้งกำลังกายแข็งแรงมีความมานะบากบั่นอดทนสามารถพ้นผ่าอุปสัคได้ด้วย เวลานี้เรามีพลเมืองเพียง ๑๗ ล้านคน เท่ากับมี ๓๖ ล้านแขน เราก็ทำงานส้างชาติของเราได้น้อย ถ้าเรามีพลเมือง ๑๐๐ ล้านคน เราก็จะมีกำลังทำงานได้ถึง ๒๐๐ ล้านแขน ซึ่งจะเปนทางให้ประเทศชาติของเราก้าวไปสู่ความเปนมหาอำนาดได้ ดั่งนี้ท่านรัฐมนตรีและท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายจะเห็นได้ว่า กิจการสาธารนสุขและการแพทย์เป็นสิ่งสำคันยิ่ง การที่พลเมืองของเรายังน้อยหย่อนก็เพราะเรามีการรักสาพยาบาลและการบ้องกันไม่เพียงพอ ชาติของเราจึงไม่สามารถจะไหย่โตได้ ถ้าเราไม่รีบบำรุงการแพทย์ของเราเสียแต่บัดนี้ตรงข้าม ถ้าเราปล่อยให้ประชาชนของเราต้องประสบกับโรคภัยอยู่เนืองนิจแล้ว ไม่มีบัญหา จำนวนพลเมืองของเราจะลดน้อยลงทุกที แม้เพียงชั่วระยะเวลาเพียง ๕—๖ ปีเท่านั้น เราจะเห็นได้ทันทีว่าชาติของเราจะเสื่อมลงเพียงไร รวมความว่ากิจการทุกสิ่งทุกอย่างจะสำเหร็ดได้ก็หยู่ที่คน และคนนั้นจะต้องมีจำนวนมาก ทั้งต้องมีสุขภาพและกำลังกายดีดั่งกล่าวแล้ว ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การแพทย์และการสาธารนสุขนี้มีความสำคันไนการส้างชาติเพียงไร

อนึ่ง ฉันขอชี้แจงเพิ่มเติมว่า การทำงานได ๆ นั้น ถ้าจะให้ได้ผลและสำเหร็ดเรียบร้อยให้เปนประโยชน์แก่ประเทศชาติแล้วเราจะต้องตั้งต้นด้วยดี และมานะบำรุงให้จเรินขึ้นจนถึงขั้นสุดท้าย เราไม่สมควรที่จะหยุดชงักหยู่กลางคัน ฉะนั้น กิจการแพทย์และการสาธารนสุขซึ่งมีความสำคันในการส้างคน กะซวงการสาธารนสุขก็จะต้องเป็นเจ้าของเรื่องและบำรุงให้จเรินขึ้นเปนลำดับเช่นเดียวกับกิจการทุกสิ่งทุกหย่างที่จะก่อร่างส้างประเทศชาติอันเปนที่รักของชาวไทยนั้นด้วย

โดยที่การสาธารณสุขและการแพทย์เป็นของสำคัญมากดังกล่าวแล้ว ฉันจึงขอฝากความหวังและความปรารถนาอันดีไว้นะที่นี้ด้วย อีกประการหนึ่ง เวลานี้ได้ปรากฏว่ายารักสาโรคต่าง ๆ กำลังขาดแคลนเนื่องจากประเทศของเราตกอยู่ในสถานะสงคราม ก่อนสงครามเราเคยติดต่อสั่งซื้อยาจากต่างประเทศได้สดวก แม้ว่ายาบางหย่างเราอาดทำขึ้นไช้ได้เองพายในประเทส แต่เราก็สมัครใจซื้อเขาเพราะเปนการง่าย แต่บัดนี้เราจะหวังพึ่งใครไม่ได้แล้ว ฉะนั้น เราจึงจำเปนต้องผลิตยาขึ้นไช้เองพายในประเทสให้ได้โดยไม่ต้องอาสัยต่างประเทส ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายย่อมจะเห็นหยู่ว่า แม้การอุสาหกัมอื่น เช่น การทอผ้า ในขนะนี้เราไม่สามารถจะสั่งซื้อเครื่องจักรจากต่างประเทสได้ เราก็ยังสามารถประดิถเครื่องจักรขึ้นได้ ดั่งนั้น การทำยาและเวชภัณท์ทำไมเราจะทำไม่ได้ และแม้แต่ต้นคินีนซึ่งเมืองเรายังไม่มีการเพาะปลูก แต่เมื่อเมืองอื่นเขาปลูกได้ เราก็ควนจะต้องพยายามปลูกให้ได้เช่นเดียวกัน ฉันขอฝากความหวังอันนี้ไว้ให้พิจารนาด้วย และขอแรงท่านทั้งหลายจงช่วยร่วมมือกันด้วย

ในที่สุดนี้ ฉันขอขอบคุณท่านรัถมนตรีและบันดาท่านข้าราชการนะที่นี้ ที่ได้ให้เกียรติแก่ฉันมาเบิดกะซวงการสาธารนสุขในวันนี้ จึงขออำนวยพรให้ท่านทั้งหลายได้มีความสุขความจเริน และขอให้กะซวงการสาธารนสุขซึ่งเป็นสถานที่รวมการแพทย์จงจเรินก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปตลอดกาล.

เครื่องหมายกระทรวงสาธารณสุข

เมื่อได้จัดตั้งกระทรวงสาธารณสุขขึ้นแล้ว ทางราชการได้กำหนดรูปคบเพลิงมีปีกและมีงพันคบเพลิง เป็นเครื่องหมายของกระทรวงสาธารณสุข

ความหมายของเครื่องหมายคบเพลิงมีปีกและมีงูพันคบเพลิง

ความหมายของเครื่องหมายดังกล่าวนี้ มีประวัติความเป็นมากล่าวคือ ในวงการแพทย์ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์มาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ปรากฏว่ามีเครื่องหมายที่แสดงถึงอาชีพอยู่ ๒ ชนิด คือ ๑. คธากับงูของเอสกูลาบีอุส (Esculapius) พระเป็นเจ้า

แห่งแพทย์สมัยกรีกส์ และ ๒. ไม้ศักดิ์สิทธิ์หรือ Caduccus ของพระเจ้าอะปอลโล (Apollo) เรื่องราวที่ก่อให้เกิดความนิยมเครื่องหมายทั้งสองนี้ยังคงเป็นเรื่องเล่ากันต่อๆมาจนบัดนี้ คธาของเอสกูลาบีอุสซึ่งมีงูพันอยู่โดยรอบนั้น แพทย์สมาคมอเมริกันได้นำมาใช้เป็นเครื่องหมายประจำสมาคมอยู่แล้ว ตำนานของเครื่องหมายเช่นนี้มีว่าในสมัยประมาณ ๑, ๒๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ในขณะที่เอสกูลาบีอุสกำลังทำการบำบัดโรคให้แก่ผู้ป่วยรายหนึ่งซึ่งมีนามว่า กลอคุส (Gloucus) ภายในสถานที่ทำงานของเขานั้นมีงูตัวหนึ่งเลื้อยเข้ามาและขันพันคธาของหมอ โดยการณ์ปรากฏเช่นนี้จึงเป็นที่เชื่อถือกันในครั้งนั้นว่า งูตัวนั้นได้บันดาลให้หมอเอสกูลาบีอุสมีความเฉลียวฉลาด สามารถในการบำบัดโรคยิ่งนัก เพราะในสมัยโบราณย่อมนับถือว่า งูเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งบันดาลให้เกิดความมั่นคั่งสมบูรณ์ของบ้านเมืองและโรคต่างๆหายได้ ถึงแม้ในปัจจุบันก็ยังมีมนุษย์ในโลกบางแห่ง เช่นในอินเดียและอาฟริกาซึ่งสักการะบูชางูอยู่บ้างเหมือนกัน ดังนั้น งูในกาลก่อนจึงนับว่าเป็นเครื่องหมายแห่งสติปัญญา ความเฉลียวฉลาดอำนาจและสุขภาพอันดี ส่วนคธานั้นคือเครื่องหมายแห่งการป้องกันโรคภัยต่างๆ และเป็นประดุจเครื่องนำและช่วยเหลือสำหรับผู้ที่ศึกษาในทางวิทยาศาสตร์

ส่วนไม้ศักดิ์สิทธิ์ (Caduccus) ซึ่งมีลักษณะเป็นคธาเกลี้ยงมีปีกและมีงูพันอยู่ ๒ ตัว ก็มีตำนานปรากฏมาตั้งแต่เดิมเช่นเดียวกัน และมีมาตั้งแต่ประมาณ ๕,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาลแล้ว มีเรื่องเล่ามาว่า วันหนึ่งในขณะที่พระเป็นเจ้าอะปอลโลกำลังท่องเที่ยวอยู่ในอาร์คาเดีย (Arcadia) ได้พบงู ๒ ตัวกำลังกัดกันอยู่ โดยมิประสงค์จะให้สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ต่อสู้และประหัสประหารกัน อะปอลโลจึงได้ใช้ไม้เท้าที่ถือนั้นแยกงูทั้งสองออกจากกันเสีย ไม้เท้านั้นจึงได้กลายเป็นเครื่องหมายแห่งความสงบตั้งแต่นั้นมา ภายหลังได้มีผู้เติมปีก ๒ ปีกติดกับหัวไม้เท่านั้น ซึ่งแสดงถึงความว่องไวและปราดเปรียว

เครื่องหมายคธาปีกและงูพัน ๒ ตัวนี้ ผู้แรกใช้เครื่องหมายของผู้มีวิชาชีพเป็นแพทย์โดยเซอร์วิลเลียม บัตต์ส (Sir William Butts) นายแพทย์ประจำพระองค์พระเจ้าเฮ็นรี่ที่ ๘ ประมาณในเวลาใกล้ๆนั้น คือ ในราวคริสตศตวรรษที่ ๑๖ หรือล่วง

มาอีกสักเล็กน้อย โยฮันน์ โฟรเบน (Johann Froben) ผู้มีอาชีพสำคัญในทางพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับการแพทย์ได้ใช้เครื่องหมายนี้ พิมพ์ที่ปกหนังสือเป็นเครื่องหมายการค้าของเขา และเมื่อประมาณคริสตศตวรรษที่ ๑๙ ตระกูลเชิชชิลส์ (Churchills) นักพิมพ์หนังสืออันเกี่ยวกับการแพทย์ชาวอังกฤษก็ได้ใช้เครื่องหมายคธาบึกและงูพันนี้พิมพ์เป็นตรากำกับไว้ที่หัวเรื่องต่าง ๆ ด้วย

ในปีคริสตศักราช ๑๙๕๖ เครื่องแบบเจ้าหน้าที่แพทย์แห่งกองทัพบกสหรัฐอเมริกา ก็ได้ใช้เครื่องหมายคธาบึกงูพันนี้เป็นประจำ ส่วนกองเสนารักษ์แห่งกองทัพอังกฤษก็ได้ใช้เครื่องหมายนี้ติดที่คอเสื้อเครื่องแบบด้วยเหมือนกัน

อันข้อความตามที่ได้ชี้แจงนี้มีที่มาจากหนังสือ Hygeia ฉบับประจำ April ๑๙๓๐ อนึ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับเครื่องหมาย Caduccus นี้ กระทรวงสาธารณสุขยังได้รับจดหมายของพระยาอนุมานราชธน แห่งหอสมุดแห่งชาติซึ่งได้เขียนเพื่อให้พนักงานในหอสมุดแห่งชาติแปลจากภาษาฝรั่งเศสเพื่อความรู้อันกว้างขวางยิ่งขึ้น ความแปลนั้น คือ

"Caducee" คธาชนิดหนึ่ง มีรูปงูพันอยู่ ๒ ตัว ปลายคธามีรูปบึกสองบึก นักปราชญ์โบราณชาวตะวันตกกล่าวว่า ไม้คธานี้เป็นคธาที่มีอำนาจประหลาด คือเป็นเครื่องหมายแห่งความประพฤติดี เป็นเครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองเฟื่องฟู และเป็นเครื่องหมายแห่งการค้าขาย

ความหมายของคธามีดังนี้

๑. ตัวคธา เปรียบด้วยตัวอำนาจ

๒. งู เปรียบด้วยความรอบรู้

๓. บึกสองบึก เปรียบด้วยความขยันขันแข็ง คล่องแคล่วทะมัดทะแมง

ลารูสกล่าวว่า คธาชนิดนี้เป็นสมบัติของวีระบุรุษ อีกประการหนึ่งกล่าวว่าในครั้งสมัยกลาง เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องสงครามเต็มยศ หรือวีระบุรุษผู้ชาญสงครามแต่งเครื่องสงครามเต็มยศ ใช้แต่งในงานราชพิธีใหญ่ ๆ จะต้องมีคธาหรือไม้ชนิดนี้ถือด้วย เพื่อประดับพระเกียรติและเกียรติ อีกอย่างหนึ่งไม้คธานี้ยังเป็นเครื่องหมายบอกคุณลักษณะแห่งสุขภาพดีของร่างกาย.

สุนทรพจน์

ของ ฯ พณ ฯ เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย*

"ข้าพเจ้ามีความยินดีมาก ที่ได้มีโอกาสมานั่งเป็นประธานเปิดการประชุมนี้ และอยากจะขอบรรยายความ พอให้เข้าใจเป็นเลา ๆ ว่า เมื่อต้นปีนี้กระทรวงมหาดไทยได้มีตราหมู่นำส่งโครงการสาธารณสุขโดยย่อ ไปยังเจ้าพนักงานผู้ปกครองท้องที่และเจ้าพนักงานสาธารณสุข แต่โครงการนี้เป็นแต่เพียงกล่าวถึงหลักของการ ถ้าจะให้การเผยแผ่การสาธารณสุขเป็นผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย จะต้องไขความออกจากโครงการนี้ให้พิศดารยิ่งขึ้นอีกบ้างเพื่อป้องกันความเข้าใจผิด และโดยเฉพาะเพื่อให้เกิดการติดต่อกันระหว่างผู้ปกครองท้องที่กับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้เป็นไปในทางอันจะบังเกิดผลสำเร็จแก่ราชการอันสำคัญประเภทนี้

ด้วยเหตุนี้จึงได้จัดให้มีการประชุมเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้แทน เป็นหูเป็นตาของกรมสาธารณสุขอยู่ในหัวเมือง โดยความมุ่งหมายที่จะให้มีความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างเจ้าหน้าที่สาธารณสุขทั้งปวง ที่จะให้มีความสามัคคีกัน ปัจจัยอันหนึ่งที่จะช่วยให้บรรลุผลอันนี้ก็คือ การเรียบเรียงสมุดคู่มือสำหรับพนักงานสาธารณสุขอันจะเป็นกิจของท่านทั้งหลายต่อไปนี้

สำหรับปัญหาที่เกี่ยวเนื่องกับฝ่ายปกครอง ได้จัดให้เจ้ากรมปกครองมานั่งประชุมอยู่ด้วย ฐานเป็นที่ปฤกษาของที่ประชุม

ส่วนปัญหาอื่น ๆ ซึ่งที่ประชุมนี้จะได้พิจารณาต่อไป ก็มีเรื่องกฎเสนาบดีขยายความตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ เฉพาะในเรื่องการสาธารณสุขให้ชัดเจนและตรงต่อความประสงค์ยิ่งขึ้น เพื่อสะดวกแก่การจัดระเบียบป้องกันโรคภัยตามท้องที่ต่าง ๆ ทั่วไป นอกจากนี้ก็มีปัญหาเบ็ดเตล็ดในทางการซึ่งเคยเป็นเรื่องพิจารณากันในปีก่อน ๆ

---

*กล่าวเนื่องในการประชุมสาธารณสุขมณฑล เมื่อ ๓ กรกฎาคม ๒๔๖๖

นอกจากหลักแลหัวข้อที่จะประชุมแลตกลงกันสำหรับปฏิบัติการต่อไป มีข้อสำคัญที่ข้าพเจ้าต้องขอตักเตือนว่า การสาธารณสุขก็ดี หรือการอื่น ๆ ก็ดี ที่ต้องทำการเกี่ยวแก่ประชาชนแล้ว ย่อมเป็นการลำบากทุกหน้าที่ เพราะเหตุว่าราษฎรมักจะไม่ใคร่เห็นความจำเป็นซึ่งเจ้าหน้าที่จำต้องกระทำเพื่อหวังความสุขแลความเจริญของเขา เขามักจะคิดเสียว่าเป็นเรื่องหยุมหยิมเล็กน้อยและไม่จำเป็น เช่นเรื่องที่ให้ตั้งซ่วมเป็นต้น เมื่อความยากมีอยู่ดังกล่าวนี้แล้ว ถ้าเราจะทำการหักโหมรุนแรง โดยใช้อำนาจบังคับราษฎรก็จะได้รับความเดือดร้อน ซึ่งเป็นการขัดแก่หลักวิธีดำเนินการปกครอง เพราะฉะนั้น เมื่อการใดที่จะต้องกระทำอันมีลักษณะและอุปสัคเช่นกล่าวนี้ก็จำเป็นที่จะต้องพยายามกระทำไปอย่างสุภาษิตที่ว่า “กลืงครกขึ้นภูเขา” จนกว่าราษฎรจะมีความนิยมมากขึ้น เช่นการปลูกผีป้องกันไข้ทรพิษซึ่งได้ทำกันมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ตลอดจนถึงบัจจุบันนี้ จะเห็นได้ว่า แต่ก่อนไม่ใคร่มีคนนิยมเท่าใดนัก มาในบัจจุบันนี้มีความนิยมกันเป็นส่วนมาก แต่ก็ยังไม่นิยมทุก ๆ คน ถึงกระนั้นก็ดีก็นับได้ว่าเป็นผลสำเร็จสมความประสงค์ ดังนี้เป็นตัวอย่าง

ในที่สุด ข้าพเจ้าขอให้ที่ประชุม เริ่มปฤกษาหารือกันต่อไป

หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ ผู้แทนอธิบดีกรมสาธารณสุขรับสั่งว่า

“การประชุมคราวนี้ผิดกว่าคราวที่แล้วๆ มา เพราะฯพณฯ เสนาบดีได้กรุณามาเป็นประธานในการเปิดที่ประชุม ซึ่งนับว่าเป็นเกียรติยศที่ยังไม่เคยได้รับและเป็นลางดีที่ชวนให้รู้สึกว่า กิจการที่จะดำเนินต่อไปในเบื้องหน้าคงจะเจริญ' และเป็นผลสำเร็จสมความมุ่งหมาย ทั้งหวังว่า การงานของพแนกสาธารณสุขก็จะได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ผู้ปกครองท้องที่ยิ่งขึ้นอีก

หลักของการหรือหัวข้อที่จะได้หารือกันในคราวนี้ ก็เนื่องด้วยกรมได้รับพระบรมราชานุญาตให้เปลี่ยนแปลงโครงการใหม่ ซึ่งจะทำให้การสาธารณสุขของประเทศสยามก้าวหน้าเข้าหาระเบียบอันเป็นกิจลักษณ กรณียกิจที่มุ่งจะกระทำตามโครงการนั้นผิดแปลกกว่าแต่ก่อน คือมุ่งกระทำการสาธารณสุข (บ้องกันโรค) ยิ่งกว่าการบำบัด

โรค (การรักษาพยาบาลบุคคล) แต่เพื่อความสะดวกที่จะดำเนินการเหล่านี้ เป็นการจำเป็นที่จะต้องหารือวางระเบียบกันเสียก่อน การวางระเบียบในชั้นแรกเช่นนี้ ทุกๆ ฝ่ายต้องนับว่าเป็นการสำคัญอย่างยิ่ง ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจในการที่ผู้เป็นประธานของกรมมิได้เสด็จประทับอยู่ขณะนี้ด้วย แต่อย่างไรก็ดี หวังว่า หลักและระเบียบการที่จะได้ตกลงกันสำหรับปฏิบัติการต่อไปนั้น คงจะเป็นที่พอพระทัย และไม่ผิดไปจากความมุ่งหมายของพระองค์ท่าน โดยที่ข้าพเจ้าได้ร่วมราชการกับพระองค์ท่านมานานจนสามารถทราบพระอัธยาศรัยและพระประสงค์อยู่เป็นอันมากแล้ว ”

สุนทรพจน์
ของ ฯ พณ ฯ เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย*

"ข้าพเจ้ารู้สึกยินดี ที่ได้มาเป็นประธานในการเปิดประชุมนี้ เมื่อต้นปี กระทรวงมหาดไทย ได้มีท้องตรานำส่งสมุดคู่มือการปกครองสาธารณสุขไปยังหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ เพื่อให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองและพนักงานสาธารณสุขถือเป็นหลักดำเนินการ นับตั้งแต่ใช้สมุดคู่มือนั้นมาจนบัดนี้ รู้สึกว่าการงานได้ดำเนินเข้ารูปลงรอยเป็นกิจลักษณะดีขึ้น แต่เป็นธรรมดาอยู่เองไม่ว่าระเบียบการใด ๆ ที่ออกใหม่ ย่อมจะต้องมีการติดขัดอยู่บ้าง ทั้งการงานในทางสาธารณสุขนี้ ก็นับว่าเป็นงานใหม่อยู่ ผู้ปกครองท้องที่ซึ่งจะเป็นผู้ปฏิบัติการและรับผิดชอบโดยมากจึงยังฉงน และยังไม่ใคร่จะทราบความมุ่งหมายโดยชัดเจน การต่าง ๆ ที่จะต้องกระทำและดำเนินไปตามหลักการที่วางไว้ในสมุดคู่มือนั้น บางอย่างทำได้ยาก บางอย่างทำด้วยใช้เวลานาน และบางอย่างจะต้องกระทำด้วยความนิยมของประชาชนอยู่บ้าง จึงเป็นหน้าที่ของสาธารณสุขมณฑลซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่โดยตรงของสาธารณสุขจะต้องอุตส่าห์พยายามชี้แจงให้เป็นการเข้าใจชัดเจน แต่การที่ท่านทั้งหลายจะเป็นผู้ปฏิบัติจัดการ และแนะนำชี้แจงนั้น ตัวท่านเองจำเป็นจะต้องเข้าใจระเบียบการเหล่านั้นโดยตลอด และทราบนโยบายของกรมสาธารณสุขให้ตระหนักแน่เสียก่อน เพราะเหตุนี้ จึงได้จัดให้มีการประชุมนี้ขึ้น เพื่อจะได้ปฤกษาหารือถึงข้อปัญหาต่าง ๆ ซึ่งยังมีการเคลือบคลุมสงสัยอยู่นั้น กระทำความเข้าใจกันสิ่งใดที่ควรแก้ไข หรือวางระเบียบการให้สะดวกต่อทางการให้ดียิ่งขึ้น ก็จะหารือทำความตกลงกันเสียในคราวประชุมนี้ ท่านผู้ใดมีความคิดเห็นอย่างใด หรือมีการขัดข้องในหน้าที่ปฏิบัติการอย่างใด ขอให้แสดงออกมาโดยตรง อย่าได้ระแวงหรือเกรงกลัวและละอายแต่อย่างใดเลย

---

*สุนทรพจน์ของ ฯ พณ ฯ เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กล่าวเปิดประชุมสาธารณสุขมณฑล ณ วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๖๗

อนึ่ง ขอให้ทราบว่าสาธารณสุขมณฑลเป็นเจ้าหน้าที่สำหรับกรมสาธารณสุขประจำอยู่ตามมณฑลต่างๆ การที่กรมสาธารณสุขจะคิดวางระเบียบจัดการสิ่งใดย่อมจะต้องรู้หลักการความเป็นไปในท้องถิ่นนั้นๆ ดีเสียก่อน แล้วจึงดำริสั่งการได้ถูก ความรู้เหล่านี้จักต้องได้จากผู้ปกครองท้องถิ่นกับพวกท่านทั้งหลาย หน้าที่สำคัญของท่านนอกจากเป็นผู้ปฏิบัติและแนะนำการงานต่างๆ แล้ว ก็คือเป็นผู้กระทำการติดต่อกับผู้ปกครองท้องถิ่น และประชาชนพยายามค้นคว้าหาความรู้ให้กรม ถ้าท่านได้กระทำหน้าที่นี้ดีแล้ว ก็จะกระทำให้กรมรู้ความเป็นไปในท้องถิ่นนั้นๆ ขอให้ท่านทั้งหลายปฏิบัติการในหน้าที่ด้วยความอุตส่าห์อย่าได้ย่อท้อ กิจการสิ่งใดที่เห็นควรจะจัดทำเพื่อประโยชน์แก่ราชการแล้ว จะต้องปฤกษาหารือกับผู้ปกครองเสียก่อนแล้วจึงเสนอให้ทราบ

ในการประชุมคราวนี้ สำหรับปัญหาที่เกี่ยวกับฝ่ายปกครอง ได้ตั้งใจจะให้พระยาสุนทรเทพฯ มานั่งประชุมด้วย แต่เวลานี้พระยาสุนทรเทพฯ ได้ไปตรวจราชการกลับมาไม่ทัน เข้าใจว่าบางทีจะถึงพรุ่งนี้

ข้าพเจ้าหวังว่าที่ประชุมคงจะได้ปฤกษาหารือให้กิจการได้บรรลุผลสำเร็จเป็นอย่างดี และเมื่อท่านทั้งหลายกลับไปประจำการตามหน้าที่แล้ว คงจะได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองด้วยความสามัคคีกลมเกลียว และพยายามแก้ไขกิจการสาธารณสุขในท้องที่ของตนให้ดำเนินไปสู่ผลสำเร็จเป็นประโยชน์ เพื่อบำรุงความสุขแก่ประชาชนสมด้วยความมุ่งหมายแห่งราชการยิ่งขึ้น

ในที่สุดนี้ ขอให้ที่ประชุมได้ปฤกษาหารือกันต่อไป”

พระรูปถ่ายในโอกาสที่มีการอบรมแพทย์สาธารณสุขครั้งแรกในประเทศไทย
(๒๘ มิถุนายน – ๑๕ กันยายน ๒๔๖๗)

สุนทรพจน์

ของเสด็จในกรม อธิบดีกรมสาธารณสุข ทรงกล่าวตอบ

"ข้าพเจ้ามีความยินดีที่เจ้าคุณเสนาบดีได้ให้เกียรติยศแก่ที่ประชุม ในการที่ท่านได้มาเป็นประธานเปิดประชุมคราวนี้อีก ถ้อยคำที่ท่านทั้งหลายได้ยินเจ้าคุณเสนาบดีกล่าวมาแล้วนั้น ขอให้จำใส่ใจไว้ให้ดี และพยายามปฏิบัติตามให้เคร่งครัด เพื่อเป็นประโยชน์แก่กรมสาธารณสุข และเป็นประโยชน์แก่ตัวท่านเองด้วย

ข้าพเจ้าเสียดายที่ปีกลายนี้ไม่ได้มานั่งประชุมพร้อมกับท่าน เพราะไปอยู่เสียที่ยุโรป แต่มีความยินดีที่คราวนี้มานั่งประชุมด้วยได้ และได้มีโอกาสพบท่านทั้งหลายพร้อมเพรียงเช่นนี้ ซึ่งปีหนึ่งมีแต่ครั้งเดียวเท่านั้น การพบปะทำความคุ้นเคยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ในระหว่างผู้ทำงานร่วมกันเช่นนี้ย่อมเป็นประโยชน์แก่เราทุกคน

การประชุมคราวนี้กินเวลาน้อยกว่าคราวก่อน เพราะไม่มีเรื่องจะต้องใช้เวลาพิจารณานาน เช่นเรื่องสมุดคู่มือ ตามที่ได้กำหนดไว้นี้ จะมีการประชุมหารือเรื่องราชการแต่เวลาเช้าเท่านั้น เวลาบ่ายจะมีปาฐกถาในเรื่องที่เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านบางเรื่อง มีทั้งการบรรยายเฉย ๆ บ้าง การแสดงให้เห็นของจริงประกอบกับการอธิบายบ้าง แล้วยังให้โอกาสให้ท่านทั้งหลายได้เข้าประชุมแพทยสมาคมด้วย ผู้ที่อยู่หัวเมืองไกลเช่นนี้ ย่อมมีโอกาสได้ยินได้ฟังและได้สมาคมกับพวกแพทย์ด้วยกันน้อย การที่ได้จัดเช่นนี้เชื่อว่าคงจะเป็นประโยชน์แก่ท่านมาก เท่ากับมาเปิดหูเปิดตาเสียที

เมื่อท่านดูกำหนดการ จะเห็นได้ว่าวันพุธหน้านี้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ จะทรงแสดงปาฐกถาประกอบกับการจะพาไปดูของจริง และประทานเลี้ยงอาหารกลางวันด้วย และวันศุกร์ที่ ๑๒ ยังจะทรงแสดงปาฐกถาอีก

ครั้งหนึ่ง การที่ทรงทำเช่นนั้นมิใช่เพราะพระองค์มีหน้าที่ราชการบังคับให้ทำ ที่ทรงทำเช่นนั้นเพราะมีน้ำพระทัยอันดี มีความเอื้อเฟื้อต่อกรมสาธารณสุข และทรงเห็นว่าการสาธารณสุขเป็นการสำคัญยิ่ง อยากจะทรงช่วยให้การนั้นเจริญ เมื่อมีโอกาสจะทรงช่วยได้เมื่อไร ก็ได้ทรงช่วยเหลือเป็นอย่างดีเสมอมา พวกเราควรมีความปีติยินดี และระลึกถึงพระเดชพระคุณของพระองค์ท่านอยู่เสมอ นอกจากนี้ข้าพเจ้าเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์นั้น เป็นตัวอย่างอันดีสำหรับท่านทั้งหลายผู้เป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุข เมื่อท่านได้ตามเสด็จไปดูสถานที่ต่าง ๆ และฟังพระดำรัสอธิบายประกอบด้วยแล้ว จะเห็นว่าท่านทอดพระเนตรสิ่งที่เป็นไปอย่างไร และหยิบยกข้อสำคัญในทางสาธารณสุขขึ้นพิจารณาอย่างไร ซึ่งเป็นวิธีที่เจ้าหน้าที่สาธารณสุขควรใช้ และจะเห็นว่าพระองค์ท่านทรงตั้งพระทัยดีต่อการสาธารณสุขอย่างไร ท่านควรจะจำไว้เป็นตัวอย่าง.”

พระรูปนี้ถ่ายที่บ้านหลวงสุขกิจโกศล บิดาคุณหญิงบำราศนราดูร ตราวเสด็จประพาสลพบุรี
และพระพุทธบาท สระบุรี

ผู้ทรงให้กำเนิดการศึกษาเวชศาสตร์ในประเทศไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร

๑. การประกอบโรคศิลปะแผนต่าง ๆ

ตามประวัติศาสตร์ ความเจริญของมนุษย์ชาติเท่าที่จะค้นหาได้จากหลักฐานทางโบราณศาสตร์ ช่วยให้รู้ย้อนหลังลงไปได้ประมาณสี่พันปีเท่านั้น

สำหรับประวัติศาสตร์อย่างย่อของการประกอบโรคศิลปะแผนต่าง ๆ ที่วิวัฒนาการมาเป็นการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ และที่ยังคงใช้กันสืบต่อมาโดยไม่มีการวิวัฒนาการเลย มีดังต่อไปนี้ คือ

๑. การประกอบโรคศิลปะแผนอียิปต์ซึ่งชาวอียิปต์ใช้กันอยู่เมื่อ ๓,๕๐๐ ปีที่แล้วมา และได้ถูกวิวัฒนามาเป็นแผนอาหรับ แผนยุโรป และแผนวิทยาศาสตร์ หรือที่เราเรียกกันว่า การประกอบโรคศิลปะแผนปัจจุบันอยู่ในเวลานี้ สำหรับเรื่องการใช้กาลเวลามาเป็นชื่อของแผนอาจจะไขว้เขวกันได้ง่าย จึงควรที่จะใช้หลักการของวิธีการที่ใช้มาเรียกเป็นชื่อของแผนคงจะเหมาะสมถูกต้องกว่า จึงขอเสนอว่าควรจะเรียกชื่อของการประกอบโรคศิลปะแผนปัจจุบันว่า การประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

๒. การประกอบโรคศิลปะแผนอายุรเวดิคของชมพูทวีปหรืออินเดีย ที่ใช้กันอยู่เมื่อสมัยก่อนพุทธกาล ซึ่งในประเทศอินเดีย ปากีสถาน และลังกาก็ยังคงใช้กันอยู่จนทุกวันนี้และทางรัฐบาลของประเทศเหล่านั้นก็ยังคงรับรองอยู่ ทั้งนี้เพราะเหตุว่ายังมีกลุ่มของผู้ประกอบโรคศิลปะแผนนี้อยู่มากมาย ซึ่งยึดมั่นเป็นอาชีพอยู่ ประกอบกับประชาชนส่วนใหญ่ยากจน ขาดการศึกษา ขาดความเข้าใจในเรื่องของการพัฒนาการ

เข้าใจอยู่แต่ว่า ที่มีอยู่ ที่เป็นอยู่นั้นเปลี่ยนแปลงไม่ได้ แม้ว่ารัฐบาลของประเทศเหล่านั้นในปัจจุบันนี้จะได้นำเอาการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์เข้าไปจัดทำ แต่ภาวะทางเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้รัฐบาลยังไม่สามารถที่จะจัดการให้ทั่วถึงกันได้ เมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง เมื่อรัฐบาลประเทศลังกามีนโยบายจะรับรองเฉพาะการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์แต่แผนเดียว ประธานาธิบดีก็ถูกสังหารชีวิต และนโยบายของรัฐบาลลังกาในเรื่องนี้ก็ยังคงคาราคาซังอยู่จนทุกวันนี้

นักวิทยาศาสตร์ของประเทศข้างต้นได้พยายามกันมากในการทำการศึกษาวิจัยตัวยาต่าง ๆ ของแผนอายุรเวดิคมานับร้อยปี เพื่อจะได้นำเอาตัวยาที่มีสรรพคุณแน่นอนตามหลักวิทยาศาสตร์มาใช้ แต่ที่ปรากฏแน่ชัดกันในเวลานี้ก็มีเพียงตัวยาชนิดเดียวของแผนอายุรเวดิคที่ได้รับการรับรองทางแผนวิทยาศาสตร์ คือ ระย่อม หรือ เราโวลเฟีย

การประกอบโรคศิลปะแผนอายุรเวดิคได้แพร่หลายเข้ามาสู่ประเทศไทย เข้าใจว่ามีตั้งแต่สมัยสุโขทัยพร้อมๆ กับพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของเรา และรุ่งเรืองอย่างยิ่งจนทุกวันนี้ แต่ส่วนพุทธศาสนาในประเทศเดิมเองกลับเกือบจะเสื่อมสูญอยู่แล้ว ซึ่งเรื่องนี้เป็นเครื่องชวยให้เห็นลักษณะที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งของคนไทยเราที่เป็นชนชาติที่เชื่อถือในเรื่องของความจริง ไม่ยอมเชื่อในเรื่องที่ไร้เหตุผล จึงยึดมั่นในพระธรรมของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นความจริงแท้เทอดทูนไว้

การประกอบโรคศิลปะแผนอายุรเวดิคที่ไทยเรารับไว้ได้ถูกแปลออกเป็นภาษาไทยและถ่ายทอดกันต่อ ๆ มาจนกลายเป็นตำรายาไทยหรือการแพทย์แผนไทยไปจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงได้มีการสังคายนาและรวบรวมตีพิมพ์ตำราแพทย์ไทยขึ้นไว้โดยพระยาพิษณุประสาทเวท ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลปะ ก็ได้แบ่งการประกอบโรคศิลปะออกเป็นสองแผน เรียกว่า แผนปัจจุบัน (คือแผนวิทยาศาสตร์ในข้อ๑) และแผนโบราณ คือแผนอายุรเวดิคดัดแปลงนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตาม ก็สมควรที่จะเรียกแผนโบราณนี้ว่าแผนอายุรเวดิค จะได้ช่วยขจัดความเข้าใจสับสนออกไปได้ จริงอยู่ประเทศไทยแม้ว่าจะมีกฎหมายควบคุมการประกอบโรคศิลปะ

แผนอายุรเวดิคด้วยก็ตาม แต่ความนิยมของประชาชนชาวไทยในแผนนี้ได้เสื่อมคลายลงเรื่อย ๆ มา ข้อนี้ก็เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า คนไทยเรานั้นเชื่อถือในเรื่องของความจริงที่พิสูจน์ให้เขาเห็นได้ ไม่ยอมเชื่ออะไรอย่างงมงาย

๓. การประกอบโรคศิลปะแผนจีนที่ชาวจีนใช้กันอยู่เมื่อกว่า๓๐๐ ปีที่แล้วมานั้น แตกต่างไปจากแผนอายุรเวดิคเพียงเล็กน้อย โดยเฉพาะในเรื่องของตัวยาแตกต่างกันทั้งนี้เพราะยาเหล่านั้นได้มาจากต้นไม้พื้นเมืองของแต่ละประเทศ และในแผนจีนนี้มีตัวยาที่ได้จากสัตว์ต่าง ๆ มากมาย ผิดกับของแผนอียิปต์และแผนอายุรเวดิค ซึ่งเกือบจะไม่มีตัวยาที่ได้จากสัตว์เลย การประกอบโรคศิลปะแผนจีนนี้ก็ยังคงใช้กันเรื่อยมาอยู่ในประเทศจีน และได้แพร่หลายเข้าไปในเกาหลีและญี่ปุ่น ชาวจีนที่อพยพไปยังประเทศต่าง ๆ ได้นำการประกอบโรคศิลปะแผนจีนของเขาเข้าไปด้วย รวมทั้งประเทศไทย แต่ชาวจีนที่อพยพไปอยู่ในประเทศเหล่านั้นเท่านั้นเป็นชนส่วนใหญ่ ที่คงใช้การประกอบโรคศิลปะแผนนี้

ได้มีการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์ ในเรื่องตัวยาของยาแผนจีนกันมากเหมือนกัน แต่เท่าที่ได้รับการรับรองของแผนวิทยาศาสตร์ก็มี มาฮวง ซึ่งมีแอลกาลอยด์เอเฟรดีนอย่างเดียวเท่านั้น

๔. การประกอบโรคศิลปะแผนพ่อมดหรือหมอผี วิธีนี้เข้าใจว่าเป็นวิธีการที่ใช้กันมาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งสมัยนั้นมนุษย์เรายังเข้าใจว่าโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการกระทำของภูติผีปีศาจหรือเทวดาโกรธขึ้ง จึงบันดาลให้เจ็บป่วยลง จึงเกิดมีบุคคลประเภทหนึ่งตั้งตนเป็นผู้มีอำนาจเหนือผีปีศาจ หรือคุ้นเคยรู้จักกับเทวดา รับทำการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ โดยวิธีการขับไล่ภูติผีปีศาจหรืออ้อนวอนบวงสรวงเทวดาเพื่อให้โรคต่าง ๆ เหล่านั้นหายไป การประกอบโรคศิลปะแผนนี้ในปัจจุบันก็ยังคงมีคนบางเผ่าหรือบางคนยังเชื่ออยู่ โดยเฉพาะเป็นพวกชาวป่าที่อยู่ห่างไกลความเจริญ แต่ในประเทศต่าง ๆ ส่วนมากถือว่าการประกอบโรคศิลปะแผนนี้เป็นการผิดกฎหมาย ทั้งนี้

เพราะคนเราย่อมรักชีวิตของตนตามธรรมชาติของมนุษย์ และโดยเฉพาะผู้ด้อย การศึกษาย่อมจะถูกผู้ตั้งตนเป็นผู้วิเศษเหล่านั้น หลอกลวงเอาทรัพย์สมบัติและชีวิตให้หมดสิ้นไปได้อย่างสะดวก

การประกอบโรคศิลปะตามแผนต่าง ๆ ข้างต้นนั้น เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วก็จะเห็นได้ว่า แผนอียิปต์ได้ถูกถ่ายทอดมาเป็นแผนอาหรับ แผนกรีก แผนโรมัน และแผนยุโรปตามลำดับ ในระยะเวลาอันยาวนานนับสี่พันกว่าปีในประวัติศาสตร์ และเพิ่งจะถูกพัฒนาอย่างมีระเบียบโดยนักวิทยาศาสตร์ของโลกสมัยแรก เมื่อประมาณสองร้อยกว่าปีมานี่เอง ความลึกลับของโรคภัยไข้เจ็บของมนุษย์จึงถูกคลี่คลายออกมาเป็นลำดับ การศึกษาทางวิทยาศาสตร์จึงถูกยึดถือเป็นหลักของการประกอบโรคศิลปะและแพร่หลายเป็นที่รับรองของทุกประเทศในโลก โดยมีองค์การอนามัยโลกของสหประชาชาติเป็นศูนย์กลาง ทำหน้าที่เพื่อส่งเสริมให้การประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ได้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป และมีมาตรการอันทันสมัยอย่างเดียวกันทุก ๆ ประเทศ เพื่อความปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ของมนุษย์เรา

สำหรับการประกอบโรคศิลปะแผนอายุรเวดิค และแผนจีนนั้น ถ้าจะเปรียบเทียบแล้วก็เปรียบได้ว่าคล้ายคลึงกับแผนอียิปต์ แผนอาหรับ หรือแผนยุโรปในสมัยต้นนั่นเอง ดังนั้นเมื่อวิทยาศาสตร์ได้พัฒนาการประกอบโรคศิลปะแผนยุโรปจนเป็นที่เข้าใจชัดแจ้งแล้วว่า สาเหตุของโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ของมนุษย์เรานั้นมาจากอะไรบ้าง และสามารถที่จะหาวิธีการบำบัดรักษาและป้องกันให้เหมาะสมได้อย่างไร ตลอดจนวิธีการที่จะหายาที่ทรงสรรพคุณแน่นอนมาใช้ให้ได้ผลดีที่สุดอย่างไรแล้ว ดังนั้นการที่จะไปทำการพัฒนาการประกอบโรคศิลปะแผนอายุรเวดิค หรือแผนจีนในเวลานี้อีกก็เกือบจะกล่าวได้ว่า หลักการของการประกอบโรคศิลปะนั้นได้ถูกพัฒนาไปหมดสิ้นแล้ว จริงอยู่ยังคงมีโรคบางโรคที่การประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ยังไม่รู้ถึงสาเหตุ ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดาที่จะต้องทำการศึกษาวิจัยกันต่อไป แต่แน่นอนที่สุดว่าในการประกอบโรคศิลปะ

แผนอายุรเวดิคหรือแผนจีนก็ยังหารู้ไม่และก็ไม่มีวิธีการที่จะหาได้ด้วย ดังนั้นในการที่เรามักจะได้ยินอยู่เสมอว่า โรคนั้นโรคนี้รักษาโดยแผนวิทยาศาสตร์ไม่หาย ทางแผนอายุรเวดิคหรือแผนจีนเขารักษาให้หายได้ โดยวิธีอย่างนั้นหรือยาอย่างนั้น ซึ่งถ้าจะไล่เลียงกันไปจริง ๆ แล้วก็หาหลักฐานจริงจังมายืนยันไม่ได้ทั้งสิ้น

การที่จะทำการพัฒนาแผนอายุรเวดิคและแผนจีนจึงยังคงเหลืออยู่อีกเพียงเรื่องเดียว คือ เรื่องยา หรือเรื่องของยาที่ได้จากต้นไม้ในประเทศเหล่านั้น หรือในประเทศไทย ตลอดจนยาที่ได้มาจากสัตว์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ตลอดเวลา ๕,๐๐๐ ปีที่ล่วงเลยมานี้ ปรากฏว่ามียาเพียงสองชนิดที่ได้จากต้นไม้ในแผนของอายุรเวดิคและแผนจีนที่แผนวิทยาศาสตร์ค้นพบว่ามีสรรพคุณและรับรองเอามาใช้ ทั้งนี้ขอยกเว้นไม่กล่าวถึงยาที่ได้จากต้นไม้อื่น ๆ ที่ยังคงใช้สืบต่อมาในแผนวิทยาศาสตร์เวลานี้ ซึ่งก็ได้ลดน้อยชนิดลงไปอย่างมากตามลำดับ ตลอดเวลาที่มีการพัฒนาของแผนวิทยาศาสตร์มาจนถึงเวลานี้ วิธีการพัฒนาเรื่องยาของแผนอายุรเวดิคหรือแผนจีนหรือสมุนไพรในประเทศไทยนั้น ยังคงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาและวิจัยตามหลักวิทยาศาสตร์อยู่ โดยเฉพาะเรื่องนี้จะเป็นประโยชน์แก่ประชาชนอย่างยิ่งถ้าจะได้พิสูจน์ให้เห็นว่ายาอย่างไหนมีสรรพคุณเป็นที่เชื่อถือได้หรือไม่ตามหลักวิทยาศาสตร์ ประชาชนไทยก็จะได้รับความปลอดภัยยิ่งขึ้นกว่าเวลานี้อย่างมากมาย

อย่างไรก็ตามถ้าจะยึดถืออุดมการสูงสุดของการประกอบโรคศิลปะ คือ "หาวิธีการที่ดีที่สุดเพื่อกำจัดบำบัดรักษาโรคของมนุษย์ให้ได้ผลดีที่สุด" อย่างแน่นอนแล้ว ก็สมควรที่จะให้มนุษย์ทุกคนได้รับการป้องกัน บำบัด รักษาโรคของเขาด้วยวิธีการประกอบโรคศิลปะที่เหมาะสมและดีที่สุดแต่แผนเดียว

แผนผังของการวิวัฒนาการของการประกอบโรคศิลปะ

เปรียบเทียบให้เห็นว่า การประกอบโรคศิลปะแต่ดั้งเดิมของมนุษยชาตินั้นได้ถูกชาวยุโรปนำไปทำการพัฒนาด้วยอาศัยหลักวิทยาศาสตร์ และมีวิวัฒนาการมาอย่างอย่างเห็นได้ชัดแจ้งในระยะรอบร้อยปีนี้เอง ซึ่งเป็นสมัยที่ได้นำการศึกษาแพทย์แผนวิทยาศาสตร์เข้ามาในประเทศไทยเรา

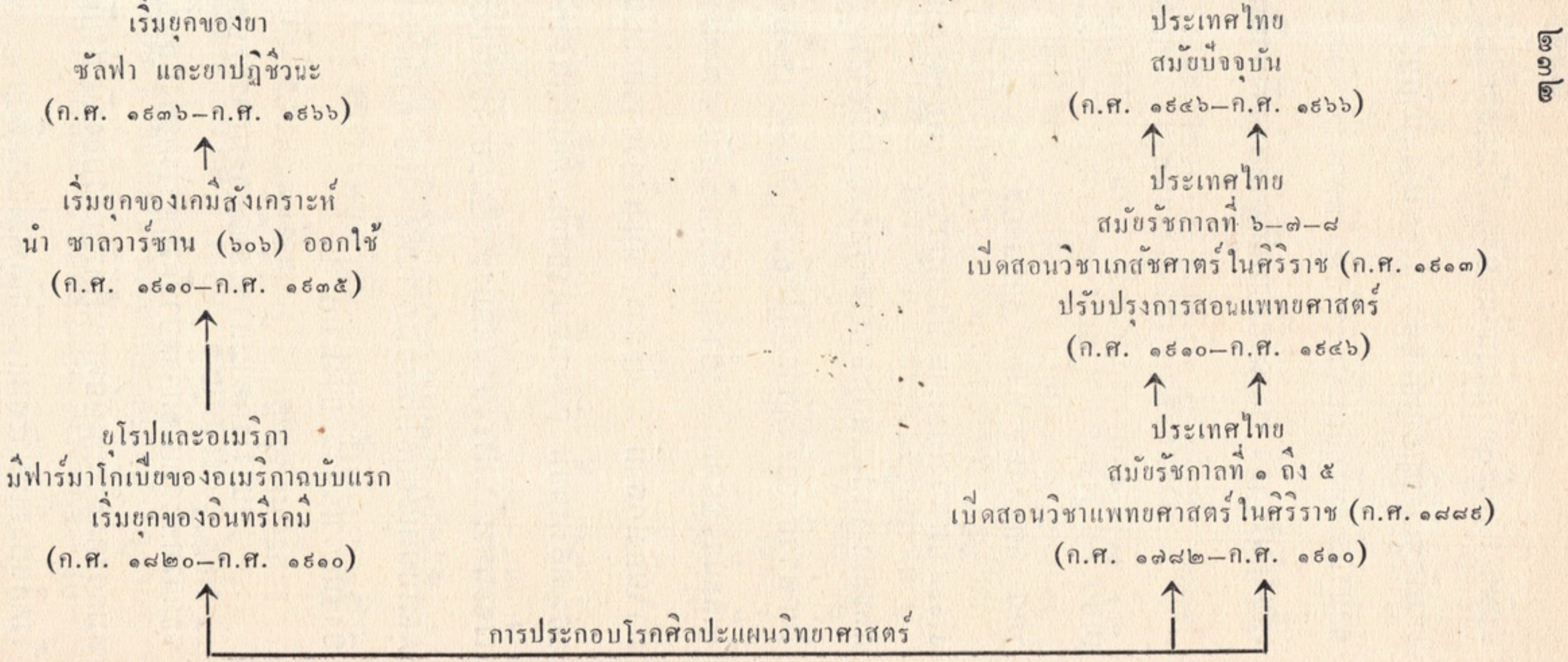

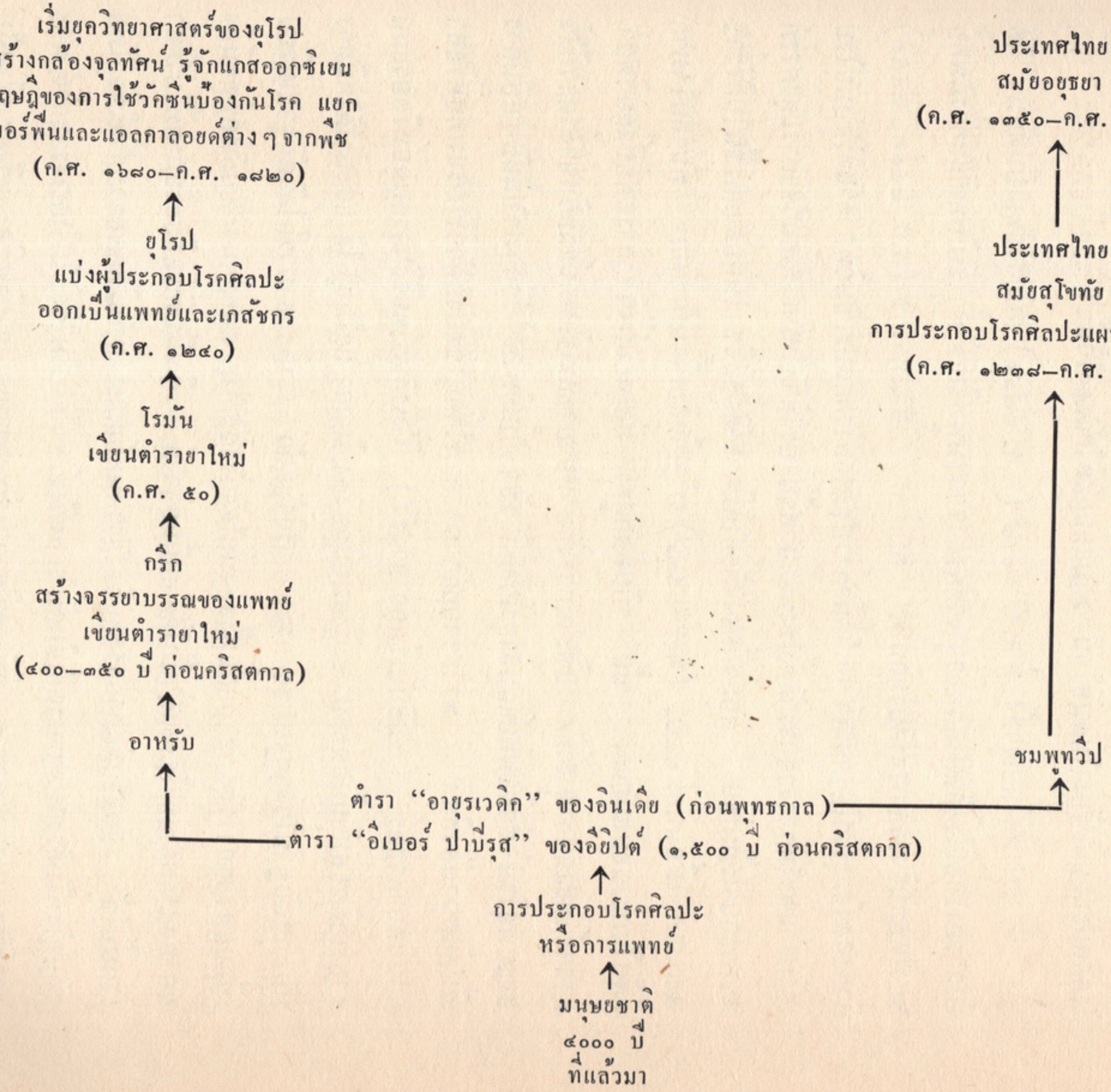
มนุษยชาติ
๔๐๐๐ ปี
ที่แล้วมา
การประกอบโรคศิลปะ
หรือการแพทย์
ตำรา "อิเบอร์ ปาบีรุส" ของอียิปต์ (๑,๕๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล)
ตำรา "อายุรเวดิค" ของอินเดีย (ก่อนพุทธกาล)
ชมพูทวีป
ประเทศไทย
สมัยสุโขทัย
การประกอบโรคศิลปะแผนอายุรเวดิค
(ค.ศ. ๑๒๓๘–ค.ศ. ๑๓๕๐)
ประเทศไทย
สมัยอยุธยา
(ค.ศ. ๑๓๕๐–ค.ศ. ๑๗๖๗)
อาหรับ
กรีก
สร้างจรรยาบรรณของแพทย์
เขียนตำรายาใหม่
(๔๐๐–๓๕๐ ปี ก่อนคริสตกาล)
โรมัน
เขียนตำรายาใหม่
(ค.ศ. ๕๐)
ยุโรป
แบ่งผู้ประกอบโรคศิลปะ
ออกเป็นแพทย์และเภสัชกร
(ค.ศ. ๑๒๔๐)
เริ่มยุควิทยาศาสตร์ของยุโรป
สร้างกล้องจุลทัศน์ รู้จักแกสออกซิเยน
ทฤษฎีของการใช้วัคซีนป้องกันโรค แยก
มอร์ฟีนและแอลคาลอยด์ต่าง ๆ จากพืช
(ค.ศ. ๑๖๘๐–ค.ศ. ๑๘๒๐)

๒. วิวัฒนาการของการประกอบโรคศิลปะ

เพื่อเข้าใจง่าย จึงได้จัดทำเป็นแผนผังขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เห็นได้ว่า การประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์นั้นมีวิวัฒนาการมาอย่างไร ประเทศไทยได้รับการประกอบโรคศิลปะแผนนี้เข้ามาในสมัยไหน ตามแผนผังที่ได้แสดงไว้นั้น

ประเทศไทยเราตั้งแต่ ค.ศ. ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๑๗๘๑) สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ได้รับการประกอบโรคศิลปะแผนอายุรเวดิคของชาวชมพูทวีปเข้ามาใช้เป็นหลักในการแพทย์ของไทยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร สมเด็จพระบิยะมหาราช (พ.ศ. ๒๔๑๑–๒๔๕๓) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นำการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์แบบยุโรปเข้ามา และให้ทางราชการจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นและให้จัดให้มีการสอนวิชาการผดุงครรภ์การพยาบาลขึ้นก่อน ต่อมาก็ทรงให้จัดให้มีการจัดสอนวิชาแพทยศาสตร์ขึ้นในศิริราชพยาบาล เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๙ (พ.ศ. ๒๔๓๒) หรือเจ็ดสิบเจ็ดปีที่แล้วมา ที่น่าสนใจมากก็คือในการสอนสมัยแรก ๆ นั้น เป็นหลักสูตรคู่ คือ สอนทั้งวิชาการแพทย์แผนวิทยาศาสตร์และแผนอายุรเวดิค และในการรักษาพยาบาลคนไข้แพทย์แผนวิทยาศาสตร์ก็ใช้ยาแบบยุโรป ส่วนแพทย์แผนอายุรเวดิคก็ใช้ยาแบบเดิมไป วิธีการเช่นนี้นับว่าเป็นการเริ่มต้นที่ถูกต้องที่สุด เพราะว่านอกจากจะตามใจคนไข้ที่ยังกลัววิธีการแพทย์หรือยาแผนวิทยาศาสตร์ (สมัยนั้นเรียกว่ายาฝรั่ง) ก็ให้รักษาโดยวิธีการแพทย์หรือยาแผนอายุรเวดิค (สมัยนั้นตลอดมาจนถึงสมัยนี้ก็ยังคงเรียกว่า ยาไทย) ได้ และถ้าได้ให้มีการบันทึกหลักฐานไว้ตามแบบของการทำการวิจัยแล้ว เราก็จะสามารถได้หลักฐานเปรียบเทียบผลของการรักษาตามแผนทั้งสองนั้นได้อย่างชัดเจน ตลอดจนจะสามารถพิสูจน์ถึงผลของสรรพคุณยาไทยเหล่านั้นได้ด้วยเป็นอย่างดี จึงเป็นที่น่าเสียดายมากที่ไม่ได้ทำเช่นนั้นไว้ และในต่อมาการสอนวิชาการแพทย์แผนอายุรเวดิคตลอดจนการใช้ยาไทยรักษาโรคในศิริราชพยาบาลก็เลิกล้มไป หรือเรียกได้ว่าไม่ใช้ต่อไปในทางราชการ และเท่าที่ทราบปรากฏว่าอาจารย์ผู้สอนวิชาการรักษาตามแผนอายุรเวดิค หรือหมอไทยในเวลาต่อมาก็ได้กลายเป็นแพทย์แผนปัจจุบันไปทั้งสิ้น จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่าผลของ

การรักษาโรคนั้น วิธีการและยาฝรั่งได้ผลดีกว่าแน่นอน มิฉะนั้นแล้วก็อาจจะกลับกันตรงกันข้ามมาจนถึงเวลานี้

การประกอบโรคศิลปะแผนกอายุรเวดิค (หรือที่เราเรียกกันว่าแผนโบราณ) นั้น บุคคลคนเดียวที่เป็น "แพทย์" หรือ "หมอ" กระทำการทุกอย่างนับตั้งแต่การตรวจรักษาโรค ตลอดจนการจัดหายา ตลอดจนผสมหรือปรุงยาชนิดต่าง ๆ ขึ้น เพื่อใช้สำหรับรักษาคนไข้ ซึ่งเหมือนกันกับการประกอบโรคศิลปะแผนอียิปต์ที่ชาวยุโรปนำไปจากชาวอาหรับ แต่ต่อมาเมื่อชาวยุโรปได้นำไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เริ่มต้นตั้งแต่มีการเขียนตำรายาขึ้นใหม่โดยชาวกรีกและชาวโรมัน แต่ในช่วงระยะเวลาอันยาวนานนับพันปี การแพทย์ของชาวยุโรปก็ยังไม่เจริญขึ้น คงใช้ตำรายาและวิธีการรักษาโรคอย่างเก่าตลอดมานั่นเอง จนถึงเมื่อ ๗๐๐ กว่าปีที่แล้วมา ในยุโรปจึงได้แยกบุคคลคนเดียวผู้ประกอบโรคศิลปะหรือแพทย์ออกให้เป็นบุคคลสองคน คือเป็นฝ่ายตรวจรักษาโรคคนหนึ่งเรียกว่า "แพทย์" และเป็นฝ่ายจัดหายาตลอดจนการจัดเตรียมผสมยาชนิดต่าง ๆ เพื่อใช้ในการรักษาโรคอีกคนหนึ่งเรียกว่า "เภสัชกร" จัดวางมรรยาทจรรยาบรรณของผู้ประกอบโรคศิลปะของทั้งสองฝ่ายขึ้นไว้ ซึ่งยังคงถือเป็นหลักมรรยาทของแพทย์และเภสัชกรตลอดมาจนทุกวันนี้

การแบ่งงานประกอบโรคศิลปะของชาวยุโรปออกเป็นสองสาขาเมื่อ ๗๐๐ กว่าปีมานี้ ช่วยให้ผู้ประกอบโรคศิลปะของแต่ละสาขาสามารถทำการศึกษาทางวิชาการของแต่ละสาขาได้มากขึ้น และเข้าใจว่าคงจะได้มีการปรับปรุงแก้ไขในวิธีการของตำราเดิมประกอบไปด้วยบ้าง แต่ถึงกระนั้นก็ยังกินเวลาต่อมาอีกถึง ๕๐๐ กว่าปี ที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นสมัยเริ่มต้นของยุควิทยาศาสตร์ของยุโรปหรือเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้นก็คือ เป็นยุคที่มีบุคคลที่ไม่ยอมเชื่อในเรื่องต่าง ๆ อย่างไม่มีเหตุผลดังที่คนสมัยก่อน ๆ มาเชื่อกันอยู่เกิดขึ้น บุคคลประเภทนี้จะต้องพยายามหาความจริงในเรื่องต่าง ๆ ให้ได้อย่างแน่นอนเสียก่อนแล้วจึงจะยอมเชื่อ บุคคลประเภทนี้ก็คือบุคคลที่เราเรียกกันว่า "นักวิทยาศาสตร์"

นักวิทยาศาสตร์ยุคแรกของโลกซึ่งในบัจจุบันนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาหรือผู้นำของวิชาการแขนงต่าง ๆ มักจะเป็นผู้ประกอบโรคศิลปะในยุคนั้น มีทั้งแพทย์และเภสัชกรหลายท่านซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ถูกยกย่องว่าเป็นบิดาหรือผู้นำของวิชาการต่าง ๆ ในสมัยนี้ ดังเช่น ท่านฮาร์วี (Harvey) ผู้นำในวิชาสรีระวิทยา ค.ศ. ๑๖๒๘ ท่านลิวเวนโฮค (Leeuwenhoeck) ผู้นำในวิชาจุลชีวะวิทยา ค.ศ. ๑๖๘๐ ท่านชีล (Scheele) ผู้นำในวิชาอนินทรียเคมี ค.ศ. ๑๗๗๓ ท่านเยนเนอร์ (Jenner) ผู้นำในวิชาชีวะวัตถุและการบ้องกันโรคจากโรคติดต่อ ค.ศ. ๑๗๙๘ ท่านเซอร์เทอร์เนอร์ (Sertüner) ผู้นำในวิชาพฤกษเคมีและชีวะเคมี ค.ศ. ๑๘๐๕ ท่านโวเลอร์ (Wöhler) ผู้นำในวิชาอินทรียเคมี ค.ศ. ๑๘๒๘

ผลงานของการวิจัยและค้นพบรากฐานความจริงของท่านผู้นำหรือบิดาในวิชาการทางวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ ข้างต้นนั้น ส่งผลสำคัญทำให้เกิดการพัฒนาการอย่างใหญ่หลวงในการประกอบโรคศิลปะ โดยเฉพาะในการแพทย์ซึ่งสมัยก่อนมีแต่การตรวจรักษาโรค ก็ได้เพิ่มมีวิธีของการบ้องกันโรคติดต่อต่าง ๆ เข้ามาด้วย ในการเภสัชกรรมก็ได้มีการจัดทำตำราฟาร์มาโกเบียขึ้นในประเทศต่าง ๆ ตำรานี้ถือว่ายาต่างๆ ที่นำลงบันทึกไว้นั้น เป็นยาที่ควรเชื่อถือได้สำหรับการบำบัดรักษาและบ้องกันโรคในสมัยนั้น และตัวยาและตำรับยาต่าง ๆ เหล่านั้น เมื่อเวลาจะจัดทำขึ้นจะต้องมีคุณภาพและความแรงหรือมาตรฐานให้ถูกต้องตามที่กำหนดให้ไว้ ซึ่งเป็นยุคเริ่มต้นของการพัฒนาการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ของยุโรปและอเมริกา ห่างจากที่ยุควิทยาศาสตร์เริ่มต้นถึง ๓๐๐ ปี หรือเพียงเมื่อ ๑๕๐ ปี ที่แล้วมานี่เอง

ในรอบระยะ ๑๕๐ ปีหลังของการพัฒนาการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์เป็นระยะที่ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ของยุโรปและอเมริกาได้เริ่มขยายแผ่มาหรือถูกนำเข้ามายังประเทศไทย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลของสมเด็จพระบิยะมหาราชเจ้า

(พ.ศ .๒๔๑๑-๒๔๕๓) ผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอย่างเหลือล้นต่อชาวไทย ได้ทรงพระราชอุตสาหะอย่างยวดยิ่งในการที่จะนำศิลปวิทยาการต่าง ๆ ของยุโรปมาพัฒนาประเทศไทย ดังพระราชกรณียกิจที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดให้มีการศึกษาแพทยศาสตร์แผนวิทยาศาสตร์ขึ้น ณ ศิริราชพยาบาลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

ถ้าจะย้อนกลับไปดูการพัฒนาการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ หรือ ค.ศ. ๑๘๘๙ ของยุโรปและอเมริกา กับการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นที่ศิริราชพยาบาล แล้วก็จะเห็นได้ว่า อเมริกาเพิ่งได้พิมพ์ตำราฟาร์มาโกเบีย ฉบับที่ ๗ (แก้ไขเปลี่ยนแปลงทุก ๑๐ ปี) ในการศัลยกรรม ท่านลอง (Long) ได้ทำการผ่าตัดครั้งแรกโดยใช้ยาสลบอีเธอร์ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๒ (ก่อนตั้ง ๔๗ ปี) เพิ่งพบยาแอสไพรินเมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๓ (หลังตั้ง ๔ ปี) พบรังสีเอ็กซ์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๕ (หลังตั้ง ๖ ปี) และหลังตั้ง ๑๐ ปีแล้ว ท่านวอลเตอร์ รีด (Walter Reed) จึงพิสูจน์ได้ว่ายุงเป็นพาหะของไข้เหลือง (Yellow Fever) จึงกล่าวได้ว่า การประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์สมัยนั้นความจริงก็ยังหาได้ก้าวหน้าไปเท่าใดนัก และถ้าหากว่าการจัดสอนวิชาแพทยศาสตร์ของไทยสมัยนั้นได้ติดตามไปอย่างใกล้ชิดกับการพัฒนาของยุโรปและอเมริกาแล้ว ก็อาจจะเดินคู่เคียงไปได้เป็นอย่างดี

๓. กำเนิดของเภสัชศาสตร์ในประเทศไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงรับหน้าที่มอบหมายจากสมเด็จพระบิยะมหาราชเจ้า ผู้เป็นพระราชบิดาของพระองค์ท่านให้ทรงจัดการพัฒนาการประกอบโรคศิลปะ แผนวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย คือดำเนินกิจการของศิริราชพยาบาล ให้การศึกษาวิชาการผดุงครรภ์ การพยาบาลและการแพทย์มาเป็นลำดับ จนถึงสมัยรัชกาลของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ารัชกาลที่ ๖ (พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๖๗)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรได้ทรงบันทึกไว้ว่า สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถได้ทรงปรารภกับพระองค์ท่านว่า เวลานี้ได้ทรงปรับปรุงกิจการแพทย์ของกองทัพไทย โดยจัดให้มีกรมแพทย์ทหารบก กรมแพทย์ทหารเรือ ขึ้นแล้ว บรรดาแพทย์ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากศิริราชพยาบาลเข้าเป็นนายทหารแพทย์ฝ่ายรักษาโรคเรียบร้อยแล้ว แต่ยังขาดนายทหารแพทย์ฝ่ายปรุงยาซึ่งการแพทย์ทหารในประเทศยุโรปเขาต้องจัดให้มีทั้งสองฝ่าย พระองค์ท่านจึงรับสนองพระประสงค์ของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ มาทรงจัดตั้งการสอนวิชาแพทย์ปรุงยาขึ้นในโรงเรียนราชแพทยาลัย เมื่อปี พ.ศ.๒๔๕๖ (ค.ศ. ๑๙๑๓) เป็นครั้งแรก ซึ่งทำให้การจัดการศึกษาในเรื่องการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ของประเทศไทยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ใน ค.ศ. ๑๙๑๓ ซึ่งได้เริ่มมีการศึกษาเภสัชศาสตร์ขึ้นในประเทศไทยนั้น ถ้าจะเหลียวไปดูเหตุการณ์ทางยุโรปและอเมริกาแล้ว จะเห็นได้ว่าในการพัฒนาของเขาในสมัยนั้น มีการเคลื่อนไหวที่สำคัญในด้านการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาสาสตร์ คือ ในค.ศ.๑๙๐๐ มีการจัดตั้งสมาคมของวิทยาลัยเภสัชศาสตร์ต่างๆของอเมริกันขึ้น ค.ศ.๑๙๐๒ มีการประชุมครั้งแรกในเรื่องฟาร์มาโกเบียสากลขึ้นที่กรุงบรัสเซล ค.ศ. ๑๙๐๖ อเมริกาออกกฎหมายควบคุมอาหารและยาฉบับแรก ค.ศ. ๑๙๑๐ ท่านเออร์ลิค (Ehrlich) และท่านฮาตา (Hata) นำอาร์สเฟนามีนหรือซาลวาร์ซาน (๖๐๖) ออกทดลองใช้ในการรักษาโรคอย่างกว้างขวาง หรือจะกล่าวได้ว่าท่านทั้งสองนี้เป็นผู้นำของยาที่ได้จากเคมีสังเคราะห์ในการรักษาโรคเฉพาะชนิด และใน ค.ศ.๑๙๑๒ ได้มีการประชุมครั้งแรกของสหพันธ์เภสัชกรรมสากลขึ้นที่กรุงเฮก และการศึกษาเภสัช-ศาสตร์สมัยนั้นคงต้องยึดตำราฟาร์มาโกเบียฉบับที่ ๑๐ ของอเมริกัน (๑๙๑๐) หรือฉบับปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ของอังกฤษเป็นหลัก ถ้าจะพิจารณาดูแล้วจะเห็นได้ว่าการเริ่มจัดตั้งการสอนเภสัชศาสตร์ขึ้นในสมัยนั้น เป็นการเหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะยุโรปและอเมริกากำลังตื่นตัวในวิทยาศาสตร์อยู่อย่างเร่งรีบ โดยเฉพาะการค้นพบยาซาลวาร์ซานซึ่ง

สามารถบำบัดรักษากามโรค ซึ่งเป็นโรคอันน่าเกลียดน่ากลัวของสังคมลงได้ ย่อมคงจะทำให้ตื่นเต้นไม่น้อยกว่าสมัยที่พบเพนนิซิลินเมื่อ ๒๐ กว่าปีที่แล้วมานี้แน่นอน

เมื่อหวนไปนึกถึงตามบันทึกของเสด็จในกรมที่ทรงจัดให้มีการศึกษาเภสัชศาสตร์เพื่อสนองความต้องการของราชการทหารแล้ว ก็อาจรู้สึกว่าเป็นเรื่องง่ายตามที่ได้ทรงบันทึกไว้ แต่ถ้าจะได้ระลึกว่าพระองค์ท่านก็ไม่ได้เป็นแพทย์หรือผู้ประกอบโรคศิลปะสาขาใด ๆ แล้ว ก็ควรเป็นอย่างยิ่งที่จะได้ถือว่าพระองค์เป็นนักบริหารที่ทรงสมรรถภาพยอดเยี่ยมในเรื่องการพัฒนาประเทศ ทรงมีความนึกคิดคาดหมายในเรื่องความเจริญของโลกในระยะเวลาล่วงหน้าอันยาวไกลได้อย่างถูกต้อง พระองค์จะต้องทรงสละกำลังพระกายกำลังความคิดอย่างหนักที่สุด และทรงตัดสินพระทัยได้อย่างรวดเร็วที่ทรงยอมรับดำเนินการจัดให้มีการสอนวิชาชีพใหม่ที่สุดของประเทศไทยขึ้น พระองค์จะต้องทรงทราบดีว่าจะได้พบอุปสรรคอันใหญ่หลวงในการดำเนินการ เพราะการให้การศึกษาวิชาชีพนี้จะต้องประกอบด้วยการให้การศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยในวิทยาศาสตร์หลักสาขาต่างๆ คือ เคมี ฟิสิคซ์ และชีวะวิทยา ซึ่งในสมัยนั้นการหาอาจารย์ผู้สอนตลอดจนเรื่องของห้องปฏิบัติการและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ย่อมจะหาได้ยากยิ่ง

ความจริงเมื่อเสด็จในกรมได้ทรงตัดสินพระทัยจัดให้มีการศึกษาเภสัชศาสตร์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ นั้น ควรจะเรียกได้ว่าทรงทำการปรับปรุงพัฒนาการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ของประเทศไทยให้รุดก้าวหน้าทันสมัยถูกต้องยิ่งขึ้น เป็นการเปลี่ยนระบบดั้งเดิมของการที่แพทย์ต้องทำทั้งการรักษา บำบัดโรค และการปรุงยาไปด้วยตนเองแต่ผู้เดียว แยกออกไปเป็นบุคคลสองคนให้ผู้หนึ่งทำการแต่เฉพาะการรักษาและบำบัดโรค และอีกผู้หนึ่งทำการเฉพาะในเรื่องของยา พระองค์ท่านได้จัดแบ่งการศึกษาของโรงเรียนราชแพทยาลัยออกเป็น ๒ แผนก คือ แผนกแพทย์รักษาโรค และแผนกแพทย์ปรุงยา ซึ่งเท่ากับได้ทรงแบ่งการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีอยู่สาขาเดียวออกเป็นสองสาขา แต่ในสมัยนั้นพระปรีชาสามารถของเสด็จในกรมที่ก้าวหน้าเป็นอย่างยิ่ง ย่อมจะทำให้บุคคลโดยทั่ว ๆ ไปไม่เข้าใจและไม่สามารถมองเห็นถึงความสำคัญของนโยบายของพระองค์ท่านได้

การจัดแผนกแพทย์ปรุงยาขึ้นใหม่นั้น วิธีการหานักศึกษาของแผนกใหม่นี้เสด็จในกรมได้ทรงใช้วิธีการชักชวนนักศึกษาแพทย์ที่กำลังศึกษาอยู่ในขณะนั้นว่า จะมีผู้ใดสนใจสมัครเข้าศึกษาเพื่อไปเป็นแพทย์ปรุงยาบ้าง โดยทรงชี้แจงว่าในยุโรปนั้นเขาได้มีการแบ่งให้แพทย์ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ทำการบำบัดรักษาโรคโดยเฉพาะ ไม่ทำการในเรื่องของการปรุงผสมยาต่าง ๆ เลย เรียกว่า "แพทย์" หรือ "Physician" หรือ "Doctor of Medicine" และแพทย์อีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ทำการในเรื่องของยาโดยเฉพาะไม่ทำการบำบัดรักษาโรคเลย เรียกว่า "แพทย์ปรุงยา" หรือ "Pharmacist" หรือ "Doctor of Pharmacy" แพทย์ทั้งสองฝ่ายนี้ต่างมีมรรยาทหรือจรรยาในการประกอบวิชาชีพของตนแต่ละฝ่ายบัญญัติไว้ โดยเฉพาะก็คือการแบ่งงานกันทำในหน้าที่ของแต่ละฝ่าย เพื่อแบ่งเบาภาระกิจของตนหรือเป็นการประสานร่วมมือของทั้งสองฝ่าย เพื่อให้ผู้ป่วยหรือคนไข้ได้รับประโยชน์ยิ่งขึ้นนั่นเอง และในสมัยนั้นชาวยุโรปผู้มาเปิดห้างขายยาก็มีแพทย์และแพทย์ปรุงยาร่วมมือประสานงานกันทำให้เป็นตัวอย่างเห็นอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น นักเรียนแพทย์ปรุงยารุ่นแรก ๆ ของแผนกแพทย์ปรุงยาที่ตั้งขึ้นใหม่ก็คือนักเรียนที่กำลังเรียนแพทย์อยู่โอนมาเรียนทั้งสิ้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร มิได้ทรงแต่จะจัดตั้งแผนกแพทย์ปรุงยาเพื่อผลิตแพทย์ปรุงยาขึ้นมาเท่านั้น พระองค์ท่านทรงมีนโยบายกำหนดล่วงหน้าไว้แล้วว่า ที่จะให้การประกอบวิชาชีพแพทย์และแพทย์ปรุงยาได้ดำเนินไปอย่างมีระเบียบถูกต้องตามหลักของจรรยามารยาทและศีลธรรมที่ดีแบบยุโรป โดยจะให้ทำได้เฉพาะผู้ที่ได้รับการศึกษาอย่างถูกต้องเป็นอย่างดีมาแล้วเท่านั้น เป็นผู้ประกอบวิชาชีพได้ ทั้งนี้จำเป็นที่จะต้องมีกฎหมายบังคับคุ้มครองขึ้นไว้ ข้อนี้เป็นการเสริมให้เห็นเด่นชัดว่า พระองค์ท่านทรงมีพระปรีชาญาณสุขุมคัมภีรภาพเพียงใดในการกำหนดนโยบายเพื่อพัฒนาการแพทย์ของประเทศไทยของพระองค์ท่านนั้นสูงส่งเพียงใด หลักฐานสำคัญที่จะยืนยันได้แน่นอนที่สุดในเรื่องนี้ก็คือ ในสมัยพระองค์ท่านทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุข ได้ทรงรับสั่งกับ ฯ พณ ฯ พระบำราศนราดูร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขในปัจจุบันนี้ไว้ว่า "เรื่องการเภสัชกรรมนั้นมีความสำคัญมาก

สมควรที่ต้องมีกฎหมายบังคับคุ้มครองขึ้นไว้ จัดให้มีการแบ่งแยกหน้าที่ของแพทย์และเภสัชกรตามแบบแผนที่ถูกต้อง ตลอดจนถึงการควบคุมคุณภาพและมาตรฐานของยาตามแบบยุโรป เพื่อสวัสดิภาพและความปลอดภัยของประชาชน" ซึ่ง ฯพณฯ รัฐมนตรีได้ย้ำกล่าวต่อไปว่า เสด็จในกรมได้ทรงเห็นความสำคัญและทรงห่วงใยในวิชาชีพนี้เป็นอย่างมากมาตั้งแต่สมัย ๕๐ ปีที่แล้วมา" อันเป็นข้อพิสูจน์ที่แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรทรงเป็นยอดอัจฉริยบุคคลที่ทรงคาดการต่าง ๆ ล่วงหน้าไว้ได้อย่างไกลยิ่ง

เพื่อความสมบูรณ์ของเรื่อง "โครงการพัฒนาวิชาชีพเภสัชกรรม" ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ซึ่งพระองค์ได้ทรงเริ่มดำเนินการเมื่อปี พ.ศ.๒๔๕๖ จึงจำเป็นที่จะต้องกล่าวไปถึงว่าเมื่อพระองค์ท่านได้วางรากฐานการศึกษาเภสัชศาสตร์ขึ้นไว้ แต่เมื่อพระองค์ต้องไปทรงดำรงตำแหน่งที่สูงขึ้นไปแล้ว โครงการของพระองค์ท่านได้รับการดำเนินการสืบต่อมาอย่างไรบ้าง ก็ปรากฏว่าโครงการของพระองค์ท่านนี้เกือบจะไม่มีผู้ใดที่เป็น หัวหน้า ในวงการ บริหารของการ ศึกษาแพทย์ ให้ความสนใจเลย และยิ่งกว่านั้นยังได้ทำการลดความสำคัญของวิชาชีพนี้ลงตามลำดับ เริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนชื่อแผนก "แพทย์ปรุงยา" ไปเป็นแผนก "ปรุงยา" เรียก "แพทย์ปรุงยา" ไปเป็น "นักปรุงยา" พร้อม ๆ กันในสมัยนั้นเองได้มีการปรับปรุงการศึกษาแพทย์ให้สูงขึ้นถึงการศึกษาขั้นปริญญา ซึ่งในเรื่องนี้ก็น่าเป็นที่ยินดีอย่างยิ่งที่การแพทย์ของประเทศไทยได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้องขึ้นวิชาชีพหนึ่งแล้ว ทั้งนี้เพราะความสำคัญของวิชาชีพแพทย์เห็นได้ง่ายและคนโดยทั่วไปเข้าใจได้ง่าย ดังนั้นพระนโยบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ที่ทรงปรารถนาจะทำการพัฒนาวิชาชีพทั้งสองให้ก้าวหน้าไปด้วยกัน จึงกล่าวได้ว่าได้ก้าวหน้าไปได้แต่เพียงวิชาชีพแพทย์เพียงอย่างเดียว ส่วนวิชาชีพเภสัชกรรมถูกปล่อยให้หยุดอยู่กับที่และล้าหลังลงตามลำดับ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๙ หรือใน

ระยะเวลา ๒๓ ปีต่อมาจากที่ได้เริ่มมีการศึกษาเภสัชศาสตร์ขึ้น เริ่มตั้งแต่โรงเรียนราชแพทยาลัยมีสองแผนก คือ แผนกแพทย์รักษา และแผนกแพทย์ปรุงยาแล้ว เมื่อโรงเรียนราชแพทยาลัยได้เปลี่ยนเป็นคณะแพทย์ศาสตร์และศิริราชพยาบาล ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้ว ได้มีการจัดแบ่งการศึกษาแพทย์ออกเป็นแผนกวิชาต่างๆอย่างทันสมัยครบถ้วน มีศาสตราจารย์ชาวต่างประเทศดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกวิชาเหล่านั้นอย่างพร้อมเพรียง ส่วนแผนกแพทย์ปรุงยากลายเป็นแผนกปรุงยา ที่ไม่มีหัวหน้าแผนก มีแต่อาจารย์พิเศษเป็นเภสัชกรชาวอังกฤษทำงานครึ่งเวลาอยู่หนึ่งคน และอาจารย์ผู้ช่วยไทยประจำอีกหนึ่งคน ไม่มีสถานที่หรือเจ้าหน้าที่ของแผนกเป็นหลักแหล่งอาศัยอยู่ในห้องของแผนกปรุงยาของศิริราชพยาบาล สำหรับการให้การศึกษาปีที่หนึ่งและปีที่สองฝากให้เรียนอยู่ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ในปีที่สามให้มาเรียนในแผนกปรุงยาของศิริราชพยาบาล สำหรับนักเรียนนั้นบางปีก็มีคนเรียน บางปีก็ไม่มีเลย "แผนกแพทย์ปรุงยา" ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรสามารถดำรงอยู่ได้อย่างน่าอัศจรรย์เป็นเวลาถึง ๒๓ ปี ผลิตเภสัชกรออกมาได้ตลอดระยะเวลานั้น ๖๕ คน หรือประมาณปีละ ๓ คน ซึ่งในสมัยเดียวกันนั้นสหรัฐอเมริกามีวิทยาลัยเภสัชศาสตร์ของมหาวิทยาลัยต่างๆ ๕๐ กว่าแห่ง และผลิตเภสัชกรออกได้ปีละ ๒,๐๐๐ คน

โครงการพัฒนาวิชาชีพเภสัชกรรมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ถูกละทิ้งไม่ได้รับการพัฒนาต่อเป็นระยะเวลาอันยาวนานถึง ๒๓ ปีเป็นตัวอย่างที่ในสมัยนี้จะได้เรียนรู้ได้เป็นอย่างดีว่า โครงการพัฒนาประเทศต่างๆ นั้น จะต้องได้รับการพัฒนาสืบต่อกันไปอย่างเป็นระเบียบทุกๆ โครงการที่วางไว้ ประเทศส่วนรวมจึงจะพัฒนาได้ มิฉะนั้นแล้วประเทศก็คงจะเป็น "ประเทศด้อยพัฒนา" หรือจะเรียกให้เพราะขึ้นอีกว่า "ประเทศกำลังทำการพัฒนา" อยู่ตลอดไป

การหยุดอยู่กับที่ของการศึกษาเภสัชศาสตร์ในระยะเวลา ๒๓ ปี หลังจากที่สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทรได้ทรงจัดตั้งขึ้นนั้นก็คือ การล้าหลังหรือด้อยพัฒนา

ของวิชาชีพนั้นเอง และถ้าดูกันแต่ผิวเผินแล้วก็ไม่เห็นว่าจะเป็นการเสียหายแก่ประเทศเป็นส่วนรวมแต่อย่างใด แต่ความจริงแล้วเป็นการสูญเสียอย่างยิ่งต่อวิชาการและเศรษฐกิจของประเทศอย่างที่ไม่สามารถจะคำนวณเป็นเงินได้ และในระยะเวลาเดียวกันนี้เอง การประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ของยุโรปและอเมริกาก็ได้ก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ท่านแบนติ้ง (Banting) และท่านเบส (Best) ได้ค้นพบอินซูลิน หรือเริ่มยุคของยาฮอร์โมน ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ท่านเซอร์อาเล็กซานเดอร์ เฟลมมิ่ง (Sir Alexander Flaming) พบเพนนิซิลิน ซึ่งกินเวลาต่อมาอีกถึง ๒๐ กว่าปี จึงเริ่มยุคของยาจำพวกปฏิชีวนะขึ้น และใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ท่านโดแมกส์ (G. Domagk) ได้นำยาปรอนโตซิลออกใช้ หรือเริ่มยุคของยาซัลฟา และโดยเฉพาะกิจการในด้านเภสัชอุตสาหกรรมของยุโรปและอเมริกาก็กำลังรุดหน้าขึ้นมาอย่างรวดเร็วในวงของการอุตสาหกรรมทั่วไป

ถ้าโครงการของการศึกษาวิชาเภสัชศาสตร์และวิชาชีพเภสัชกรรม ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรทรงตั้งขึ้น ได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้องตามสมควรแล้ว จะเป็นผลดีแก่ประเทศไทยอย่างไรบ้าง ซึ่งอย่างน้อยที่สุดก็คงจะได้มีการศึกษาวิจัยในวิทยาศาสตร์การเภสัชกรรมขึ้นบ้าง คงจะได้มีการผลิตยาเตรียมประเภทต่าง ๆ ขึ้นได้เองบ้าง และคงจะได้มีการเริ่มต้นของการเภสัชอุตสาหกรรมหรือผลิตยาประเภทต่าง ๆ ขึ้นภายในประเทศได้บ้าง ตลอดจนคงจะได้มีการควบคุมมาตรฐานและคุณภาพของยาขึ้นไว้เพื่อความปลอดภัยแก่ชีวิตของคนไทยแล้ว แต่ทุก ๆ อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งเป็นรากฐานอันสำคัญของการพัฒนาการเภสัชกรรมของไทยต้องถูกทอดทิ้งไม่ได้รับความสนใจจากผู้บริหารประเทศคนใด ตลอดช่วงระยะเวลานั้นเลย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรคงจะได้แต่ทรงมองดูด้วยความเศร้าพระหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง

ปัญหาเมื่อ ๕๓ ปีมาแล้วในการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ของไทยที่มักจะมีผู้สงสัยอยู่เสมอว่า "เหตุใดจึงจะต้องมีแพทย์ปรุงยาหรือเภสัชกรขึ้นในประเทศ

ไทย?" นั้น ในเวลานี้แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร จะทรงสถิตย์อยู่ ณ สรวงสวรรค์ในภพใดก็ตาม พระองค์ท่านก็คงจะทรงพอพระทัยและมีความสุขอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะกาลเวลาของโลกสามารถเป็นผู้ตอบปัญหานี้แทนพระองค์ท่านให้แก่บรรดาเจ้าของปัญหา ทั้งที่ล่วงลับไปแล้วและยังมีชีวิตอยู่ให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้เป็นอย่างดีแล้ว และถ้าหากว่าบรรดาเจ้าของปัญหานั้นสามารถจะลดทิฐิในจิตรใจของตนลงได้ ก็คงจะรู้สึกละอายและเศร้าใจเป็นอย่างยิ่ง ในการที่ตนเป็นผู้หนึ่งที่ถ่วงความเจริญของประเทศไทยไว้โดยความรู้เท่าไม่ถึงการ

แม้ว่าการศึกษาเภสัชศาสตร์และวิชาชีพเภสัชกรรมในประเทศไทยจะได้รับการปรับปรุงพัฒนาตามสมควรมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๙ เพื่อส่งเสริมโครงการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรมาตามลำดับ จนถึงปัจจุบันนี้แล้วก็ตาม แต่ถึงกระนั้นก็ยังเรียกได้ว่าก็คงยังอยู่ในขั้นของการ "กำลังทำการพัฒนา" อยู่เท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะว่าอเมริกาและยุโรปตลอดจนประเทศในเอเชีย เช่น ญี่ปุ่น และอินเดียเหล่านี้ เขาได้ทำการพัฒนาของเขาอยู่อย่างเร่งรีบ ก้าวต่อไปอย่างไม่รอช้าและวิชาชีพเภสัชกรรมได้ถูกพัฒนาเป็นวิชาชีพวิทยาศาสตร์เภสัชกรรมอย่างภาคภูมิแล้ว

เภสัชกรถูกแยกออกจากแพทย์ในสมัยเริ่มต้นของการประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ เมื่อมาถึงสมัยปัจจุบันนี้ เภสัชกรก็ถูกแยกออกไปเป็นเภสัชกรสาขาต่าง ๆ เช่นเภสัชกรสาขาบริการของการประกอบโรคศิลปะ (Professional practice) เภสัชกรสาขาสถานพยาบาล (Hospital pharmacy) และเภสัชกรสาขาเภสัชอุตสาหกรรม (Industrial Pharmacy) และในสาขาต่าง ๆ นั้นก็ยังแยกออกไปเป็นแขนงต่าง ๆ ซึ่งต้องการความชำนาญเฉพาะแขนงวิชาหรืองานนั้น ดังเช่น เภสัชกรสาขาเภสัชอุตสาหกรรม แยกออกเป็นเภสัชกรผู้ชำนาญทางวิจัยและพัฒนาการ (Research and Development) เภสัชกรผู้ชำนาญการวิเคราะห์และควบคุมคุณภาพ (Analytical and Control) เภสัชกรผู้ชำนาญการผลิต (Production) และเภสัชกรฝ่ายการขายเหล่านี้ ทั้งนี้ยังไม่นับรวมไปถึงเภสัชกรผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ในการศึกษา ในการควบคุมอาหารและยา และในการบริหารด้านอื่น ๆ ซึ่งเภสัชกรเหล่านั้นจะต้องได้รับการศึกษาและฝึกหัดงานผ่านบัญฑิตวิทยาลัยมาแล้วเป็นอย่างต่ำ

การแยกผู้ประกอบโรคศิลปะแผนวิทยาศาสตร์ เริ่มตั้งแต่แยกออกเป็นแพทย์เป็นเภสัชกร ได้ทำให้เกิดการพัฒนาอย่างกว้างขวาง ผลของความเจริญก้าวหน้าของการแพทย์ก็ได้รับมาจากการที่แพทย์ได้แยกออกเป็นสาขาต่าง ๆ เช่นเดียวกับผลความเจริญก้าวหน้าของการเภสัชกรรม ก็โดยอาศัยการแบ่งแยกเภสัชกรออกเป็นสาขาต่างๆ นั่นเอง

พระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรผู้ทรงให้กำเนิดแก่วิชาชีพวิทยาศาสตร์เภสัชกรรมของประเทศไทย เป็นพระกรุณาธิคุณแก่บรรดาเภสัชกรทั้งหลายอย่างล้นเหลือสุดที่จะหาสิ่งใดมาเปรียบได้ นอกจากจะขอบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ว่าเป็น "พระบิดาของวิทยาศาสตร์เภสัชกรรมแห่งประเทศไทย" เพื่อเชิดชูเฉลิมพระเกียรติไว้ตราบชั่วนิรันดร.

(นายจำลอง สุวคนธ์) เภสัชกร ๒๔๗๐
อธิบดีกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์
เขียนสดุดีในนามของ
"เภสัชกรรมสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์"

๗ ตุลาคม ๒๕๐๙

อุปสรรคแห่งการพัฒนา
ในสมัย พระพุทธเจ้าหลวง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ซึ่งชนทั่วไปเรียกด้วยความรักว่าพระพุทธเจ้าหลวงนั้น ได้ทรงทำคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไว้แก่ประเทศไทย ทั้งในด้านการปฏิวัติการปกครองอันล้าสมัย ให้มาสู่การปกครองอันทันสมัย และการพัฒนาประเทศหลังจากการปฏิวัตินั้นให้รุ่งเรืองสืบมา พระเดชพระคุณอันล้นพ้นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นย่อมเป็นที่ทราบดีกันอยู่แล้ว และได้มีผู้ค้นคว้าหาความรู้ตลอดจนเขียนหนังสือและบทความเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจนั้น ๆ เพื่อเผยแพร่พระบารมีให้เป็นที่ประจักษ์ต่อชนรุ่นหลังมาแล้วมากต่อมาก กิจการงานซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงกระทำไปแล้วนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องใหญ่โตเพราะเป็นเรื่องของราชการแผ่นดิน มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับบ้านเมืองและประชาชนทั้งประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมีอุปสรรคต่าง ๆ อย่างมากมาย เท่าที่ผู้เขียนเรื่องนี้ได้สังเกตุดูอุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงฝ่าฟันมาด้วยพระองค์เองนั้น มักจะไม่มีผู้ใดนึกถึงหรือสนใจศึกษา การเขียนหรือการบรรยายพระราชกรณียกิจต่าง ๆ นั้น มุ่งหนักไปในทางรายละเอียดด้านอื่น ๆ อันเป็นเครื่องเน้นให้เห็นในพระมหากรุณาธิคุณต่ออาณาประชาราษฎรหรือแสดงให้ประจักษ์ถึงพระปรีชาสามารถในการปกครองแผ่นดิน แต่ข้อสำคัญที่ควรระลึกไว้ด้วยก็คือ เนื่องด้วยสภาพบ้านเมืองและสภาพจิตใจของคนในรัชสมัยของพระองค์นั้น ตั้งอยู่ในสภาพหนึ่งแต่การปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อประสกนิกรก็ดี หรือเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยเหตุภายในประเทศหรือด้วยเหตุภายนอกประเทศก็ดี สภาพบางอย่างในบ้านเมืองและในใจคนซึ่งมีอยู่ในขณะนั้นมักจะเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติพระราชกรณียกิจอยู่เสมอ ในบางครั้งก็ทรงก้าวล่วงอุปสรรค

ต่าง ๆ นั้นไปได้ แต่ในบางครั้งอุปสรรคนั้นก็ถึงกับทำให้ท้อถอยพระราชหฤทัย เลิกล้มแผนการณ์บางอย่างที่ได้ทรงตั้งไว้ และได้ทรงดำเนินการปกครองประเทศไปโดยวิธีอื่นเท่าที่ทรงเห็นว่าจำเป็นและเหมาะสม ถึงแม้ว่าวิธีนั้นจะไม่ตรงต่อพระราชประสงค์ดั้งเดิมก็ตาม

ลักษณะการปกครองของประเทศไทยในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทรนั้น เรียกได้ว่าแตกต่างกับลักษณะการปกครองของประเทศอื่น ๆ ที่เจริญแล้วในโลกในสมัยเดียวกันโดยสิ้นเชิง ความแตกต่างนี้มิได้หมายความว่าคนไทยในสมัยนั้นเป็นคนที่ด้อยในความเจริญ หรือขาดความรับผิดชอบหรือหย่อนความสามารถไม่เท่าเทียมกับชนชาติอื่น ๆ แต่เป็นความแตกต่างในทางคุณค่า อันเป็นผลแห่งประวัติศาสตร์และประสพการณ์แห่งชาติไทยที่ได้ผ่านมาแล้ว การปกครองของประเทศไทยในสมัยนั้น มิได้ถือเอาขอบเขตในทางภูมิศาสตร์เป็นหลักสำคัญเช่นเดียวกับในประเทศอื่น ๆ หรือเช่นเดียวกับในปัจจุบันนี้ แต่ถือเอาจำนวนคนเป็นหลักสำคัญที่สุด การปกครองในสมัยนั้น เรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างรัฐบาลผู้ปกครองประเทศกับบุคคลแต่ละคนโดยฉะเพาะ ไม่คำนึงว่าบุคคลนั้นจะอยู่ ณ ที่ใดหรือมีอาชีพอย่างใด แม้แต่ฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลก็มิได้คำนึงถึง การแบ่งส่วนราชการออกเป็นหน้าที่ต่าง ๆ และมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบโดยเฉพาะนั้น ในสมัยเริ่มแรกแห่งการปกครองของประเทศไทยอาจเคยมีมาก่อน สังเกตุได้จากชื่อกรมกองหรือตำแหน่งจตุสดม์ที่แบ่งออกเป็นเวียงวังคลังนา ตลอดจนราชทินนามของข้าราชการในสมัยนั้น แต่ด้วยเหตุผลทางประวัติศาสตร์และประสพการณ์แห่งชาติที่ได้ผ่านมา การแบ่งหน้าที่หรือแบ่งงานออกเป็นสัดส่วนโดยเฉพาะนั้น ก็เลือนหายไป คงเหลือแต่การปกครองและควบคุมจำนวนคนไปทั่วทุกกรมกอง เมื่อถึงต้นรัชกาลที่ ๕ นั้นกรมกองราชการแต่ละกรมถึงแม้ว่าจะมีชื่อแตกต่างกันก็ปฏิบัติหน้าที่ราชการเกือบจะเรียกได้ว่าเหมือนกันหมด ส่วนใหญ่ก็เป็นการปกครองคนที่ขึ้นสังกัดต่อกรมนั้นยกตัวอย่างเช่นกรมท่า ซึ่งถ้าจะพิจารณาจากชื่อของกรมแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าแต่เดิมจะต้องมีหน้าที่เกี่ยวกับท่าเรือ ซึ่งหมายความว่าจะต้องติดต่อกับชาวต่างประเทศซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายกับประเทศไทยอีกด้วย

แต่ในระยะต่อมาเมื่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์บังคับให้ประเทศไทยจำเป็นต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อรักษาความเป็นเอกราชของตนไว้ ด้วยการสู้ศึกสงครามหลายครั้งหลายหน แม้แต่กรมท่าซึ่งมีหน้าที่แยกไว้โดยเฉพาะ ก็ต้องมีหน้าที่ เป็นกรมทหารมีผู้คนขึ้นอยู่ในสังกัดพร้อมที่จะเรียกระดมไปสู้ศึกสงครามได้เช่นเดียวกับกรมกองอื่น ๆ ความจำเป็นที่เกิดขึ้นในยามสงครามนั้น เมื่อสงครามเสร็จสิ้นไปแล้วก็มิได้มีการล้มเลิกกิจการต่าง ๆ ที่ได้กระทำขึ้นเพราะความจำเป็นนั้น ยังคงดำเนินการกันต่อ ๆ มาเหมือนกับว่ายังมีสงครามอยู่เป็นเหตุให้ราชการแผ่นดินเกิดการสับสน การแบ่งแยกหน้าที่ของกรมกองราชการต่าง ๆ นั้น ก็เท่ากับว่าแบ่งจำนวนคนในประเทศเอาไว้ปกครองกันแต่ละกรมกองเท่านั้นเอง เมื่อสภาพเป็นอยู่เช่นนี้ ภายในกรมกองแต่ละกรมกองจึงต้องตั้งหน่วยราชการขึ้นภายใน ซึ่งหน่วยราชการเช่นนั้นควรจะแยกเอาไว้ต่างหาก จะยกตัวอย่างให้เห็นก็คือ ทุกกรมจะต้องมีศาลประจำกรม เอาไว้ชำระความผู้คนที่ขึ้นต่อกรมนั้น ทั้งนี้เป็นการตั้งศาลภายในกรมขึ้นนอกเหนือไปจากศาลหลวงที่มีอยู่แล้ว เป็นเหตุให้ศาลหลวงในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ นั้น เกือบจะไร้ความหมายไม่มีคดีความที่จะพิจารณา การปกครองแบบนี้ได้มีต่อเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านาน เมื่อถึงต้นรัชกาลที่ ๕ จึงปรากฏว่าใจของคนทั้งประเทศ ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการตั้งแต่ผู้ใหญ่ไปจนถึงผู้น้อย ตลอดจนอาณาประชาราษฎรติดอยู่ในการปกครองที่สับสนนั้น นึกว่าเป็นการปกครองที่ถูกต้องมีหลักเกณฑ์ เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบที่สับสนและไร้เหตุผลนั้นมาสู่ระบอบการปกครองที่มีเหตุผล มีตำแหน่งหน้าที่รับผิดชอบอันแน่นอน มีการแบ่งส่วนราชการและแบ่งงานออกไปโดยเฉพาะสำหรับกรมกองต่าง ๆ ใจคนที่ติดอยู่กับระบอบเก่าวิธีเก่าจึงเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจเป็นอย่างมาก แต่ด้วยพระกรุณาธิคุณ และพระขันติคุณ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงใช้ความพยายามอย่างน่าอัศจรรย์ก้าวล่วงอุปสรรคต่างๆ เหล่านั้นไปได้โดยมาก แต่ก็มีบางกรณียที่ถึงกับต้องทรงเลิกล้มกิจการที่ได้ทรงกำหนดไว้เสียทีเดียว

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้เคยมีพระราชดำรัสไว้ว่า พระองค์เองนั้นเมื่อเริ่มรัชกาลทรงอยู่ในฐานะฝ่ายค้านของรัฐบาล ต่อมาทรงอยู่ในฐานะฝ่ายนิติบัญญัติ ในขั้นสุดท้ายจึงได้ทรงอยู่ในฐานะฝ่ายบริหาร เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์ใหม่ ๆ นั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงยังทรงพระเยาว์อยู่ จึงมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ และรัชกาลแผ่นดินในสมัยนั้นก็ดำเนินการด้วยขุนนางผู้ใหญ่ทั้งปวงที่ยังมีชีวิตเหลืออยู่และมีตำแหน่งฐานะสำคัญในรัชกาลในขณะนั้น ความคิดเห็นตลอดจนทัศนะของขุนนางผู้ใหญ่เหล่านั้น ก็คงจะเป็นแบบโบราณและติดอยู่ในสภาพเดิมเป็นส่วนมาก ฝ่ายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงประกอบด้วยพระปรีชาญาณและมีทัศนะอันทันต่อสมัยและต่อเหตุการณ์ จึงย่อมจะไม่ทรงเห็นด้วยกับความคิดเห็นหรือทัศนะของขุนนางผู้ใหญ่เหล่านั้น เป็นเหตุให้พระองค์ต้องตกอยู่ในฐานะฝ่ายค้านอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาเมื่อได้เจริญพระชันษาขึ้น และได้ทรงรับอำนาจปกครองแผ่นดินด้วยพระองค์เองแล้วอุปสรรคนั้นก็ยังหาได้หมดไปไม่ เพราะทรงตกอยู่ในฐานะผู้นำซึ่งได้ก้าวออกไปไกลกว่าคนที่อยู่ใต้บังคับบัญชาเสียมากแล้ว ความจริงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้มีพระราชดำริห์ที่จะแยกพระราชอำนาจต่าง ๆ คืออำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตระลาการออกจากกัน และแบ่งให้มีผู้ใช้พระราชอำนาจนั้นด้วยความรับผิดชอบเป็นสัดส่วนกันมาแต่ดั้งเดิมแล้ว เฉพาะทางฝ่ายนิติบัญญัตินั้น มีหลักฐานแน่นอนว่าได้ทรงตั้งรัฐมนตรีสภาขึ้น เพื่อให้เป็นจุดเริ่มแรกซึ่งจะได้พัฒนาเป็นสภานิติบัญญัติต่อไปในที่สุด รัฐมนตรีสภานั้นในขั้นแรกเรียกทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่าเคาน์ซิล ออฟ สเตต สมาชิกเรียกว่าเมมเบอร์ ออฟ เคาน์ซิล และเลขาธิการสภานั้นเรียกว่าเคลิก ออฟ เคาน์ซิล บุคคลซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นสมาชิกแห่งสภานั้น ได้ทรงเลือกเฟ้นอย่างชอบด้วยเหตุผลจากข้าราชการที่ดำรงตำแหน่งอันเหมาะสมอยู่แล้วในระบอบการปกครองเดิม คือส่วนหนึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงกรมแล้วมีหน้าที่ปกครองผู้คนเป็นจำนวนมาก อีกส่วนหนึ่งเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ที่เรียกว่าลูกขุนศาลา คือเป็นสมาชิกแห่งศาลาลูกขุนอันมีหน้าที่บริหารราชการต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรและอีกส่วนหนึ่งเป็นข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งเป็นลูกขุนศาลหลวง อันได้แก่

ข้าราชการประจำศาลหลวงมีความชำนิชำนาญรอบรู้ในพระราชกำหนดกฎหมายต่าง ๆ เป็นพิเศษ

พระราชกำหนดกฎหมายที่ใช้อยู่ในระยะนั้น เป็นพระราชกำหนดกฎหมายที่ตกทอดมาแต่โบราณสมัย เมื่อถึงต้นรัชกาลที่ ๕ ได้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นมากผิดไปกว่าแต่ก่อนเพราะสถานะการณ์บ้านเมืองนั้นเปลี่ยนแปลงไป กว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก เป็นเหตุให้ความผิดบางอย่างมิได้ระบุไว้ในกฎหมาย ไม่แน่ชัดว่าจะผิดกฎหมายหรือไม่ผิด ในการปกครองบ้านเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนภูมิภาคนั้น บางครั้งก็มีเหตุการณ์เกิดขึ้นซึ่งไม่แน่นักว่าจะตรงต่อพระราชกำหนดกฎหมายหรือไม่ พระราชประสงค์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงมีอยู่ว่า จะให้รัฐมนตรีสภานี้พิจารณาเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขนเป็นตัวปัญหา ถ้าหากเห็นสมควรที่จะออกกฎหมายเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับสถานะการณ์ ก็ให้พิจารณาร่างกฎหมายนั้นขึ้น บางครั้งได้ทรงพิจารณาแล้วเห็นว่าควรจะได้ตราพระราชบัญญัติขึ้นใหม่ ก็ได้ทรงร่างพระราชบัญญัตินั้นขึ้นและส่งร่างพระราชบัญญัติมายังรัฐมนตรีสภาเพื่อให้แสดงความคิดเห็น ทักท้วงแก้ไขร่างพระราช-บัญญัตินั้นได้โดยเสรี และเมื่อได้ประชุมตกลงแก้ไขจนเป็นที่พอใจด้วยกันทุกคนแล้วก็ทรงตราออกเป็นพระราชบัญญัติ เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ควรจะจารึกไว้เป็นส่วนหนึ่งของพระบารมีอันล้นพ้นของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมหาราช เพราะอำนาจนิติบัญญัตินั้นเรียกได้ว่าเป็นพระราชอำนาจอันสำคัญอย่างหนึ่ง ย่อมเป็นที่หวงแหนของพระมหา-กษัตริย์ทั่วโลก ไม่เคยปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์ในประเทศใดที่ได้เคยยินดีเสียสละพระราชอำนาจนี้ให้แก่ผู้อื่น มีปรากฏแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเท่านั้น ที่ได้ทรงพยายามอย่างสุดพระกำลังในอันที่จะสร้างสภานิติบัญญัติให้เกิดขึ้น เพื่อรับมอบพระราชอำนาจนั้นจากพระองค์นำไปใช้ด้วยตนเอง ถ้าหากว่ารัฐมนตรีสภาได้ดำเนินการไปบรรลุผลตามพระราชประสงค์แล้ว รัฐมนตรีสภานั้นก็น่าจะได้พัฒนามาเป็นสภานิติบัญญัติตามระบอบประชาธิปไตยในยุคต่อมาโดยสดวกและราบคาบ หากแต่บุญกรรมของบ้านเมืองมิได้บันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น บุคคลที่มาเป็นสมาชิกรัฐมนตรีสภาส่วนมากยังเป็นผู้ที่ติดอยู่ในความคิดเห็นอย่างเก่าและในระบอบเก่า ไม่สามารถปฏิบัติหน้า

ที่ของตนให้เป็นไปสมดังพระราชประสงค์และให้ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมืองได้ จึงเป็นเหตุให้ต้องล้มเลิกพระราชประสงค์นั้นเสียและใช้พระราชอำนาจนิติบัญญัติด้วยวิธีอื่นต่อมา นับว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างพระกระแสรับสั่งเรียกประชุมรัฐมนตรีสภา และหมายของเลขาธิการสภาถึงสมาชิกเชิญประชุม ซึ่งนับว่าเป็นเอกสารที่น่าสนใจอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์การปกครองของไทย :-

๒ ด่านเมืองตากและตรากฎหมายโปลิศ

พระกระแสรับสั่งที่ ๒

ร. ที่ ๑๐๙/๔๔ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร เชิญ

กรมหมื่นนเรศรราชวรฤทธิ

กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์

กรมหมื่นเทวะวงษวโรประการ

เจ้าพระยาพลเทพ

เจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงค์

เจ้าพระยาศรีพิพัฒ

พระยาภาษกรวงษ

พระยาอภัยรณฤทธิ

พระยาเจริญราชไมตรี

พระยาเทพประชุน

พระยาศรีสิงหเทพ

พระยาอนุชิตชาญไชย

พระยาจ่าแสนบดี

พระยารัตนโกษา

พระยาพิพิธโภคัย

พระนรินทรราชเสนี

ให้มาประชุมที่หอมิวเซียม ในวัน ๑๗ ๘ ค่ำปฤกษาด้วยเรื่องที่จะจัดการรักษาด่านเมืองตาก ตรวจข้อบังคับนายด่านซึ่งพระยาสุจริตรักษาทำ แลตรวจกฎหมายโปลิศซึ่งได้ร่างขึ้นไว้ในที่ประชุมเคาน์ซิลแต่ครั้งก่อน ควรจะแก้ไขยกถอนเปลี่ยนแปลงประการใด ก็ให้ปฤกษาพร้อมกันเรียบเรียงเป็นข้อพระราชบัญญัติให้เรียบร้อยตลอดไป แลให้เรียกพระยาสุจริตรักษาผู้ว่าราชการเมืองตาก แลพระพิทักษอุไทยเขตรเมืองอุไทยธานีมาในที่ประชุม ได้ไถ่ถามแลปฤกษาหาฤาเจ้าของเมืองด้วย ถ้าการที่แก้ไขกฎหมายนี้แล้วเสรจในวันเดียวก็เป็นใช้ได้ ถ้าไม่แล้วเสรจก็ให้ประชุมต่อไป กว่าจะทำแล้วเสรจให้พระยาศรีสุนทรโวหารเป็นที่เคลิกออฟเคาน์ซิลนั่งในที่ประชุมปฤกษาราชการนั้นด้วยตลอดไป

สั่งแต่วัน ๖ ฯ ๑๔ ค่ำ ปีมเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔ (๑)

หมาย

ด้วยพระยาศรีสุนทรโวหาร รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ เชิญเสด็จ / เชิญ มาประชุมที่หอมิวเซียม ในวัน ๑๗ ๘ ค่ำปีมเมีย จัตวาศก ๑๕

(๑) ตรงกับวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๕

เพลาเช้า ๓ โมงเสศปฤกษาด้วยเรื่องที่จะจัดการรักษาค่ายเมืองตาก ตรวจข้อบังคับนายด่าน ซึ่งพระยาสุจริตรักษาทำ และตรวจกฎหมายโปลิศ ซึ่งได้ร่างขึ้นไว้ในที่ประชุมเคาน์ซิลแต่ครั้งก่อน ควรจะแก้ไขยกถอนเปลี่ยนแปลงประการใด ก็ให้ปฤกษาพร้อมกันเรียบเรียงเป็นข้อพระราชบัญญัติให้เรียบร้อยตลอดไป แลให้เรียกพระยาสุจริตรักษาผู้ว่าราชการเมืองตาก แลพระพิทักษอุไทยเขตร ปลัดเมืองอุไทยธานีมาในที่ประชุมได้ไถ่ถามแลปฤกษาหาฤาเจ้าของเมืองด้วย ถ้าการที่แก้ไขกฎหมายนี้แล้วเสรจในวันเดียวก็เปนใช้ได้ ถ้าไม่แล้วเสรจก็ให้ประชุมต่อไปกว่าจะทำแล้วเสรจ

จดหมายมาวัน ๗ ฯ ๑๕ ค่ำ ปีมเมีย จัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔ (๑)

หมายย่อ

ด้วย พระยาศรีสุนทรโวหาร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระ-
กรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ เชิญเสด็จ / เชิญ มาประชุมที่หอมิวเซียมในพระบรมมหาราชวังษ
ณ วัน ๑ ฯ ๙ ๑ ค่ำ(๒) บีมเมีย จัตวาศก๑๕ เวลาเช้า ๓ โมงเศสให้ทันตามกำหนด

จดหมาย ณ วัน ๗ ฯ ๙ ค่ำ บีมเมีย จัตวาศก๑๕ ศักราช ๑๒๔๔(๑)

ประชุมครั้งนี้ ๗ วัน ๑๕ เลิกทีหนึ่ง แล้วนัดประชุมใหม่

การปฏิบัติหน้าที่ของสภานี้เท่าที่ปรากฏตามหลักฐานพอที่จะหาได้ ดูออกจะลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่ ด้วยเหตุที่สมาชิกแต่ละท่านยังมิได้มีความเข้าใจในพระราชประสงค์และในหน้าที่ของตนโดยถ่องแท้ นอกจากนั้นการปฏิบัติราชการก็เป็นไปตามแบบที่เคยชินมาแต่เดิม ไม่มีความสำคัญในเรื่องเวลา หรือในเรื่องความรับผิดชอบร่วมกันในฐานะที่เป็นสภา ก็ปรากฏว่าสภานั้นต้องยกเลิกไปเองโดยปริยาย เพราะมิได้มีการเรียกประชุมกันอีก หลังจากที่ได้มีการประชุมกันในระยะเริ่มแรกเพียงไม่กี่ครั้ง จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จกรมพระยาเทวะวงษวโรปการตอนที่ได้คัดมาลงต่อไปนี้ แสดงถึงเหตุที่ต้องทำให้สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงต้องทรงล้มเลิกพระราชประสงค์ในเรื่องตั้งสภานิติบัญญัติได้เป็นอย่างดี

"วันที่ ๔ มกราคม ๒๔๒๕ เช้าวันนี้ไม่มีใครเบิดน่าต่างเหมือนอย่างทุกวัน ตื่นสายไปเกือบ ๕ โมง รู้สึกตัวขึ้นกินข้าวเช้าในวังบ่ายโมงเศสลืมการประชุมลูกขุนณ ศาลหลวงและลูกขุนศาลาที่หอมิวเซียม ตามที่พระยาศรีสุนทรโวหารเชิญมา ตามรับสั่ง เมื่อวานนี้ ต่อเข้ามาถึงประตูวิเศสไชยศรีเหนมีรถมาก อยู่ที่ประตูจึ่งนึกขึ้นได้ว่าประชุมกัน เราจึ่งไปที่ประชุมในหอมิวเซียม เหนมาพร้อมกันแล้ว คือสมเดจกรมหลวง ๒ องค์ กรมนเรศ พิชิตอดิศร ภูธเรศ ๔ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ พลเทพ มหินทร์ ศรีพิพัฒน์ พระยาอภัยรณฤทธิ์ เจริญราชไมตรี ภาษกรวงษ เทพประชุน กลาโหม ราชเสนา ราช-วรานุกูล จ่าแสนบดี ๗ รวมเป็นลูกขุน ณ ศาลา ๑๗ พระมหาราชครูปโรหิต พระราชครู

พิ (เชษฐ์) หลวงธรรมศาสตร์ ว่าที่พระราชครูมหิธรขุนไชยอาญา จินดาภิรมย์ พระเกษมราชสุภาวดี รวมลูกขุน ณ ศาลาหลวง ๖ แต่ยังขาดสมเดจกรมพระ และเจ้าพระยาสุรวงษทูลลาไปเยี่ยมสมเดจเจ้าพระยาที่ราชบุรี ว่ามีอาการบวมที่เท้าแปลกขึ้น

ครั้นมาพร้อมแล้วก็ยังนิ่งกันอยู่ เพราะพวกเรานัดกันว่า การก็ไม่เปนการสำคัญอันใดนัก ถ้าเรานิ่งกันเสีย อย่าพูดก่อน จะเปนอย่างไรบ้าง การที่ปฤกษานั้นว่าด้วยการที่จะทำโทษพวกจีนที่รับจำนำเดกอายุขวบหนึ่ง กฎหมายเดิมไม่มีตรงจะวางโทษ จึงต้องปรึกษากัน การก็ไม่สำเร็จไปได้

สมเดจกรมพระรับสั่งกับเราว่า จะทำอย่างไรก็ทำเสีย จะคำลงแล้ว รับสั่งกับกรมพิชิตว่าให้ลงมือทำ จึงได้สั่งให้พระยาศรีสุนทร ฯ อ่านคำรับสั่ง แลเรื่องราวขัดข้องที่กรมหมื่นภูธเรศขึ้น แลอ่านความเหนเจ้าพระยามหินทร์ขึ้นแล้ว ก็นิ่งกันหมด

เราจึงว่า การที่มาประชุมนิ่งกันเสียหมดดังนี้ จะเปนการประชุมได้อย่างใดได้ ควรให้ถือเอาความเหนเจ้าพระยามหินทร์เปนเหมือนผู้พูดก่อนขึ้น แล้วใครจะเหนด้วยหรือไม่เหนด้วยก็ให้ว่ามา ก็มีผู้ว่า ๒—๓ คนเหนด้วย ที่นิ่งเสียเปนอันมาก มีท่านกรมท่าเองเปนต้น เราจึงว่า ถ้าอย่างนั้น เราจึงเรียกพระยาศรีสุนทรมาจดหมายมินิตไว้ว่าได้อ่านกันดังนั้น ๆ แล้ว มีผู้นั้นเหนด้วยนอกนั้นนิ่งกันเสียหมด เปนอันเลิกประชุมกัน พอเราว่าขาดคำลง เจ้าพระยาภาษวงษรู้ตัวว่าเปนผิดจึงได้ออกความเหน จึ่งได้เถียงกันจนตกลง เราได้จดมินิตจนตลอด เลิกประชุม ๕ โมงเศส.”

การปฏิบัติหน้าที่ราชการในรูปสภา หรือในรูปกรรมการนั้น ดูออกจะเปนสิ่งที่ข้าราชการในสมัยนั้นไม่มีความเข้าใจ จนเกือบจะกล่าวได้ว่าพ้นวิสัยที่จะเข้าใจ ดังที่ปรากฏตามหลักฐานว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งโรงเรียนซึ่งเรียกว่าสกูล วัง นันทวันขึ้น เปนโรงเรียนแรกที่ให้การศึกษาแผนใหม่ในเมืองไทย มีการสอนภาษาอังกฤษและวิชาคำนวนเพิ่มเติมออกไปจากหลักสูตรภาษาไทยซึ่งเคยเรียนกันอยู่แล้ว ในการนี้ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นดำเนินการคณะหนึ่ง

กรรมการในสมัยนั้นเรียกทับศัพท์เป็นภาษาอังกฤษว่ากอมมิดตี้ จดหมายเหตุเกี่ยวกับการดำเนินงานของคณะกรรมการซึ่งได้คัดมาลงต่อไปนี้ นับว่าเป็นตัวอย่างอันดี แสดงให้เห็นถึงอุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงต้องทรงเผชิญอยู่ในขณะนั้น เพราะบุคคลที่ประกอบกันเป็นคณะกรรมการนั้นยังมิเข้าใจโดยถ่องแท้ถึงหน้าที่แห่ง คณะกรรมการ หรือแม้แต่ความรับผิดชอบร่วมกันของคณะกรรมการ ซึ่งจะแสดงออกได้โดยผ่านทางประธานกรรมการนั้น ก็ยังมิได้มีผู้ใดเข้าใจ

(พระราชหัตถเลขา ร. ที่ ๒๓๖/๔๔ พระราชทานถึงท่านเปรสิเดนต์ แต่ ณ วัน ๖ ฯ ๑๑ ค่ำ ปีมเมีย จัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔)

ถึงท่านเปรสิเดนต์กอมมิดตี้ สกูล วังนันทวันด้วยตั้งแต่ ณ วัน ๖ ฯ ๑๐ ค่ำ ซึ่งเปรสิเดนต์ได้ยื่นความเห็น จะจัดการเปลี่ยนแปลงใหม่ ด้วยจะตั้งกฎหมายสำหรับกอมมิดตี้เป็นต้น จนถึงวันนี้นับได้ ๒๒ วัน ยังไม่มีข่าวคราวว่าได้จัดการอย่างไร ที่จะให้เห็นว่าจะเป็นการเรียบร้อยต่อไปได้ เงินแผ่นดินก็ต้องเปลืองไปทุกวันทุกวัน จึงขอกำหนดว่าถ้าเปรสิเดนต์แลกอมมิดตี้ไม่จัดการเปลี่ยนแปลงได้ จนถึงวัน ๗ ฯ ๑๒ ค่ำ จะหยุดเงินหลวงไม่จ่ายต่อไป ให้เจ้าพนักงานจ่ายเงินของตัวเอง อย่าให้การสกูลตกไปกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ได้

สั่งแต่ ณ วัน ๖ ๑๕/ ฯ ๑๑ ค่ำ ปีมเมีย จัตวาศก ๑๕ ๑๒๔๔

สยามมินทร

"สำเนาการประชุมที่พระราชวังเดิม"

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาศรีสุนทรโวหาร ได้คัดชันทูลเกล้า ฯ ถวาย ณ วัน ๑ ๕/ ฯ ๑๑ ค่ำ ปีมเมีย จัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาศรีสุนทรโวหาร ขอพระราชทานน้อมเกล้า ฯ ถวายคำนับบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า ได้รับพระ

กระแสพระบรมราชโองการฉบับที่ ๒๓๖ ลงวัน ๖ ๑๕ ๑๑ ค่ำ ข้าพระพุทธเจ้าได้ลอกคัดขึ้นถวายท่านเปรสิเดนต์แลได้คัดส่งไปถึงท่านกอมมิดตีทุก ท่าน / นาย แล้ว ท่านเปรสิเดนต์มีรับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้านัดเชิญให้กอมมิดตีให้ประชุมที่ราชวังเดิม แต่ ณ วัน ๖ ๗ ๑๑ ค่ำ เวลาเช้านั้นกอมมิดตีมาไม่พร้อมเพรียงกัน ยังไม่ได้ปฤกษาการ จึ่งมีรับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าเชิญนัดกอมมิดตีให้ประชุม ณ วัน ๗ ๘ ๑๑ ค่ำ เวลาทุ่มหนึ่งพร้อมกันอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรียากรไม่ได้เสด็จมาประชุม ส่งแต่ความเหนมา ให้กราบทูลต่อท่านเปรสิเดนต์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นเทวะวงษวโรประการ ส่งจดหมายมาว่ายังติดราชการอยู่ พระยาภาษกรวงษ ส่งจดหมายบอกอาการบ่วยไม่ได้มาประชุม เวลานั้นได้มาประชุม ข้าพระพุทธเจ้าพระยาศรีสุนทรโวหาร ๑ พระยารัตนโกษา ๑ เจ้าหมื่นไววรนารถ ๑ พระอินทรเทพ ๑ พระไชยยศสมบัติ ๑ รวม ๖ ทั้งท่านเปรสิเดนต์ ๆ มีรับสั่งว่า ครั้งนี้จัดการตั้งกฎหมายข้อบังคับกอมมิดตี แลกฎหมายสำหรับครูสำหรับนักเรียน ก็ยังจะเนิ่นนานวันจะไม่ทันพระราชประสงค์

อนึ่งกาลกำหนดที่ได้ทำหนังสือสัญญาไว้กับหมอแมกฟาแลนด์ นับตั้งแต่เดือนนี้ไปยังข้างน่าอีก ๑๕ เดือนก็จะสิ้นเขตรหนังสือสัญญาแล้ว ในรว่างการ ๑๕ เดือนข้างน่านี้จะขอมอบการโรงสกูลให้เจ้าหมื่นไววรนารถ รับเป็นธุรจัดการในโรงสกูลทุกสิ่งให้เรียบร้อย จนตลอดเวลาตามกำหนดในหนังสือสัญญา กอมมิดตีทั้งปวงจะเหนเปนอย่างไรบ้าง

กอมมิดตีทั้งปวงก็เหนชอบตามรับสั่งท่านเปรสิเดนต์ จึ่งพร้อมกันโวตให้เจ้าหมื่นไววรนารถจัดการสกูลต่อไป

เจ้าหมื่นไววรนารถ ก็รับจะฉลองพระ เดช / คุณ โดยเตมกำลัง การประชุมปฤกษา ก็เปนอันตกลงกันเพียงเท่านี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ ฯ

(สำเนาพระหัตถพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ แจ้งความมายังพระยาศรีสุนทรโวหาร ว่ามีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่า เจ้าหมื่นไวยวรนารถจะรับเปนธุระจัดการในโรงสกูล แจ้งความมา ณ วัน ๔ ๑๒ ๑๑ ค่ำ บีมเมีย จัตวาศก๑๕ ศักราช ๑๒๔๔)

ร. ที่ ๑๒๔/๔๔ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ แจ้งความมายัง พระยาศรีสุนทรโวหารให้ทราบ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่า การประชุมปฤกษาด้วยเรื่องโรงสกูลสวนนันทอุทยานนั้น ตั้งแต่ท่านได้นำจดหมายการประชุมมากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเจ้าหมื่นไวยวรนารถ ได้รับจะเปนธุรในการโรงสกูลนี้ แล้วก็ไม่ได้ทรงทราบอันใดต่อไปอีกเลย การจะตกลงอย่างไรจะจัดการอย่างไร จะชอบด้วยพระกระแสพระราชดำริห์ฤาไม่ชอบ ก็ไม่มีผู้ใดกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท ว่าการจะตกลงได้อย่างไรแลจะจัดอย่างไร จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าแจ้งความมาให้ท่านทราบว่า เมื่อยังไม่ได้ทรงทราบว่าจะจัดอย่างไรต่อไปดังนี้ จะต้องเอาเข้าพระทัยว่า การประชุมนั้นยังไม่ได้ตกลงอันใด เมื่อถึงกำหนดเดือนสิบสองขึ้นค่ำหนึ่งวันเสาร์ เงินเดือนที่จะพระราชทาน จะต้องตัดให้ก้อมมิดตี้ ใช้เองตามพระราชหัตถเลขา ที่ได้ทรงสั่งไปนั้น

แจ้งความมา ณ วัน ๔ ๑๒ ๑๑ ค่ำ บีมเมีย จัตวาศก๑๕ ศักราช ๑๒๔๔

(ลงพระนาม) โสณบัณฑิตย์

(สำเนาหนังสือพระยาศรีสุนทรโวหาร ตอบ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ ว่าจะเร่งเจ้าหมื่นไวยวรนารถให้ถวายความเหนโดยเรวทูลแต่ ณ วัน ๔ ๑๒ ๑๑ ค่ำ บีมเมีย จัตวาศก เวลา ๔ ทุ่มเศส)

กราบทูลให้ทรงทราบ เรื่องจัดการโรงเรียนที่พระราชวังนันทอุทยานนั้น ในเวลาประชุม ณ วัน ๗ ๘ ๑๑ ค่ำ บีมเมีย จัตวาศก

เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ได้สั่งเกล้า ฯ กันว่าให้กระหม่อมเขียนริโปศ นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายก่อน แล้วเจ้าหมื่นไววรนารถ จะเรียงความเหน ที่จะจัดการโรงเรียนขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย

เกล้ากระหม่อมฉันจะเตือนเร่งเจ้าหมื่นไวยวรนาถ ให้ทูลเกล้า ฯ ถวายความเหนโดยเรว ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

(ลงนาม) *พระยาศรีสุนทรโวหาร*

(ลายพระหัตถพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ แจ้งความมายัง พระยาศรีสุนทรโวหาร เรื่องโรงสกูลนันทอุทยาน แจ้งความมา ณ วัน ๕ ๑๓ ๑๑ ค่ำ ปีมเมีย จัตวาศก ๑๕ ศักราช ๑๒๔๔)

ส. ที่ ๑๒๘/๔๔

พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ แจ้งความมายัง พระยาศรีสุนทรโวหารได้ทราบด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือตอบของท่าน ลงวัน ๔ ๑๒ ๑๒ ค่ำ ว่าด้วยเรื่องจัดการโรงเรียนพระราชวังนันทอุทยานนั้น ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาผ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่า ซึ่งท่านรับจะเปนผู้เร่งเจ้าหมื่นไวยวรนารถให้รีบทำความเหนขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ทรงพระราชดำริห์ว่าท่านเปนแต่กอมมิดตี้ เจ้าหมื่นไวยก็เปนกอมมิดตี้เสมอกัน ท่านไม่มีอำนาจที่จะบังคับกอมมิดตี้ด้วยกันได้ ถึงเจ้าหมื่นไวยจะยื่นความเหนถวายก็ไม่ทรงเชื่อเจ้าหมื่นไวยว่าจะจัดการเหนือคำสั่งแลคำอนุญาตเปรสิเดนได้ รวมความว่าการที่ท่านก็ดี เจ้าหมื่นไวยก็ดี จะกราบบังคมทูลเรื่องนั้นนั้นไม่ทรงเชื่อ เพราะไม่มีอำนาจที่จะทำการเกินเปรสิเดน เพราะ

ฉนั้นถ้าไม่ได้ทรงทราบ การตกลงแน่จากเปรสิเดน ถึงวันค่ำหนึ่ง จะทรงถือว่าการนั้นเปนอันจัดไม่สำเรจจะมีพระราชหัตถเลขาให้หักเงินเดือนทีเดียว

จดหมายมา ณ วัน ๕ ๑๓ ๑๑ ค่ำ ปีมเมีย จัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

(ลงพระนาม) โสณบัณฑิตย์

อนึ่งถ้าหากจะมีผู้ใดสนใจถึงผลการศึกษาแห่งโรงเรียนสกูล วังนันทวันนั้น ปรากฏตามจดหมายเหตุต่อมาว่า เมื่อนักเรียนโรงเรียนนั้นได้เล่าเรียนมาหลายปีแล้ว ทางคณะกรรมการก็ได้จัดการให้มีการสอบไล่ขึ้นครั้งที่หนึ่งที่ชั้นล่างของพระที่นั่งจักรี-มหาปราสาท ผลแห่งการสอบไล่นั้น ปรากฏว่าในวิชาภาษาอังกฤษทั้งในทางไวยากร ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และการแปลอังกฤษเป็นไทย นักเรียนสอบตกหมด แต่ก็ยังมีดีอยู่บ้าง ปรากฏตามรายงานของคณะกรรมการซึ่งได้ทูลเกล้าถวายนั้น มีอยู่ดังต่อไปนี้

"แต่ลายมือที่เขียนตัวอังกฤษนั้น นักเรียนเขียนได้งามดีมากใช้ได้บ้างอยู่แล้ว ได้ทูลเกล้าถวาย ลายมือนักเรียนและคำที่แปลอังกฤษเป็นไทย ไทยเป็นอังกฤษทูลเกล้าถวายมาในนี้ด้วย"

ส่วนในวิชาคำนวนนั้น ปรากฏว่า

"มีรับสั่งให้เจ้าหมื่นไวยวรนารถพร้อมด้วยพระยาภาษกรวงษ สอบเลขนักเรียน จึงได้คัดสูตรเลขแม่บทในสมุดตำราเลข ที่นักเรียนได้เรียนมาแล้วนั้น สามบท คือ โปรโปชั่น อินตะเรศต์บทหนึ่ง แฟรกชั่นบทหนึ่ง ให้นักเรียนทำ นักเรียนได้ทำจบแล้วเรว ถูกตามบทบ้าง ๒ ๓ คน นอกนั้นทำแล้วช้าแลคลาศเคลื่อนจากคำตอบก็มีบ้าง

จึงเหนว่าเลข ๔ บท ซึ่งเปนปถมบันทัดคือ บวก ลบ คูน หาร เหล่านี้นักเรียนทำได้ แต่ที่บทฤก ๆ ไปนั้น ยังทำได้บ้างไม่ได้บ้าง ยังอ่อนเรียนอยู่ ถ้าได้เรียนต่อไปอีกสัก ๑/๒ ปี คงจะรู้ดีขึ้นเปนราชการได้ การโรงเรียนหลวงต่อไปนั้น จะควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ”

แต่การที่นักเรียนในโรงเรียนหลวงที่ได้ทรงตั้งขึ้นสอบไล่ตกกันมากนั้น ก็มิได้ทำให้สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงท้อถอยพระราชหฤทัย เพราะปรากฏว่าได้ทรงพัฒนาการศึกษาต่อมาจนบังเกิดผลสมดังพระราชประสงค์ ได้มีการตั้งกระทรวงธรรมการขึ้น และได้ทรงพัฒนาการศึกษาให้แก่ประเทศไทยออกไปอย่างกว้างขวางไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์แห่งชาติไทย

ระบอบการปกครองที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมีพระราชประสงค์จะก่อตั้งให้เกิดขึ้นในเมืองไทยนั้น เปนระบอบการปกครองด้วยเหตุผลและกฎหมาย ซึ่งจะต้องใช้สำหรับคนทั่วไป มิใช่สำหรับคนคณะใดคณะหนึ่งโดยเฉพาะ หรือมีข้อยกเว้นสำหรับคนหมู่ใดหมู่หนึ่ง แต่ระบอบการปกครองเดิมของเมืองไทย ซึ่งปรากฏเปนรูปการแบ่งจำนวนคนกันปกครองระหว่างกรมกองราชการต่าง ๆ และขุนนางที่มีอำนาจวาสนาบางคนนั้นได้ก่อให้เกิดความยึดถือบางอย่างขึ้น ซึ่งเปนอุปสรรคต่อการก่อตั้งระบอบการปกครองให้เปนไปตามพระราชประสงค์

ตัวอย่างแห่งอุปสรรคนี้เห็นได้ชัดจากพระราชหัตถเลขาบางฉบับเกี่ยวกับราชการกรมตำรวจซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งขึ้นในราว พ.ศ. ๒๔๒๐ เศษ ในสมัยนั้นตำรวจยังเรียกในภาษาราชการทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่าโปลิศ การตั้งโรงพักและให้ตำรวจเข้ารักษาความสงบของประชาชนนั้น ปรากฏว่าในบางท้องที่ยังไม่สามารถจะทำได้ อาทิ

เช่นทางฝั่งธนบุรี บริเวณตั้งแต่วัดประยูรวงศาวาศจนเลยวัดอนงคารามไปนั้น เป็นที่ตั้งเคหะสถานบ้านเรือนของข้าราชการผู้ใหญ่ในสกุลบุนนาคโดยตลอด ย่อมเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าสกุลบุนนาคนั้นเป็นราชินิกุล บุคคลในสกุลนั้นได้รับราชการในตำแหน่งที่สำคัญ ๆ มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ที่ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นถึงสมเด็จเจ้าพระยา อันเป็นบรรดาศักดิ์สูงสุดในทำเนียบข้าราชการถึงสามท่าน ส่วนตำแหน่งในราชการนั้น คนในสกุลบุนนาคก็เคยเป็นทั้งสมุหนายกและสมุหพระกระลาโหม อันเป็นตำแหน่งเทียบเท่านายกรัฐมนตรีในยุคปัจจุบัน นอกจากนั้นยังได้รับราชการในตำแหน่งเสนาบดี เอกอัครราชทูต และตำแหน่งอื่น ๆ ที่มีอำนาจวาสนาทั้งในราชการทหารและพลเรือน สกุลบุนนาคจึงเป็นสกุลที่มีอำนาจและอิทธิพลอย่างมากมายในสมัยนั้น ซึ่งในบางครั้งก็มีมากกว่าราชตระกูล ด้วยเหตุนี้ผู้คนส่วนมากซึ่งอาศรัยอยู่ในท้องที่อันเป็นเคหะสถานของสกุลบุนนาคจึงถือตนว่าเป็นผู้ที่อาศรัยอำนาจบารมีของบุคคลในสกุลนั้นอีกด้วยหากเกิดเรื่องราวเป็นคดี และทางราชการบ้านเมืองเข้าจับกุมผู้คนในท้องที่นั้นแล้ว ก็ย่อมจะกระทบกระเทือนถึงผู้มีอำนาจอิทธิพลในสกุลบุนนาคทุกครั้งไป ด้วยเหตุเหล่านี้ แม้เมื่อตั้งราชการตำรวจที่เรียกว่าโปลิศนั้นขึ้นแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ได้ทรงระงับเสียมิให้ตำรวจเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ในท้องที่ซึ่งได้กล่าวถึงแล้ว ทรงอดทนต่ออุปสรรคนั้นไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง ต่อมาปรากฏว่าคนที่มีภูมิลำเนาในท้องที่นั้นได้ใจ อ้างอำนาจวาสนาของผู้มีอิทธิพลซึ่งคุ้มครองตนอยู่ ประพฤติการร้ายต่าง ๆ อยู่เนืองนิจ ถึงกับนายอำเภอต้องส่งรายงานขึ้นมาถึงกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ผู้ทรงบังคับการกรมพระนครบาลอยู่ในขณะนั้น เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทได้มีลายพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นภูธเรศ ๆ ดังที่ได้คัดมาไว้ดังต่อไปนี้

ร, ที่ ๓๖๓/๔๖

ถึงกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ด้วยส่งริโปตหมื่นรองชาญไชยอำเภอบ้านสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยมานั้นได้ตรวจดูแล้ว การเรื่องนี้จริงทั้งนั้นถ้ามีโปลิศก็คงต้องวิวาทร่ำไป แต่เปนราชการจำเปนเปนไรไป แต่เจ้าของบ้านก็ดูเหมือนอยากได้โปลิศอยู่ ถ้าเธอ

คิดพูดจาให้คุณสุรวงษท่านกรมท่าขอฤารับรองอะไรเข้ามาด้วยได้จะดี ต่อไปจะได้หนีบเอาง่าย ๆ เมื่อจัดโปลิศฟากข้างโน้น คุณสุรวงษก็รับว่าจะจัดโปลิศในหมู่บ้านเหล่านั้น แต่ไปเหลวเสียเอง พูดไปอีกเหนจะตึงตังต่อไปใหม่ได้

จดหมายมาวัน ๒ ๑๐ ๆ ๑๑ ค่ำ บีวอก ฉศก๑๗ ศักราช ๑๒๔๖

สยามินทร

ต่อมาเหตุการณ์ร้ายแรงยิ่งขึ้นจนกงซุลอังกฤษต้องมีหนังสือขึ้นกราบบังคมทูล เพราะคนในบังคับอังกฤษได้รับความเดือดร้อน ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงก้าวข้ามอุปสรรคนั้นไปได้ด้วยพระบรมราโชบายอันลึกซึ้งสุขุม ทำให้ดูเหมือนกับว่าเจ้าพระยาสุรวงษไวยวัฒน ฯ เป็นผู้ขอพระราชทานตำรวจไปรักษาท้ายงที่นั้นเอง ดังสำเนาพระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาสุรวงษ ฯ ซึ่งได้คัดมาลงไว้ต่อไปนี้

ร, ที่ ๔๓๑/๔๖

ถึงกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ด้วยกงซุลอังกฤษมีหนังสือมา ขอโปลิศไปรักษาตึกแขกฟากข้างโน้น ความแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือที่คัดส่งมาให้ดูแล้ว เหนว่าเปนเรื่องเดียวกันกับอำเภอยื่นหนังสือต่อเธอแต่ก่อน การรักษาบ้านเมืองจะบิดเบี่ยวไปอย่างอื่นไม่ได้ แต่จะควรจัดการเพียงไรอย่างไรให้เธอคิดจัดการให้ได้ตามสมควร

จดหมายมา ณ วัน ๗ ๑๕ ๆ ๑๒ ค่ำ บีวอก ฉศก๑๗ ศักราช ๑๒๔๖

สยามินทร

สำเนา

ถึงคุณสุรวงษไวยวัฒน์ ด้วยหมื่นรองชาญไชยอำเภอท้องที่ตำบลถนนตึกแดงได้ทำริโปตยื่นกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ว่า ในท้องที่ตำบลถนนตึกแดงมีการวิวาทชกตี

พ้นแทงโจรผู้ร้ายเนือง ๆ ความแจ้งอยู่ในริโปตที่ได้คัดสำเนาส่งมาให้ทราบด้วยนั้นแล้ว ภายหลังมิศเตอเฟรนซ์ผู้ว่าการแทนเอเยนต์แลกงซุลเยเนอราลอังกฤษมีหนังสือมาว่า ที่ตึกขาวแขกอยู่มีผู้ร้ายชุกชุมขอให้มีโปลิศไปรักษา ความแจ้งอยู่ในหนังสือมิศเตอเฟรนซ์นั้นแล้ว

การรักษาโจรผู้ร้ายในฝั่งตวันตกตอนข้างบ้านเธอ เธอได้รับจัดรักษาไว้แต่ก่อนจะตลอดถึงเขตร์แขวงเหล่านี้ด้วยฤาไม่ จะจัดโปลิศไปรักษาขึ้นอีกก็เห็นว่าคงจะต้องเกิดวิวาทกันบ้าง ด้วยคนแห่งนั้นก็เปนบ่าวไพร่ในพวกบ้านเธอแลบ้านใหญ่สับสนกันมาก เธอจะคิดรักษาตลอดไปได้ฤาจะให้จัดโปลิศไปรักษาต่างหาก ขอให้คิดดูด้วย

อนึ่ง กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์แจ้งความว่า การซึ่งเธอขอให้โปลิศช่วยจีนเตงจับตรวจผีนั้น จะจัดให้โปลิศช่วยดูแลระวังการวิวาทตามตำแหน่ง แต่การที่จะสอดแนมตรวจจับผีนั้นทราบว่า เมื่อครั้งสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ให้เงินเดือน มอบการจับผีนให้พระยาราชรองเมืองแลอำเภอเป็นพนักงานตรวจตราว่ามีบาญชีจำหน่ายผีนด้วยฤาอย่างไร ถามพระยาราชรองเมืองก็หาได้ความไม่ การที่รับรักษานั้นจะรักษาตามน่าที่โปลิศให้ตลอดไป กรมหมื่นภูธเรศฯ ได้มา แจ้งความต่อฉันดังนี้

จดหมายมา ณ วัน ๒ ๑/๒ ๑๒ ค่ำ ปีวอก ฉศก๑๗ ศักราช ๑๒๕๖

สยามินทร

สำเนา

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาสุรวงษไวยวัฒนพิพัฒนศักดิ์ ที่สมุหพระกระลาโหมขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา แด่พระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัว ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชหัถเลขา ร, ที่ ๔๓๕/๔๖ ลงวัน ๒ ๑ ๑๒ ค่ำ บีวอก ฉศก๑๗ โปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือมิศเตอเฟรนซ์ ผู้ว่าการแทนเอเยล.กงซุลเยเนอราลอังกฤษฉบับ ๑ ริโปตหมื่นรองชาญไชยอำเภอท้องที่ถนนตึกแดงฉบับ ๑ ทราบเกล้าฯ ทุกประการแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ตั้งแต่สมเดจเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษฯ ท่านออกไปอยู่ ณ เมืองราชบุรีคราวหนึ่งนาน ๆ การโจรผู้ร้ายแลวิวาทเกิดขึ้นชุกชุม ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้จ้างแขกนอกมาเปนโปลิศเดินตรวจตามถนน แต่เชิงตะกานข้ามคลองบางกอกใหญ่ลงไปเสมอบ้อมบ้องบัจจามิตร ครั้นโปลิศจับได้เปนบ่าว { พี่ / บ้า / น้า / อา } บุตรหลานมาก ที่เปนการวิวาทเลกน้อย ก็ได้จำทำโทษไว้เขดหลาบไปแล้วปล่อยไป ที่เปนโจรผู้ร้ายฆ่าพันกันการใหญ่ก็ได้ส่งไปตามกระทรวงเหมือนเปนการที่ไม่ชอบใจแก่ญาติอยู่เนืองๆ

ครั้งนี้ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะคิดรักษาตลอดไปได้ ฤาจะให้จัดโปลิศไปรักษาต่างหาก ขอให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดดูนั้น พระ { เดช / คุณ } เปนล้นเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า เหนด้วยเกล้าฯ ว่าทุกวันนี้โทรเลขได้ปักเสาพาดสายตลอดมาถึงบ้อมบ้องบัจจามิตรแล้ว โดยโปลิศมารักษามีเหตุการขึ้น ก็บอกกันได้ทุกสะเตชั่น ควรโปลิศรักษาเพราะโปลิศเปนของแผ่นดิน ในการสามัคคีญาติผู้ { ใหญ่ / น้อย } ข้าพระพุทธเจ้า จะไม่ได้มัวหมองแก่ข้าพระพุทธเจ้าเมื่อโปลิศจะร้องขอให้ช่วย ข้าพระพุทธเจ้าก็จะช่วยตามการ

อนึ่ง โปรดเกล้าฯ ดำรัสว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูธเรศอำรงศักดิ์ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า การซึ่งขอให้โปลิศช่วยจนเตงจับตรวจผีน่ จะจัดให้โปลิศช่วยดูแลระวังการวิวาทตามตำแหน่งนั้น ก็จะเป็น { คุณ / ประโยชน์ } แก่แผ่นดิน

แต่การที่จะสอดแนมตรวจจับผีนั้น ครั้นสมเดจเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษให้เงินเดือนมอบการจับผีนให้พระยาราชรองเมืองแลอำเภอเปนพนักงาน ณ กรุงเทพฯ ตั้งแต่ท่านจัดมาจนถึงทุกวันนี้ เงินเดือนพระยาราชรองเมืองให้เสมอมาเดือนละ ๓½ หมื่นภักดีภูวดล นายอำเภอประจำอยู่ ณ โรงภาษีผีนนาย ๑ เดือนละ ๒½ การนี้พระยาราชรองเมืองจะสืบจับผีน อำนาจไม่เหมือนแต่ก่อน เงินเดือน ๒ รายนี้จะโปรดเกล้าฯ พระราชทานท่านผู้ใด จะได้ช่วยรักษาการประโยชน์แผ่นดินแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าจะได้บังคับเจ้าพนักงานจ่ายไปตามกระแสพระบรมราชโองการ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอพระราชทาน

กราบบังคมทูลมา ณ วัน ๓½ ๑๒ ค่ำ บีวอก ฉศก ๑๒๔๖

ขอเดชะฯ

C. Phya Surawongse

ตัวอย่างที่อ้างมานี้เป็นตัวอย่างอันน้อย เพราะเนื้อที่ที่จะลงพิมพ์และเวลาที่จะเขียนบทความนี้มีอยู่จำกัด หลักฐานที่นำมาอ้างนั้นก็ได้จากเอกสารจำนวนน้อยที่อยู่ใกล้ตัว พอจะหยิบฉวยได้ทันท่วงที มิได้ค้นคว้าอย่างกว้างขวางเท่าที่ควรจะทำ แต่เท่าที่อ้างมาเพียงเท่านี้ก็ย่อมจะแสดงให้เห็นได้ชัดว่าสังคมไทยในยุคพระพุทธเจ้าหลวงทรงพัฒนาประเทศนั้นเต็มไปด้วย Contradictions ซึ่งได้มีผู้แปลเป็นไทยว่าประติการ หากพระพุทธเจ้าหลวงมิได้ทรงปรับประติการเหล่านี้ให้เข้ากันได้ มิได้ทรงก้าวข้ามอุปสรรคต่าง ๆ ที่ควรจะก้าวข้าม และมิได้ทรงยอมพ่ายแพ้ต่ออุปสรรคบางอย่างที่ควร

จะต้องยอมพ่ายแพ้ บางทีโชคชาตาของประเทศไทยและชาติไทยก็คงจะมิได้ราบรื่น
ตลอดมาจนถึงบัดนี้

การที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงฟันฝ่าอุปสรรคนานาประการในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อจรรโลงประเทศนั้นเป็นเรื่องที่น่ารู้น่าศึกษา หากจะมีผู้ใดทำการวิจัยเรื่องนี้ โดยเฉพาะแล้วเขียนเป็นหนังสือขึ้นประกอบด้วยหลักฐานอันแน่นอน หนังสือนั้นย่อมจะมีประโยชน์ยิ่งในการศึกษาสังคมศาสตร์และรัฐศาสตร์ นอกจากนั้นยังจะเป็นทั้งตัวอย่างอันดีและเป็นกำลังใจแก่ผู้บริหารราชการแผ่นดินทั้งในปัจจุบันและอนาคต

บทความนี้นอกจากจะมีวัตถุประสงค์ที่จะส่งเสริมพระบารมีสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมหาราชตามควรแก่โอกาสและกาละแล้ว ก็ยังมีวัตถุประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นเรื่องที่น่าวิจัยและศึกษาในประวัติของชาติไทยอีกเรื่องหนึ่งด้วย.

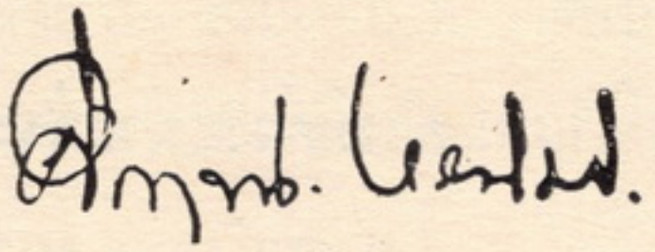

หลักหินในทางก้าวหน้าของศิริราช

บทความนี้คัดจาก สารศิริราช ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ มีนาคม ๒๔๙๓

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง, พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นทรัพย์การพและเทอดทูนยิ่งของชาวไทย, ได้พระราชทานกำเนิดแก่ "โรงศิริราชพยาบาล" ด้วยพระมหากรุณาธิคุณแก่ปวงประชา, และต่อมาก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นในที่แห่งเดียวกันนั้น, ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานนามอันเป็นมงคลยิ่งว่า "โรงเรียนราชแพทยาลัย" พระราชประสงค์ทั้งปวงนี้ลุล่วงไปโดยปลอดโปร่ง และได้เบ่งบานขยายสาขาออกเป็นลำดับจนกลายเป็นโรงพยาบาล และโรงเรียนแพทย์ที่ทันสมัย, ก็ด้วยอาศัยพระอัจฉริยภาพของพระองค์ที่ทรงเลือกใช้ผู้รับสนองพระราชประสงค์อย่างดียิ่งในเบื้องต้น, ประกอบกับการที่มีบุคคลจำนวนหนึ่งซึ่งทรงคุณธรรมสูง, เข้าใจซาบซึ้งถึงความสำคัญของงานรักษาพยาบาลและการอบรมปลูกฝังแพทย์ที่มีความรู้แท้จริง, ได้อุทิศตัว, พร้อมทั้งกำลังความคิด, กำลังทรัพย์, กำลังกาย, และแม้ชีวิต, เพื่องานนั้น ๆ, ด้วยความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณหรือด้วยความยึดมั่นในอุดมคติที่จะบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แห่งเพื่อนมนุษย์, กรณียกิจที่ท่านเหล่านี้ได้บำเพ็ญนั้นมีเพียงส่วนน้อยที่ได้มีการบันทึกไว้แล้วเป็นหลักฐาน(๑), ส่วนใหญ่มักกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ กันแห่งละเล็กละน้อย, และมีส่วนไม่น้อยที่จารึกอยู่แต่ในความทรงจำของท่านผู้บำเพ็ญเองหรือผู้ที่ได้รู้เห็นเท่านั้น, ในโอกาสที่ศิริราชจะมีงานฉลองอายุครบหกสิบปีจึงเป็นการสมควรที่จะรวบรวมเรื่องงานของบุคคลต่าง ๆ ที่สมควรนับเป็นผู้มีพระคุณแก่สถานศึกษาแห่งนี้เป็นพิเศษ, ในฐานที่ได้มีส่วนก่อสร้างความเป็นปึกแผ่นหรือนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง, ตีพิมพ์ไว้เป็นหลักฐานเพื่อเตือนใจและเพื่อเป็นแบบฉบับแก่อนุชนต่อไป.

การรวบรวมที่ได้กระทำนี้มีความจำกัดสองประการ, คือ หนึ่ง, จำกัดในเรื่องหน้ากระดาษ, และสอง, จำกัดในเรื่องข้อความและหลักฐานที่จะสืบได้ ด้วยเหตุนี้เรื่อง

---

(๑) ทูลกระหม่อม ร๊อคกิเฟ็นเล่อร์มูลนิธิและโรงเรียนแพทย์ สารศิริราชปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒

ที่นำลงจึงไม่อาจยืนยันได้ว่าครบถ้วนและการเรียงลำดับก็ถือเอาความสดวกในการรวบ-รวมข้อความและหลักฐานเป็นใหญ่.

เสด็จในกรม

เช่นเดียวกับที่แพทย์รุ่นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๑ ลงมาทุกคนรู้จักดีว่า "ทูนกระ-หม่อม" ของศิริราชคือสมเด็จพระราชบิดาเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์, แพทย์รุ่น ๒๔๖๑ ขึ้นไปนับสิบรุ่นก็รู้ดีว่า "เสด็จในกรม" ของศิริราชคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม-ขุมชัยนาทนเรนทร อดีตผู้บัญชาการโรงเรียนแพทยาลัย, อธิบดีองค์แรกของกรมมหาวิทยาลัย, อธิบดีองค์แรกของกรมสวธารณสุขและผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในบัจจุบัน. เสด็จในกรมพระองค์นี้จะได้ทรงผ่านชาตากรรมอย่างไรมาแล้วก็ตาม, ศิริราชระลึกถึงพระองค์ในฐานที่ได้ทรงปลุกปล้ำบำเพ็ญทุกทางเพื่อวางรูปการศึกษาในโรงเรียนแพทย์และกิจการของศิริราชพยาบาลให้เข้าแบบฉบับแผนบัจจุบัน, เป็นการเตรียมพร้อมที่จะรับการสร้างเสริม ต่อมาจนกลายเป็นโรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาลที่ทันสมัย, ดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้. เพราะงานของพระองค์เป็นงานรากฐาน, รองอยู่เบื้องล่าง, ย่อมเป็นการยากที่ผู้ใดจะมองเห็น. ยิ่งผู้มาทีหลังก็ย่อมได้เห็นแต่เค้าโครงซึ่งครอบอยู่เบื้องบนเท่านั้นเอง, แต่มิใช่ว่าข้อนี้จะลบเลือนความสำคัญของสิ่งที่รองรับอยู่เบื้องล่างนั้นเสียได้. ความจริงนั้นสิ่งอยู่บนยิ่งสูงขึ้นไปเท่าไร, ความดีของรากก็ยิ่งเด่นขึ้นเท่านั้น, เพราะถ้ารากไม่แข็ง, ส่วนบนคงโค่นเสียก่อนที่จะขึ้นไปสูง,

เสด็จในกรม ทรงเล่าเรียนสำเร็จ วิชาว่าด้วยการศึกษาจากมหาวิทยาลัยไฮเด็ลแบร์ก, ประเทศเยอรมันนี, ซึ่งเป็นวิชาที่พระองค์ทรงเลือกเรียนเองภายหลังที่ได้ทรงศึกษาเบื้องต้นอยู่ที่ในประเทศนั้นแล้ว. ปรากฏว่าข้อตกลงพระทัยนี้เป็นที่สบพระ-ราชหฤทัยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นอันมาก, ถึงกับพระราชทานพระราชหัตถเลขาออกไปว่า "พ่อดีใจที่ลูกเลือกเรียนการศึกษา, เพราะเป็นเรื่องสำคัญด้วยว่าเป็นรากฐานของความเจริญ, แต่เป็นงานที่ไม่มีใครมองเห็นและรางวัลตอบแทนใด ๆ ก็คงไม่ใคร่

ได้รับ, ไม่เหมือนงานก่อสร้างหรืองานช่างอื่น ๆ"(๒). เมื่อเสด็จกลับถึงพระนครได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงศึกษาธิการ, และทรงมีหน้าที่เป็นผู้ตรวจการโรงเรียนราชแพทยาลัยอีกด้วย(๓). พระองค์ทรงสนพระทัยในโรงเรียนนี้เป็นอันมาก. ได้ทรงตั้งพระทัยที่จะส่งเสริมให้นักเรียนแพทย์ได้เรียนวิชาสูงขึ้นและทรงพยายามจัดการแก้ไข ระเบียบการในโรงเรียนหลายอย่าง, จนบางครั้งต้องทรงพ้นผ่าอุปสรรคด้วยความเข้มแข็ง. ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการราชแพทยาลัย(๓), เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดของโรงเรียน, อันเป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่เป็นพิเศษไม่เคยมีมาแต่ก่อน, เสด็จในกรม จึงทรงมีสิทธิที่จะจัดการแก้ไขทั้งปวงได้เต็มที่ตามที่ทรงเห็นชอบ, และก็ได้ทรงดำเนินการหลายอย่างซึ่งนับว่าเป็นคุณประโยชน์ใหญ่หลวงสำหรับโรงเรียนแพทย์, ทั้งในทางตรงและทางอ้อม, ปรากฏตามประกาศพระบรมราชโองการเฉลิมพระยศขึ้นเป็นกรมขุน ฯ(๓), โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับพระกรณียกิจในตอนต้น, ดังนี้: "พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยก็ได้ตั้งพระทัยรับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความสามารถ, ได้จัดวางระเบียบแบบแผนการโรงเรียนให้เรียบร้อยเจริญยิ่งขึ้นเป็นเอนกประการ, กล่าวคือได้ทรงแก้ไขและขยายหลักสูตร์การศึกษาวิชาแพทย์, ทั้งจัดระเบียบการสอนวิชาและและการผูกหัดนักเรียนแพทย์ นักเรียนปรุงยา นักเรียนพยาบาล และนักเรียนผดุงครรภ์ให้ดีขึ้น. ส่วนโรงพยาบาลศิริราชซึ่งรวมอยู่ในโรงเรียนราชแพทยาลัยนั้นก็ได้ทรงจัดระเบียบการขึ้นใหม่ให้กิจการดำเนินไปตามแบบโรงพยาบาลตามสมัยนิยม เป็นประโยชน์แก่การสอนวิชาและผูกหัดแพทย์, และการพยาบาลยิ่งขึ้นด้วย"

พระกรณียกิจที่ได้ทรงปฏิบัติในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการราชแพทยาลัยนี้ อาจสรุปเป็นหัวข้อใหญ่ๆได้สามข้อคือ:หนึ่ง,ขยายความรู้ของนักเรียนแพทย์ให้มีมาตรฐานสูงขน, สอง, ปลูกฝังความนิยมในการเรียนแพทย์, และสาม, ขยายกิจการของโรงพยาบาล. เพื่อให้สำเร็จความประสงค์แต่ละข้อนี้เสด็จในกรมได้ทรงใช้วิธี

---

(๒) จากพระดำรัสประทานแก่ผู้แทนสารศิริราชเป็นพิเศษ

(๓) จากหนังสือ "เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย" เล่ม ๒ ราชบัณฑิตยสภา

ปฏิบัติทุกทางที่อาจกระทำได้, โดยมิได้ทรงท้อถอยต่อความเหนื่อยยาก, และได้ทรงอาศัยอิทธิพลส่วนพระองค์ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่และบุคคลอื่น ๆ ซึ่งยังผลอย่างมากในความสำเร็จในเรื่องนั้น ๆ. เพื่อให้ประจักษ์ในความเอาพระทัยใส่ต่อโรงเรียนและโรงพยาบาล, จะได้บรรยาถึงวิธีที่พระองค์ใช้ในการบำเพ็ญกรณีทั้งนั้นโดยสังเขป.

ในการยกมาตรฐานการศึกษาวิชาแพทย์ พระองค์ได้ดำเนินงานตามหลักการศึกษาอย่างครบถ้วน, คือได้ทรงจัดการกับองค์ประกอบทั้งสาม, ซึ่งได้แก่อาจารย์, นักเรียน, และหลักสูตร์. ในด้านอาจารย์เสด็จในกรม ได้ทรงติดต่อขอความช่วยเหลือจากบุคคลต่าง ๆ ที่ทรงเห็นว่ามีความรู้พอแจกจ่ายให้แก่นักเรียนได้, โดยมิได้เลือกเชื้อชาติหรือแม้อาชีพ, สักแต่ว่าทรงทราบว่าใครมีความรู้ที่นักเรียนแพทย์ควรได้รับ, ก็ได้ทรงเชื้อเชิญมาช่วยสอน. ไม่ต้องสงสัยว่าฐานะของพระองค์ในราชตระกูลได้มีส่วนสำคัญในการรวบรวมครูเช่นนั้น. คงจะไม่เป็นการเกินความจริงนักถ้าจะกล่าวว่าในสมัยนั้นโรงเรียนราชแพทยาลัยเป็นที่รวมของผู้ทรงความรู้แทบทุกชาติทุกภาษาและทุกแขนงวิชาวิทยาศาสตร์เท่าที่มีอยู่ในกรุงเทพ ฯ' ศิษย์เก่าท่านหนึ่งบรรยายภาวะของอาจารย์ในตอนนั้นไว้ดังนี้. "หาครูที่สอนได้ยาก. เนื่องจากเวลานั้นพระองค์เจ้ารังสิต (เสด็จในกรม) มาเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนแพทย์พอดี, ได้พยายามหาครูมาช่วยสั่งสอนเพิ่มเติม, ฉะนั้นจึงมีครูต่างประเทศที่มาสอนหลายชาติ, ถ้าจะนับทั้งหมดตั้งแต่ปีที่หนึ่งก็มีครูชาติต่าง ๆ คืออังกฤษ, ฝรั่งเศส, อเมริกัน, เยอรมัน, อิตาเลียน, อินเดียน, แคนาเดียน, เดนมาร์ค, และดูเหมือนมีคนไทยที่เรียนที่ญี่ปุ่นมาทดลองสอนด้วย. นอกจากนี้ก็มีครูไทย.คล้าย ๆ กับสำรวมครูต่างประเทศ, เพราะเวลานั้นกำลังสงครามโลก (ครั้งที่หนึ่ง) ขาดครูที่ดี, และกำลังหัวต่อหัวเลี้ยว[๔]" ศิษย์เก่าอีกท่านหนึ่งยังจำได้ว่า "ประการแรกที่ทรงประกอบกรณียกิจเพื่อให้นักเรียนแพทย์ได้เล่าเรียนสูงขึ้นนั้นคือ ได้ทรงหาครูโดยทางเชื้อเชิญผู้ที่พอจะปลีกเวลามาช่วยสอนได้ในเวลานั้น, ซึ่งได้เคยรับสั่งว่าต้องขอแรงเขามาช่วย, เพราะในสมัยนั้นคนไทยที่สำเร็จวิชาแพทย์จากต่างประเทศและแม้

---

(๔) หลวงไตรกิศยานุการ คัดจากเวชนิสสิตฉบับที่ระลึกฉลองห้าสิบปี พ.ศ. ๒๔๘๒

แพทย์ชาวต่างประเทศเองก็มีอยู่ไม่กี่คนนัก, และทุกท่านมีงานเต็มมือทั้งสิ้น. ผู้ที่รับมาสอนวิชาต่าง ๆ เท่าที่จำได้มีดังนี้. (๑) หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี สอนพฤกษศาสตร์และเคมี. (๒) หม่อมเจ้าถาวรมงคลวงษ์ ไชยยันต์ สอนพยาธิวิทยา, จุลละกายวิภาคศาสตร์และโรคประเทศร้อน. (๓) ร.ต. ชื่น พุทธิแพทย์ (พลตรีพระยาดำรงแพทยาคุณ) สอนศัลยศาสตร์, (๔) ดร. Lucius ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่แยกธาตุที่โรงภาษี, สอนวิชาเคมี. (๕) หมอคาร์ธิว (พระยาอายุรเวทย์วิจักษ์) สอนวิชาตรวจโรค (คลินิคเคิลเมธ็อดส์). ต่อมาเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งแรกมีพวกหมอเยอรมันหลบหนีสัมพันธมิตร์เข้ามาอยู่เมืองไทย. (ตั้งแต่ยังไม่ประกาศสงครามกับประเทศเยอรมนี) หลายคน, จึงทรงติดต่อจ้างให้มาสอนพิเศษคือ ดร. Fitz สอนภาษาละติน, ดร. Wezel สอนศัลยศาสตร์, นาย Muller สอนวาดเขียน. ระหว่างที่ ดร. พีต์ซ์ยังไม่ได้เข้ามา, เสด็จในกรมได้ทรงพระกรุณาสอนภาษาละตินประทานแก่นักเรียนและทรงสอนภาษาเยอรมันประทานแก่ผู้สมัครศึกษาเป็นพิเศษ, นอกจากนั้นในเวลาประชุมนักเรียนประจำสัปดาห์ได้ทรงบรรยายความรู้ทั่วไปแก่นักเรียน, เช่นการศึกษาของนักเรียนในประเทศเยอรมัน, ชีวิตนักเรียนมหาวิทยาลัยเยอรมัน, ความเจริญของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป, และอื่น ๆ[๕]" พระกรณียกิจทั้งนี้เต็มไปด้วยเหตุผลและถูกต้องตามหลักศึกษาศาสตร์เพียงใดจะเห็นได้เด่นชัดถ้าเปรียบเทียบกับการปฏิบัติของบางส่วนในขณะนี้, ซึ่งมีการขยายโรงเรียนทั้ง ๆ ที่กำลังขาดแคลนครูอย่างเหลือเชื่นอยู่แล้ว.

ต่อมาเมื่อประเทศสยามประกาศสงครามเข้าข้างสัมพันธมิตร์, อาจารย์ชาวเยอรมันตกเป็นเชลยและถูกจับไปกักกันไว้ ณ โรงพยาบาลปากคลองหลอด (กรมแพทย์ทหารบกในบัจจุบัน), พวกนักเรียนก็ยังอุตส่าห์พากันไปเรียนต่อกับอาจารย์ในที่กักกันนั้นจนกระทั่งพวกเชลยถูกส่งตัวไปนอกประเทศ[๒]. พฤติการณ์นี้นอกจากแสดงถึงความเคารพและกตัญญู, ยังแสดงด้วยว่าการขาดแคลนครูในสมัยนั้นแม้นักเรียนเองก็สำนึกได้เป็นอย่างดี.

---

(๕) บันทึกความจำของหลวงอายุรกิจโกศล มอบให้แก่สารศิริราช

นอกจากทรงรวบรวมผู้มีความรู้เท่าที่หาได้ในประเทศในขณะนั้น เสด็จในกรมยังได้ทรงติดต่อออกไปยังต่างประเทศเพื่อหาผู้มีความผู้เฉพาะวิชาในชั้นศาสตราจารย์แท้ ๆ, เข้ามาช่วยสอนด้วย, เนื่องด้วยได้ทรงเล็งเห็นแล้วว่าการใช้อาจารย์คนเดียวสอนหลายต่อหลายวิชาซึ่งมิได้เกี่ยวเนื่องกัน, ดังที่กระทำอยู่ในโรงเรียนแพทย์ในขณะนั้นเพราะความจำเป็นก็ดี, การเที่ยวเก็บเอาใครต่อใครที่มิได้มีความผูกพันธ์ในทางจิตต์ใจกับโรงเรียน, แม้เป็นผู้มีความรู้มาช่วยสอนเป็นอาจารย์พิเศษก็ดี, เป็นการไม่ถูกต้องตามหลักวิชาและแบบฉบับของการศึกษาชั้นสูง, จึงเป็นการขออาศัยไปทีเท่านั้น. ทางที่ถูกจำต้องมีอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญเป็นวิชา ๆ ไปให้ครบถ้วน, และผลจะดีเต็มที่ก็ต่อเมื่อได้อาจารย์ที่มีการผูกมัดทำหน้าที่ในโรงเรียนโดยเฉพาะเท่านั้น. ทรงเล่าว่าได้ติดต่อไว้หลายคนและกำลังจะตกลงกันอยู่แล้ว, พอดีเกิดสงครามโลกขึ้น, ที่ไหน ๆ ก็ต้องการอาจารย์วิชาแพทย์มากขึ้น, ทางอเมริกาใต้เขาเลยแย่งเอาไปเสีย, เพราะเขามีเงินมากกว่า(๒). อย่างไรก็ดีในคราวนั้นยังได้อาจารย์เข้ามาหนึ่งคน, คือ ดร. เอ.จี. เอ็ลลิส, ซึ่งต่อมาเป็นศาสตราจารย์พยาธิวิทยา, คณบดีคณะแพทยศาสตร์, และอธิการบดีจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยโดยลำดับ, นับเป็นบุคคลอีกผู้หนึ่งที่ได้มีส่วนก่อสร้างความเจริญให้แก่ศิริราชอย่างสำคัญ, และท่านได้เริ่มความสัมพันธ์กับศิริราชก็ด้วยพระอุตสาหะของเสด็จในกรม พระองค์รู้สึกพอพระทัยเป็นพิเศษที่ได้อาจารย์ทางพยาธิวิทยา, เพราะก่อนหน้านั้นการสอนวิชานี้มิได้เป็นล่ำเป็นสันแต่อย่างใด, ทั้ง ๆ ที่เป็นวิชามูลฐานวิชาหนึ่ง.

นอกจากนี้ก็ได้ทรงส่งเสริมและชักจูงหมอไทยเราเองให้สนใจในการทำงานเฉพาะวิชาเพื่อหาความรู้ความชำนาญให้ลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้น. ในจำนวนนี้มีหลายคนซึ่งต่อมาได้เป็นอาจารย์ชั้นผู้ใหญ่ในศิริราช, อาทิพระยาเวชสิทธิพิลาส, หลวงไตรกิศยานุการ, หลวงกายวิภาคบรรยาย, นายแพทย์เฉลิม พรมมาส เป็นต้น.

ในด้านหลักสูตรการศึกษา เสด็จในกรมได้ทรงเพิ่มเวลาขึ้นจากสี่ปีเป็นห้าปี, แล้วก็หกปีเป็นลำดับ. นอกจากนี้ยังได้ตัดการเรียนที่ไม่จำเป็นหรือเห็นว่าไม่มีประโยชน์

ออกเสีย, เพื่อให้มีเวลาสำหรับการที่จำเป็นมากขึ้น. ในตอนนี้เองการเรียนวิชาหมอไทยโบราณ, ซึ่งมีมาตั้งแต่ตั้งโรงเรียน, จึงได้ยกเลิกอย่างเด็ดขาด. เสด็จในกรมประทานความคิดเห็นในเรื่องนี้ว่าการที่แต่เดิมให้เรียนวิชาแพทย์โบราณด้วยนั้นก็มุ่งหวังกันว่าต่อไปเมื่อแพทย์เหล่านี้ออกไปอยู่ตามต่างจังหวัด, ไม่มียาฝรั่ง, จะได้ดัดแปลงเอาสมุนไพรพื้นเมืองมาใช้รักษาโรคได้. แต่ความจริงคงทำไม่ได้ดังนั้น, เพราะการที่จะดูให้ออกว่าสมุนไพรสิ่งใดเป็นอะไรนั้นเป็นการยากยิ่ง, และความรู้เรื่องยาพื้นเมืองก็มิได้มีหลักฐานการพิสูจน์อย่างใด, เป็นแต่เพียงบอกต่อ ๆ กันมาเท่านั้น (๒). นอกจากนี้ปรากฏว่าในระหว่างที่เรียนกับอาจารย์ที่เป็นแพทย์แผนโบราณนั้นบรรดาศิษย์ที่ได้รับการอบรมมาให้คิดไตร่ตรองตามหลักวิทยาศาสตร์มักแสดงความเห็นคัดค้านหรือซักถามอาจารย์อย่างที่ชวนให้เกิดโมโหโทโษบ่อย ๆ, ทำให้การเรียนไม่เกิดประโยชน์จริงจังเลย(๔,๖). ส่วนที่เพิ่มขึ้นนั้นโดยมากเป็นการขยายงานปฏิบัติให้มีปริมาณ และกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิม, โดยฉเพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับกายวิภาคศาสตร์และพยาธิวิทยา, นอกจากนี้ได้ทรงหาอาจารย์มาสอนวิชาวิทยาศาสตร์เบื้องต้น, ซึ่งตรงกับหลักสูตรเตรียมแพทย์ในสมัยนี้, ให้นักเรียนได้เรียนกันอย่างรู้จริงเห็นจริงมากขึ้นกว่าเดิม, เป็นการสร้างรากฐานให้มั่นคงยิ่งขึ้น. อนึ่งเพื่อแก้ไขความก้าวก่ายในการสอนและการปฏิบัติได้ทรงจัดวางระเบียบแยกกิจการของโรงเรียนและโรงพยาบาลออกเป็นแผนกวิชาต่าง ๆ, เช่น แผนกอายุรศาสตร์ ศัลยศาสตร์, และสูติศาสตร์, แบบเดียวกับที่ใช้อยู่ในเวลานี้

เสด็จในกรม ทรงทราบดีว่าไม่มีประโยชน์อันใดที่จะเขียนหลักสูตร์ไว้สูงส่งและงดงาม, ถ้าหากนักเรียนไม่มีพื้นความรู้พอที่จะเรียนได้ตามนั้น. ดังนั้นจึงได้ทรงเริ่มงานหลายทางเพื่อให้ได้นักเรียนที่ดี, นับตั้งแต่เพาะปลูกความนิยมในการเรียนแพทย์จนกระทั่งเพิ่มการสอนวิชาเบื้องต้นให้แก่นักเรียน. วิธีเรียกร้องความนิยมได้แก่การขยายหลักสูตร์ให้สูงขึ้น, การเพิ่มเงินเดือนขั้นต้นสำหรับแพทย์, การทำชื่อเสียงให้โรงเรียนเช่นโดยการกีฬา, และการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดตั้งกรม

---

(๖) หลวงบริบาลเวชกิจ ในเวชนิสสิตฉบับที่ระลึกงานฉลองห้าสิบปี พ.ศ. ๒๔๘๒

นักเรียนแพทย์เสือป่าหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๗[๒]. ซึ่งเป็นที่สบพระราชหฤทัยเป็นอันมากและเป็นเหตุชักนำให้นักเรียนแพทย์ได้เข้าใกล้ชิดพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้านายต่าง ๆ, เป็นการเชิดหน้าชูตาเป็นอันมาก.

การวัดความเจริญในการศึกษา, ซึ่งเกิดเป็นผลงานของผู้หนึ่งผู้ใด, ย่อมวัดได้โดยยาก. สำหรับพระกรณียกิจของเสด็จในกรม ก็เช่นกัน. แต่บังเอิญมีเหตุการณ์ตามมา, ซึ่งอาจอาศัยเป็นเครื่องแสดงผลดีของพระอุสาหะทั้งนั้นได้บ้าง. เหตุการณ์นี้คือการร่วมมือกับร็อคคิเฟ็ลเล่อร์มูลนิธิ, และการอุทิศพระองค์ของทูลกระหม่อม ฯ (สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์) แก่ศิริราช, ซึ่งได้เคยมีการบรรยายไว้แล้วอย่างละเอียด[๑]. ความจริงข้อหนึ่งที่ยังไม่ทราบกันโดยแพร่หลายก็คือเสด็จในกรมเองเป็นผู้เริ่มต้นให้จัดการติดต่อขอความร่วมมือจากมูลนิธิที่กล่าวนามแล้ว. อันเป็นเรื่องติดต่อกับพระประสงค์ที่จะหาอาจารย์ชั้นสูง ๆ มาสอนในโรงเรียน. เมื่อผู้แทนของมูลนิธิเข้ามาเยี่ยมโรงเรียนของเราเป็นทางการ, เขาก็ได้เห็นว่าโรงเรียนยังอยู่ในฐานะ "ที่ไม่น่าพึงพอใจอย่างยิ่ง," เมื่อเทียบกับโรงเรียนแพทย์ในประเทศตวันตก, แต่เขาก็ได้รับความตรึงใจว่าภาวะทั่วไปของโรงเรียนก็ดี, ภาวะของนักเรียนแพทย์ก็ดี, มีหวังที่จะส่งเสริมให้เจริญขึ้นถึงขีดที่สมควร, และความร่วมมือที่ทางเราต้องการอย่างยิ่งนั้นก็ได้ตามติดมา. ความสำเร็จในเรื่องนี้จำต้องถวายส่วนใหญ่เป็นผลของพระอุสาหะวิริยะของเสด็จในกรม ในระหว่างที่ทรงเป็นผู้บัญชาการราชแพทยาลัยอยู่นั้น.

ความจริงอีกข้อหนึ่งที่ยังไม่ทราบกันแพร่หลายก็คือต้นเหตุที่ชักจูงทูลกระหม่อมฯ ให้หันมาใส่พระทัยกับการแพทย์และโรงเรียนแพทย์. เสด็จในกรม ทรงเล่าประทาน[๒]. ว่าในชั้นเดิมนั้นทูลกระหม่อม ฯ, ซึ่งทรงเรียนวิชาทหารเรือสำเร็จมาจากประเทศเยอรมนี, มีพระประสงค์เพียงจะศึกษาเพิ่มเติมในเรื่องวิชาอาหาร, เพื่อนำไปใช้ใน

ราชการทหารเรือ, แต่ครั้นเมื่อเสด็จในกรมได้ทรงเล่ากิจการและภาวะของโรงเรียนราชแพทยาลัยถวาย, ทูลกระหม่อม ฯ ทรงเห็นพ้องด้วยว่ามีช่องทางที่จะทรงกระทำประโยชน์ใหญ่ยิ่งให้แก่ประเทศชาติในด้านนี้, จึงได้ตัดสินพระทัยเสด็จไปเข้าโรงเรียนแพทย์ที่อเมริกาและทรงรับหน้าที่ติดต่อกับร็อคคิเฟลเล่อร์มูลนิธิ, ซึ่งเป็นการเปิดฉากความคลี่คลายสู่ความเจริญอย่างใหญ่หลวงของโรงเรียนแพทย์, และเป็นมูลเหตุของการเชื่อมโยงพระนามของทูลกระหม่อม ฯ กับศิริราชอย่างที่จะแยกมิได้.

ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ โปรดเกล้า ฯ ให้รวมโรงเรียนราชแพทยาลัยกับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ เข้าด้วยกัน เพื่อสถาปนาเป็นจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เสด็จในกรม รับราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยเพื่อทรงวางระเบียบปกครองและจัดหลักสูตรการสอนให้เป็นหลักฐาน(๓). ในตอนนี้สมควรบันทึกไว้ว่าพระองค์ได้ทรงดำริห์ที่จะย้ายโรงเรียนแพทย์ไปอยู่ที่สระปทุมและอาศัยใช้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นที่ผึกหัด, โดยที่มีความสดวกหลายประการ. แต่เป็นเคราะห์ร้ายที่ทางสภากาชาดมีความขัดข้อง, เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นจะต้องรับคนไข้อนาถาเป็นส่วนใหญ่, ซึ่งจะตัดทอนรายได้ของโรงพยาบาลลงมาก. พระดำริห์นั้นจึงไม่บรรลุผล(๒).

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เสด็จในกรม เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข, จึงเป็นอันขาดการติดต่อโดยตรงกับโรงเรียนแพทย์. อย่างไรก็ดีในน้ำพระทัยยังทรงเอ็นดูและห่วงใยศิริราชอยู่เสมอ. ทรงเล่าว่าเมื่อศาสตราจารย์เอ็ลลิสเข้ามาสอนเป็นครั้งที่สอง, โดยการร่วมมือของร็อคคิเฟลเล่อร์มูลนิธิ, เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖, ได้ทราบว่าพระองค์ย้ายไปเสียแล้วก็ได้รีบไปเฝ้าและตีโพยตีพายว่า "ถ้าขาดพระองค์เจ้ารังสิตเสียแล้วจะทำอะไรได้", ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงตอบด้วยน้ำพระทัยแท้จริงว่าพระองค์ยังหาได้ลืมและทอดทิ้งศิริราชไม่, ยังคงถือว่าเป็นลูกคนหนึ่งอยู่เสมอ. ข้อน้

สนับสนุนโดยบันทึกของศิษย์เก่าผู้หนึ่ง(๕). ซึ่งเขียนไว้ว่า : "เสด็จในกรม มีพระทัยรักโรงเรียนแพทย์, นักเรียนแพทย์ และแพทย์อย่างแท้จริง. พวกแพทย์ที่เคยทรงสอนมา, แม้จากไปตั้งยี่สิบกว่าปี, เมื่อทรงพบปะจะรับสั่งเรียกชื่อเดิมถูกทุกคนไม่ทรงลืมเลย." แม้ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขก็ได้ทรงสนับสนุนโรงเรียนแพทย์ทางอ้อมโดยการส่งเสริมฐานะของแพทย์ซึ่งสำเร็จออกไปจากศิริราช. โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ทรงต่อสู้เพื่อให้ชาวต่างประเทศยอมรับนับถือความสามารถของแพทย์ไทยที่เล่าเรียนในโรงเรียนของเราเอง, มีการยอมให้ใช้แพทย์ไทยตามด่านกักโรคและตามชายแดนเป็นต้น, ซึ่งแต่เดิมจำต้องใช้หมอฝรั่ง. ทรงพอพระทัยอยู่จนบัดนี้ว่าแพทย์ที่สำเร็จจากศิริราชแม้ในสมัยตั้งต้น, หลายคนเอาชนะฝรั่งได้ทั้งในด้านความสามารถและในด้านมีระเบียบแบบแผนอันดี, แม้ชาวต่างประเทศก็ยังชมเชย.

ในระหว่างที่เสด็จในกรม ทรงเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย, พระองค์ได้ทรงใส่พระทัยอย่างดียิ่งต่อกิจการของโรงเรียน, โรงพยาบาลและความเป็นอยู่ของนักเรียนแพทย์. แม้ว่ามิได้เป็นแพทย์ก็ได้สนพระทัยดูการผ่าตัดและการตรวจศพ, ชำแหละศพอยู่เสมอ ๆ จนทรงเคยชินและไม่รังเกียจ, และรู้สึกพระองค์คล้ายแพทย์ผู้หนึ่งเหมือนกัน. ได้เสด็จไปทรงฟังการสอนของอาจารย์ในห้องเรียน, และตรวจดูทุกข์สุขและความเป็นอยู่ของนักเรียนแพทย์โดยใกล้ชิดอยู่เสมอ. ไม่แต่ในเวลาราชการเท่านั้น, แม้แต่ในเวลาเย็นเมื่อเลิกเรียนแล้วมักเสด็จมาโรงเรียนแพทย์พร้อมกับหม่อม, และเสด็จไปทั่วบริเวณโรงเรียน, ทอดพระเนตร์นักเรียนเล่นกีฬาและพักผ่อนหย่อนใจ ทรงตรวจละเอียดจนกระทั่งถึงห้องนอนนักเรียนเกือบทุกห้อง.(๕)

ด้วยพระกรณียกิจที่ได้บรรยายมานี้จึงเป็นการสมควรที่ศิริราชจะระลึกถึงเสด็จในกรมพระองค์นี้ด้วยความสำนึกในพระคุณที่ได้ทรงใช้พระอุสาหะเพื่อวางรากฐานไว้สำหรับการสร้างเสริมต่อมาในภายหลังให้โรงเรียนนี้สามารถก้าวสูงขึ้นถึงขั้นปัจจุบันนี้ได้, ซึ่งงานก่อสร้างในตอนหลังนี้แม้พระองค์มิได้ทรงกระทำเองแต่ก็ได้ทรงมีส่วนอยู่

อย่างไม่น้อย, ทั้งในทางตรงและทางอ้อม. นอกจากนี้ศิริราชยังเป็นหนี้พระคุณของพระองค์ท่านอีกใหญ่หลวงในการที่ได้ทรงใช้อิทธิพลส่วนพระองค์ชักนำทูลกระหม่อม ฯ ให้มาโปรด. เป็นการเหมาะสมยิ่งแล้วที่จะกล่าวว่าศิริราชใหม่นี้เป็นความสำเร็จของทูลกระหม่อม ฯ, แต่ก็ไม่ควรจะลืมด้วยว่าทูลกระหม่อม ฯ เป็นความสำเร็จของเสด็จในกรม

ขอเดชะ

(นายแพทย์อวย เกตุสิงห์)

รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

เนื่องในโอกาสวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ได้เวียนมาบรรจบครบรอบอีกวาระหนึ่ง เราชาวจุฬา ฯ ได้ถือโอกาสนี้รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ ของล้นเกล้า ฯ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสถาปนาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ตามพระราชดำริของสมเด็จพระราชบิดา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกเราชาวจุฬา ฯ ยังรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณของล้นเกล้าอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย หากจะมีวิถีทางอันใดที่จะนำความรู้สึกของชาวจุฬา ฯ ให้พระองค์ผู้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัยอันเป็นที่รักและเทอดทูนยิ่งของเราได้ทรงทราบ ฯ ว่าพระมหากรุณาธิคุณของล้นเกล้า ฯ ได้ยังประโยชน์อันมหาศาลให้แก่ประเทศชาติและพสกนิกรของพระองค์ ความรู้และความสามารถตลอดจนชีวิตและจิตใจที่เราชาวจุฬา ฯ ได้รับจากสถาบันแห่งนี้ ได้นำไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ทำความเจริญก้าวหน้าแก่ประเทศเป็นลำดับมา และจะดำเนินไปโดยไม่มีวันสุดสิ้น ผู้เขียนใคร่จะขอนำบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ มาประมวลให้ทุกคนได้ทราบเพื่อเป็นการรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณอีกวาระหนึ่ง

จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยนี้ สืบเนื่องมาจากโรงเรียนมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวัง โรงเรียนมหาดเล็กนี้มีหน้าที่ผึกหัดบุคคลไว้วางพระราชหฤทัยไว้ทำงานใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการผึกหัดให้รู้ระเบียบการแผนประเพณีของราชการ เมื่อทรงใช้สอยผู้ใดอย่างย่อมทรงทราบอัธยาศัยไว้วางพระราชหฤทัยแต่งตั้งออกไปรับราชการตามหน้าที่อันสมควร อันเป็นประเพณีมีมาแต่โบราณ โรงเรียนนี้ได้เจริญมาเป็นลำดับ วิชาที่เรียนมาก็มีการผึกหัดในหน้าที่มหาดเล็ก วิชาการปกครอง เมื่อเรียนภาควิชาการเสร็จแล้ว ก็ต้องออกไปผึกภาคปฏิบัติในกรมตำรวจ

---

* จากหนังสือ ชุมนุมจุฬา ฯ ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ ของสมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.

ให้รู้จักหน้าที่ปราบปรามโจรผู้ร้าย เมื่อเข้ารับราชกาลก็เป็นมหาดเล็กรายงาน แล้วเลื่อนขั้นขึ้นเป็นนายอำเภอ และผู้ว่าราชการจังหวัดตามแต่ความชอบที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการ

เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่ากิจการของโรงเรียนนี้เจริญขึ้น และชื่อโรงเรียนว่า "มหาดเล็ก" นั้นดูไม่ตรงหน้าที่ของนักเรียน จึงทรงเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ตั้งขึ้นที่ตำบลวังใหม่ ซึ่งเป็นวังของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งบัดนี้ได้แปลงรูปเป็นกรีฑาสถานแห่งชาติไปแล้วนั้น กับได้พระราชทานเงินซึ่งราษฎรเรี่ยไรกันสร้างพระบรมรูปทรงม้า อันเป็นบรมราชานุสาวรีย์ ถวายแด่พระบรมชนกนารถแลเหลืออยู่รวมทั้งดอกเบี้ยเป็นเงิน ๙๘๒,๖๗๒ บาท ๔๗ สตางค์ เป็นทุนสำหรับการปลูกสร้างต่อไป และจะได้จัดตั้งเป็นมหาวิทยาลัยขึ้นในภายภาคหน้า กับยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินพระคลังข้างที่กำหนดเป็นเขตของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนี้ไว้ถึง ๑,๓๐๙ ไร่ ที่ดินนี้มีอาณาบริเวณ ทางทิศเหนือจดถนนสระประทุม (พระราม ๑) ทิศตะวันออกจดถนนสนามม้า ทิศใต้จดถนนหัวลำโพง (พระราม ๕) ทิศตะวันตกจดคลองสวนหลวง (ถนนพระราม ๖)

ตามโบราณราชประเพณีนั้น พระมหากษัตริย์องค์ใดเสด็จขึ้นทรงราชย์ มักจะต้องสร้างวัดไว้เป็นประจำรัชกาล แต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นทรงมีพระดำริว่า วัดวาอารามในขณะนั้นก็มีอยู่มากแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องสร้างขึ้นอีก จึงได้เปลี่ยนมาเป็นสร้างสถานศึกษาแทน จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้าง ให้เริ่มสร้างตึกเป็นรากฐานของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยขึ้นทางด้านถนนสนามม้า ตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๕๗ และได้กำหนดวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๘ เวลา ๑๖ นาฬิกา ๗ นาทีในวันนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงวางศิลาพระฤกษ์ในท่ามกลางพิธีสงฆ์และพราหมณ์ ดังมีพระกระแสพระบรมราชโองการต่อไปนี้.

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ
บรรจุศิลาพระฤกษ์ โรงเรียนข้าราชการพลเรือน
ของพระบาทสมเด็จพระจลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนากาล เป็นอดีตภาค ๒๔๕๘ พรรษา กาลบัตยุบัน จันทรโคจร ศศิสัม พัตศร มิศสิรมาษ กาลบักษ์ เตรสีดิถี จันทรวาร สุริยคติกาล มกราคมมาศ ตติยสุรทิน โดยกาลนิยม

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธเอกอรรคมหาบุรุณบรมราชาธิราช พนิตประชานารถมหาสมมตวงษ์ อติศัยพงษ์วิมลรัตน์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันต บรมมหาจักพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาตสังสุทธเคราหนี จักรีบรมนาถ จุฬาลงกรณราช วรางกูร บรมมกุฎนเรนทร์ สูรสันตติวงศ์วิสิฐสุสาธิตบุรพาธิการ อดุลยกฤษฎาภินิหาร อดิเรกบุญฤทธิ์ ธัญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตตมางคปะนต บาทบงกช ยุคล ประสิทธิสรรพศุภผลอุดมบรมสุขุมาลย์ ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณอดุลย พิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บุริมศักดิ์สมยาเทพทวาราวดี ศรีมหาบุรุษสุตสมบัติ เสนางคนิกรรัตนอัศวโกศล ประพนธปรีชามัทวสมาจาร บริบูรณ์คุณสารสยมาทินคร วรุตเมก ราชดิลกมหาปริวารนายก อนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษศิรินทร บรมชนกาดิศร สมมต ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตรราดิฉัตร ศิริรัตโนป ลักษณมหาบรมราชาภิเสกาภิสิต สรรพทศทิศวิชิตไชย สกมลไหศวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหาราชาธิราชวโรดม บรมนารถ ชาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรรัตน-สรณารักษ์ อดุลยศักดิ์อรรคนเรศรามาธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤทัย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหารักฎาธิเบนทร์ ปรเมนทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร์ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติราชาภิเศกสืบสันตติวงศ์ เป็น

พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๖ ในมหาจักรีบรมราชวงศ์ ซึ่งประดิษฐานและดำรงกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์มหินทรยุธยา มหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อันเป็นบรมราชธานีใหญ่ในประเทศสยามทั้งฝ่ายเหนือและใต้ และมลาวประเทศ ทรงพระอนสรคำนึงถึงโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้าได้ทรงสถาปนาขึ้นไว้ เพื่อเป็นที่ผึกหัดนักเรียนมหาดเล็กในวิชารัฐประศาสน์ สำหรับออกรับราชการสนองพระเดชพระคุณในกระทรวงมหาดไทยเป็นอาทิ ว่าถึงเวลาแล้วที่จะขยายการโรงเรียนให้กว้างขวางออกไป สำหรับผึกหัดมหาดเล็กให้เข้ารับราชการได้ทุกกระทรวง การจัดการโรงเรียนให้เป็นแผนกวิทยาต่าง ๆ เช่น รับประศาสน์ กฎหมาย การต่างประเทศ การเกษตร์ การช่าง การแพทย์ การครูเป็นต้น เพื่อจะได้เป็นมหาวิทยาลัยสง่าแก่พระนครต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาโรงเรียนมหาดเล็กขึ้นเป็นโรงเรียนชั้นอุดมศึกษาพระราชทานนามว่า โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เฉลิมพระบรมนามาภิธัยในสมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้า เป็นการสนองพระเดชพระคุณให้สมพระบรมราชประสงค์ดังที่ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้แล้วพระราชทานเงินซึ่งราษฎรเรี่ยไรกันสร้างพระบรมรูปทรงม้าเป็นอนุสาวรีย์ถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกนารถ พระบิยมหาราชของประชาราษฎร์พระองค์นั้น ซึ่งยังมีเหลืออยู่นับรวมทั้งดอกเบี้ยถึงเวลานี้ เป็นเงิน ๙๙๒,๖๗๒ บาท ๔๗ สตางค์ สำหรับเป็นทุนปลูกสร้างมหาวิทยาลัยต่อไป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กำหนดที่ดินพระคลังข้างที่ไว้เป็นเขตโรงเรียน ทิศเหนือจดถนนสระประทุม ทิศใต้จดถนนหัวลำโพง ทิศตะวันออกจดถนนสนามม้า ทิศตะวันตกจดคลองสวนหลวง สิริรวมเป็นเนื้อที่ ๑,๓๐๙ ไร่ การปลูกสร้างมหาวิทยาลัยโดยพระบรมราชประสงค์ได้เริ่มแล้วแต่ ณ วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ บัดนี้การได้เป็นรูปขึ้นแล้ว สมควรจะทรงวางศิลาพระฤกษ์ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานจัดเตรียมการพระราชพิธีไว้พร้อมสรรพ

ครั้นวันที่ ๓ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๘ เวลาบ่าย ๔ โมง ๗ นาที ได้ปฐมฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงวางศิลาพระฤกษ์ในท่ามกลางพิธีสงฆ์และพราหมณ์

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จาฤกกระแสพระบรมราชโองการนี้ บรรจุไว้ในศิลาพระฤกษ์ พร้อมด้วยถ่ายรูปโรงเรียนและแผนที่อาณาเขตโรงเรียน เมื่อวันที่ ๓ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๙ เป็นวันที่ ๑๘๙๐ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ในวันที่ ๓ มกราคม ก่อนถึงเวลาทรงวางศิลาพระฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระ-มงกุฎเกล้า ฯ ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ผู้ที่มาในพระราชพิธีนั้น

วันนี้เรายินดีเป็นที่ได้รับอัญเชิญให้มาวางศิลาฤกษ์สำหรับมหาวิทยาลัยนี้ เพราะเป็นกิจอันหนึ่งซึ่งเราปรารถนาอยู่นานแล้ว ที่จะยังการให้เป็นผลสำเร็จตามความพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงพระราชปรารถนามานานแล้ว ในเรื่องที่จะให้มีมหาวิทยาลัยขึ้นสำหรับเป็นสถานอุดมศึกษาของชาวสยาม แต่ในรัชชสมัยของพระองค์ยังมีเหตุติดขัด ซึ่งการยังจะดำเนินไปไม่ได้ตลอดปลอดโปร่ง ตัวเราเป็นรัชชทายาทจึงรู้สึกเป็นหน้าที่อันหนึ่งที่จะต้องทำการนั้นให้สำเร็จตามพระราชประสงค์ โดยรู้ว่าเมื่อได้ทำสำเร็จแล้วจะเป็นเครื่องเพิ่มพูนพระเกียรติยศ เป็นราชานุสสาวรีย์ เป็นที่คำนึงถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิยมหาราชของชาติไทยเรา เป็นการสมควรยิ่งนักที่จะสร้างพระราชานุสสาวรีย์อันใหญ่และถาวรเช่นนี้ ทั้งจะได้เป็นเครื่องที่จะทำให้บังเกิดประโยชน์แก่ชาติไทยไม่มีเวลาเสื่อมสูญด้วย เรามีความยินดีที่ได้เห็นการดำเนินล่วงมาได้มากแล้ว ในบัดนี้เราได้วางศิลาฤกษ์ด้วยความหวังที่แลเห็นความดีงามในอนาคตกาลแห่งมหาวิทยาลัยนี้ ส่วนการที่ดำเนินไปได้จนเป็นรูปถึงเพียงนี้แล้ว ก็ต้องอาศัยความอุตสาหะของกรรมการผู้ได้รับมอบเป็นหน้าที่เป็นผู้อำนวยการ ประกอบกับความอุตสาหะแห่งบรรดาผู้ที่มีหน้าที่เป็นครูอาจารย์สั่งสอนในโรงเรียนนี้ ของกรรมการที่ได้รับมอบหน้าที่ไปจากเราให้เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน จงได้รับความขอบใจของเราแล้วและขอให้แสดงความขอบใจของเรานี้แก่ครูอาจารย์ทั้งหลาย ที่พยายามทำการตามหน้าที่อย่างสามารถด้วย ขอจงมีความเจริญสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลทั่วกัน ความมุ่งหมายและกิจการซึ่งต่างก็ตั้งหน้าพยายาม เพื่อจะให้เป็นความดีความงามแก่มหาวิทยาลัยในเบื้องหน้านั้น ก็ขอให้ได้เป็นผลสำเร็จสมปรารถนาโดยเร็ว เทอญ ฯ.

โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีคณะกรรมการคณะหนึ่ง เป็นผู้ดำเนินการ ดังมีรายพระนามดังต่อไปนี้

สภานายก สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานาถ
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
เจ้าพระยาอภัยราชา
พระยาไพศาลศิลปศาสตร์
พระยาศรีวรวงศ์ เป็นกรรมการและพระยาศรีวรวงศ์ เป็นผู้บัญชาการ

วิชาที่สอนในโรงเรียนนี้ เป็นวิชาชั้นอุดมศึกษากำหนดว่าจะสอนวิชาถึง ๙ แผนก คือ

๑. การครู (นิสิตแต่งเครื่องยศใช้สีเหลือง)
๒. การแพทย์ (นิสิตแต่งเครื่องยศใช้สีเขียวแก่)
๓. กฎหมาย (นิสิตแต่งเครื่องยศใช้สีขาว)
๔. การปกครอง (นิสิตแต่งเครื่องยศใช้สีดำ)
๕. การทูต (นิสิตแต่งเครื่องยศใช้สีกรมท่า)
๖. การค้าขาย (นิสิตแต่งเครื่องยศใช้สีฟ้า)
๗. การเพาะปลูก (นิสิตแต่งเครื่องยศใช้สีเขียวอ่อน)
๘. การช่างกล (นิสิตแต่งเครื่องยศใช้สีเลือดหมู)

การเปิดสอนในชั้นต้นนั้น ได้เปิดสอนเฉพาะวิชาการปกครอง วิชากฎหมาย วิชาแพทย์และวิชาครู โดยโอนโรงเรียนต่างๆ คือ โรงเรียนการปกครอง โรงเรียนกฎหมายในกระทรวงยุติธรรม โรงเรียนราชแพทย์และโรงเรียนผึกหัดอาจารย์เข้าไว้ด้วยกันก่อน ส่วนประเภทนักเรียนนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ผู้สอบมัธยมบริบูรณ์ (ม. ๘) เข้าเรียนเพื่อเป็นบัณฑิต เรียกว่า "นิสิต" ผู้สอบมัธยม ๖ เข้าเรียนเพื่อรับประกาศนียบัตรเรียก "ศิษย์"

ในเบื้องต้นนั้นสถานศึกษาต่าง ๆ ของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนยังแยกกันอยู่ต่อเมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงได้ย้ายมาตั้งรวมกันที่หอวัง ซึ่งเป็นโรงเรียนยันตรศึกษา เรียนวิชาช่างกลมาแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ และโรงเรียนผึกหัดอาจารย์ อันเป็นรากฐานของคณะอักษรศาสตร์และครุศาสตร์ ก็ได้ย้ายจากบ้านสมเด็จเจ้าพระยามารวมอยู่ด้วย

ครั้นต่อมาในวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ จึงมีประกาศพระบรมราชโองการประดิษฐาน โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย และโอนไปขึ้นอยู่ในสังกัดกระทรวงธรรมการ ตามประกาศพระบรมราชโองการต่อไปนี้.—

ประกาศพระบรมราชโองการ
ประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือน
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ขึ้นเป็น จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงพระราชดำริห์ให้จัดตั้งขึ้น และได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินที่เหลือจากการเรี่ยไรสร้างอนุสสาวรีย์บิยมหาราช เป็นเงินทุนโรงเรียน โดยมีพระราชประสงค์จะจัดให้เป็นสำนักเรียนของผู้ที่จะรับราชการในทางพลเรือนนั้นการงานของโรงเรียนนี้ได้ดำเนินมาโดยลำดับ ได้มีนักเรียนจากโรงเรียนนี้ออกรับราชการเป็นอันมากแล้ว

บัดนี้ ทรงพระราชดำริห์เห็นสมควรจะขยายการศึกษาในโรงเรียนนี้ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น คือ ไม่เฉพาะสำหรับผู้เรียนเข้ารับราชการเท่านั้น ผู้ใดมีความประสงค์จะศึกษาวิชาชั้นสูงก็ให้เล่าเรียนในโรงเรียนนี้ได้ทั่วกัน เหตุฉะนั้นควรประดิษฐานขึ้นเป็นขั้นมหาวิทยาลัยให้เหมาะแก่ความต้องการแห่งสมัยเสียทีเดียว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นมหาวิทยาลัย พระราชทานนามว่า "จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย" เพื่อเป็นอนุสสาวรีย์สมพระเกียรติแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตราบเท่าทุกวันนี้ และมหาวิทยาลัยนี้ให้ขึ้นอยู่ในกระทรวงธรรมการ ให้เสนาบดีกระทรวงนั้น ซึ่งมีหน้าที่ดูแลการศึกษาทั่วไปอยู่แล้วเป็นผู้รับผิดชอบแต่บัดนี้ไป ส่วนกรรมการจัดโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เป็นกรรมการที่ปรึกษาจุฬาลงกรณ-มหาวิทยาลัยนี้

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๖ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๙ เป็นวันที่ ๒๓๒๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

หลังจากที่ได้ประกาศตั้งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยขึ้นแล้ว ในวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ กระทรวงธรรมการได้ประกาศรวมโรงเรียนราชแพทยาลัยของกระทรวงธรรมการเข้าเป็นแผนกหนึ่งของมหาวิทยาลัยด้วย ทั้งได้จัดตั้งกรมมหาวิทยาลัยเป็นกรมใหญ่ ขึ้นต่อกระทรวงธรรมการ มีตำแหน่งหัวหน้าเทียบชั้นอธิบดี อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยคนแรกคือพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร ครั้งดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย และผู้บัญชาการจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยคนแรก คือ พระยาอนุกิจวิธูร เจ้ากรมวิสามัญศึกษาในกระทรวงธรรมการ

เมื่อได้ย้ายโรงเรียนข้าราชการพลเรือนมาตั้งที่หอวังแล้ว ได้มีการสอนวิชาต่าง ๆ ๓ แผนก ด้วยกันคือ แผนกข้าราชการพลเรือน (จากโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเดิม) แผนกยันตรศึกษา (อยู่ที่หอวัง) และแผนกครุศึกษา (จากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้านสมเด็จเจ้าพระยา) ครั้นเมื่อประกาศตั้งเป็นจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๔๖๐ แล้วจึงได้จัดแบ่งวิชาที่สอนออกเป็น ๔ คณะ คือ

(๑) คณะแพทยศาสตร์ (จากโรงเรียนราชแพทยาลัย) แบ่งออกเป็น ๒ แผนก
   ก. แผนกโอสถศาสตร์ และศัลยศาสตร์
   ข. แผนกปรุงยา

(๒) คณะรัฐประศาสนศาสตร์ แบ่งออกเป็น ๒ แผนก
   ก. แผนกกฎหมาย และการเมือง
   ข. แผนกธนการ พณิชยการ และเศรษฐวิทยา

(๓) คณะวิศวกรรมศาสตร์
   ก. แผนกนวกรรม
   ข. แผนกยันตรกรรม
   ค. แผนกช่างไฟฟ้า

(๔) คณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ แบ่งออกเป็น ๒ แผนก

ก. แผนกอักษรศาสตร์

ข. แผนกวิทยาศาสตร์

จำนวนนักเรียนใน พ.ศ. ๒๔๖๐ มี ๓๘๐ คน แยกเป็นคณะดังนี้ แพทยศาสตร์ ๑๓๓ คน รัฐประศาสนศาสตร์ ๙๕ คน วิศวกรรมศาสตร์ ๖๒ คน แผนกครุศึกษา ๙๐ คน แผนกครุศึกษานี้ต่อมาในวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้แยกการผึกหัดครูกลับไปขึ้นกระทรวงธรรมการ ในหน้าที่กรมศึกษาธิการ

การรับนักเรียนเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยครั้งนั้น ยังไม่สามารถหานักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๘ เข้าเรียนได้ จึงต้องรับนักเรียนชั้นสูงเพียงชั้นมัธยมปีที่ ๖ ศึกษาเพื่อรับประกาศนียบัตรชั้นสูงไปพลางก่อน.

บำรุงสุข สีหอำไพ.

(นายบำรุงสุข สีหอำไพ)

สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร กับ โรงเรียนแพทย์ และ การสาธารณสุข

(บทเรียงความของนายสุพัฒน์ วาณิชยากรกุล นักศึกษาแพทย์ปีที่ ๓ ซึ่งส่งเข้าประกวดและได้รับรางวัลเยี่ยม ของคณะแพทยศาสตร์ และ ศิริราชพยาบาล ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๙)

สภาษิตฝรั่งโบราณบทหนึ่งกล่าวว่า "Mens sana in corpore sano" แปลความอย่างกว้าง ๆ ว่า จิตใจ ความคิด ความเห็น และสติปัญญาที่ดีย่อมอยู่ในร่างกายอันปกติปราศจากโรค คือผู้ที่มีร่างกายปราศจากโรคย่อมมีสติปัญญาความคิดสุภาพถูกต้อง ผู้ที่มีโรคเบียดเบียฬมีความเจ็บปวดอยู่เสมอ ถึงจะมีสติปัญญาดีมาแต่กำเนิด ก็มักจะคิดผิดเขวไปได้ มีกิเลสมาครอบงำ อาจทำให้ประพฤติผิดไป แต่จะเปรียบเทียบกันว่า ความสุขใจอยู่ในร่างกายอันปกติปราศจากโรคก็ไม่มีผิด แสดงว่าคนโบราณได้เห็นกันมานานแล้วว่า ความสุขกายเป็นของสำคัญยิ่ง เป็นสิ่งที่ควรบำรุงที่สุดและยิ่งกว่าสิ่งอื่น ๆ เพราะเป็นเครื่องนำมาซึ่งความสุขในด้านอื่น ๆ ทงปวง

เมื่อบุคคลแต่ละคนรวมกันอยู่เป็นบ้านเมืองและประเทศ สิ่งที่ประเทศชาติต้องการก็คือความสุขของมวลชนทั้งประเทศ ซึ่งจะเกิดขึ้นก็โดยมีการสาธารณสุขที่ดี

ท่านศาสตราจารย์นายแพทย์อวย เกตุสิงห์ ได้เคยกล่าวถึงหัวใจของการสาธารณสุขเป็นแผนผังดังนี้*

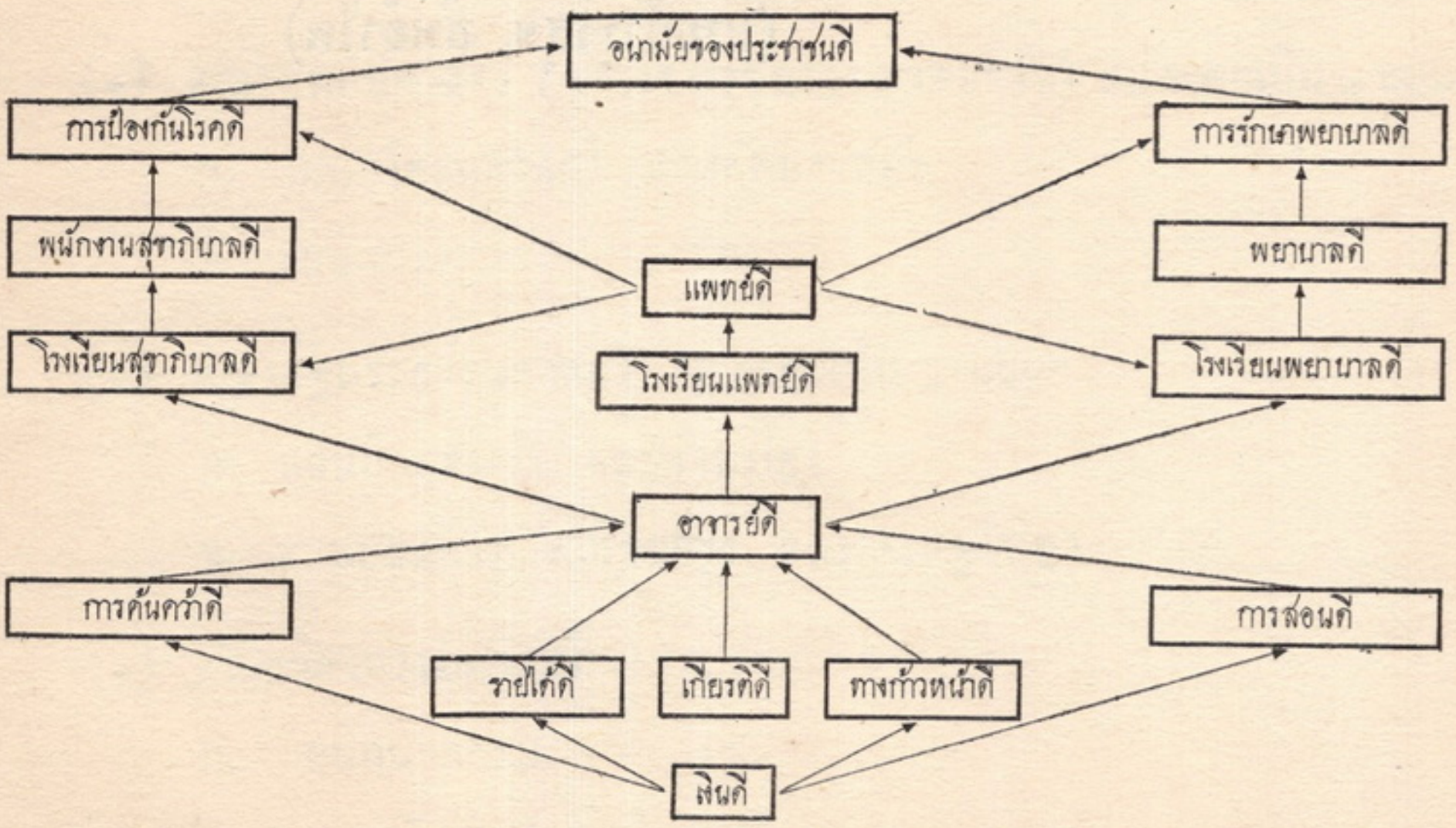

* ศจ. นพ. อวย เกตุสิงห์—หัวใจของการสาธารณสุข คัดจากหนังสืออนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุข ครบ ๑๕ ปี ๒๔๘๕—๒๕๐๐

เห็นได้ว่า อนามัยของประชาชนจะดีได้ก็ต้องขึ้นกับแพทย์ดี การสาธารณสุขดี แต่แพทย์ที่ดีย่อมมาจากโรงเรียนแพทย์ดี โรงเรียนแพทย์ที่ดีและการสาธารณสุขดีก็เนื่องมาจากการเริ่มต้นที่ดี มีการจัดวางรากฐานไว้อย่างดี

พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร พระนามเดิม พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ ราชโอรสองค์ที่ ๕๒ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์ เนื่อง (ในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์) ประสูติในพระบรมมหาราชวังเมื่อ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๕ (พ.ศ. ๒๔๒๙) สิ้นพระชนม์โดยบั้จจุบันที่วังถนนวิทยุ เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ด้วยโรคพระหทัย รวมพระชนมายุได้ ๖๕ ปี ๕ เดือน นับเป็นจ่าโอรสองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระชนม์ยืนที่สุด พระองค์ทรงสำเร็จวิชาการศึกษา ณ มหาวิทยาลัยเมืองไฮเดลเบอร์ก ทรงเป็นที่รู้จักกันดีของชาวศิริราชรุ่นก่อน ๆ ว่า "เสด็จในกรม ฯ" อดีตผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยองค์แรก อธิบดีองค์แรกของกรมสาธารณสุข และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลบั้จจุบัน เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังมิได้บริหารราชการแผ่นดินโดยพระองค์เอง เป็นผู้ที่ได้ทรงวางรากฐานไว้ให้แก่โรงเรียนแพทย์และการสาธารณสุขไว้อย่างดียิ่ง จนทำให้โรงเรียนแพทย์และการสาธารณสุขเจริญรุ่งเรืองมาจนบัดนี้

นับตั้งแต่พระองค์ท่านทรงเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย เมื่อ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้ทรงปลุกปล้ำบำเพ็ญทุกทางเพื่อวางรูปการศึกษาในโรงเรียนแพทย์ให้เข้าแบบฉบับแผนบั้จจุบัน เป็นการเตรียมพร้อมที่จะรับการสร้างเสริมต่อเติมจนกลายเป็นโรงเรียนแพทย์ที่ทันสมัยในทุกวันนี้ แม้จะเป็นเวลาไม่นานนัก แต่พระองค์ก็ได้ทรงวางรากฐานให้แก่ศิริราชอย่างมั่นคงมากมายหลายประการ พอจะสรุปได้เป็นหัวข้อใหญ่ ๆ ๓ ข้อ คือ

๑. ขยายความรู้ของนักเรียนแพทย์ให้มีมาตรฐานสูงขึ้น

๒. ปลูกฝังความนิยมในการเรียนแพทย์

๓. ชักชวนสมเด็จพระราชบิดาฯ ให้สนพระฤทัยและรับอุปการะโรงเรียนแพทย์

๑. การขยายความรู้ของนักเรียนแพทย์ให้มีมาตรฐานสูงขึ้น

พระองค์ทรงดำเนินงานตามหลักการศึกษาอย่างครบถ้วน คือ ได้จัดการกับองค์ประกอบทั้ง ๓ ซึ่งได้แก่ อาจารย์ นักเรียนและหลักสูตร สมกับที่พระองค์ได้สำเร็จวิชาการศึกษามาจากประเทศเยอรมัน

ในด้านอาจารย์ ทรงติดต่อขอความช่วยเหลือจากบุคคลต่าง ๆ ที่ทรงเห็นว่ามีความรู้พอจะแจกจ่ายให้แก่นักเรียนได้โดยมิได้เลือกเชื้อชาติหรืออาชีพ ทราบแต่ว่าใครมีความรู้ที่นักเรียนแพทย์ควรได้รับ ก็ทรงเชื้อเชิญมาช่วยสอน เพราะโรงเรียนแพทย์ขณะนั้นมีอาจารย์ไม่เพียงพอ

นอกจากนี้ยังทรงเป็นผู้เริ่มต้นจัดการติดต่อขอความร่วมมือจาก มูลนิธิ ร็อคคิเฟลเลอร์ เพื่อจัดหาผู้เชี่ยวชาญเฉพาะวิชามาเป็นอาจารย์สอนในโรงเรียนแพทย์อีกด้วย เมื่อผู้แทนมูลนิธิเข้ามาเยี่ยมโรงเรียนเป็นทางการ เขาก็ได้เห็นว่าโรงเรียนยังอยู่ในฐานะ "ที่ไม่น่าพอใจอย่างยิ่ง" เมื่อเทียบกับโรงเรียนแพทย์ในประเทศตะวันตก แต่พระองค์ท่านในฐานะผู้บัญชาการโรงเรียน สามารถทำให้ผู้แทนมูลนิธิเกิดความตรึงใจในภาวะของโรงเรียนและนักเรียนแพทย์ ทำให้หวังที่จะมาส่งเสริมให้เจริญขึ้นถึงขีดที่พอควร จากการร่วมมือนี้ทำให้ได้อาจารย์เฉพาะวิชามาช่วยสอนแต่ก็ด้วยความยากลำบาก ทรงเล่าว่าได้ติดต่ออาจารย์ไว้หลายคนและกำลังจะตกลงกันอยู่แล้วพอดีเกิดสงครามโลกขึ้นที่ไหน ๆ ก็ต้องการอาจารย์วิชาแพทย์มากขึ้น ทางอเมริกาใต้เขาเลยแย่งไปเสีย เพราะเขามีเงินมากกว่า อย่างไรก็ดีในคราวนี้ยังได้อาจารย์เข้ามา ๑ คน คือ ดร. เอ. จี. เอลลิส ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างดี ด้วยพิริยะอุตสาหะของพระองค์ โรงเรียนแพทย์สมัยนั้นจึงเป็นที่รวมของบรรดาผู้ทรงความรู้แทบทุกชาติทุกภาษาและทุกแขนงวิชาวิทยาศาสตร์ที่มีอยู่ในกรุงเทพ ฯ ดังที่หลวงไตรกิศยานุการ (แปลก ทัศนียะเวช) ศิษย์เก่า

ผู้หนึ่งได้บรรยายไว้ว่า "หาครูสอนได้ยาก เนื่องจากเวลานั้นพระองค์เจ้ารังสิต (เสด็จในกรม ฯ) มาเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนแพทย์พอดี ได้พยายามหาครูมาช่วยสั่งสอนเพิ่มเติม ฉะนั้นจึงมีครูต่างประเทศที่มาสอนหลายชาติ ถ้าจะนับทั้งหมดตั้งแต่ปี ๑ ก็มีครูชาติต่าง ๆ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกัน เยอรมัน เสปญ อิตาเลียน อินเดียน คานาเดียน เดนมาร์ค และดูเหมือนมีคนไทยที่เรียนที่ญี่ปุ่นมาทดลองสอนด้วย นอกจากนี้ก็มีครูไทยคล้าย ๆ กับสำรวมครูต่างประเทศ เพราะเวลานั้นกำลังสงครามโลก ขาดครูที่ดี" *

นอกจากหาครูมาช่วยสอน พระองค์ยังทรงพระกรุณาช่วยสอนภาษาละตินประทานแก่นักเรียน และทรงสอนภาษาเยอรมันประทานแก่ผู้สมัครศึกษาเป็นพิเศษด้วย

ในด้านนักเรียน ทรงพยายามหาทางให้นักเรียนที่จบมัธยม ๘ เข้ามาเรียนมากขึ้น แต่ก่อนมีนักเรียนมัธยม ๖ บ้าง มัธยม ๘ บ้าง ความรู้ไม่เท่ากัน ได้ทรงจัดสอนวิทยาศาสตร์ที่เป็นรากฐานของวิชาแพทย์ คือ พฤกษศาสตร์ สัตวศาสตร์ เคมี และฟิสิกส์ ซึ่งเป็นหลักสูตรเตรียมแพทย์ในปัจจุบัน ทรงส่งเสริมให้นักเรียนมีความรู้ทั่วไป เช่นเวลาประชุมนักเรียนประจำสัปดาห์ได้ทรงบรรยายความรู้ทั่วไปแก่นักเรียนเช่น การศึกษาของนักเรียนในประเทศเยอรมัน ชีวิตมหาวิทยาลัยเยอรมันและอื่น ๆ อีกมาก

นอกจากนี้ยังได้ทรงเชิญท่านอธิบดีกรมศึกษาธิการ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ภายหลังเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) มาสอนจรรยาแพทย์ด้วยตนเอง เพราะทรงเห็นว่า ผู้ที่จะเป็นแพทย์ดีนั้นนอกจากมีความรู้แล้วจะต้องเป็นผู้มีความประพฤติดีด้วย

เกี่ยวกับหลักสูตรการศึกษา ได้ทรงเพิ่มเวลาขึ้นจาก ๔ ปีเป็น ๕ ปีแล้วก็ ๖ ปี ตามลำดับ ได้เพิ่มการเรียนที่จำเป็นและตัดการเรียนที่ไม่จำเป็นหรือเห็นว่าไม่มีประโยชน์ออกเสีย เพื่อให้มีเวลาสำหรับการที่จำเป็นมากขึ้น เช่นได้ยกเลิกวิชาหมอไทยโบราณ ทรงประทานความเห็นว่า แต่เดิมให้เรียนวิชาแพทย์โบราณด้วยนั้นก็มุ่งหวังกันว่าต่อไป

---

* หลวงไตรกิศยานุการ คัดจากเวชนิสิตฉบับระลึกฉลอง ๕๐ ปี พ.ศ. ๒๔๘๒

เมื่อแพทย์เหล่านี้ออกไปอยู่ตามต่างจังหวัดไม่มียาฝรั่ง จะได้ดัดแปลงเอาสมุนไพรพื้นเมืองมาใช้รักษาโรคได้ แต่ความจริงคงทำไม่ได้ดังนั้น เพราะการที่จะดูให้ออกว่าสมุนไพรสิ่งใดเป็นอะไรนั้นเป็นการยากยิ่ง และตำรายาไทยนั้นมีการบิดบังแข่งขันกัน ส่วนยาฝรั่งทำขึ้นอย่างประณีตตามตำราหลวงของประเทศต่าง ๆ มีคุณภาพสม่ำเสมอบอกไว้แน่ชัด สอนให้ใช้ได้ง่ายกว่ายาไทย ส่วนที่เพิ่มขึ้นนั้นโดยมากเป็นการขยายงานปฏิบัติให้มีปริมาณกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะเกี่ยวกับกายวิภาคศาสตร์และพยาธิวิทยา นอกจากนี้ยังได้ทรงจัดสอนวิชาวิทยาศาสตร์เบื้องต้น ซึ่งตรงกับหลักสูตรเตรียมแพทย์ในสมัยนี้ให้นักเรียนได้เรียนกันอย่างรู้แจ้งเห็นจริงมากขึ้นกว่าเดิม เป็นการสร้างหลักฐานให้มั่นคงยิ่งขึ้น กับยังได้สอนภาษาละตินและวิชาวาดเขียนเพื่อประโยชน์แก่ตัวนักเรียนเองอีกด้วย อนึ่งเพื่อการแก้ไขความก้าวก่ายในการสอนและการปฏิบัติ ได้ทรงจัดวางระเบียบแยกกิจการของโรงเรียนออกเป็นแผนกวิชาต่าง ๆ เช่น อายุรศาสตร์ ศัลยศาสตร์ และสูติศาสตร์ อย่างทุกวันนี้

๒. ปลูกฝังความนิยมในการเรียนแพทย์

ในสมัยนั้น การเรียนแพทย์ยังไม่นิยมกันอย่างสมัยนี้ ไม่มีการสอบแข่งขัน แม้แต่คนสมัครก็แทบจะไม่มี จึงต้องหาวิธีให้คนนิยมมาเรียนแพทย์กันมากขึ้น ทรงมีความคิดเห็นว่า เป็นธรรมดาของคนที่จะต้องนึกถึงอนาคตของตน เมื่อเรียนจบแล้วจะทำงานที่ไหน ในสมัยนั้นคนโดยมากอยากทำราชการมากกว่าประกอบอาชีพส่วนตัว เห็นว่าถ้าเรียนกฎหมายแล้วมีทางไปได้ไกล เป็นผู้พิพากษา เป็นอธิบดี เป็นเจ้าเมือง เป็นสมุหเทศาภิบาล เป็นต้น จึงนิยมเรียนกฎหมายกันมาก ทางทหารก็เช่นเดียวกัน อาจขึ้นไปถึงชั้นผู้บัญชาการกองพล แม่ทัพ แต่ทางแพทย์นั้นมีตำแหน่งสูง ๆ ชั้นอธิบดีน้อย ตำแหน่งชั้นเสนาบดีไม่มีเลย พึ่งจะมีเมื่อไม่นานมานี้เอง ส่วนทางเป็นอาจารย์นั้นสมัยนั้นก็ยังแลไม่เห็นว่าจะมีตำแหน่งศาสตราจารย์ได้เงินเดือนสูง ได้ชื่อเสียงโด่งดังมีคนนับถือ อย่างเช่นทุกวันนี้ คนยังรักษากับแพทย์แผนโบราณอยู่ ทรงพิจารณาหาทางล่อให้คนส่งลูกหลานมาเข้าโรงเรียนแพทย์ โดยการขยายหลักสูตรให้สูงขึ้น จัดการส่งเสริมฐานะของแพทย์ให้ดีขึ้น โดยเพิ่มเงินเดือนชั้นต้นให้ หาทางให้แพทย์ได้มีโอกาส

แสดงความสามารถในการบำบัดโรคได้มากขึ้น ให้เข้าถึงคนชั้นสูงให้มาก อันหนึ่งซึ่งทรงถือว่าเป็น propaganda ที่ดีที่สุด คือ การขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดตั้งกรมนักเรียนแพทย์เสือป่าขึ้นในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยพระองค์ทรงเป็นผู้บังคับกรมเองซึ่งได้ทั้งทางวิชาการ ทางสังคม และการโฆษณา เพราะนักเรียนแพทย์ทำการรักษาพยาบาลคนไข้จริง ๆ เวลาซ้อมรบ ผิดกับกองเสือป่าอื่น ๆ ซึ่งเป็นการ "ซ้อม" รบ ทรงอบรมให้นักเรียนแพทย์มีศีลธรรม วินัยดี มีความสุภาพ นักเรียนแพทย์ได้ใกล้ชิดกับเจ้านายสูง ๆ และองค์พระมหากษัตริย์ ประพฤติตนเป็นที่พอพระทัยองค์ประมุขของชาติ จนพระองค์บังเกิดความสนพระทัยในการแพทย์และความเป็นไปของโรงเรียนแพทย์อย่างดี ได้ทรงพระมหากรุณาอุปถัมภ์จริง ๆ ทรงจัดให้เล่นลครเก็บเงินพระราชทานเนือง ๆ ได้ทรงรู้จักทั้งแพทย์ ทั้งนักเรียนอย่างใกล้ชิด ได้แสดงความพอพระราชหฤทัยชมเชยนักเรียนแพทย์อย่างมาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดแล้ว ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่คนชั้นสูง ๆ จะพากันมองดูนักเรียนแพทย์และแพทย์ด้วยความสนใจมากขึ้น ขณะเดียวกันยังมีการเล่นฟุตบอลกับโรงเรียนอื่น ๆ นักเรียนแพทย์มีวินัยดี มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทำให้มีชัยชนะมากกว่าทีมอื่น กล่าวได้ว่าชื่อเสียงโรงเรียนแพทย์เวลานั้น "หอม" ที่สุด

เมื่อทุกคนสนใจโรงเรียนแพทย์ ก็มีการสมัครเข้ามาเรียนแพทย์มากขึ้น

๓. ชักชวนสมเด็จพระราชบิดา ฯ ให้สนพระทัยและอุปการะโรงเรียนแพทย์

การนี้ต้องนับว่ามีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นที่รู้กันอย่างดีทั่วไปแล้วว่าสมเด็จพระราชบิดา ฯ มีความสำคัญต่อการศึกษาวิชาแพทย์ในเมืองไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาลในปัจจุบันนี้เพียงไร แต่เหตุไฉนทูลกระหม่อมสมเด็จพระราชบิดา ฯ ซึ่งทรงสำเร็จวิชาทหารเรือจากประเยอรมันจึงหันมาสนพระทัยกับโรงเรียนแพทย์ เรื่องนี้ต้องนับว่าเป็นอัจฉริยะของเสด็จในกรม ฯ ที่ทรงสามารถชักชวนทูลกระหม่อม ฯ ได้ ประกอบกับความสนิทสนมกับทูลกระหม่อม ฯ เป็นส่วนพระองค์ เนื่องจากเจ้าจอมมารดาของพระองค์ถึงอนิจกรรมเมื่อพระองค์ทรงมี

พระชนมายุได้เพียง ๑๒ วันเท่านั้น สมเด็จพระนางเจ้า สว่างวัฒนา พระราชมารดาของทูลกระหม่อม ฯ ได้ทรงอุปถัมภ์ตลอดมา จึงทรงสนิทสนมกับทูลกระหม่อม ฯ เป็นอันมาก วันหนึ่ง เสด็จในกรม ฯ และหม่อมเจ้าพนดรีเกษม เกษมศรี ซึ่งทรงเป็นอาจารย์สอนเคมีและพฤกษศาสตร์ เสด็จไปเฝ้าทูลกระหม่อม ฯ ที่วังสระประทุม ไปพบทูลกระหม่อม ฯ กำลังทรงนำหนังสือตำรากองใหญ่ออกไปเผาที่สนามหญ้าหน้าพระตำหนัก เมื่อทูลถามก็ทรงชี้แจงว่าพระองค์ทรงอุตสาหะเสด็จไปเล่าเรียนวิชาทหารเรือถึงประเทศเยอรมัน มีพระปณิธานที่จะนำวิชาความรู้ทั้งนั้นมารับใช้ประเทศชาติอย่างเต็มที่ แต่ถึงคราวปฏิบัติจริง ๆ เข้าก็ไม่สามารถจะใช้วิชาให้เป็นประโยชน์อย่างไรได้ ทรงเห็นว่าเรียนมาเสียเปล่า จึงทรงเผาตำราเสียให้หมดกังวล เสด็จในกรม ฯ ทรงสังเกตว่าทรงมีความกลัดกลุ้มพระทัยมาก ทรงเห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะทูลชักชวนทูลกระหม่อม ฯ ให้มาสนพระทัยกับการแพทย์ ทรงเล่าว่า “การที่ข้าพเจ้าได้ชักชวนให้เจ้าฟ้าพระองค์นี้มาช่วยในทางการแพทย์ และทางโรงพยาบาลศิริราชนั้นมีเหตุสำคัญอยู่สองสามประการคือ

๑. ท่านเป็นเจ้าฟ้าชั้นสูง เท่าที่ข้าพเจ้าผู้เป็นแต่พระองค์เจ้าได้เข้าไปจัดการศึกษาวิชาแพทย์และโรงพยาบาลอยู่แล้วนั้น ก็ได้ทำให้เรื่องนี้เด่นขึ้น และเข้าอยู่ในสายตาของคนมากขึ้นแล้ว ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงไปจนถึงคนอื่น ๆ ทั่ว ๆ ไป ถ้าได้เจ้าฟ้าเข้ามาช่วยด้วยแล้ว จะยิ่งทำให้เรื่องนี้เด่นขึ้นไปอีก สมัยนั้นคนยิ่งนับถือเจ้านายอยู่มาก ถ้ามีเจ้านายชั้นสูง ๆ ทำอะไร คนก็มักจะเห็นว่าเรื่องนั้นต้องเป็นเรื่องสำคัญมาก ถึงกับเจ้านายชั้นสูงก็ทรงอุทิศพระองค์ให้แก่เรื่องนั้น

๒. เจ้าฟ้าพระองค์นี้มีพระปัญญาแหลม มีความเพียรแก่กล้า จะทรงทำอะไรก็ทำจริงไม่ย่อท้อ

๓. ท่านเป็นผู้มีรายได้สูงมาก แต่ไม่ทรงใช้จ่ายในการบำรุงความสุขสำราญของพระองค์เองอย่างฟุ่มเฟือย โปรดบำเพ็ญพระกุศลสาธารณะ นึกถึงแต่สาธารณะประโยชน์ ไม่ทรงแจกเงินแก่บุคคลเป็นส่วนตัวอย่างพร่ำเพรื่อ โปรดอุดหนุนแต่ผู้ที่ทรงเชื่อว่าจะเล่าเรียนมาทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองได้ดี และโปรดจ่ายเงินให้ทำอะไรเป็น

ึกแผ่นยั่งยืนสำหรับชาติบ้านเมืองต่อไป"* ด้วยเหตุผลดังนี้ พระองค์จึงได้ทรงออกอุบายเชิญเสด็จทูลกระหม่อม ฯ ให้ประทับเรือยนต์ประพาสทางน้ำ เพื่อให้คลายความกลัดกลุ้มพระทัย ทรงยืมเรือยนต์เล็ก ๆ ได้ลำหนึ่งและบรรทุกของเสวยไปด้วย เล่นเรือไปตามคลองบางกอกใหญ่ ผ่านเข้าคลองบางกอกน้อย และจอดพักเสวยพระกระยาหารตามใต้ร่มไม้ริมคลอง สังเกต่ว่าค่อยทรงสำราญพระหฤทัยขึ้น พอเรือออกปากคลองบางกอกน้อย เสด็จในกรม ฯ จึงได้ทูลเชิญขอให้ทรงแวะที่ศิริราชพยาบาล ซึ่งเป็นที่ทำงานของพระองค์และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ฯ ทูลกระหม่อม ฯ ก็ทรงยินยอมรับคำเชิญ และได้เสด็จขึ้นเหยียบศิริราชเป็นครั้งแรก เมื่อเสด็จขึ้นจากเรือแล้วทรงพระราชดำเนินผ่านเข้าไปสู่โรงพยาบาลตอนใดก็ได้เห็นคนนั่งบ้างนอนบ้างเป็นกลุ่ม ๆ ตามใต้ต้นมะขาม ซึ่งมีปลูกไว้มาก ทรงถามว่าเป็นใครมาทำไมกัน เสด็จในกรม ฯ ก็ทรงตอบว่าเป็นคนไข้ที่มาให้รักษาตัวแล้วไม่มีที่พัก ต้องมาคอยอยู่เช่นนั้น ต่อไปได้เสด็จเข้าไปภายในเรือนคนไข้ ทอดพระเนตรแล้วทรงปรารภว่าที่พักอาศัยก็เหมือนกับโรงม้า แต่แม้กระนั้นแล้วก็ยังมีไม่พอให้คนไข้อยู่เสียอีก ได้เสด็จทอดพระเนตรห้องยาซึ่งในสมัยนั้นจ่ายทั้งยาไทยและยาฝรั่งแผนปัจจุบัน แล้วทอดพระเนตรห้องคลอดบุตร ซึ่งมีสภาพเป็นเรือนไม้โกโรโกโส พื้นปูกระดานห่าง ๆ ไม่สม่ำเสมอ และมีร่องโต ๆ คนไข้นอนเรียงกันอยู่อย่างแออัด ทรงแสดงพระกิริยาการว่ามีความสลดพระทัยเป็นอันมาก เสด็จในกรม ฯ ทรงเห็นว่าพระองค์ซาบซึ้งในความยากและขาดแคลนของศิริราชดีแล้ว จึงถือโอกาสทูลเชิญให้โปรดประทานพระอนุเคราะห์ ทรงรับสั่งว่าพระองค์เป็นทหารเรือ ไม่มีความรู้ทางแพทย์จะช่วยได้อย่างไร เสด็จในกรม ฯ ก็ทูลว่าพระองค์เองก็ไม่ใช่แพทย์ มีความรู้แต่ทางการศึกษา ส่วนหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ฯ ก็เรียนมาแต่ทางเคมีและพฤกษศาสตร์ แต่ก็ได้พยายามช่วยอย่างเต็มที่เพราะเห็นความจำเป็นและคิดว่าถึงอย่างไรก็ดีกว่าไม่มีใครช่วยเสียเลย ทูลกระหม่อม ฯ มิได้ตรัสประการใด แต่ต่อมาภายหลังอีกหลายวันก็ได้แจ้งให้ทราบว่า ตกลงพระทัยที่จะมาช่วยงานทางโรงเรียน

---

* พระนิพนธ์ของพระองค์มอบแก่สารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง ๖๐ ปีศิริราช พฤษภาคม ๒๔๘๓

แพทย์ นับเป็นนิมิตอันดีของโรงเรียนแพทย์และการแพทย์เมืองไทยตั้งแต่บัดนั้น จนเจริญรุ่งเรืองมาอย่างเช่นทุกวันนี้

เมื่อมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งให้เสด็จในกรม ฯ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุขซึ่งทรงตั้งขึ้นใหม่ สังกัดในกระทรวงมหาดไทยเมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ พระองค์ได้ทรงจัดวางรากฐานปรับปรุงการสาธารณสุข ซึ่งนับว่าเป็นงานใหม่ในสมัยนั้นให้ก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การเสนองบประมาณเพื่อปรับปรุงกิจการในสมัยก่อนเป็นการยากยิ่งเพียงใด ข้าราชการในสมัยนั้นคงจะทราบกันเป็นอย่างดี แต่พระองค์ได้ทรงใช้พระวิริยะ อุตสาหะ อดทน วิ่งเต้นในการเจรจาติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (กระทรวงการคลัง) มี พณ ฯ เสนาบดีและเจ้าหน้าที่อื่น เช่น อธิบดีกรมบัญชีกลางเป็นต้น แต่ถึงกระนั้นก็ต้องเสียเวลาอยู่ราว ๔ ปีงบประมาณจึงได้ตกมา ซึ่งในขั้นแรกได้เพิ่มเจ้าหน้าที่สำหรับปฏิบัติราชการของกรมสาธารณสุขอีก ๗๖ คน รวมทั้งที่มีอยู่เดิม ๑๘๘ คน เป็น ๒๖๔ คน ได้เพิ่มเงินงบประมาณปีละ ๑๐๗,๑๑๒ บาท กิจการของกรมสาธารณสุขจึงได้เริ่มขยับขยายตัวแต่บัดนั้นเรื่อยมา ซึ่งนับว่าพระองค์ทรงวางรากฐานไว้ด้วยดีจนได้เลื่อนฐานะขึ้นเป็นกระทรวงในภายหลัง นับได้ว่าพระองค์เป็นบุพการีของการสาธารณสุขของประเทศไทยโดยแท้

ในการจัดการบริหารงานของกรมสาธารณสุข ได้ทรงแบ่งออกเป็นกองต่าง ๆ คือ กองบัญชาการ กองอำนวยการ กองบรรณาธิการ กองสาธารณสุข กองโอสถศาลา กองปราภิบาล และกองยาเสพติดให้โทษขึ้นในส่วนกลาง ในส่วนภูมิภาคได้จัดตั้งสารวัตรแพทย์ แพทย์ประจำจังหวัด (ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นสาธารณสุขจังหวัด) แพทย์สุขาภิบาลและสาธารณสุขมณฑล ซึ่งเป็นรากฐานของกรมต่าง ๆ ในกระทรวงสาธารณสุขปัจจุบัน

การสุขศึกษา ได้ทรงจัดให้มีการให้การสุขศึกษาแก่ประชาชนในงานเทศกาลต่าง ๆ ด้วยการฉายภาพยนต์ ภาพนิ่ง โฆษณาด้วยโปสเตอร์ พร้อม ๆ กันนั้นได้มีการ

จัดสุขาภิบาลเป็นตัวอย่างแก่ประชาชนในงานนั้น เช่นมีบ้านตัวอย่างที่สะอาดและถูกหลักสุขาภิบาล แสดงตัวอย่างส้วมที่ถูกสุขลักษณะ และแนะนำการติดเชื้อโรคซึ่งมีได้หลายวิธี เพื่อราษฎรจะได้ป้องกันได้

การศึกษาวิชาสาธารณสุข ได้ทรงจัดให้มีการอบรมแพทย์และเจ้าพนักงานสาธารณสุข การอบรมแพทย์สาธารณสุขครั้งแรกได้ทรงจัดให้มีขึ้น ณ สถานเสาวภา ตั้งแต่วันที่ ๒๘ มิถุนายน ถึง ๑๕ กันยายน ๒๕๖๗ มีแพทย์เข้ารับการอบรม ๙ คน รวมเวลา ๒๗๐ ชั่วโมง วิชาที่อบรมมีจุลินทรีย์วิทยา วิชาแมลงอันเกี่ยวกับแพทย์ วิธีชันสูตรโรคและชันสูตรพลิกศพ วิชาแพทย์สำหรับประเทศร้อน ระบาดวิทยา วิธีปฏิบัติการสุขาภิบาล วิธีสงเคราะห์มารดาและทารกและการสุขศึกษาสำหรับประชาชน คณะผู้สอนประกอบด้วยอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ๗ ท่าน ในการนี้ได้ทูลเชิญทูลกระหม่อมสมเด็จพระราชบิดาฯ มาช่วยอบรมด้วย ต่อมาก็ได้ทรงจัดให้มีการประชุมสาธารณสุขมณฑลขึ้นระหว่างวันที่ ๖ — ๑๕ ธันวาคม ๒๕๖๗ เป็นต้น

ในด้านการติดต่อกับต่างประเทศ มีการติดต่อแจ้งโรคระบาดที่เกิดขึ้นไปยังศูนย์กลางที่สิงคโปร์ทุกสัปดาห์ มีการกักผู้เป็นโรคและผู้ที่สงสัยว่าเป็นโรค เมื่อเดินทางเข้าประเทศ

การสุขาภิบาล มีเจ้าหน้าที่ไปตรวจตราสุขาภิบาลตามชุมนุมชน โรงเรียน ตลาด เรือนจำ และบ้านเรือนราษฎร พร้อมกับแนะนำให้ถูกต้องตามสุขลักษณะ

ในการชันสูตรโรค มีสถานชันสูตรโรคของกรมสาธารณสุขเอง และได้ทรงติดต่อขอความร่วมมือจากสถานเสาวภาและศาลาแยกธาตุของรัฐบาล รับตรวจเลือด น้ำเหลือง อุจจาระ ปัสสาวะ เสมหะ และเนื้อเยื่อต่าง ๆ เพื่อประกอบการรักษา

การสงเคราะห์มารดาและทารก ได้ทรงจัดให้มีนางสงเคราะห์ไปเยี่ยมและแนะนำการเลี้ยงดูเด็ก ให้มีสุขภาพอนามัยที่ดี

การกำกับโรคระบาด ได้ทรงจัดให้มีกองกำกับโรคระบาดจัดการเรื่องนี้โดยเฉพาะ พร้อมกับความร่วมมือของส่วนราชการอื่น ๆ ได้ทรงจัดให้มีการฉีดวัคซีนป้องกันเช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ทรงจัดให้มีการปลูกผีป้องกันไข้ทรพิษทั่วประเทศจากพลเมือง ๙,๖๓๙,๐๐๐ คน มีผู้ได้รับการปลูกผี ๕,๔๕๓,๗๕๒ คน ทำให้ไข้ทรพิษไม่ระบาดแพร่หลายออกไปมาก นอกจากนี้ยังได้ร่วมมือกับร็อคคิเฟลเลอร์มูลนิธิกำจัดไข้มาลาเรียและพยาธิปากขอที่เชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ อีกด้วย โรคอื่น ๆ ที่เคยมีเป็นประจำในเมืองไทยคือ โรคเรื้อน กาฬโรค อหิวาตกโรค เมื่อมีขึ้นก็ได้ถูกปราบปรามอย่างเต็มที่ จนโรคเหล่านั้นลดน้อยลงมาก

การออกพระราชบัญญัติ ได้ออกพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคารให้ถูกสุขลักษณะพระราชบัญญัติการรักษาความสะอาดในเขตสุขาภิบาล พระราชบัญญัติควบคุมอาหารและยาต่างๆ และพระราชบัญญัติการแพทย์ เพื่อควบคุมและวางระเบียบการประกอบโรคศิลป์เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนยิ่งขึ้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงปลุกปล้ำบำเพ็ญทุกทางเพื่อวางรูปการศึกษาในโรงเรียนแพทย์และกิจการของศิริราชพยาบาลให้เข้าแบบฉบับแผนปัจจุบัน ทรงจัดวางโครงการสำหรับการสาธารณสุขสำหรับประเทศจนกลายเป็นโรงเรียนแพทย์ และการสาธารณสุขที่ทันสมัยดังเช่นทุกวันนี้ เพราะงานขององค์เป็นงานรากฐาน รองอยู่เบื้องล่าง ย่อมเป็นการยากที่ผู้ใดจะมองเห็น ยิ่งผู้มาทีหลังก็ย่อมได้เห็นแต่เค้าโครงซึ่งครอบอยู่เบื้องบนเท่านั้นเอง แต่ใช่ว่าจะลบเลือนความสำคัญของสิ่งที่รองรับอยู่เบื้องล่างนั้นเสียได้ ความจริงนั้นสิ่งที่อยู่บนยิ่งสูงขึ้นไปเท่าไรความดีของรากก็ยิ่งเด่นขึ้นเท่านั้น เพราะถ้ารากไม่แข็ง ส่วนบนคงโค่นเสียก่อนที่จะขึ้นไปสูง

เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทีและประกาศเกียรติคุณของพระองค์ คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาลได้จัดให้มี “ห้องอ่านหนังสือสมเด็จกรมพระยาชัยนาท

นเรนทร” ในหอสมุดศิริราช และกระทรวงสาธารณสุข ได้จัดการหล่อพระรูปขององค์ เพื่อประดิษฐานไว้ในบริเวณหน้ากระทรวงในเวลาอันใกล้นี้

ในโอกาสนี้ กุศลใดที่บังเกิดจากพระกรณียกิจของพระองค์ ขอจงดลบันดาลให้พระวิญญาณของเสด็จในกรม ฯ ประสพแต่ความเพิ่มพูนวิบูลสุข เบ็นนิจนิรันดร์ ไม่ว่าจะสถิตอยู่ ณ สุคติ สถานใด ๆ เทอญ

พฤษภกาสร

โททนต์เสน่งคง
นรชาติที่วางวาย
สถิตทั่วแต่ชั่วดี
อีกกุญชรอันปลดปลง
สำคัญหมายในกายมี
มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
ประดับไว้ในโลกา

เอกสารที่ใช้ในการเรียบเรียง

๑. ชุมนุมพระนิพนธ์และบทความเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระราชบิดา เจ้าพ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์, พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบันของไทย รวบรวมพิมพ์โดยคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาลวันมหิดล ๒๔ กันยายน ๒๕๐๗

๒. รวมบทเรียงความที่ชนะที่ ๑ แต่งประกวดเนื่องในวันมหิดล เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระราชบิดา เจ้าพ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พ.ศ. ๒๔๙๔—๒๕๐๓, รวบรวมโดย นายแพทย์สุด แสงวิเชียร

๓. พระกรณียกิจของพลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ที่เกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุข, ข้าราชการกระทรวงสาธารณสุข พิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงพระศพ ณ เมรุวัด เบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที ๒๙ มกราคม ๒๔๙๕

๔. เวชนิสิต ฉบับที่ระลึกฉลอง ๕๐ ปี พ.ศ. ๒๔๙๒

๕. หนังสืออนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุข ครบ ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๔๘๕—๒๕๐๐

๖. หนังสืออนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุข ครบ ๒๐ ปี พ.ศ. ๒๔๘๕—๒๕๐๕

๗. พิณพากย์พิทยาเภท, หลวง. ๖๐ ปีของโรงเรียนแพทย์, สารศิริราช ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๓

๘. อวย เกตุสิงห์, นายแพทย์. หลักหินในทางก้าวหน้าของศิริราช บท. บรรณาธิการสารศิริราช ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ มีนาคม ๒๔๙๓

๙. พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงค์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร, สารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง ๖๐ ปี ศิริราช พฤษภาคม ๒๔๙๓

๑๐. อวย เกตุสิงห์, นายแพทย์. ศิริราชกำศรด บทบรรณาธิการ สารศิริราช ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ มีนาคม ๒๔๙๔

๑๑. อวย เกตุสิงห์, นายแพทย์. ศิริราชที่ทูลกระหม่อมทรงเหยียบครั้งแรก, บทความพิเศษ สารศิริราช ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๙ กันยายน ๒๕๐๑

สำเนาเอกสารทางราชการ

เกี่ยวกับการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์

(สำเนา)

กระทรวงสาธารณสุข

๒๐ มกราคม ๒๕๐๙

ทูล ราชเลขาธิการ

ด้วยบรรดาแพทย์ พยาบาล และเภสัชกรกลุ่มหนึ่ง มีความเห็นพ้องต้องกันว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์ต่อกิจการแพทย์ การสาธารณสุข การพยาบาล และการเภสัชกรรม เป็นอเนกประการ เป็นต้นว่า ได้ทรงปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาวิชาแพทย์และพยาบาล ทรงพยายามยกฐานะแพทย์และพยาบาลให้สูงขึ้น ในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย และอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยในกระทรวงธรรมการ ทรงเป็นอธิบดีกรมสาธารณสุขเป็นคนแรก ได้ทรงวางโครงการอันเป็นรากฐานปรับปรุงการสาธารณสุขให้มีประสิทธิภาพ การสาธารณสุขจึงได้ก้าวหน้าเรื่อยมา จนได้สถาปนาเป็นกระทรวงสาธารณสุข นอกจากนี้ ได้ทรงเป็นผู้ริเริ่มให้มีการสอนวิชาเภสัชกรรมขึ้นในประเทศไทย และทรงโอบอุ้มวิชานี้เรื่อยมา จึงนับว่าพระองค์ทรงเป็นบุพการีของการศึกษาเภสัชศาสตร์ด้วย ส่วนการศึกษาวิชาพยาบาลก็ทรงเป็นบุพการีเช่นเดียวกัน โดยทรงริเริ่มจัดให้มีการศึกษาวิชาพยาบาลขึ้น ซึ่งครั้งแรกมีการสอนแต่วิชาผดุงครรภ์ สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทรทรงใฝ่ผันอยู่เสมอที่จะให้ประชาชนชาวไทยได้รับความสุขสมบูรณ์ในด้านสุขภาพอนามัย ได้ทรงพยายามทุกวิถีทางที่จะให้การสาธารณสุขก้าวหน้าตลอดพระชนมชีพ จึงได้ปรึกษาหารือเห็นพ้องกันว่า ควรสร้างพระรูปไว้เป็นอนุสรณ์เพื่อสักการะ ส่วนพระรูปที่จะสร้างขึ้นนั้น เป็น

พระรูปแบบทรงเครื่องโบราณขัตติยราชประเพณี ประทับยืนบนแท่นหินอ่อน และทรงพระมาลา ส่วนพระพักตร์จะสร้างตามรูปฉลองพระองค์เครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์มหาจักรี ทั้งนี้ โดยเหตุผลที่ว่า

(๑) เพื่อเป็นการถวายพระเกียรติอย่างสูง

(๒) พระรูปจะประดิษฐานอยู่กลางแจ้งจึงควรทรงพระมาลาด้วย

(๓) ในแง่ศิลป พระรูปแบบโบราณย่อมเข้าได้ดีกับอาคารกระทรวงซึ่งเป็นแบบโบราณ

(๔) พระรูปแบบนี้ต่อไปจะมีค่าในแง่ประวัติศาสตร์ด้วย และพระรูปนี้จะประดิษฐานไว้หน้าตึกสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี กระทรวงสาธารณสุข

โดยเหตุที่การสร้างพระรูปนี้เป็นเรื่องสำคัญเกี่ยวกับการถวายพระเกียรติแด่พระบรมราชวงศ์จักรี เกล้ากระหม่อมจึงเห็นเป็นการสมควรที่จะได้รับพระบรมราชานุญาตเช่นเดียวกับในการสร้างพระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่หน้ากระทรวงยุติธรรม

เพราะฉะนั้น จึงทูลมาเพื่อได้ทรงโปรดพิจารณา หากเห็นเป็นการสมควรขอได้โปรดนำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท เพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุมัติด้วย จะเป็นพระกรุณายิ่ง ได้ถวายพระรูปสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ตามแบบที่จะทรงสร้างดังกล่าวข้างต้น มาพร้อมกับหนังสือนี้ด้วยแล้ว,

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อม *บำราศนราดูร*

(พระบำราศนราดูร)

ที่ รล ๐๐๐๒/๓๘๘ สำนักราชเลขาธิการ

๓๑ มกราคม ๒๕๐๙

เรื่อง พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้างพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

เรียน พระบำราศนราดูร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

อ้างถึง หนังสือลงวันที่ ๒๐ และ ๒๔ มกราคม ๒๕๐๙

ตามที่ท่านขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระบรมราชานุมัติ สร้างพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ในเครื่องทรงโบราณขัตติยราชประเพณี ประทับยืนบนแท่นหินอ่อน และทรงพระมาลาตามตัวอย่างภาพถ่ายพระรูปปั้นเสก็ตช ที่แนบไป เพื่อประดิษฐานไว้ที่หน้าตึกสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุข ความแจ้งอยู่แล้วนั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้จัดสร้างได้.

วงศานุวัตร

(หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล)

ราชเลขาธิการ

กระทรวงสาธารณสุข

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙

ขอพระราชทานกราบทูล สมเด็จพระราชชนนี ทราบใต้ฝ่าพระบาท
ฝ

ด้วยมีแพทย์ พยาบาล และเภสัชกรกลุ่มหนึ่ง กับผู้ที่มีความเคารพในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ปรึกษาหารือมีความเห็นพ้องต้องกันว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์ต่อกิจการแพทย์ และการสาธารณสุข ตลอดจนการพยาบาลและการเภสัชกรรมเป็นเอนกประการ เป็นต้นว่า ได้ทรงปรับปรุงการศึกษาวิชาแพทย์และพยาบาลในระยะแรก เมื่อทรงดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนราชแพทยาลัย และอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยในกระทรวงธรรมการ และเมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สถาปนากรมสาธารณสุขขึ้นในกระทรวงมหาดไทย และโปรดเกล้าให้สมเด็จฯ ซึ่งในขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ดำรงตำแหน่งอธิบดีเป็นคนแรก พระองค์ได้ทรงทำโครงการวางรากฐานกิจการสาธารณสุขไว้เป็นอย่างดี การสาธารณสุขได้วิวัฒนาการเรื่อยมาจนได้สถาปนาขึ้นเป็นกระทรวงการสาธารณสุขเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ จึงเห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะสร้างพระรูปของสมเด็จฯ ไว้เป็นอนุสรณ์เพื่อสักการะ และจะประดิษฐานไว้ที่หน้าตึกสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ ซึ่งเรื่องนี้ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท และได้ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้จัดสร้างได้แล้ว ขณะนี้กรมศิลปากรกำลังดำเนินการที่จะหล่อพระรูปอยู่ พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีการประชุมกันที่กระทรวงสาธารณสุขเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ศกนี้ มีความเห็นเป็นเอกฉันท์ว่า ควรกราบทูลอัญเชิญใต้ฝ่าพระบาทเป็นองค์อุปถัมภ์ในการจัดสร้างพระรูป เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงกราบทูลมาเพื่อทราบฝ่าพระบาท

และหวังในพระกรุณาเป็นที่พึ่ง ในอันที่จะทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์ตามเจตน์จำนงของพวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายต่อไป

ได้ถวายบัญชีรายนามผู้บริจาคเงินเป็นประเดิมในการสร้างพระรูปมาพร้อมกับหนังสือนี้ด้วยแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงโปรดเกล้า

ข้าพระพุทธเจ้า บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

(สำเนา)

วังสระปทุม พระนคร

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙

เรียน พระบำราศนราดูร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

ตามหนังสือของท่านลงวันที่ ๑๗ กุมพาพันธ์ ศกนี้ กราบทูลเชิญเสด็จสมเด็จพระราชชนนีทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในการจัดสร้างพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ไว้เป็นอนุสรณ์ที่หน้าตึกสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ นั้น สมเด็จพระราชชนนีมีพระดำรัสให้กระผมเรียนว่าทรงยินดีรับเป็นองค์อุปถัมภ์ตามที่กราบทูลเชิญ กระผมจึงเรียนมาเพื่อทราบ.

ด้วยความเคารพอย่างสูง

(ลงพระนาม) ดิศศานุวัติ ดิศกุล

(หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล)

(สำเนา)

ที่ สส. ๐๑๐๐/๑๕๒๕ กระทรวงสาธารณสุข

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๙

เรื่อง การหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

ทูล ราชเลขาธิการ

อ้างถึง หนังสือสำนักราชเลขาธิการที่ รล.๐๐๐๒/๓๙๙ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๐๙

ตามที่ได้โปรดแจ้งไปว่า ได้นำคว่ามกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระราชทานพระบรมราชานุมัติ ให้จัดสร้างพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เพื่อประดิษฐานไว้ที่หน้าตึกสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี กระทรวงสาธารณสุข นั้น ได้รับทราบเกล้า ฯ แล้ว

บัดนี้ ช่างกรมศิลปากรได้ดำเนินการปั้นพระรูปสมเด็จ ฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เสร็จบางส่วน และพร้อมที่จะทำการเททองหล่อพระรูปได้ระหว่างวันที่ ๑๒ ถึงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๐๙ ณ กรมศิลปากร คณะผู้ดำเนินการสร้างพระรูปสมเด็จ ฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร มีความประสงค์ใคร่ขอกราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปกระทำพิธีเททองระหว่างวันดังกล่าวข้างต้นด้วย เพราะฉะนั้น จึงทูลมาเพื่อได้ทรงโปรดพิจารณา หากเห็นเป็นการสมควรที่จะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว ก็ขอได้โปรดดำเนินการต่อไปด้วย และเมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ประการใดขอได้โปรดแจ้งให้เกล้ากระหม่อมทราบด้วย จะเป็นพระกรุณาอย่างยิ่ง.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อม *บำราศนราดูร*

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

(สำเนา)

ที่ รส. ๐๐๐๒/๑๕๕๕ สำนักราชเลขาธิการ

๙ มิถุนายน ๒๕๐๙

เรื่อง ทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปสม-
เด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

เรียน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

อ้างถึง หนังสือที่ สส. ๐๑๐๐/๑๕๒๕ ลงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๙

ตามที่ท่านขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม.พระยาชัยนาทนเรนทร ในวันใดวันหนึ่ง ระหว่างวันที่ ๑๒ ถึงวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๐๙ ณ กรมศิลปากร นั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนินในวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙

ขอให้กระทรวงสาธารณสุขได้โปรดรีบจัดส่งกำหนดการพิธีไปยังสำนักราชเลขาธิการด้วย

(ลงพระนาม) *วงศานุวัตร*

(หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล)

ราชเลขาธิการ

(สำเนา)

ที่ สส. ๐๑๐๐/๒๒๐๔ กระทรวงสาธารณสุข

๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

เรื่อง การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

ทูล ราชเลขาธิการ

อ้างถึง หนังสือสำนักราชเลขาธิการที่ รล. ๐๐๐๒/๑๕๙๕ ลงวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๐๙

สิ่งที่ส่งมาด้วย กำหนดการพิธี ๑ ฉบับ

ตามที่ได้โปรดแจ้งไปว่า ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ในวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙ ณ กรมศิลปากร จึงขอให้กระทรวงสาธารณสุขจัดส่งกำหนดการพิธีมายังสำนักราชเลขาธิการนั้น ได้รับทราบเกล้า ฯ แล้ว เป็นพระกรุณายิ่ง

กระทรวงสาธารณสุขขอถวายกำหนดการพิธีดังกล่าวมาพร้อมกับหนังสือนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อม บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

กำหนดการพิธีเททองหล่อพระรูป
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
ณ กองหัตถศิลป กรมศิลปากร

วันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙

เวลา ๑๓.๓๐ น. — รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์

เวลา ๑๔.๑๕ น. — เจ้าหน้าที่กระทรวงสาธารณสุขเตรียมถวายการรับเสด็จ
— เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเตรียมการพิธี
— เจ้าหน้าที่ช่างหล่อ กองหัตถศิลป กรมศิลปากร เตรียมพิธีเททอง

เวลา ๑๔.๓๐ น. — พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินถึงกองหัตถศิลป กรมศิลปากร
— พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วเสด็จไปประทับ ณ เกยในบริเวณโรงพิธี
— รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ทูลเกล้า ฯ ถวายทองแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และปลัดกระทรวงสาธารณสุขทูลเกล้า ฯ ถวายทองแด่สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ แล้วเสด็จไปทรงถือสายสูตรเททอง หล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ขณะนี้พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร และดุริยางค์ เสร็จพิธีเททองแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก เสด็จพระราชดำเนินกลับ.

ที่ สส. ๐๑๐๐/๒๒๐๕

๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

เรื่อง การหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

เรียน เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

เนื่องด้วยมีแพทย์ พยาบาล เภสัชกร และทันตแพทย์ ร่วมด้วยกระทรวงสาธารณสุข เห็นพ้องกันว่า ควรจะสร้างพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ประดิษฐานไว้ ณ หน้าตึกสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ เพื่อเป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติและเป็นที่สักการะ จึงได้ร่วมใจกันบริจาคเงินดำเนินการจัดสร้างพระรูปดังกล่าว และบัดนี้การสร้างพระรูปได้ดำเนินไปสมควรที่จะกราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเททองได้แล้ว กระทรวงสาธารณสุขจึงได้หารือราชเลขาธิการเป็นการภายในว่าจะเป็นการสมควรเชิญเสด็จพระราชดำเนินหรือไม่ ซึ่งราชเลขาธิการได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงรับเชิญ ซึ่งได้กำหนดจะเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปสมเด็จฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ในวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙ ณ กองหัตถศิลป กรมศิลปากร

เพราะฉะนั้น กระทรวงสาธารณสุข จึงเรียนมาเพื่อได้โปรดดำเนินการตามระเบียบต่อไปด้วย จะเป็นพระคุณอย่างสูง

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(ลงชื่อ) บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

(สำเนา)

ด่วน
ที่ สส. ๐๑๐๐/๒๓๗๔ กระทรวงสาธารณสุข

๑ กรกฎาคม ๒๕๐๙

เรื่อง กราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดพระรูปสมเด็จฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

ทูล ราชเลขาธิการ

ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ณ กองหัตถศิลป กรมศิลปากร ในวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙ นั้น เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ

บัดนี้ เกล้ากระหม่อมได้พิจารณาเห็นว่า เนื่องด้วยวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน เป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ประกาศตั้งกรมสาธารณสุขขึ้นในกระทรวงมหาดไทย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร (ครั้งดำรงฐานันดรศักดิ์เป็นกรมหมื่นไชยนาทนเรนทร) เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ในวาระเดียวกันนั้น วันนี้จึงนับเป็นวันสำคัญของการสาธารณสุข เรียกว่า เป็นวันสถาปนาการสาธารณสุข ซึ่งได้เชิญชวนให้บรรดาส่วนราชการต่าง ๆ และประชาชนทำความสะอาดสถานที่ราชการและเคหสถานบ้านเรือน และถือเป็นทางปฏิบัติมาหลายสิบปีแล้ว เกล้ากระหม่อมเห็นว่าหากจะกระทำพิธีเปิดพระรูปของพระองค์ท่านในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ แล้ว จะเป็นการสมควรและเหมาะสมอย่างยิ่ง และช่างหล่อกรมศิลปากรก็รับรองว่าจะทำการหล่อพระรูปสำเร็จเรียบร้อยทันวันกระทำพิธีเปิดดังกล่าว จึงใคร่ขอกราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระ

ราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเบิดพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ณ กระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

เพราะฉะนั้น จึงทูลหารือเป็นการภายในว่า จะเป็นการสมควรกราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระราชดำเนินหรือไม่ประการใด หากทรงเห็นเป็นการสมควร เกล้ากระหม่อมก็จะได้ดำเนินการทางคณะรัฐมนตรีต่อไปในเวลาอันควร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อม บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

(สำเนา)

ที่ ร.ล. ๐๐๐๒/๑๙๖๕ สำนักราชเลขาธิการ

๖ กรกฎาคม ๒๕๐๙

เรื่อง ทรงรับเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเบิดพระรูปสมเด็จฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

เรียน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

อ้างถึง หนังสือที่ สส. ๐๑๐๐/๒๓๗๔ ลงวันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๐๙

ตามที่ท่านแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะเสด็จฯ ไปทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ณ กองหัตถศิลป - กรมศิลปากร ในวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙ และว่า เนื่องด้วยวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน เป็นวันสำคัญของการสาธารณสุข เรียกว่าเป็นวันสถาปนาการสาธารณสุข ความพิศดารดังที่แจ้งไป ซึ่งเห็นว่าหากจะกระทำพิธีเบิดพระรูปของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ ก็จะเป็นการสมควรและเหมาะสมอย่างยิ่ง และช่างหล่อกรมศิลปากรรับรองว่า จะทำการหล่อพระรูปสำเร็จเรียบร้อยทัน จึงใคร่ขอพระราชทานอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเบิดพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ณ กระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ นั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงรับที่จะเสด็จพระราชดำเนิน

ขอให้กระทรวงสาธารณสุขดำเนินการเบื้นทางการต่อไป.

(ลงพระนาม) วงศานุวัตร

(หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล)

ราชเลขาธิการ

(สำเนา)

ด่วนมาก
ที่ สร. ๐๔๐๑/๘๐๐๒ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

๔ กรกฎาคม ๒๕๐๙

เรื่อง ทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเททอง หล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

เรียน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

อ้างถึง หนังสือที่ สส. ๐๑๐๐/๒๒๐๕ ลงวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๙

ตามที่ขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ในวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙ ณ กองหัตถศิลป กรมศิลปากร นั้น

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้นำเสนอท่านนายกรัฐมนตรีทราบ และได้ขอให้สำนักราชเลขาธิการนำความกราบบังคมทูล ฯ ต่อไปแล้ว

บัดนี้ สำนักราชเลขาธิการแจ้งมาว่า ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าออองธุลีพระบาทแล้ว ทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนิน

จึงเรียนมาเพื่อจักได้ดำเนินการต่อไป.

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

(ลงชื่อ) มนูญ บริสุทธิ์

(นายมนูญ บริสุทธิ์)

เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

(สำเนา)

ที่ สส. ๐๑๐๐/๒๖๖๘ กระทรวงสาธารณสุข

๑๙ กรกฎาคม ๒๕๐๙

เรื่อง เชิญเสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดพระรูปสมเด็จ ฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

เรียน เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

อ้างถึง หนังสือที่ สร. ๐๔๐๑/๘๐๐๒ ลงวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๐๙

ตามหนังสือที่อ้างถึงข้างต้นความว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนินเทอ้งหล่อพระรูปสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ในวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ศกนี้ ณ กรมศิลปากร นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนารถ ได้เสด็จไปทรงประกอบพิธีดังกล่าวแล้ว และกระทรวงสาธารณสุขใคร่ที่จะกระทำพิธีเบิดพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ซึ่งจะได้นำไปประดิษฐานไว้ที่หน้าตึกสำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี ณ กระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ นี้ จึงได้ทูลหารือไปยังราชเลขาธิการเป็นการภายในว่า หากกระทรวงสาธารณสุขจะกราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีตามวันที่กำหนดไว้ดังกล่าว จะเป็นการสมควรหรือไม่ประการใด ราชเลขาธิการได้มีหนังสือที่ รล. ๐๐๐๒/๑๙๖๕ ลงวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๙ ตอบมาว่า ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงรับที่จะเสด็จพระราชดำเนิน และขอให้กระทรวงสาธารณสุขดำเนินการเบื้นทางการต่อไป ดังได้แนบสำเนาหนังสือราชเลขาธิการมาเพื่อทราบพร้อมกับหนังสือนี้ด้วยแล้ว

เพราะฉนั้น จึงเรียนมาเพื่อได้โปรดดำเนินการต่อไปด้วย จะเบ็นพระคุณยิ่ง ส่วนคำกราบบังคมทูลและร่างพระราชดำรัสตอบ พร้อมด้วยกำหนดการจะได้ส่งตามมาภายหลัง.

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(ลงชื่อ) บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

ที่ สส. ๐๑๐๐/๒๘๙๗ กระทรวงสาธารณสุข

๓ สิงหาคม ๒๕๐๙

เรื่อง วันสถาปนาการสาธารณสุข

กราบเรียน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี

ด้วยกระทรวงสาธารณสุขได้พิจารณาเห็นว่า วันที่ระลึกสำคัญของกระทรวงสาธารณสุขนั้น มีอยู่ ๒ วัน คือ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน เป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ประกาศตั้งกรมสาธารณสุขขึ้นในกระทรวงมหาดไทย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุขในวันเดียวกันนั้น วันนี้จึงนับว่าเป็นวันสำคัญของการสาธารณสุข เรียกว่าเป็นวันที่ระลึกสถาปนาการสาธารณสุข ซึ่งทางราชการได้เชิญชวนให้กระทรวงทบวงกรมและส่วนราชการต่าง ๆ ตลอดจนประชาชนเก็บกวาดทำความสะอาดสถานที่ราชการ และเคหะสถานบ้านเรือนทั่วไปอย่างขนานใหญ่ และถือเป็นทางปฏิบัติมาหลายสิบปีแล้ว และเมื่อได้สถาปนากรมสาธารณสุขขึ้นเป็นกระทรวงสาธารณสุข เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ จึงให้ถือวันที่ ๑๐ มีนาคม เป็นวันสถาปนากระทรวงสาธารณสุข โดยได้มีการบำเพ็ญกุศลทางพุทธศาสนา เสนอผลการปฏิบัติงานทางวิทยุกระจายเสียง และมอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่ผู้ที่ได้รับพระราชทานประจำปีในวันนั้น

บัดนี้ กระทรวงสาธารณสุขได้พิจารณาเห็นว่า ควรจะเปลี่ยนวันสถาปนากระทรวงสาธารณสุขเป็นวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน โดยถือว่าเป็นวันสถาปนาการสาธารณสุขเพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

จึงกราบเรียนมาเพื่ออนุมัติ หากเห็นชอบด้วยขอได้โปรดแจ้งให้กระทรวงต่างๆ ทราบ จะเป็นพระคุณ.

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

(ลงชื่อ) บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

ที่ สร. ๐๔๐๑/ว. ๗๓ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

๑๙ สิงหาคม ๒๕๐๙

เรื่อง วันสถาปนาการสาธารณสุข

เรียน (เวียนกระทรวงทบวงกรม)

ด้วยกระทรวงสาธารณสุขได้พิจารณาเห็นว่า วันที่ระลึกสำคัญของกระทรวงสาธารณสุขนั้น มีอยู่ ๒ วัน คือ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน เป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ประกาศตั้งกรมสาธารณสุขขึ้นในกระทรวงมหาดไทย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ในวันเดียวกันนั้น วันนี้จึงนับว่าเป็นวันสำคัญของการสาธารณสุข เรียกว่าเป็นวันที่ระลึกสถาปนาการสาธารณสุข ซึ่งทางราชการได้เชิญชวนให้กระทรวงทบวงกรมและส่วนราชการต่าง ๆ ตลอดจนประชาชนเก็บกวาดทำความสะอาดสถานที่ราชการ และเคหะสถานบ้านเรือนทั่วไปอย่างขนานใหญ่ และถือเป็นทางปฏิบัติมาหลายสิบปีแล้ว และเมื่อได้สถาปนากรมสาธารณสุขขึ้นเป็นกระทรวงสาธารณสุข เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ จึงให้ถือวันที่ ๑๐ มีนาคม เป็นวันสถาปนากระทรวงสาธารณสุข โดยได้มีการบำเพ็ญกุศลทางศาสนา เสนอผลการปฏิบัติงานทางวิทยุกระจายเสียง และมอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่ผู้ที่ได้รับพระราชทานเป็นประจำปีในวันนั้น จึงเห็นว่า ควรจะเปลี่ยนวันสถาปนากระทรวงสาธารณสุขเป็นวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน โดยถือว่าเป็นวันสถาปนาการสาธารณสุขเพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น กระทรวงสาธารณสุขจึงเสนอมาเพื่ออนุมัติ ซึ่งสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้นำเสนอท่านนายกรัฐมนตรีพิจารณาแล้ว เห็นชอบด้วย จึงเรียนมาเพื่อทราบ.

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

(ลงชื่อ) มนูญ บริสุทธิ์

(นายมนูญ บริสุทธิ์)

เลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

(สำเนา)

ที่ สส. ๐๑๐๐/๔๔๗๗ กระทรวงสาธารณสุข

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

เรื่อง พิธีเปิดพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

ทูล ราชเลขาธิการ

อ้างถึง หนังสือสำนักราชเลขาธิการที่ รล. ๐๐๐๒/๒๙๔๘ ลงวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๙

สิ่งที่ส่งมาด้วย คำกราบบังคมทูลและร่างพระราชดำรัส

ตามที่ได้โปรดแจ้งไปว่า ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท เรื่องพิธีเปิดพระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธี เริ่มแต่เวลา ๑๐.๐๐ น. ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ จึงขอให้กระทรวงสาธารณสุขจัดส่งคำกราบบังคมทูลและร่างพระราชดำรัส มายังสำนักราชเลขาธิการ นั้น ได้รับทราบเกล้า ฯ แล้ว เป็นพระกรุณายิ่ง

กระทรวงสาธารณสุขขอถวายคำกราบบังคมทูล และร่างพระราชดำรัสมาพร้อมกับหนังสือนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อม บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

(สำเนา)

ที่ สส. ๐๑๐๐/๔๔๗๘ กระทรวงสาธารณสุข

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

เรื่อง เชิญเสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดพระรูปสมเด็จ ฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

เรียน เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

อ้างถึง หนังสือกระทรวงสาธารณสุขที่ สส. ๐๑๐๐/๒๖๖๘ ลงวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๐๙

สิ่งที่ส่งมาด้วย คำกราบบังคมทูลและร่างพระราชดำรัส

ตามที่กระทรวงสาธารณสุขได้เรียนมาว่า ราชเลขาธิการได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงรับที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดพระรูป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ณ กระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ ส่วนคำกราบบังคมทูลและร่างพระราชดำรัสตอบ กระทรวงสาธารณสุขจะได้ส่งมาภายหลัง นั้น

กระทรวงสาธารณสุขขอส่งคำกราบบังคมทูลและร่างพระราชดำรัสตอบมาพร้อมกับหนังสือนี้ ขอได้โปรดดำเนินการต่อไปด้วย จะเป็นพระคุณ.

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(ลงชื่อ) บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

คำกราบบังคมทูล

ของ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข อัญเชิญ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเบิดอนุสาวรีย์พระรูป

พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๙

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ในวาระดิถีอันเป็นมหามงคลที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระราชอุตสาหเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเบิดอนุสาวรีย์พระรูป พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร วันนี้ บรรดาข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีความปีติยินดีและซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

การที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายร่วมใจกันจัดสร้างอนุสาวรีย์พระรูปของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฯ พระองค์นี้ขึ้น ก็เนื่องด้วยบรรดาแพทย์ พยาบาล และเภสัชกร รวมทั้งผู้ที่เคยใกล้ชิดกับพระองค์ท่านกลุ่มหนึ่ง มีความเห็นพ้องต้องกันว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์ต่อกิจการแพทย์ การสาธารณสุข การพยาบาล และการเภสัชกรรม เป็นอเนกประการ อาทิเช่น ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัยและอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ได้ทรงปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาวิชาแพทย์และพยาบาลที่ล้าสมัยให้มีระดับสูงขึ้น ได้ทรงเป็นผู้วางโครงการและหลักสูตรเบิดการสอนวิชาเภสัชกรรมขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และได้ทรงสนับสนุนการศึกษาวิชาการเหล่านี้เรื่อยมา และเมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมสาธารณสุข ก็ได้ทรงวางโครงการและหลักการบริหารอันเป็นรากฐานการสาธรณสุขของประเทศให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การแพทย์และการสาธารณสุขจึงได้

เจริญก้าวหน้าขยายกิจการขึ้นโดยลำดับตลอดมา จนได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นกระทรวงสาธารณสุข

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงใฝ่ผันในเรื่องการแพทย์และการสาธารณสุขมาแต่ยังทรงพระเยาว์ มีพระหฤทัยปรารถนาอยู่เสมอที่จะให้ประชาชนชาวไทยได้รับความผาสุกสมบูรณ์ในด้านสุขภาพอนามัยทั่วหน้ากัน จึงได้ทรงพยายามพ้นฝ่าอุปสรรคนานาประการที่จะช่วยส่งเสริมให้การแพทย์และการสาธารณสุขเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นอยู่เสมอ อาศัยเหตุดังกล่าวเป็นแรงบันดาลพระหฤทัยประกอบด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ จึงทรงสามารถชักจูงโน้มน้าวสมเด็จพระราชบิดา เจ้าพ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ให้ทรงสนพระหฤทัยในความเจ็บไข้ได้ทุกข์ของประชาชน จนสมเด็จพระราชบิดาทรงผักใฝ่ทุกวิถีทาง ช่วยพัฒนาการแพทย์ อันเปรียบเสมือนทรงช่วยหยิบยื่นรากแก้วให้การแพทย์และการสาธารณสุขของประเทศร่ำรวยก้าวหน้าไปตามสมัยนิยม จนเป็นที่ยอมรับนับถือจากนานาอารยะประเทศ ดังที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร นอกจากจะทรงเป็นเสมือนองค์บุพการีพระองค์หนึ่งแล้ว ยังทรงเป็นองค์ปรมาจารย์ที่ทรงมีพระเมตตาสีตลหฤทัยเปี่ยมไปด้วยพระกรุณาธิคุณต่อบรรดาแพทย์ พยาบาล เภสัชกร โดยทรงมุ่งมาดปรารถนาที่จะทรงยกย่องให้มีฐานะดีและสูงขึ้นตลอดสมัยที่พระองค์ทรงปกครองอยู่ เมื่อกล่าวถึงพระกรุณาธิคุณในข้อนี้ ในวันประชุมหารือกันถึงการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์ของพระองค์ท่าน ผู้เข้าร่วมประชุมหลายคนรู้สึกซาบซึ้งถึงหลั่งน้ำตาเมื่อรำลึกถึงน้ำพระหฤทัยซึ่งตนได้รับแต่เก่าก่อน

ในบั้นปลายของพระชนม์ชีพ พระองค์ยังทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทรงดำรงตำแหน่งประธานอภิรัฐมนตรีสภาและผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตามลำดับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงปฏิบัติพระราชภาระกิจสนองพระมหากรุณาธิคุณเป็นประโยชน์และผลดีแก่ราชการ

นานัปการ บรรดาข้าพระพุทธเจ้าจึงซาบซึ้งในพระบารมีและพระกรณียกิจอันเป็นคุณวิเศษที่ทรงบำเพ็ญไว้แต่หนหลังต่อราชการบ้านเมือง และการแพทย์ การสาธารณสุข ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเห็นพ้องกันว่า ถ้าจะจัดสร้างพระรูปอนุสาวรีย์ของพระองค์ท่านขึ้นประดิษฐานไว้ เพื่อผู้มีกตัญญูในพระองค์จักได้มีองค์วัตถุไว้ถวายสักการะในโอกาสอันควร เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรม และเพื่อให้ผู้มีวิชาชีพในแขนงทั้งหลายนี้มีอนุสรณียวัตถุคำนึงถึงศักดิ์ศรีและความมีเกียรติแห่งวิชาชีพของตน อีกทั้งยังจะเป็นองค์อนุสรณ์เชิดชูพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านให้เป็นที่ทราบแพร่หลายทั่วถึงกันยิ่งขึ้น เมื่อได้ร่วมใจกันเป็นเอกฉันท์เช่นนี้แล้ว จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดสร้างพระรูปอนุสาวรีย์ขึ้น และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุมัติตามปรารถนา ซึ่งเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่เปรียบมิได้ และในการดำเนินงานเรื่องนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบทูลอัญเชิญสมเด็จพระราชชนนี ฯ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ พระองค์ท่านได้ทรงรับคำเชิญด้วยดี นับเป็นพระกรุณาอย่างยิ่งแล้ว

ผู้บริจาคเงินสร้างพระรูปได้ประชุมหารือกันตกลงเห็นสมควรมอบให้กรมศิลปากรจัดการหล่อพระรูปตามหลักวิชาช่างหัตถศิลป ซึ่งกรมศิลปากรได้มอบหมายให้นายเรืองสุข อรุณเวช นายช่างของกรมศิลปากรเป็นผู้เริ่มดำเนินการ ส่วนแท่นฐานและบริเวณที่ตั้งพระรูปอนุสาวรีย์นั้น มอบให้นางไขศรี ตันศิริ สถาปนิกของกรมอนามัยเป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง เมื่อการสร้างหุ่นพระรูปสำเร็จเรียบร้อยพร้อมที่จะกระทำพิธีเททองหล่อเป็นพระรูปสำริด ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเททองหล่อพระรูปตามคำกราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จ ณ กองหัตถศิลป กรมศิลปากร เมื่อวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๙ ทั้งนี้เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม

เนื่องจากกระทรวงสาธารณสุขได้พิจารณาเห็นว่า วันที่ระลึกของกระทรวงสาธารณสุขนั้นมีอยู่สองวัน คือวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน อันเป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ประกาศตั้งกรมสาธารสุขขึ้นใน

กระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ในขณะทรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร เป็นอธิบดีกรมสาธารณสุขพระองค์แรกในวันเดียวกันนั้น วันนี้จึงนับว่าเป็นวันสำคัญของการสาธารณสุขวันหนึ่ง เรียกว่าวันสาธารณสุข ซึ่งทางราชการได้เชิญชวนให้กระทรวงทบวงกรมและส่วนราชการต่าง ๆ ตลอดจนประชาชนให้ทำความสะอาดสถานที่ราชการและเคหะสถานบ้านเรือนทั่วไป และถือปฏิบัติมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว ต่อมาได้สถาปนากรมสาธารณสุขขึ้นเป็นกระทรวงสาธารณสุข เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๘๕ ซึ่งได้กำหนดให้เป็นวันสถาปนากระทรวงสาธารณสุขอีกวันหนึ่ง เมื่อได้สร้างพระรูปของสมเด็จ ฯ เป็นอนุสาวรีย์ประดิษฐานไว้เช่นนี้แล้ว กระทรวงสาธารณสุขได้พิจารณาเห็นสมควรเปลี่ยนวันสถาปนากระทรวงสาธารณสุขมาเป็นวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน โดยถือว่าเป็นวันสถาปนากรมสาธารณสุข เพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ทั้งนี้ได้เสนอความเห็นต่อท่านนายกรัฐมนตรีได้มีอนุมัติแล้ว ต่อไปวันสำคัญของกระทรวงสาธารณสุขจึงมีเพียงวันเดียว คือวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ซึ่งถือว่าเป็นวันสถาปนา "การสาธารณสุข" คือวันนี้ และนอกจากจะถือเป็นประเพณีสำคัญเชิญชวนให้ทำความสะอาดเคหะสถานบ้านเรือนแล้ว จะได้เชิญชวนให้บรรดาแพทย์พยาบาล เภสัชกร และผู้ที่ซาบซึ้งในพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้มาถวายความเคารพสักการะพระรูปอนุสาวรีย์เป็นประจำปีในวันนี้อีกด้วย

อนึ่ง เรื่องเงินที่มีผู้บริจาคสร้างพระรูปนั้นได้รับไว้สิ้นสุดถึงวันที่ ๓๑ ตุลาคม ศกนี้ เป็นจำนวน ๑๙๔,๗๗๖.๑๐ บาท และได้รับเงินงบประมาณช่วย ๔๙,๙๐๐ จึงรวมเป็นเงิน ๒๔๔,๖๗๖.๑๐ บาท ได้ใช้จ่ายเป็นค่าสร้างพระรูป ค่าทำแท่นประดิษฐาน ค่าตกแต่งบริเวณสนามรอบพระรูปและขยายถนน และกิจการอันเกี่ยวกับการนี้เป็นเงินประมาณ ๒๑๐,๓๓๐.๕๐ บาท ยังคงมีเงินเหลืออีกประมาณ ๓๐,๐๐๐ บาทเศษ ผู้บริจาคเงินทั้งหลายได้ประชุมมีความเห็นพร้อมกันว่า เงินที่เหลือนี้ควรตั้งเป็นมูลนิธิขึ้นไว้ให้ชื่อว่า "มูลนิธิสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหาดอกผลจาก

เงินทุนมาใช้จ่ายบำเพ็ญกุศลสาธารณอันเกี่ยวกับการแพทย์บางประการ เช่น เกี่ยวกับเรื่องโรคหืด โดยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงประชวรด้วยพระโรคนี้เป็นประจำ จึงใคร่ที่จะใช้เงินของมูลนิธิไปในทางช่วยเหลือผู้ยากจนอนาถาที่ป่วยด้วยโรคหืด หรือสอบหาสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดโรคหืดในประเทศไทย เป็นต้น แต่ทั้งนี้จะทำได้เพียงใดก็ต้องแล้วแต่ทุนรอนของมูลนิธิที่จะพึงแสวงหาได้จากผู้ใจบุญในโอกาสต่อไป ในระหว่างดำเนินการขออนุญาตก่อตั้งมูลนิธิอยู่นั้น บริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด ได้ทราบเรื่องจากหม่อมหวีวงศ์ถวัลศักดิ์ ประธานคณะกรรมการได้มีศรัทธาบริจาคเงิน ๑๐๐,๐๐๐ บาท กับมีผู้บริจาคเพิ่มเติมอีกคือ นายสง่า วรรณดิษฐ์ นำส่งในนามของบริษัทกระเบื้องกระดาษไทย จำกัด ๒๐,๐๐๐ บาท นายเฉิดฉันท์ และนางสงวน เวชชาชีวะ ห้างไทยจำลองลักษณ์ และลูกสาวหมอมี ๑๕,๐๙๐ บาท นายอุเทน เศชะไพบูลย์ นำส่งในนามของบริษัทสุรามหาคุณ จำกัด ๒๐,๐๐๐ บาท และบริษัทประชายนต์ จำกัด ๒๕,๐๐๐ บาท ทั้งนี้นับเป็นทุนประเดิมในการก่อตั้งมูลนิธิด้วย

บัดนี้ ได้อุดมมงคลฤกษ์แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานอัญเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงเบิดผ้าคลุมแผ่นศิลาจารึก ณ พระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ให้ปรากฏเป็นอนุสรณียวัตถุ และอำนวยสรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลให้แก่การสาธารณสุข การแพทย์ การพยาบาล การเภสัชกรรม และกระทรวงสาธารณสุขสืบไป.

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

กำหนดการ

เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเบิดพระรูป
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
ณ กระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์
วันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

เวลา ๐๙.๓๐ น. ผู้รับเชิญเข้านั่งประจำที่

เวลา ๐๙.๕๐ น. รัฐมนตรีว่าการกรทรวงสาธารณสุขรอรับเสด็จ

เวลา ๑๐.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินถึงกระทรวงสาธารณสุข เสด็จเข้าพลับพลาพิธี ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขกราบบังคมทูลถวายรายงาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบ แล้วทรงประกอบพิธีเบิดพระรูป พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัยสังข์แตร และดุริยางค์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุหร่าย ทรงเจิม แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงวางพวงมาลา แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับเข้าพลับพลาพิธี ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ.

(สำเนา)

กระทรวงสาธารณสุข

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

ทูล ท่านผู้จัดการมหามกุฏราชวิทยาลัย

ด้วยหม่อมเจ้าบียะรังสิต รังสิต ได้ทรงมอบเงินแก่เกล้ากระหม่อม ๓๐,๐๐๐ บาท (สามหมื่นบาท) และขอให้ส่งมายังมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ตั้งเป็นทุนชื่อว่า "ทุนสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" เพื่อขอให้มูลนิธิจัดหาดอกผลส่งให้กระทรวงสาธารณสุขใช้จ่ายบำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ร้อยละ ๘๐ ร่วมกับกระทรวงสาธารณสุข ในวันสถาปนา "การสาธารณสุข" วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน เป็นประจำทุกปี กับใช้จ่ายในการบำรุงรักษาบริเวณลานที่ประดิษฐานพระรูปอนุสาวรีย์ฯ ร้อยละ ๒๐ ด้วย จึงทูลมาเพื่อได้ทรงดำเนินการต่อไป จักเป็นพระกรุณายิ่ง เกล้ากระหม่อมได้ถวายเช็คธนาคารกรุงเทพจำกัด เลขที่ P ๕๖๔๕๕๗ มาพร้อมกับหนังสือนี้แล้ว เรื่องนี้ได้เคยทูลให้ทรงทราบด้วยวาจาแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เกล้ากระหม่อม บำราศนราดูร

(พระบำราศนราดูร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

(สำเนา)

ที่ ๖๘๓๓/๒๕๐๙ มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

เรื่อง ตั้งทุนสินอนุสรณ์ "ทุนสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร"
หม่อมเจ้าปีย์ะรังสิต รังสิต

ทรัพย์เท่าราคา ๓๐,๐๐๐.๐๐ บาท (สามหมื่นบาท) ที่ทรงบริจาคบำรุงมูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ เพื่อทรงตั้งเป็นทุนสินอนุสรณ์ โดยขนานพระนามว่า "ทุนสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" และให้เก็บดอกผลส่งให้กระทรวงสาธารณสุขเพื่อใช้จ่ายบำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ร่วมกับกระทรวงสาธารณสุขในวันสถาปนา "การสาธารณสุข" วันที่ ๒๗ พฤศจิกายนเป็นประจำทุกปี ๘๐% กับใช้จ่ายในการบำรุงรักษาบริเวณลานที่ประดิษฐานพระรูปอนุสาวรีย์สมเด็จฯ ๒๐% นั้น ได้ดำเนินการให้เป็นไปตามพระประสงค์แล้ว เพื่อเป็นอนุสรณีย์วัตถุและเป็นพระเกียรติประวัติแก่พระนามนี้สืบไปตลอดกาลนาน

มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขอถวายอนุโมทนาในพระกุศลทานบริจาคครั้งนี้ ขอคุณพระศรีรัตนตรัยจงคุ้มครองให้ทรงปราศจากโรคาพาธแคล้วคลาดจากอุปสรรคอุบัติวันตราย ภัยพิบัติทั้งปวง, และทรงเจริญด้วยจตุรพิธพรสรรพสิริสวัสดิ์ พิพัฒนมงคล สัมฤทธิผลที่ประสงค์อันชอบธรรม มีพระทัยแช่มชื่นผ่องใสทรงประสบพระธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกเมื่อ เทอญ.

ขอถวายพระพร

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

นายกกรรมการมหามกุฎราชวิทยาลัย

(สำเนา)

ที่ ๖๘๓๔/๒๕๐๙

๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

เรื่อง ดอกผลอันเกิดจากทุนสินอนุสรณ์ "ทุนสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" เรียน ฯพณฯ คุณพระบำราศนราดูร กระทรวงสาธารณสุข พระนคร

ด้วยหม่อมเจ้าบียะรังสิต รังสิต วังเลขที่ ๒๔ ซอยร่วมฤดี อำเภอปทุมวัน จังหวัดพระนคร ได้ทรงบริจาคเงินบำรุงมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๙ เป็นจำนวน ๓๐,๐๐๐.๐๐ บาท (สามหมื่นบาท) มีพระประสงค์ให้ตั้งเป็นทุนสินอนุสรณ์ชื่อว่า "ทุนสมเด็จกรมพระยาชัยนาท-นเรนทร" เพื่อจัดหาดอกผลส่งให้กระทรวงสาธารณสุข เพื่อใช้จ่ายบำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ร่วมกับกระทรวงสาธารณสุข ในวันสถาปนา "การสาธารณสุข" วันที่ ๒๗ พฤศจิกายนเป็นประจำทุกปี ๘๐% กับใช้จ่ายในการบำรุงรักษาบริเวณลานที่ประดิษฐานพระรูปอนุสาวรีย์สมเด็จฯ ๒๐%

สำหรับดอกผลอันเกิดจากทุนสิน "ทุนสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" ซึ่งผู้ตั้งทุนสินมีพระประสงค์ให้ส่งกระทรวงสาธารณสุขเพื่อใช้จ่ายบำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ร่วมกับกระทรวงสาธารณสุข ในวันสถาปนา "การสาธารณสุข" วันที่ ๒๗ พฤศจิกายนเป็นประจำทุกปี กับใช้จ่ายในการบำรุงรักษาบริเวณลานที่ประดิษฐานพระรูปอนุสาวรีย์สมเด็จฯ นั้น มูลนิธินี้จะได้แจ้งจำนวนเงินมาให้ทางกระทรวงสาธารณสุขทราบ ในเมื่อสิ้นปีปฏิทินทุกๆ ปี ฉะนั้นจึงเรียนมาเพื่อทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บทมาลย์

(หลวงบทมาลย์บริรักษ์)

ลงนามแทน ผู้จัดการฯ

อนุสาวรีย์พระรูป สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
ประดิษฐานหน้าตึก สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี
กระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์

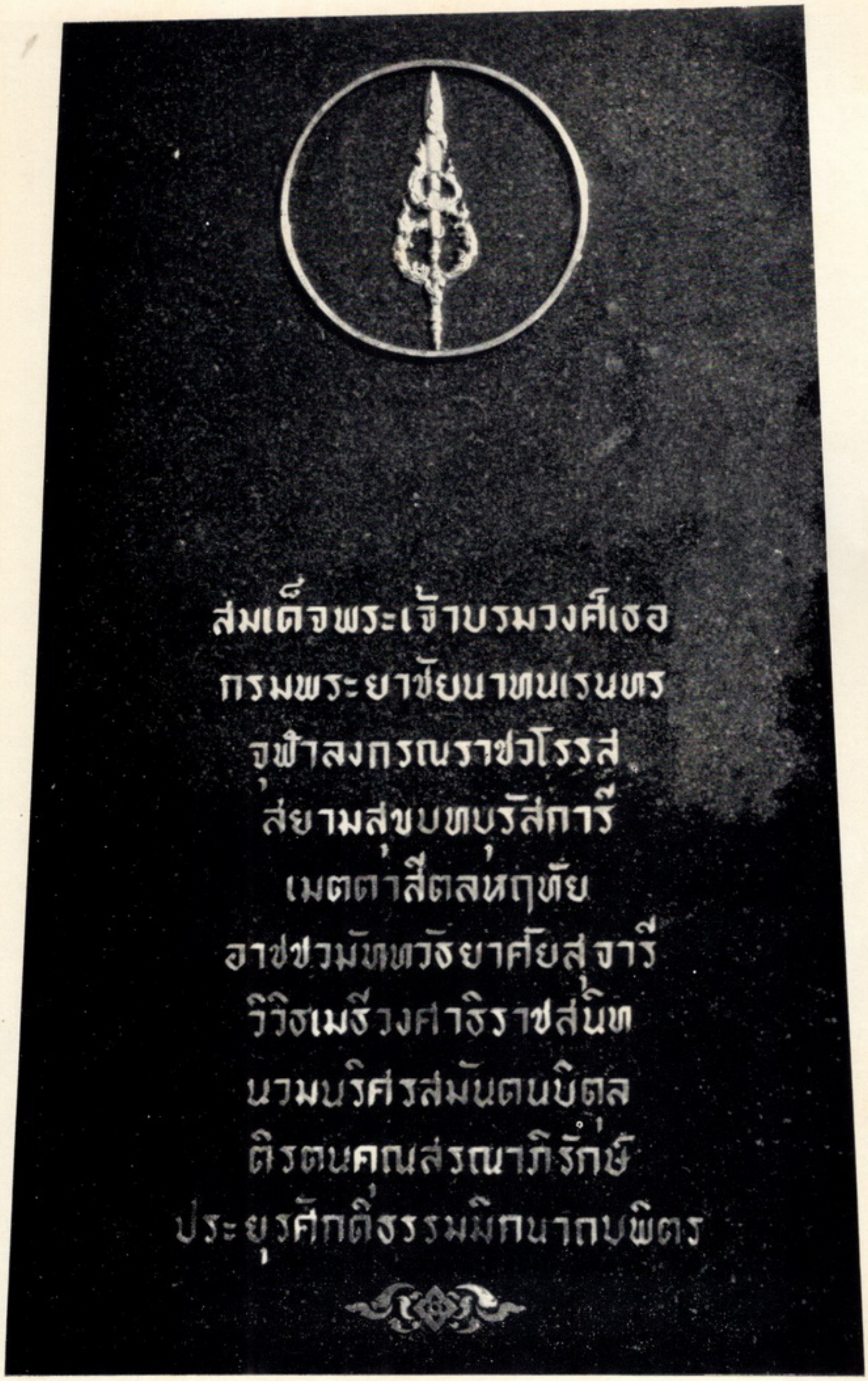

คำจารึกด้านหน้าฐานอนุสาวรีย์พระรูป
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

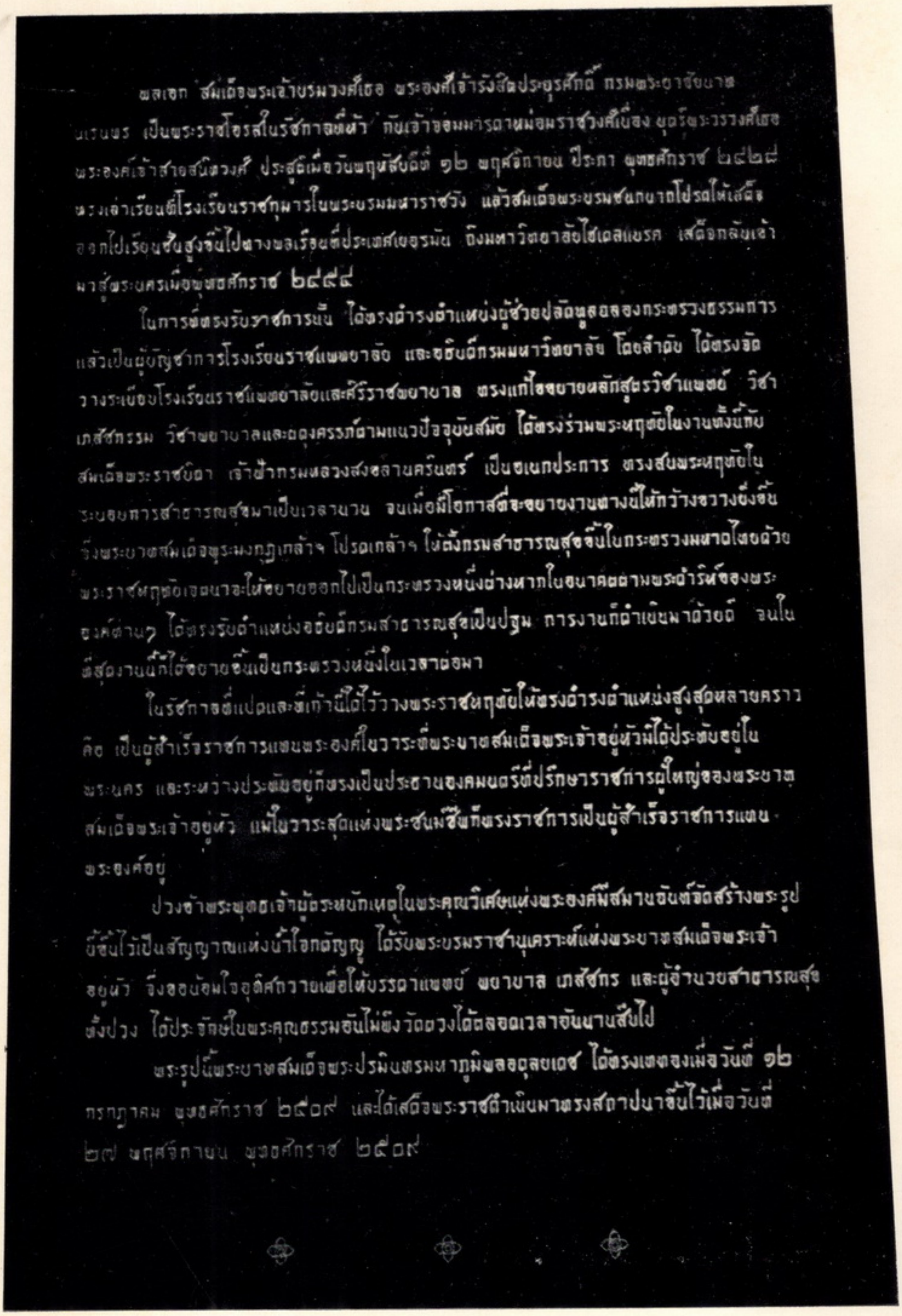

คำจารึกด้านหลังฐานอนุสาวรีย์พระรูป
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร

บัญชีรายพระนามและนาม

ผู้บริจาคเงินสร้างพระรูป

สมเดจพระเจาบรมวงศเธอ กรมพระยาชยนาทนเรนทร

เภสัชกรรมสมาคมแห่งประเทศไทย	๒๐,๐๐๐ บาท
นายแพทย์เฉลิม และท่านหญิงจารุลักษณ์ กัลยานี บูรณะนนท์	๑๕,๐๐๐ บาท
เภสัชพาณิชย์สมาคมแห่งประเทศไทย	๑๐,๐๐๐ บาท
พลตรี หม่อมทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์	๑๐,๐๐๐ บาท
ม.ล. ทวีวัฒน์ สนิทวงศ์	๑๐,๐๐๐ บาท
สมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณดาพีนี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	๑๐,๐๐๐ บาท
หลวงและนางสุขเวชชวรกิจ	๕,๐๐๐ บาท
ม.ล. เต่อ สนิทวงศ์	๕,๐๐๐ บาท
นายแพทย์สมบุญและแพทย์หญิงศรีประไพ ผ่องอักษร	๓,๐๐๐ บาท
ม.ล. อุดมและ ม.ล. นวม สนิทวงศ์	๓,๐๐๐ บาท
พระยาบริรักษเวชชการและท่านผู้หญิง	๒,๐๐๐ บาท
พระบำราศนราดูรและคุณหญิง	๒,๐๐๐ บาท
นายอบ วสุรัตน์	๒,๐๐๐ บาท
ข้าราชการกรมการแพทย์	๒,๐๐๐ บาท
หลวงไวทเยศรางกูร	๒,๐๐๐ บาท
นายกร จาตุรจินดา	๒,๐๐๐ บาท
พระชาญเวชกิจ	๒,๐๐๐ บาท
บริษัท แอล พี แสตนดาร์ด แลบบอราทอรีส์ จำกัด	๒,๐๐๐ บาท
หลวงลิขิตธรรมศรีพยัตต์	๒.๐๐๐ บาท

นายแพทย์เปล่ง เธียรประสิทธิ์	๒,๐๐๐ บาท
หลวงราชเวชชพิศาล	๒,๐๐๐ บาท
พ.ท. นิตย์ เวชชวิศิษฏ์	๒,๐๐๐ บาท
หลวงอายุรกิจโกศลและคุณหญิง	๒,๐๐๐ บาท
คุณหญิงผกาฉัตร สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	๒,๐๐๐ บาท
ม.ล. เดช สนิทวงศ์	๒,๐๐๐ บาท
ข้าราชการกรมอนามัย	๑,๕๙๕ บาท
สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตน์ราชสุดาสิริโสภาพัณณวดี	๑,๐๐๐ บาท
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล	๑,๐๐๐ บาท
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรณ์มงคลการ	๑,๐๐๐ บาท
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร	๑,๐๐๐ บาท
ม.ล. บัว กิติยากร	๑,๐๐๐ บาท
หม่อมหลวงสร้อยระย้า ยุคล	๑,๐๐๐ บาท
คุณยี่สุ่น สนิทวงศ์	๑,๐๐๐ บาท
นายแพทย์จินดา ดิลกแพทย์	๑,๐๐๐ บาท
หลวงวิเชียรแพทยาคม	๑,๐๐๐ บาท
นายแพทย์วิรัช มรรคดวงแก้ว	๑,๐๐๐ บาท
นายแพทย์ชู ศีตะจิตต์ และภรรยา	๑,๐๐๐ บาท
นางสาวจำเนียร ชูโต	๑,๐๐๐ บาท
นางเพทาย พยุงเวชชศาสตร์	๑,๐๐๐ บาท
นางมลิ ปรีชาดุลยกิจ	๑,๐๐๐ บาท
หลวงพิจิตรภิษัชการ	๑,๐๐๐ บาท
หลวงพิณพากย์พิทยาเภทและคุณหญิง	๑,๐๐๐ บาท
ขุนแผ้วภัยพยาธิ์	๑,๐๐๐ บาท
นายแพทย์เสม พริ้งพวงแก้ว	๑,๐๐๐ บาท

หลวงเทพวรสันต์	๑,๐๐๐ บาท
นายแพทย์จิตต์ เหมะจุฑา	๑,๐๐๐ บาท
นายแพทย์อวย และ ม.ร.ว. ส่งศรี เกตุสิงห์	๑,๐๐๐ บาท
ขุนเวชชรัตน์รักษา	๑,๐๐๐ บาท
ม.ล. เลอน จักรพันธ	๑,๐๐๐ บาท
กองมรดก ม.ร.ว. สุวพรรณ สนิทวงศ์	๑,๐๐๐ บาท
นายแพทย์ฝน และนางประวาส แสงสิงแก้ว	๑,๐๐๐ บาท
คุณสง่า ณ ระนอง	๑,๐๐๐ บาท
ม.ล. พวงแก้ว ณ ระนอง	๑,๐๐๐ บาท
ศาสตราจารย์จำลอง สุวคนธ์	๑,๐๐๐ บาท
นายแพทย์เทียนเพ็ญ ตระกูลทอง	๗๒๕.๓๐ บาท
แผนกกายวิภาคศาสตร์ โรงพยาบาลศิริราช	๗๐๐ บาท
นายแพทย์ประเมิน จันทวิมล	๖๑๙ บาท
แผนกสูติศาสตร์ โรงพยาบาลศิริราช	๖๐๕ บาท
คุณหญิงอนุรักษ์ราชมณเฑียร	๖๐๐ บาท
หลวงพิสิษฐแพทยากร	๖๐๐ บาท
นางหลง บูรณเวช	๕๐๐ บาท
นางเน่ง โอสถกรรม	๕๐๐ บาท
หลวงประกิตเวชศักดิ์และภรรยา	๕๐๐ บาท
นางทับทิม จำรัสฤทธิแพทย์และนายแพทย์กอบชัย พรหมมินทะโรจน์	๕๐๐ บาท
คุณหญิงสมานใจ ดำรงแพทยาคุณ	๕๐๐ บาท
หลวงอาทรธุระสุข	๕๐๐ บาท
ศาสตราจารย์รอง และ ม.ล. เยาว์ ศยามานนท์	๕๐๐ บาท
ขุนนิพัทธสุขกิจ	๕๐๐ บาท
ขุนฉันทศาสตร์โกศล	๕๐๐ บาท

ขุนสุขกิจบำรุง	๕๐๐ บาท
หลวงประจักษ์เวชสิทธิ์	๕๐๐ บาท
ม.ล. ดวงแข เสขยานนท์	๕๐๐ บาท
ศาสตราจารย์สี สิริสิงห์	๕๐๐ บาท
คุณหญิงมนูเวทย์วมลนาท	๕๐๐ บาท
คุณบรรจบพันธ์ และ ม.ล. ชัยนิมิตร นวรัตน์	๕๐๐ บาท
นางสาวสุรภี กาญจนกมล	๕๐๐ บาท
นางชุน กาญจนกมล	๕๐๐ บาท
นายแพทย์บุญ สุวรรณศร	๕๐๐ บาท
ชุนสถิตย์เวชชศาสตร์	๕๐๐ บาท
คุณปราณีต กิตติขจร สุคันธวนิช	๔๐๐ บาท
แผนกศัลยศาลตร์ออร์โธปีดิคส์และกายภาพบำบัดโรงพยาบาลศิริราช	๓๙๐ บาท
หลวงชนาพาธประนท	๓๐๐ บาท
พระศัลยเวชย์วิศิษฐ์	๓๐๐ บาท
พล.ต. ถนอม อุปถัมภานนท์	๓๐๐ บาท
นายพร วรภัทราธร	๓๐๐ บาท
พระบำราชนราพาธ	๓๐๐ บาท
พระไวทยวิธีการ	๓๐๐ บาท
แผนกศัลยศาสตร์ โรงพยาบาลศิริราช	๓๐๐ บาท
พลตรี พระยาวิบูลอายุรเวท	๓๐๐ บาท
ขุนสุขวิชวรการ	๓๐๐ บาท
ม.ล. พร้อมจิตต์ ยมะสมิต	๓๐๐ บาท
ม.ล. กุทัณฑ์และคุณกระเช้ารัตน์ สนิทวงศ์	๓๐๐ บาท
คุณกรกนก จำรัสโรมรัน	๓๐๐ บาท
พลตรี จิเชียร และคุณอารี สุตันตานนท์	๓๐๑ บาท

ม.ล. มณีรัตน์ บุนนาค	๓๐๐ บาท
ม.ล. แส กฤดากร	๓๐๐ บาท
แผนกรังสีวิทยา โรงพยาบาลศิริราช	๒๗๐ บาท
นายแพทย์เฉลิม พรมมาส	๒๕๐ บาท
แผนกอายุรศาสตร์ โรงพยาบาลศิริราช	๒๔๕ บาท
แผนกกุมารเวชศาสตร์ โรงพยาบาลศิริราช	๒๓๔.๕๐ บาท
แผนกพยาธิวิทยา โรงพยาบาลศิริราช	๒๐๕ บาท
นางกมล นาทวิธีเวชช์	๒๐๐ บาท
นายแพทย์สงัด เปล่งวานิช	๒๐๐ บาท
นายแพทย์สวัสดิ์และนางอบทิพย์ แดงสว่าง	๒๐๐ บาท
หลวงวรเวชวุฒิปรีชา	๒๐๐ บาท
หลวงพิบูลสรรพเวช	๒๐๐ บาท
นายแพทย์เปี่ยมและนางสาเนียง มุสิกะภุมมะ	๒๐๐ บาท
นายแพทย์ประจักษ์และนางเจียมกมล ทองประเสริฐ	๒๐๐ บาท
หลวงสมานธาตุวิเศษ	๒๐๐ บาท
หลวงอินทรีย์อายุรเวท	๒๐๐ บาท
คุณมณี สหัสสานนท์	๒๐๐ บาท
นายเคลื่อน มีสิบป์สม	๒๐๐ บาท
ขุนโอสถสิทธิการ	๒๐๐ บาท
พ.อ. บุลยสและนางวิเชียร สุพรรณโรจน์	๒๐๐ บาท
นายแพทย์กร เกรียงไกร	๒๐๐ บาท
หลวงพิบุลภิสัชกิจ	๒๐๐ บาท
หลวงนรินทรประสาตรเวช	๒๐๐ บาท
นางพิบุลภิสัชกิจ	๒๐๐ บาท
ขุนสฤษฎ์สุขการ	๒๐๐ บาท

แผนกพยาบาล โรงพยาบาลศิริราช	๒๐๐ บาท
ขุนวิศาลเวชกิจ	๒๐๐ บาท
ขุนวิวรณ์สุขวิทยา	๒๐๐ บาท
หลวงสนั่นวรเวชช์	๒๐๐ บาท
นายแพทย์อายศ ณ สงขลา	๒๐๐ บาท
ขุนวิโรจน์เวชชกรรม	๒๐๐ บาท
ท่านหญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี	๒๐๐ บาท
คุณสมถวิล สังขทรัพย์	๒๐๐ บาท
ม.ล.จวงจันทร สนิทวงศ์	๒๐๐ บาท
หม่อม (แผ้ว) สนิทวงศ์เสนีย์	๒๐๐ บาท
หม่อมงามจิตต์ บุรฉัตร	๒๐๐ บาท
คุณหญิงอาภรณ์ กฤษณามระ	๒๐๐ บาท
ม.ร.ว.พงศ์ดิศ ดิศกุล	๒๐๐ บาท
หลวงขจรเวชกิติ์	๒๐๐ บาท
หลวงบุญเจือบรรจงเวชช	๒๐๐ บาท
หลวงชำนิไวทยการ	๑๒๐ บาท
นางจรวยพร ผิวเหลือง	๑๐๐ บาท
นางบุญล้อม สุวรรณประกร	๑๐๐ บาท
นายแพทย์โนรี มีสุวรรณ	๑๐๐ บาท
ม.ล.รวงจรูญ สนิทวงศ์	๑๐๐ บาท
ม.ล.เยี่ยมจรัญ สนิทวงศ์	๑๐๐ บาท
นายแพทย์อุทัย สนธินันท์	๑๐๐ บาท
ขุนเปลื้องประชาพาธ	๑๐๐ บาท
นางมณี ทัพพะรังสี	๑๐๐ บาท
นายแพทย์จรัล โอสถสงเคราะห์	๑๐๐ บาท

ขุนนิยมสุขวิสุทธ	๑๐๐ บาท
นายแพทย์เสนอ อินทรสุขศรี	๑๐๐ บาท
นายแพทย์เยี่ยม จันทรังคะ	๑๐๐ บาท
ม.ล. เวก ทัศนัยนิยมศึก	๑๐๐ บาท
ม.ล. สมาน สนิทวงศ	๑๐๐ บาท
นางชลอ สุมาวงศ์	๑๐๐ บาท
นายผิน ชูทัย	๑๐๐ บาท
นายแพทย์วิเชียร เสริบุตร	๑๐๐ บาท
นายแพทย์ประวัติ ตันสุรัตน์	๑๐๐ บาท
ขุนสิริสุขการ	๑๐๐ บาท
นายแพทย์เติม บุนนาค	๑๐๐ บาท
คุณหญิงมานิตกุลพัทธ์	๑๐๐ บาท
คุณประกอบ พินธุโยธิน	๑๐๐ บาท
นายแพทย์สนอง อูนากูล	๑๐๐ บาท
นายแพทย์สงกรานต์ นิยมเสน	๑๐๐ บาท
นายแพทย์สมัย จันทวิมล	๑๐๐ บาท
นายแพทย์ชุด อยู่สวัสดิ์	๑๐๐ บาท
ขุนภักดีสุขกิจ	๑๐๐ บาท
ขุนจำรูญเวชศักดิ์	๑๐๐ บาท
หลวงธุระไวทยวิเศษ	๑๐๐ บาท
หลวงพิเศษแพทยกิจ	๑๐๐ บาท
หลวงฉัตรพลรักษ์	๑๐๐ บาท
ขุนสิงหโชติสุขแพทย์	๑๐๐ บาท
หลวงสุเวชชศุภกิจ	๑๐๐ บาท
หลวงบำราศโรคาพาพ	๑๐๐ บาท

หลวงชำนิโรคสานต์	๑๐๐ บาท
หลวงเกียรตินันทแพทย์	๑๐๐ บาท
ขุนสมานเวชกิจ	๑๐๐ บาท
ขุนสิทธิพรหมา	๑๐๐ บาท
ขุนนราเวชชกรรม	๑๐๐ บาท
หลวงเสริมปรุงสุข	๑๐๐ บาท
พระอัพภันตราพาธพิศาล	๑๐๐ บาท
ขุนอาจอำนวยสุข	๑๐๐ บาท
ขุนระงับโรคสงบ	๑๐๐ บาท
หลวงพิสิษฐแพทยากร	๑๐๐ บาท
นายแพทย์โกมล เพ็งศรีทอง	๑๐๐ บาท
นางวงศ์ เซ็งสุธา	๑๐๐ บาท
คุณทองคำ นิเพทนิติสรรค์	๑๐๐ บาท
คุณเชื้อ อิทธิวัฒน	๑๐๐ บาท
คุณพยอม บิณฑสันต์	๑๐๐ บาท
คุณประยงค์ อรัณยนานนท์	๑๐๐ บาท
พ.ต.ท. วสิษฐ เดชกุญชร	๑๐๐ บาท
นายเสน่ห์ โกมารชุน	๑๐๐ บาท
คุณสมใจ ศิรินันทน์	๑๐๐ บาท
คุณประหยัด ชาตบุตร	๑๐๐ บาท
คุณอนงค์นารถ วิริยศิริ	๑๐๐ บาท
คุณองุ่น เปล่งวานิช กีระนันทน์	๑๐๐ บาท
คุณจรุง บูรณโชติ	๑๐๐ บาท
คุณทับทิม สนิทวงศ์	๑๐๐ บาท
คุณหญิงศัลวิธานนิเทศ	๑๐๐ บาท

ท่านผู้หญิงสุรณรงค์	๑๐๐ บาท
นายแพทย์เฉก ธนะศิริ	๑๐๐ บาท
ม.ร.ว.บุษบา ลดาวัลย์	๓๐๐ บาท
คุณหญิงเกนหลง สนิทวงศ์	๑๐๐ บาท
ม.จ.อัปภัศราภา เทวกุล	๑๐๐ บาท
คุณหญิงสาวิตรี ศรีวิสารวาจา	๑๐๐ บาท
ขุนจำนงบูรณแพทย์	๑๐๐ บาท
นายแพทย์สำเนียง จารุมิลินท	๑๐๐ บาท
ขุนชำนิเวชสาร	๑๐๐ บาท
คุณเจือ สิทธิศักดิ์สมุทเขตร	๑๐๐ บาท
นายแพทย์ประชุม อินทรัมพรรย์	๑๐๐ บาท
นายจุลพล รักประทุม	๑๐๐ บาท
แพทย์หญิงประชุม ณ นคร	๑๐๐ บาท
นายแพทย์เขียน กรัยวิเชียร	๑๐๐ บาท
แผนกจุลชีววิทยา โรงพยาบาลศิริราช	๙๙ บาท
แพทย์หญิงพยอม เนตรวิเศษ	๙๗ บาท
ม.ล.ทัยเกษม สนิทวงศ์	๙๐ บาท
นายแพทย์พัน บุณยรัตเวช	๖๐ บาท
นายแพทย์เกิด ธนชาต	๕๐ บาท
นายเจิม พยุงพันธ์	๕๐ บาท
คุณพุทธเพ็ญ ชโลธร	๕๐ บาท
ม.ร.ว.เกื้อกมล สวัสดิ์สรยุทธ	๕๐ บาท
นายมณู สนธิพันธ์	๕๐ บาท
นายแพทย์ชม เทพยสุวรรณ	๕๐ บาท
นายแพทย์ชำนาญ รัตนกูล	๕๐ บาท

หน่วยกลางรายงานสถิติผู้ป่วย โรงพยาบาลศิริราช	๔๔ บาท
นายแพทย์คติ จิรยุส	๔๐ บาท
แผนกสังคมสงเคราะห์ โรงพยาบาลศิริราช	๔๐ บาท
นางสาวกฤษณกันท์ มิลินทสูต	๓๐ บาท
นายแพทย์ประพนธ์ ศรีสวัสดิ์	๒๕ บาท
ม.ล.สีตอง สนิทวงศ์	๒๐ บาท
คุณยาใจ	๒๐ บาท
คุณนรินทร	๒๐ บาท
คุณนวลศรี วัลยวณิก	๒๐ บาท
คุณถวิลวดี พรหมาคม	๒๐ บาท
แพทย์หญิงภัทรพร ชำนาญกิจ	๒๐ บาท
นายแพทย์สุชาติ เจตนเสน	๒๐ บาท
นายอุทัย พิศลยบุตร	๒๐ บาท
แพทย์หญิงอุทัยวรรณ นุตจรัส	๒๐ บาท
นายแพทย์สมพงศ์ ชุทรานนท์	๒๐ บาท
นายแพทย์ชลอ จันทรสุวรรณ	๒๐ บาท
นายถวิล หงสกุล	๒๐ บาท
นายแพทย์สันติ วัฒนะภูติ	๒๐ บาท
นางสาวสมทรง ตันเรืองชาติ	๒๐ บาท
แพทย์หญิงศศิจันทร วิมุกตานนท์	๒๐ บาท

นอกจากจะมีผู้ทรงบริจาคและบริจาคเงินร่วมในการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์ ดังมีรายพระนามและนาม ดังกล่าวข้างต้นนั้นแล้ว หม่อมเจ้าบียะรังสิต รังสิต หม่อมเจ้าสนิทประยูรศักดิ์ รังสิต และหม่อมเจ้าหญิงจารุลักษณ์กัลยาณี บุรณะนนท์ ได้ทรงมอบเงินแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขเป็นจำนวน ๓๐,๐๐๐ บาท ส่งไปยัง

มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย ตั้งเป็นทุนชื่อว่า "ทุนสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" เพื่อขอให้มูลนิธิฯ จัดหาดอกผลส่งให้กระทรวงสาธารณสุข ใช้จ่ายบำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ร้อยละ ๘๐ ร่วมกับกระทรวงสาธารณสุข ในวันสถาปนา "การสาธารณสุข" วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน เป็นประจำทุกปี ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ ๒๐ นั้น ให้ใช้จ่ายในการบำรุงรักษาบริเวณที่ประดิษฐานพระรูปอนุสาวรีย์

การที่พระโอรสและพระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น มีพระทัยครัทธาเช่นนี้เป็นเรื่องที่ควรแก่การอนุโมทนาด้วยเป็นอย่างยิ่ง บรรดาผู้ร่วมบริจาคเงินทั้งหลายรู้สึกมั่นพระทัยและใจว่า พระรูปอนุสาวรีย์ที่ได้ร่วมกันสร้างขึ้นไว้นี้ ได้มีเงินทุนสำรองอยู่พร้อมแล้วที่จะใช้ช่วยบำรุงรักษาและช่วยในการบำเพ็ญกุศลถวายแด่พระองค์ท่านอย่างสมพระเกียรติเป็นประจำทุกปีสืบไปตลอดกาล

มูลนิธิ
สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร

เงินที่มีผู้ร่วมบริจาคสร้างพระรูปอนุสาวรีย์นั้น เท่าที่ฝ่ายการเงินได้รับไว้ตั้งแต่ต้นจนถึงวันที่ ๓๑ ตุลาคม ศกนี้ เป็นจำนวนรวมทั้งสิ้น ๑๙๔,๗๗๖ บาท ๑๐ สตางค์ และได้รับงบประมาณช่วยอีก ๔๙,๘๐๐ บาท จึงรวมเป็นเงิน ๒๔๔,๖๗๖ บาท ๑๐ สตางค์ ได้ใช้จ่ายเป็นค่าสร้างพระรูป ค่าทำแท่นประดิษฐาน ค่าตกแต่งบริเวณสนามรอบพระรูป และขยายถนน ตลอดจนจ่ายในกิจการอื่นที่เกี่ยวแก่การสร้างพระรูปนี้ เป็นต้น ค่าพิมพ์หนังสือที่ระลึก ค่าประกอบพิธีการต่างๆ รวมค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นเป็นเงินประมาณ ๒๑๐,๓๓๐ บาท จึงยังคงมีเงินเหลืออีกประมาณ ๓๐,๐๐๐ บาทเศษ ผู้บริจาคเงินทั้งหลายได้ร่วมประชุมและมีความเห็นพร้อมกันว่า เงินที่เหลือนี้ควรตั้งเป็นทุนมูลนิธิขึ้นไว้ ให้ชื่อว่า"มูลนิธิสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำดอกผลจากเงินทุนของมูลนิธินี้มาใช้จ่ายบำเพ็ญกุศลสาธารณะอันเกี่ยวกับการแพทย์บางประการ และโดยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงประชวรด้วยพระโรคหืดเป็นประจำ จึงใคร่จะใช้เงินผลประโยชน์ที่ได้รับจากเงินทุนมูลนิธินี้ไปในทางช่วยผู้ยากจนอนาถาและป่วยด้วยโรคหืด เป็นการช่วยในด้านผู้ป่วยไข้โดยทั่วไป ส่วนในด้านวิชาการนั้น ก็จะได้ใช้เงินนี้เป็นทุนทำการสอบหาสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดโรคหืดในประเทศไทย ทั้งสองประการนี้เป็นวัตถุประสงค์เบื้องแรกก่อน และจะได้ขยายขอบเขตให้กว้างขวางต่อไปอีก ในเมื่อกำลังเงินของมูลนิธินี้อำนวยให้เป็นขั้นๆ ไป

ในระหว่างที่กำลังดำเนินการขออนุญาตจัดตั้งมูลนิธินี้อยู่นั้น บริษัทปูนซิเมนต์ไทย ได้ทราบเรื่องจากหม่อมหวิวงศ์ ถวัลยศักดิ์ ประธานคณะกรรมการ ได้มีศรัทธาบริจาคเงิน ๑๐๐,๐๐๐ บาท และมีผู้บริจาคเพิ่มเติมคือนายสง่า วรรณดิษฐ์นำส่งในนามของบริษัทกระเบื้องกระดาษไทย จำกัด ๒๐,๐๐๐ บาท นายเฉิดฉันท์ และ นางสงวน เวชชาชีวะ บริษัทไทยจำลองลักษณ์ จำกัด และห้างขายยาลูกสาวหมอมี ๑๕,๐๐๐ บาท

นายอุเทน เตชะไพบูลย์ นำส่งในนามของ บริษัทสุรามหาคุณ จำกัด ๒๐,๐๐๐ บาท และ บริษัทประชายนต์ จำกัด ๒๕,๐๐๐ บาท เพื่อเป็นทุนประเดิมในการก่อตั้งมูลนิธินี้ด้วย

ฉะนั้นในขณะนี้ เงินทุนประเดิมของ "มูลนิธิสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" ซึ่งได้รับแล้วจากผู้ใจบุญ จึงมีรายการดังนี้

๑.	เงินเหลือจ่ายจากการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์ประมาณ	๓๐,๐๐๐ บาท
๒.	บริษัทปูนซิเมนต์ไทย จำกัด	๑๐๐,๐๐๐ บาท
๓.	บริษัทกระเบื้องกระดาษไทย จำกัด	๒๐,๐๐๐ บาท
๔.	นายเฉิดฉันท์และนางสงวน เวชชาชีวะ บริษัท ไทยจำลองลักษณ์ จำกัด และห้างขายยาลูกสาวหมอมี	๑๕,๐๐๐ บาท
๕.	บริษัทสุรามหาคุณ จำกัด	๒๐,๐๐๐ บาท
๖.	บริษัทประชายนต์	๒๕,๐๐๐ บาท
	รวมเงินทุนประเดิมทั้งสิ้นประมาณ	๒๑๐,๐๐๐ บาท

"มูลนิธิสมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร" จะดำเนินการให้ลุล่วงตามวัตถุประสงค์และได้ผลดีในทางช่วยเพื่อนมนุษย์และประเทศชาติ มากน้อยเพียงใด ย่อมสุดแต่กำลังเงินของมูลนิธิที่จะพึงได้รับจากผู้ใจบุญทั้งหลายในวันข้างหน้า จึงขอถือโอกาสเชิญชวนท่านผู้ใจบุญทั้งหลาย โปรดช่วยกันสละเงินตามกำลังศรัทธาสมทบทุนมูลนิธินี้ ในโอกาสอันควรและตามความสะดวกของท่านด้วย

ท่านจะส่งเงินไปยังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขโดยตรงหรือส่งให้นางประยงค์ ศรตานนท์ หัวหน้ากองคลังสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ พระนคร ผู้ได้รับเลือกเป็นเหรัญญิกของมูลนิธิ ฯ โดยตำแหน่งก็ได้

กระทรวงสาธารณสุข

๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๙

เรื่องท้ายเล่ม

เมื่อวันจันทร์ที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๙ ผู้เขียนได้ไปร่วมการประชุมที่กระทรวงสาธารสุขเกี่ยวกับเรื่องการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้พิจารณาปรึกษากันถึงปัญหาต่าง ๆ หลายเรื่อง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับผู้เขียนในคราวประชุมวันนั้นก็ได้แก่ พระบำราศนราดูรท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ผู้เป็นประธานของที่ประชุม ได้มอบหมายให้ผู้เขียนมีหน้าที่เป็นสองประการ คือประการแรกร่างคำจารึกสำหรับจารึกบนหินอ่อนที่ฐานซึ่งจะใช้เป็นที่ประดิษฐานองค์พระรูปอนุสาวรีย์ และประการที่สองรวบรวมบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวแก่พระองค์ท่าน ตลอดจนความเป็นมาของการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์ พิมพ์ขึ้นเป็นเล่มแจกเป็นที่ระลึกในวันงานพิธีเปิดพระรูปอนุสาวรีย์

ผู้เขียนเป็นแพทย์ศิริราชรุ่นปี ๒๔๖๗ พอรุ่งปี ๒๔๖๘ ก็เข้ารับราชการในกรมสาธารณสุข ซึ่งในปลายปีนั้นเอง สมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้นได้ทรงลาออกจากราชการเพราะพระอนามัยไม่สมบูรณ์ โอกาสที่จะได้ใกล้ชิดและรู้เห็นงานของพระองค์ท่านจึงไม่มีเลย เพราะพอเข้ารับราชการก็ถูกส่งไปปฏิบัติงานอยู่หัวเมือง แต่ก็ยังเป็นบุญตัวอยู่บ้างที่ตอนปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๗ อันเป็นปีสุดท้ายของการเรียนวิชาแพทย์ ผู้เขียนได้มีโอกาสรับใช้ใกล้ชิดพระองค์ท่านอยู่เป็นเวลาประมาณ ๑๕ วัน เพราะได้ออกไปซ้อมรบเสือป่าในฐานะเป็นนักเรียนแพทย์เสือป่าที่อำเภอบ้านโป่งและโพธาราม หน้าที่ของนักเรียนแพทย์เสือป่า นอกจากจะผลัดเปลี่ยนเวรกันไปประจำหน่วยเสนารักษ์ตามกองร้อยเสือป่าเหล่าต่าง ๆ แล้ว ยังถูกคัดเลือกให้ผลัดเปลี่ยนกันไปเป็นมหาดเล็กรับใช้เสด็จในกรม (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ในฐานะทรงเป็นผู้บังคับการกรมนักเรียนแพทย์เสือป่า ณ ค่ายที่ประทับของพระองค์ท่านอีกด้วย

ผู้เขียนจำความได้ดี ว่าสมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้น เป็นจ้าวนายที่ไม่ถือพระองค์ พระทัยดี คุยสนุก และทรงคุยเล่นหัวกับพวกนักเรียนแพทย์เสือป่าบ่อย ๆ

มีน้ำพระหฤทัยเมตตาปราณีแก่ผู้น้อยและผู้เยาว์ ปฏิบัติงานอะไรผิดพลาดแทนที่จะทรงกริ้วกลับทรงสอนวิธีที่ถูกให้ บางคืนมีผู้มาเฝ้าสนทนาด้วยกับพระองค์และอยู่จนดึกมหาดเล็กที่อยู่งานเฝ้าบางคน ง่วงจัด ฟุบหลับไปกับพื้นห้องที่ประทับ ก็ทรงปลุกไล่ให้ไปนอน เกล็ดเล็กๆ น้อยๆ เหล่านี้เป็นที่ชื่นชมแก่บรรดาเหล่านักเรียนแพทย์เสือป่า และคุยสู่กันฟังบ่อย ๆ จนติดปาก ความรู้ที่ผู้เขียนได้รับจากการได้เป็นมหาดเล็กรับใช้คราวนั้นซึ่งแม้จะเป็นช่วงเวลาเพียงเล็กน้อย แต่ก็เป็นประโยชน์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมในการปฏิบัติราชการตลอดมา ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย ๆ ก็ได้แก่ อาทิ ผู้เขียนเกิดความกล้าและรู้วิธีปฏิบัติตน เมื่อเวลาติดต่อกับผู้ใหญ่ รู้จักใช้คำราชาศัพท์คล่องปากขึ้น รู้วิธีการรับรองแขก การจัดโต๊ะเลี้ยงอาหาร เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งไม่มีการสอนขณะเรียนวิชาแพทย์ ผู้เขียนได้ใช้ความรู้นี้แนะนำแก่แพทย์และพยาบาลรุ่นน้อง ๆ เมื่อถึงคราวจำเป็นได้เป็นอย่างดี ฉนั้นภาระที่ท่านรัฐมนตรีผู้เป็นประธานมอบหมายให้ ผู้เขียนจึงรู้สึกเป็นเกียรติ และปลาบปลื้มใจที่จะได้มีส่วนแสดงความกตัญญูกตเวทิตาสนองพระเดชพระคุณแด่สมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้นในงานคราวนี้ด้วย

เรื่องที่ท่านรัฐมนตรีผู้เป็นประธาน ฯ มอบให้ สำหรับเรื่องประการแรก แม้จะมีความรู้สึกว่ายากแต่ก็ไม่เป็นภาระที่หนักใจ ด้วยมั่นใจว่าเรื่องสำคัญเช่นนี้ เมื่อผู้เขียนร่างเสร็จแล้ว ก็จำต้องผ่านหูผ่านตาของคณะผู้ดำเนินงานและท่านผู้ใหญ่ซึ่งทรงคุณวุฒิช่วยตรวจแก้ก่อน การได้เป็นไปตามที่คาด เพราะในที่สุด เสด็จในกรมหมื่นพิทยลาภฯ ก็ได้ทรงพระเมตตาตรวจแก้ให้เป็นครั้งสุดท้าย ข้อความจารึกดังที่ปรากฏแก่ท่านทั้งหลายจึงกะทัดรัดได้ความหมายที่ชัดและสละสลวยเป็นอันมาก นอกจากนั้นยังได้ทรงกรุณาประทานลายพระหัตถ์กำกับมาด้วยว่า “....ฉันได้อ่านร่างคำจาฤกพระรูปเสด็จในกรมแล้ว เห็นว่าเขาเขียนขึ้นด้วยความรักใคร่ในพระองค์ท่าน ไม่อยากแก้อันใดนัก แต่ความนั้นซ้ำกันมากไป ได้เขียนมาใหม่ พยายามเก็บสำนวนเก่าไว้ เท่าที่จะเอาได้โดยงดงาม ...” ทั้งนี้เป็นพระคุณที่สุดหามิได้แก่คณะผู้ดำเนินงานนี้

ส่วนเรื่องประการหลังนั้น ผู้เขียนต้องสารภาพว่า หมดปัญญาที่จะเขียนบรรยายให้ถูกถ้วนกระบวนความตามที่เป็นจริงได้ เพราะผู้เขียนมิได้ทราบความมาแต่

ต้น ครั้นแล้วก็เบาใจ เพราะในวันต่อมาเมื่อผู้เขียนแสดงความหนักใจให้ท่านทราบ ท่านก็ได้เล่าให้ฟังอย่างละเอียด ดังที่ผู้เขียนจะได้เก็บแต่ใจความมาถ่ายทอดสู่ท่านผู้อ่าน ต่อไปนี้

ท่านเล่าให้ฟังว่า ในตอนเช้าวันมหิดลปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ท่านได้ไปที่โรงพยาบาลประสาท พญาไท เพื่อถวายสักการะแด่พระรูปอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระราชบิดา ซึ่งโรงพยาบาลประสาทจัดสร้างขึ้นไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นพระรูปหล่อสำริดครึ่งพระองค์ขนาดเท่าพระองค์จริง ประดิษฐานบนแท่นตั้งอยู่ที่กำแพงด้านหน้าของตึกประชุม ซึ่งทำเป็นช่องเว้าเข้าไป รอบบริเวณส่วนที่ตั้งพระรูปได้ตกแต่งไว้งดงามกลมกลืนกับพระรูปเป็นอย่างดี

ระหว่างเวลาที่ท่านกระทำการถวายสักการะพระรูปอยู่นั้น ดวงจิตได้ประหวัดถึงเหตุการณ์ในอดีตซึ่งยังคงฝังอยู่ในความทรงจำของท่าน แม้กระทั่งบัดนี้ ว่าถ้าหากมิได้อาศัยความบากบั่นในการพ้นผ่านอุปสรรคนานัปการอย่างสุดกำลังพระทัยของทูลกระหม่อมสมเด็จพระราชบิดาแล้ว บัจจุบันการแพทย์และการสาธารณสุขของไทยอาจจะยังด้วมเตี้ยมเป็นเต่าคลาน เทียบกับใครก็ไม่ได้ แม้ประเทศเพื่อนบ้าน การที่รุ่งโรจน์จนเป็นที่ยอมรับนับถือแก่นานาอารยะประเทศเช่นที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ ก็ด้วยพระบัญญาบารมีของทูลกระหม่อมพระองค์นั้นโดยแท้

อีกแวบหนึ่งของดวงจิต ก็หวนระลึกนึกถึงพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่อีกพระองค์หนึ่ง คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ผู้ได้ทรงบุกเบิกแผ้วถางทางการศึกษาวิชาแพทย์ของไทยในสมัยนั้นซึ่งยังล้าหลังอยู่มาก ให้เปลี่ยนวิถีทางไปสู่ความเจริญยิ่งขึ้น และได้ทรงใช้พระอุตสาหะวิริยะอย่างแรงกล้า ประกอบด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ ชักจูงและโน้มน้าวพระทัยทูลกระหม่อม สมเด็จพระราชบิดา ซึ่งโดยเนื้อแท้ สำเร็จวิชาทหารเรือ ให้ทรงเกิดความสนพระทัยในความเจ็บไข้ได้ทุกข์ของประชาชน จนได้ทุ่มเทพระองค์ช่วยพัฒนาการแพทย์ให้ก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จในที่สุด

นอกไปจากการแพทย์ตามที่กล่าวแล้ว สมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้นยังได้ทรงปรับปรุงการพยาบาล การเภสัชกรรม ตลอดจนการสาธารณสุขให้เจริญก้าวหน้าตามวิทยาการแผนปัจจุบันอีกด้วย ถือได้ว่าพระองค์เป็นบุพการีที่แผ้วถางทางไปสู่ความก้าวหน้าของการแพทย์และการสาธารณสุขของประเทศไทยได้พระองค์หนึ่ง ในเบื้องปลายของพระชนม์ชีพ พระองค์ยังทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งเป็นประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประธานอภิรัฐมนตรีสภา และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์โดยลำดับ พระเกียรติประวัติของสมเด็จกรมพระยาพระองค์นั้น ท่านผู้อ่านจะทราบได้โดยละเอียดจากพระประวัติ พระนิพนธ์ และบทความต่าง ๆ บรรดาที่มีตีพิมพ์ไว้ในหนังสือนี้แล้ว

ท่านเล่าให้ฟังต่อไปว่า แวบหนึ่งของดวงจิตก็เลื่อนลอยไปในความคิดที่ว่าก็เมื่อสมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้นมีพระเดชพระคุณเป็นล้นพ้นแก่แผ่นดิน เป็นจ้าวนายที่เปี่ยมไปด้วยพระเมตตาคุณ เป็นองค์ปรมาจารย์ที่ทรงมีแต่ความเอออารีหวังดีต่อปวงสานุศิษย์และประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะตัวท่านเองเคยรับราชการอยู่ใต้บังคับบัญชาของพระองค์อย่างใกล้ชิดมาเป็นเวลาหลายปี ยังจำติดตาและใจได้อย่างแม่นยำถึงแววพระเนตรและริมพระโอษฐ ซึ่งแสดงออกถึงความกรุณาปราณีที่มีเปี่ยมอยู่ในดวงพระหฤทัยตลอดเวลา และเชื่อว่ามิใช่เฉพาะตัวท่านเท่านั้น แม้ท่านผู้อื่นทุกคนที่ร่วมงานกับพระองค์ท่านมา หรือเคยวิสาสะ หรือได้เข้าเผ้าแล้วคงมีความรู้สึกเช่นเดียวกัน ดังนั้น ถ้าจะมีพระรูปอนุสาวรีย์ของพระองค์ท่านขึ้นสักองค์หนึ่ง เพื่อผู้ที่มีกตัญญูในพระองค์จักได้มีองค์วัตถุไว้ถวายความเคารพสักการะในโอกาสอันควร และอีกทั้งยังจะเป็นองค์อนุสรณ์เชิดชูพระเกียรติคุณของพระองค์ท่าน ให้เป็นที่ทราบทั่วกันอย่างแพร่หลายยิ่งขึ้น คนไทยทั้งรุ่นนี้และรุ่นหน้าจะได้ระลึกนึกถึงถือเป็นแบบอย่างปฏิบัติตาม ก็จะเป็นคุณประโยชน์ไม่น้อยแก่ประเทศชาติ

ท่านจึงได้สอบถามนายแพทย์ประสพ รัตนากร นายแพทย์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลประสาทถึงราคาค่าจัดสร้าง ก็ได้รับตอบว่า เฉพาะค่าสร้างพระรูปเป็นเงิน

ประมาณ ๘,๐๐๐ บาท ถ้ารวมทั้งฐานและการตกแต่งประดับประดาบริเวณที่ตั้งพระรูปด้วยก็จะเป็นเงินรวมประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท เมื่อทราบดังนี้ จึงคิดในใจว่าเห็นจะพอหาเงินได้ อันที่จริงนั้น ความคิดในการที่จะจัดสร้างพระรูปอนุสาวรีย์สมเด็จกรมพระยาพระองค์นั้น ได้มีอยู่ในใจของท่านเป็นเวลาช้านานมาแล้ว ท่านจำได้ว่าได้เคยนำความคิดนี้ทูลหารือกับหม่อมเจ้าบียะรังสิต รังสิต ครั้งหนึ่งเมื่อประมาณสัก ๓ ปีมาแล้ว แต่เมื่อได้พูดหารือแล้วขาดการลงมือปฏิบัติ ความสำเร็จก็ย่อมไม่เกิดขึ้น แต่ความคิดของท่านในครั้งนี้รู้สึกจะหนักแน่นกว่าครั้งก่อน ๆ ในวันนั้นนายแพทย์ประเทือง สิงคาลวณิช อธิบดีกรมการแพทย์ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นรองอธิบดี ได้ไปกระทำการสักการะพระรูปอนุสาวรีย์ด้วย ท่านจึงได้ชวนนายแพทย์ประเทือง ฯ ให้เดินทางร่วมไปกับท่านในรถยนต์คันเดียวกัน เพื่อไปสักการะพระรูปอนุสาวรีย์ของสมเด็จพระราชบิดาที่ศิริราชพยาบาล

ระหว่างเดินทาง ได้ปรึกษากันและเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นเรื่องที่ควรแก่การจัดทำอย่างยิ่ง กับเชื่อว่าบรรดาคนเก่าแก่ทั้งหลายที่เคยร่วมปฏิบัติราชการกับพระองค์ท่านและสานุศิษย์ทุกสาขาคงให้ความสนับสนุนด้วยดี เหตุการณ์ได้เป็นความจริงตามที่ได้คาดคิดไว้ กล่าวคือเมื่อได้เชิญบรรดาผู้เคยเป็นสานุศิษย์และผู้เคยใกล้ชิดกับพระองค์ท่านจำนวนกว่า ๓๐ คน มาประชุมปรึกษากันเป็นการภายในที่กระทรวงสาธารณสุขเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ อันเป็นวันคล้ายกับวันประสูตรของสมเด็จ ฯ ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าบรรยากาศของที่ประชุมดำเนินไปอย่างน่าชื่นชม ทุกคนเกิดความปีติซาบซ่านอยู่ในใจ เห็นได้จากประกายของดวงตาทุกคู่ซึ่งมีแววแจ่มใสสดชื่นเป็นการแสดงออกถึงความปรารถนาอย่างจริงใจ ที่จะร่วมกันแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อองค์สมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้น ตลอดจนแรงใจในการที่จะเสียสละเงินเพื่อดำเนินการก็แข็งกล้า โดยได้แสดงเจตน์จำนงบริจาคเป็นเงินประเดิมรายละเป็นจำนวนหมื่นจำนวนพันหลายท่านด้วยกัน รวมเป็นเงิน ๖๐,๐๐๐ บาท เป็นนิมิตอันดีว่า การที่คิดไว้นั้นจะสำเร็จสมตามที่มุ่งหมายไว้เป็นแน่แท้

หลังจากที่ได้มีการประชุมปรึกษากันอีกหลายครั้ง ในที่สุดก็ได้ตกลงกันว่าจะสร้างพระรูปหล่อสำริดเต็มพระองค์ ขนาดใหญ่กว่าพระองค์จริงเล็กน้อย เป็นพระรูปแบบทรงเครื่องโบราณขัตติยราชประเพณีในท่าประทับยืนบนแท่นหินอ่อน ประดิษฐานไว้ ณ ที่หน้ากระทรวงสาธารณสุข โดยกรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบและจัดสร้าง เมื่อได้นำความกราบบังคมทูลเพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดสร้างพระรูป และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุมัติแล้ว ที่ประชุมจึงได้แต่งตั้งกรรมการขึ้น ๒ คณะ คือ คณะกรรมการจัดสร้างพระรูป ฯ โดยมีศาสตราจารย์นายแพทย์อวย เกตุสิงห์ เป็นประธาน อีกคณะหนึ่งคือคณะกรรมการฝ่ายการเงินมีท่านรัฐมนตรีเป็นประธาน ครั้นแล้วจึงได้กราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เพื่อทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระรูป ณ กองหัตถ์ศิลป: กรมศิลปากร เมื่อวันอังคารที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ เวลา ๑๔.๓๐ นาฬิกา พิธีเททองหล่อพระรูปนี้ได้ดำเนินไปเป็นที่เรียบร้อย ด้วยความร่วมมือของทางราชการหลายหน่วย ได้แก่ กรมศิลปากร กรมโยธาเทศบาล สำนักพระราชวัง และกระทรวงสาธารณสุข

เมื่อการหล่อพระรูปได้ดำเนินไปเป็นที่เรียบร้อย และได้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ ณ ที่ที่กำหนดแล้ว ก็ได้ดำเนินการกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานพระมหากรุณา เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเบิดพระรูปในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙ เพื่อเป็นศิริสวัสดิมงคลแก่ข้าราชการกระทรวงสาธารณสุข ผู้มีส่วนร่วมในงานนี้ทั่วกัน และเนื่องในการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์สมเด็จ ฯ กระทรวงสาธารณสุขได้เสนอนายกรัฐมนตรี ขออนุมัติให้เปลี่ยนวันสถาปนากระทรวงสาธารณสุข ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๐ มีนาคม มาเป็นวันสถาปนาการสาธารณสุข วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน แทน ซึ่งท่านจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ก็ได้อนุมัติให้เปลี่ยนแปลงได้ตามที่เสนอไปนั้น นับเป็นความกรุณาอย่างยิ่งของ ฯพณฯ แก่กระทรวงสาธารณสุข เป็นที่หวังว่า พิธีการเบิดพระรูปอนุสาวรีย์ตามที่กำหนดคาดหมายไว้ข้างต้นนี้จะดำเนินไปด้วยดีทุกประการ

ก่อนที่จะจบบทความเรื่องนี้ ผู้เขียนใคร่ขอบันทึกเรื่องราวที่น่าสนใจบางประการที่ท่านรัฐมนตรีผู้เป็นประธาน ฯ ได้เล่าให้ฟัง เกี่ยวแก่การจัดสร้างพระรูปอนุสาวรีย์นี้เพิ่มเติมไว้ ณ ที่นี้ด้วย เพื่ออนุชนรุ่นหลังจะได้ทราบไว้เป็นหลักฐานดังนี้

เรื่องที่หนึ่ง เกี่ยวกับสถานที่ประดิษฐานพระรูปอนุสาวรีย์ ว่าควรจะประดิษฐานไว้ ณ ที่ใดจึงจะสมพระเกียรติและเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง แห่งแรกที่คณะกรรมการนึกถึงคือ ที่แพทยสมาคมแห่งประเทศไทย ศาลาแดง เพราะเป็นศูนย์กลางของผู้มีวิชาชีพหลายวิชาที่พระองค์ท่านทรงเป็นปูรมาจาริย์ แต่ที่ประชุมเห็นว่า สถานที่อันเป็นที่ตั้งสมาคมขณะนี้อาศัยเช่าที่ดิน และอาคารของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ หากถูกเรียกคืน ก็จะต้องรื้อย้ายไปก่อสร้าง ณ ที่แห่งใหม่ซึ่งก็ไม่แน่ว่าจะเป็นที่ดินอันเป็นสมบัติของสมาคมเองหรือต้องเช่าอาศัยอีก จึงเป็นการไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นที่ประดิษฐานพระรูป แห่งต่อไปคือที่หน้าตึก "รังสิตานุสรณ์" ในบริเวณสถานเสาวภา สถานที่แห่งนี้ แม้ว่าเป็นการสร้างพระรูปที่หน้าตึกอันเป็นอาคารที่พระประยูรญาติและผู้ใกล้ชิดกับพระองค์ท่านร่วมกันสร้างถวายเป็นพระอนุสรณ์ แต่ก็ยังมีอาคารอีกหลายหลังที่สร้างโดยจ้าวนายพระองค์อื่น และผู้มีชื่ออื่นอีกหลายท่านอยู่ในบริเวณสถานเสาวภานั้นด้วย หากจะมีพระรูปอนุสาวรีย์ที่หน้าตึก "รังสิตานุสรณ์" เพียงตึกเดียวก็ดูเป็นการไม่เหมาะสมอีก ที่ประชุมจึงได้พิจารณาแห่งที่สาม คือที่หน้าตึกกรมอนามัยใหม่ ทั้งนี้เพราะรำลึกถึงว่า สมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้นได้ทรงเป็นอธิบดีองค์แรกของกรมนี้ซึ่งมีชื่อเดิมว่ากรมสาธารณสุข ครั้นเมื่อได้พิจารณาโดยรอบคอบแล้วก็เห็นว่า บริเวณหน้ากรมอนามัยที่จะใช้เป็นที่ประดิษฐานพระรูปอนุสาวรีย์นั้นค่อนข้างคับแคบ อาคารรอบบริเวณก็สูงบ้างต่ำบ้าง ไม่เรียบร้อยพอที่จะช่วยเชิดชูพระรูป ให้มีความสง่างามสมแก่ที่ควรจะเป็นสถานที่เพื่อการเคารพสักการะด้วยความพากภูมิใจได้ ในที่สุด ที่ประชุมจึงได้พิจารณาลงมติให้ประดิษฐานไว้หน้าตึกของกระทรวงสาธารณสุข โดยขยายถนนและบริเวณสวนรอบที่ตั้งพระรูปให้กว้างขวางขึ้นอีก จะได้สะดวกและเหมาะสมแก่เกียรติภูมิในวาระที่จะประกอบพิธีการสักการะ

เมื่อได้ตึกของกระทรวงเป็นฉากหลัง ก็จะช่วยทำให้พระรูปแลดูเด่นและสง่างามยิ่งขึ้น สถานที่ซึ่งจะใช้เป็นที่ประดิษฐานพระรูปอนุสาวรีย์จึงตกลงกันได้ดังที่ได้เล่ามานี้

เรื่องแบบพระรูปติดตามมาเป็นเรื่องที่สอง ผู้เข้าร่วมประชุมปรึกษามีความเห็นแตกต่างกันเป็น ๒ ฝ่ายเกี่ยวกับฉลองพระองค์และพระอิริยาบถ สำหรับฉลองพระองค์ได้พิจารณาในเครื่องทรง ๒ แบบ คือแบบทรงเครื่องโบราณขัตติยราชประเพณีแบบหนึ่งและแบบทรงฉลองพระองค์ตามสมัยปัจจุบันนิยมอีกแบบหนึ่ง ท่านเล่าว่า ได้ทูลหารือหม่อมเจ้าบียะรังสิต รังสิตแล้ว ทรงแสดงความเห็นว่า แบบเครื่องทรงโบราณขัตติยราชประเพณี น่าจะไม่เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จฯ เพราะตามธรรมดาทรงโปรดแต่งพระองค์เรียบ ๆ มากกว่า แต่ที่ประชุมเมื่อได้อภิปรายกันแล้วก็ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ว่า ให้สร้างพระรูปอนุสาวรีย์แบบทรงเครื่องโบราณขัตติยราชประเพณี ในพระอิริยาบทประทับยืนบนแท่นหินอ่อน เพราะถ้าจะให้ประทับนั่งแบบพระบรมรูปพระปฐมบรมราชานุสรณ์ที่สะพานพระพุทธยอดฟ้า ก็จะไม่เข้ากันกับฉากหลังซึ่งเป็นตึกสูง และเพราะเหตุที่เป็นพระอิริยาบทในท่าประทับยืนกลางแจ้ง จึงควรให้ทรงพระมาลาด้วย การที่ที่ประชุมมีมติดังนี้ ก็ด้วยเหตุผลว่า พระรูปแบบนี้เป็นแบบที่ถือเสมือนเป็นการถวายพระเกียรติอย่างสูง ในแง่ศิลป พระรูปแบบโบราณย่อมเข้ากันได้ดีกับลักษณะของตัวอาคารของกระทรวงซึ่งเป็นแบบโบราณอยู่แล้ว และอีกประการหนึ่ง พระรูปแบบนี้ต่อไปจะมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ด้วย เพราะมีการสร้างแบบนี้กันน้อย

เรื่องสุดท้ายได้แก่การเงิน เดิมท่านรัฐมนตรีผู้เป็นประธานกำหนดไว้ในใจว่าคงเป็นเงินเพียงไม่กี่หมื่น แต่แล้วครั้นเมื่อได้ประชุมปรึกษากันมากครั้งเข้า ความคิดที่จะถวายความภักดีเป็นการเฉลิมฉลองพระเกียรติของพระองค์ท่าน ให้สมกับพระเกียรติคุณก็มีมากขึ้น การเงินจึงบานปลาย แต่ก็น่าชื่นชม เพราะเมื่อมีงานเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง การหาเงินก็หาได้เป็นการสนองงานชิ้นใหม่นั้นติดตามมา เรียกได้ว่าค่อนข้างง่ายดาย เงินรายได้เพิ่มขึ้นติดตามงานเฉลิมฉลองพระเกียรติเป็นลำดับมา จนเมื่อรวมยอดแล้ว

ขณะที่เขียนบทความนี้จากจำนวนที่ท่านผู้เป็นประธานคิดไว้เดิม ๒ หมื่น ก็กลายเป็นเกือบ ๒๐ หมื่น ทั้งนี้และทั้งนั้นก็คงเป็นเพราะพระกุศลบารมีและพระคุณธรรมพิเศษของพระองค์ท่านตามมาสนอง เป็นเรื่องที่น่าปลาบปลื้มใจแก่ทุกคน จึงได้ลงมติกันว่าหากหาเงินได้เกินกว่าที่จ่ายจริงเท่าใด ก็จะตั้งจำนวนเงินส่วนที่เหลือเป็นมูลนิธิขึ้น เพื่อหาดอกผลใช้จ่ายในการบำเพ็ญกิจการสาธารณประโยชน์เกี่ยวแก่การแพทย์ และการที่การสาธารณสุขที่พระองค์ท่านได้ทรงแผ้วถางทางไว้ ในขณะนี้มีเงินที่เหลือจากการสร้างพระรูป และเงินที่มีผู้บริจาคสมทบเพื่อตั้งมูลนิธิอยู่แล้ว๒๑๐,๐๐๐บาท และโดยเหตุประชุมปรึกษาเรื่องนี้อยู่ในวงแคบ เพราะสุดกำลังความสามารถที่จะติดตามและติดต่อกับคนเก่าคนแก่ที่เคยเป็นสานุศิษย์หรือเคยร่วมปฏิบัติงานกับพระองค์ท่านมาแต่กาลก่อนให้มาร่วมประชุมปรึกษาในเรื่องนี้โดยทั่วถึงกันได้ หากจะมีท่านผู้ยังหลงเหลืออยู่หรือท่านผู้ใดอื่นที่ทราบความมุ่งหมายของผู้ริเริ่มงานนี้ พึงปรารถนาจะร่วมสมทุนมูลนิธิดังกล่าว ก็ยังมีโอกาสที่จะส่งเงินสมทบได้ทุกเวลา โดยขอให้ส่งไปที่หัวหน้ากองคลังสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข วังเทวเวสม์ หรือส่งตรงไปยัง ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขโดยตรงก็ได้ ยิ่งวงเงินของมูลนิธิมีจำนวนมากขึ้นเพียงใด ก็ย่อมทำประโยชน์ได้กว้างขวางยิ่งขึ้นเพียงนั้น ความดำริทั้งนี้ หากสมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้นจะพึงทรงทราบได้ด้วยพระญาณวิถีทางใดทางหนึ่งแล้ว ก็คงจะทรงโสมนัสและอนุโมทนาในส่วนกุศลทั้งนี้ด้วยโดยแท้

การที่บรรดาสานุศิษย์และผู้ที่มีส่วนในการสร้างพระรูปอนุสาวรีย์นี้ ตลอดจนผู้เขียนบทความเฉลิมพระเกียรติทั้งหลาย ได้ร่วมมือร่วมใจกันเป็นสมานฉันท์ บำเพ็ญกรณียกิจ เพื่อแสดงออกซึ่งความกตัญญูกตเวทีต่อองค์สมเด็จกรมพระยา ฯ พระองค์นั้นจนเป็นผลสำเร็จด้วยดีในที่สุด เช่นนี้ ท่านรัฐมนตรีผู้เป็นประธาน ฯ ในฐานะที่เป็นผู้ริเริ่มและชักชวน จึงได้ขอให้ผู้เขียนบันทึกแสดงความขอบพระทัยและขอบพระคุณจากใจจริงของท่าน แด่ท่านทั้งหลายผู้มีส่วนร่วมมือในการนี้ทั้งในเมื่อนี้และเมื่อหน้าโดยทั่วกัน

ผู้เขียนใคร่ขอบันทึกไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า บทความเฉลิมพระเกียรติที่ท่านผู้ทรงคุณเกียรติได้กรุณาเขียนส่งมาตีพิมพ์ ตลอดจนภาพประกอบที่มีสอดแซกในหนังสือนี้ ท่านรัฐมนตรีผู้เป็นประธาน ฯ ได้กรุณาขอประทานและขอร้อง ด้วยการติดต่อโดยตรงด้วยตัวของท่านเอง และยังกรุณาคอยติดตามทวงถามต้นฉบับอยู่ตลอดเวลา ภาระนี้เป็นภาระอันหนักของผู้รวบรวมพิมพ์หนังสือทั้งหลาย เมื่อท่านผู้เป็นประธาน ฯ หยิบยกภาระนี้ไปจากผู้เขียนเสียได้ จึงรู้สึกโล่งใจ และเป็นพระเดชพระคุณนักหนาแก่ผู้เขียน.

(นายแพทย์สงัด เปล่งวานิช)

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ไทยเขษม ถนนเฟื่องนคร พระนคร นายอำพัน ฉายางกูร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๐๙